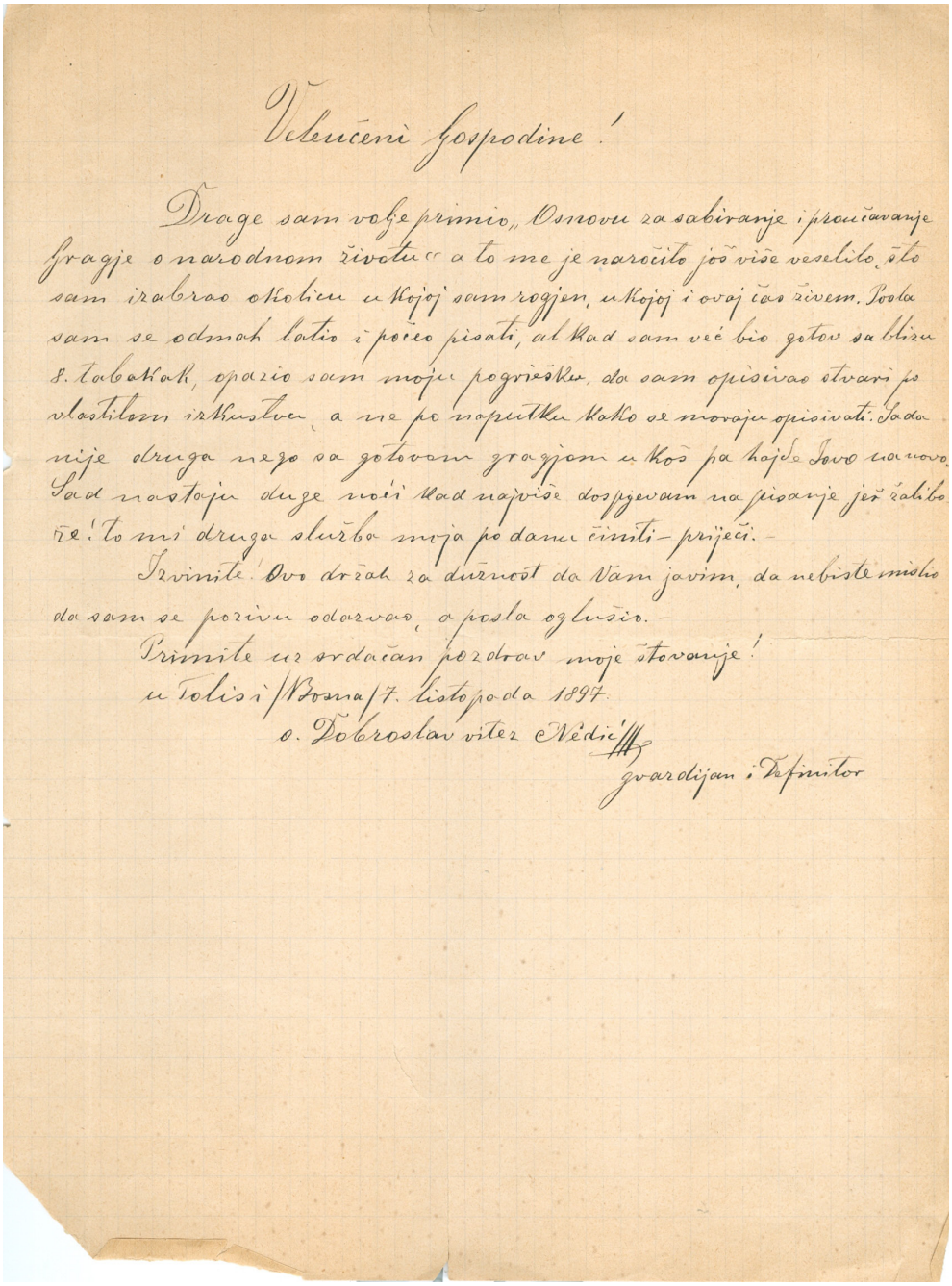
NARODNI ŽIVOT I OBIČAJI U TOLISI I OKOLICI

(1898.-1902.)

Dobroslav Bono Nedić

Fra Dobroslav Bono Nedić (1841. – 1903.)

Velečeni Gospodine!

Drage sam volje primio „Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“ a to me je naročito još više veselilo, što sam izabrao okolicu u kojoj sam rođjen, u kojoj i ovaj čas živem. Poda sam se odmah latio i počeo pisati, al kad sam već bio gotov sa bliže 8. tabakah, opazio sam moju pogriešku, da sam opisivao stvari po vlastitom iskustvu, a ne po napitku kako se moraju opisivati. Sada nije druga nego sa gotovom građjom u koš pa kojde Bogu novo. Sad nastojim druge noći kad najviše dospjevam na pisanje jer žalibo ne! to mi druga služba moja po danu činiti – prijeći. –

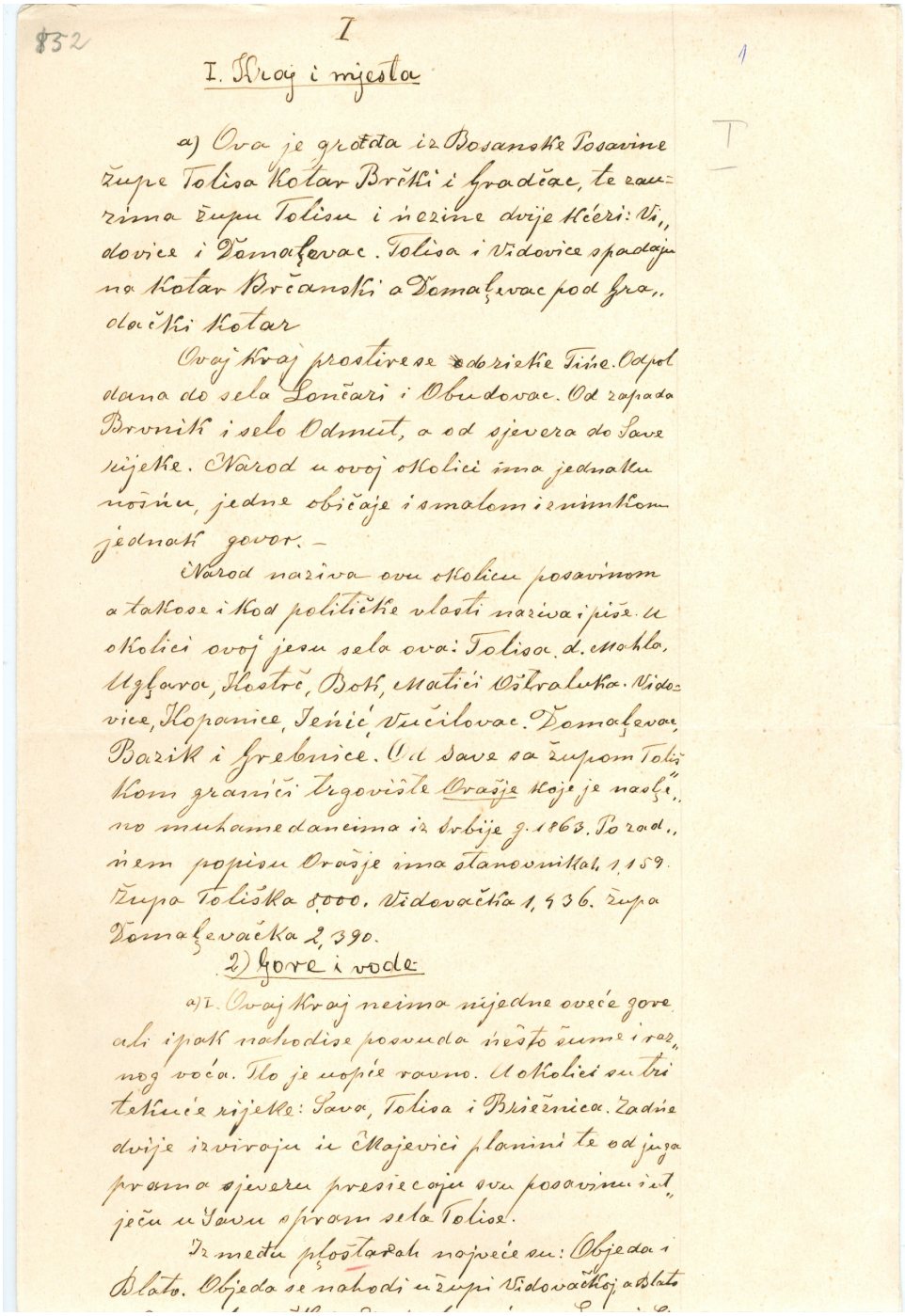
Izvinite! Ovo držah za dužnost da Vam javim, da nebiste mislio da sam se pozivu odazvao, a posla oglušio. –

Primite uz srdačan pozdrav moje štovanje!

u Tolisi / Bosna / 7. listopada 1897.

o. Dobroslav vitez Nedić

gvardijan i definitor

I

I. Kraj i mjesta

a) Ova je gradja iz Bosanske Posavine župe Tolisa Kotar Brčki i Gradačac, te zauzima župu Tolisu i nezine dvije kćeri: Vi,, dovice i Domaljevac. Tolisa i Vidovice spadaju na Kotar Brčanski a Domaljevac pod Gra,, dačkí Kotar

Ovaj kraj prostire se od rieke Tiše. Odpol dana do sela Lončari i Obudovac. Od zapada Brvniki i selo Odmut, a od sjevera do Save rijeke. Narod u ovoj okolici ima jednaku nošnju, jedne običaje i smalom iznimkom jednaki govor. –

Narod naziva ovu okolicu posavinom a također i kod političke vlasti naziva i piše u okolici ovoj jesu sela ova: Tolisa d. Mahala, Ugfavac, Klostre, Boki, Matići Oštralička. Vidovice, Kopanice, Jenić, Vučilovac. Domaljevac, Bazik i Grebnice. Od Save sa župom Tolišhom granići trgovište Orašje koje je naselje,, no muhamedanima iz Srbije g. 1863. Po zad,, nem popisu Orašje ima stanovnika 1,159. Župa Toliška 8000. Vidovačka 1,436. župa Domaljevačka 2,390.

2) Gore i vode

a) I. Ovaj kraj nemna nijedne ovoće gore ali ipak nahodise posvuda nešto šume i raz,, nog voća. Tlo je uopće ravno. U okolici su tri tekuće rijeke: Sava, Tolisa i Brižnica. Zadnje dvije izviroju iz Majevici planini te od juga prama sjeveru presiecoju ovu posavinu i ut,, ječu u Savu s prama sela Tolise.

Iz medju plodonosnih nojveće su: Objeda i Blato. Objeda se nahodi u župi Vidovačkoj a Blato

PRVI ODIO

I. PRIRODA OKO ČOVJEKA[1]

1. Kraj i mjesta

a) *Iz kojeg je kraja ili mjesta građa?* Ova je građa iz Bosanske Posavine, župe Tolisa, kotar Brčko i Gradačac te zauzima župu Tolisu i njezine dvie kćeri Vidovice i Domaljevac. Tolisa i Vidovice spadaju na kotar brčanski, a Domaljevac pod gradački kotar. Ovaj kraj prostire se od rieke Tinje[2]. Od pol dana[3] do sela Lončari i Obudovac. Od zapada [selo] Brvnik i selo Odmut, a od sjevera do Save rieke. Narod u ovoj okolici ima jednaku nošnju, jedne običaje i s malom iznimkom jednak govor.

b) *Koja su naseljena mjesta u tom kraju? Koliko koje ima duša?* Narod naziva ovu okolicu Posavinom, a tako se i kod političke vlasti naziva i piše. U okolici ovoj jesu sela ova: Tolisa, Donja Mahla, Ugljara, Kostrč, Bok, Matići, Oštra Luka, Vidovice, Kopanice, Jenjić, Vučilovac, Domaljevac, Bazik i Grebnice. Od Save sa župom toliškom graniči trgovište Orašje, koje je naseljeno muhamedancima iz Srbije g. 1863. Po zadnjem popisu Orašje ima stanovnikah 1.159, župa toliška 8.000, vidovačka 1.436 i župa domaljevačka 2.390.

2. Gore i vode

a) *Je li kraj gorovit ili ravan?Kako se zove cijela gora (ako ima koja), pojedini njezini dijelovi, brežuljci, vrhunci, doline? Zna li se, zašto se tako zovu?* Ovaj kraj neima nijedne oveće gore, ali ipak nahodi se posvuda nješto šume i raznog voća. Tlo je uopće ravno. U okolici su tri tekuće rieke: Sava, Tolisa i Briežnica. Zadnje dvie izviraju u Majevici planini te od juga prama sjeveru presiecaju svu Posavinu i otječu u Savu spram sela Tolise.

---

[1] Dijeleći svoje rukopisno gradivo na poglavlja, potpoglavlja i odlomke, Dobroslav Bono Nedić je sustavno slijedio strukturu *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (u daljem tekstu: *Osnova*) Antuna Radića iz 1897. godine. Da bismo potanko ilustrirali odnos Radićevih pitanja i Nedićevih odgovora, donosimo Radićevu upitnicu usporedno s Nedićevim tekstom. Primjere Nedićevih odstupanja od *Osnove* pojašnjavamo u napomenama ispod teksta.

[2] Rijeka Tinja se nalazi na istoku regije.

[3] Sela Obudovac i Lončari nalaze se na jugu regije.

b) *1. Kako se zovu rijeke, potoci, izvori, jezera, bare, močvare, jame?* Između pljoštarah najveće su: Objeda i Blato. Objeda se nahodi u župi vidovačkoj, a Blato u domaljevačkoj. Manje bare jesu: Lupoja, Crnaja, Vitaja, Gojmer, u Kostrču bara Crnac, Hrast, Strug, Mala Tišina, Jelas, Burim, Župelj, Stupanj i Hržanov.

2. Kako se zovu mjesta uz rijeke, potoke i na njima (što je zavoj, rukav, breg, poloj)? Poloj ovdje se zove ravnica ili nizač ležeća kraj vode, koju rieke i bare lahko potope kad izajdu iz svog korita. Zavoj jest svako mjesto kroz koje voda teče nepravilno, t.j. vijugasto. Rukavom se zove mjesto đe se voda dieli i teče na dva ili više pravacah. Brig vodeni jest površina tla ležećeg tik same vode. Mlake su mjesta onižja u kojima voda zastane ne imajuć izlaza nikamo, nego se ondi vremenom posuši.

3. Zemlje

a) *Kako se zovu šume i pojedina mjesta i mjestašca u njima? Zašto se tako zovu (ako se zna)?* Oveće polje koje se obično ore i sije jest Topolovac kraj Save. Topolovac tako se zove radi topolah koje po njem rastu, a naročito radi jedne topole koja je u svoje vrieme bila pravi orijaš i gorostaz. Bila je ozdol šuplja te se je po trideset čobanah od kiše u nju zaklanjalo. Prie pol vieka ova topola bila je kao postaja đe su se zaustavljale lađe sa solju. Tamo su dolazile šajke lađe Miše Kapetana iz Biograda i tud je prodavao sol za svu Posavinu. Danas ta glasovita topola ne postoji, al narod obično to mjesto i danas zove Topola.

Drugo polje leži opet uz Savu i zove se Bosucka. Bosucka dolazi od vode Bosut. Ovo polje je kao ada jer ga Sava s tri strana paše i sva je prilika da će kroz pol vieka postati prava ada Savom okružena. Treće polje jest Poloj, ležeći uz Savu od trgovišta Orašja do sela Vidovicah. Četvrto polje jest Runo, ležeće do Topolovca od strane zapadne te siže do sela Domaljevca. Do Runa prostiru se takozvane Zasjede, stranom oranice, a stranom kosnice. Zasjede po predaji dobile su ime od zasjedah ustaških jer ovo je na međi sa Štitarom pak u vrieme ratova među Turskom i Hrvatskom ovđe su zasjedali i dočikali uskoke.

Do zasjedah je Nađevac, veliki prostor zemljišta koji se stranom ore, stranom kosi, a ima ga dosti i pod šumom. Ovdi je prie jednog vieka bilo seoce istog imena koje je posli moralo se nastaniti u današnjoj Tolisi. Do Nađevca su Kočišta. Ovelik predjel u kom se ore, kosi, pase, a ima dosti tud voća i šume. Od zapada graniči sa Savom od podne s Runom. Od sela Domaljevca prama jugu stere se prostrano polje Jelas i Jadre. Ovo polje samo za pašnjaka služi. Ima preko njega kanal velik za ispust vode iz bare Blato u rieku Tolisu. Đe kanal utječe u Tolisu, zove se po turskom Demir kapija Demerovača, to jest željezna vrata. To se zove tako zato što su kapetani i alajbezi Gradačević prie pol vieka na taj kanal metali željezne mreže

da na njima ostane riba koja je navaljivala iz Blata u rieku Tolisu. Obično činili su ribolov oko Velike Gospojine ljeti. Tuda su se znali naći svi boljari iz Gradačca te su po njekoliko danah u veselju provodili.

Preko prokopa Demerovače desni prostor zove se Hrast, a lievi Čistine. To sve zemljište ore se, kosi, a ima dosti i šume te pitoma voća. Čistinu od iztočne strane dieli rieka Tolisa iza koje prostire se polje Poloj. Ovo polje prie služilo je za pašnjak i kosnicu, a sad ore se, al ga lako voda potopi. Poloj od sjevera dieli voda Briežnica preko koje nahodi se opet velik prostor zemlje pod imenom Jelenež. Jelenež prie pol vieka bio je pravac pljoštara, al je sad ogromnim prokopom posušen te se obično ore.

Od Jeleneža prama jugu zemljište zove se Bok i Hrast. Služi za kosnice i ornice. Ima šume i pitoma voća dosti. Do Boka stere se poljice Gradište. Predaja veli da je ovđe njekakav stari grad i zaista ovđe se je nalazilo starih novacah još iz vremena Rimljanah. Kod Gradišta još se opaža zapušteni izvor Dubravica.

Iztočni kraj iza sela Kostrča zove se: Stanovi, Dusine, Kobiljače i Veprica. Tamo obično seljani imaju svoje stanove i tamo životinju drže ljeti i obzimu.

b) *Kako se zovu pašnjaci, livade, njive (oranice), vinogradi? Zašto se tako zovu?* Veliki pašnjaci u kojima Posavci pasu svoju životinju zovu se Zasjeka i Klađik. Klađik dobilo je ime od porušene šume – kladak, a zasjeka od nasječenih stabalah. Kad su iz Budima protjerani Turci njekoji naseliše se u Gradačcu i sebi dadoše naslov kapetani i alajbezi. U ono vrieme Posavina bila je pošumljena većom stranom stogodišnjim hrašćem. Ležeći ogromni prostor pod šumom bila je *res nullius*. Dakle, pravog gospodara nije imalo. Pa zato pojedini boljari iz Gradačca počeše pojedine pošumljene predjele svojatati, pa jer to nije moguće bilo radi velikog prostora zatvoriti, izmisliše drugi način. Naime, boljar je jašio na konju, a raja je za njim drveće sjekirom zasiecala i to je bio znak da je taj prostor dobio gospodara. Odatle ime Zasjeka.

Povod svojatanju ovih šumah dali su lugari koji su šumu sjekli, pržili i pepeo slali u sviet. Ovi lugari kroz jedan viek uništiše sve plemenite šume posavačke i ostaviše silno izsječeno hrašće, to jest klade, i odatle Klađik. I pisac ovih redakah pamti kad se tuda nije moglo s kolima proći.

4. Zrak i vrieme

a) *Kako se zove koji dio godine (proljeće, protuletje, ljeto, bablje ljeto, jesen, podjesen…)?* Narod ovđe poznaje četiri dobi godišnje: proljeće, ljeto, jesen i zimu. Zna još narod da ima *babino ljeto, Kljaića ljeto* i *miholjsko ljeto. Babino ljeto* zovu vrieme između svetog Matije do Grgureva u proljeću. Zove se "babino" zato što predaja veli da je

njekoja baba, opazivši liepo vrieme o svetom Matiji, iztjerala koze i jariće u planinu na pašu jer da je zime nestalo, a ljeto nastalo, ali na nesreću babinu o svetom Grgi nastade mećava od koje i baba i jarići smrze se. *Kljaića* i *miholjsko ljeto* dolazi u jesen od svetog Mate do Miholja i nješti dalje. Bili su njekaki Kljaići veoma lieni ljudi, koji su i u proljeće i u jesen odgađali oranje i sjetvu govoreći da će i njiovo ljeto doći, i tako su obično ostajali brez kruha.

b) *Kako se zove koje vrijeme? Koji vjetrovi ponajviše duvaju? Kako se zovu razne vrste kiše, snijega, tuče (leda)?* Narod još običaje reći: božićno, pokladno, korizmeno i uskrsno vrieme, a trajanje ovog pojedinog vremena računa se po godovima. Najžešći vjetrovi u ovoj okolici jesu sjever i sjeverozapadni vjetar, a riedko južni. Vjetar sjeverni obično nazivaju: madžarac; zapadni: gornjac; istočni: uztoka, jer vraća Savu; jug obično zovu jug. Samo kad duše jug vele: "Nije dug jer će brzo padati."

c) *Je li uopće hladno ili vruće?* Ovdie je podneblje dosti blago, pak zato u Posavini ranije i cvjeta i dozrieva nego li u gornjoj Bosni. Izvanredne bure riedke su, i ako se kad pokažu, to bude u ljetu. Kad pada kiša topla i tiha, narod veli: "To je prava jurjevska kiša." Ako padaju smrzle kaplje, to zovu: sola, solja i sočica. Je li to krupnije, tad: led, tuča, vrieme vele.

5. Tlo

a) *Je li tlo kamenito, pjeskovito, ilovasto? Ostaju li iza kiše močvare, bare, jame? Je li kraj izvrgnut poplavi? Kakova je prema tomu vrijednost zemlji i cijena zemlji, ako se prodaje?* U ovoj okolici tlo je većom stranom ilovasto pomiešano s pieskom, osobito po poljima kraj Save. Ova zemlja je oštra, te se more neposredno iza kiše orati. Ima u ovoj okolici zemlje i crnice koju zovu još hrastovača i brestovača. Ova vrsta zemlje zadugo iza kiše ne more se orati. Kad se posuši, popuca na sve strane. Na uzvišenijim mjestima ove okolice nahodi se pieska i šljunka valjda od poplava Bosne i Save, jer su ova mjesta tomu izvrgnuta.

b) *Koliko je te zemlje dosta za prehranu muža i žene s dvoje, troje djece?* Tri ove župe veoma su napučene, toga rad ovdje je zemlja dosti skupa. Jedno jutro prodaje se po 100 do 200 forintih, a tri jutra ovog zemljišta dobro obrađena mogu hraniti troje do četvero čeljadi, dva konja i kravu.

6. Bilje (drač, trave)

a) *Kakvo bilje, drač, trava raste u okolici u tolikoj množini, da se lako opaža? Kakoga bilja, drača, trave ima najviše uz putove, u dvorištu, u vrtu?* U okolici ovoj raste raznovrstno bilje. Šuma: hrastovina, briest, kljen, jasen, baza, jošika, iva, rakita, udika, žestika, drien, vrba, ver, cer, jagnjid, topola, glog, pojasen, bagrem, kruške, jabuke,

gunje, trešnje, višnje, breske, lipe, bademi, zerdelije, kajsije, mušmule, šljive, orasi, dudovi i.t.d. Malo ima borovah i jelikah, i to je donešeno iz planine. Grmlje: crni trn, šip, pasja lieska, ljeskovina, svibovina, biela loza, divja loza, zimzelen, divje ruže, kupine, bršljikovina, pitome ruže, šimšir, ribizl i.t.d. Uz putove po selima najviše ima vrbah i bagremah. Trave troskota, pirike, abdike i dikice (boce). U dvorištu pitomo voće različito. U vrtovih razno cvieće i pitome ruže.

b) *Koje se biljke beru za kakovu potrebu i to: 1. za hranu ljudima (n.pr. gljive, jagode, kupine); 2. za lijek; 3. za hranu ili stelju blaga; 4. za bojadisanje ili farbanje; 5. za pokrivanje stanja (rogoz, šaš); 6. za drugu potrebu u gospodarstvu; 7. za nakit; 8. za igru djeci; 9. za drugu potrebu (za čaranje, za svećenje u crkvi itd.)?* Biljke za hranu beru se: jagode, kupine, trnjine, gljive rujnače i đurđevske. Za liek: cviet od baze, lipe, kupine i plod od driena. Za hranu i stelju blagu sieno i slamu. Za bojadisanje ili farbanje: žilje od broća, zanovet, streljicu, koru jošikovu, hrastovu i jabukovu. Za pokrivanja: slama, šaš, rogoza i trstika. Za svećenje sabiru vratič i jelove grane.

c) *Koje se biljke uništuju radi štetnosti (n.pr. drač u žitu)?* Radi štetnosti uništuju se ove biljke: boca v. dikica, kukolj, grah u pšenici i stoklasa.

d) *Za koje se biljke nikako ne mari, a ipak ih 1. ili ima mnogo (n.pr. lopuh), 2. ili bi mogle biti na kakovu korist (habdovina ili hebed, šipak, trnule ili trnine itd.), ili su 3. otrovne (kužnjak i dr.)?* Za biljke se ove ne mari, a ipak jih ima dosti: koprive, abdovina, čičak i smrdulja. Malo se u ovoj okolici nalazi bilja koje narod ne pozna pod posebnim imenom.

Biljke po alfabetu

A) Abdovina

B) Briest, Baza, Bagrem, Breske, Badem, Bor, Biela loza, Bršljikovina, Broć, Boca [Dikica]

C) Cer, Crni trn, Cviet od baze i lipe

D) Drien, Dud, Divja loza

G) Glog, Grob, Gljive, [Gunje], [Grah u pšenici]

H) Hrast

I) Iva

J) Jasen, Jošika, Jagnjid, Jabuke, Jelika, Jagode

K) Kljen, Kruške, Kajsije, Kupine, Kukolj, Koprive

L) Lipa, Ljeska

M) Mušmula

O) Orah

P) Pojasen, Pasja ljieska

R) Rakita, Ribizl, Ruža, Rogoza
S) Svibovina, Sieno, Slama, Stoklasa, Smrdulj, [Streljica]
Š) Šljive, Šip, Šimšir, Šaš
T) Topola, Trešnja, Troskot, Trnje, [Trstika]
U) Udikovina
V) Vrba, Ver, Višnje, Vratič
Ž) Žestika
Z) Zerdelija, Zimzelen, Zanovet.

Trave po alfabetu

B) Bokvica, Bodlja, Broćika, Baturice
C) Crnoglavac
Č) Čičak, Češljuga
D) Drezga, Divizma
G) Gorušica, Grozničavka, Gavez, Grahorica, Đurđic
I) Iskrica, Iperikon
J) Jagorčin
K) Kunica, Konjogriz, Kitica, Kiseljak, Koštan
L) Lopoč, Lugan, Luta, Ljubica, Ljubica pčelinja
M) Mlječika, Metvica, Mekuša, Mrtve koprive, Muhar, Mišakinja, Morska repa
O) Ovnak v. Ovnika
P) Pirika, Pepeljuga
R) Rosopast, Ren, Ripalj, Raškovina
S) Sita, Sladkovina, Siručak
Š) Štavalj, Šljez, Štir
T) Trubeljika, Troskot, Titrica
V) Vranjak, Vodenjača, Vlahulj, Vratić
Z) Zupa, Zobika, Zanovet, Zečje jabučice, Zvončac
Ž) Žabljak

7. Životinje

a) *Ima li u kraju divljih sisavaca ili četveronožnih životinja: 1. koje se love i ubijaju za hranu (jeleni, srne, zecevi); 2. koje se love i ubijaju poradi grabežljivosti (medvjedi, vuci, lisice, tvorci, divlje mačke) ili druge štete (poljski miševi)? Je li šteta, što ju čine zvijeri (vuci, lisice...) velika? Ima li drugih sisavaca za koje se mnogo ne mari? (Ima li puhova, jazavaca, hrčaka?) Je li svih tih životinja bilo prije više? Otkada i zašto ih je manje?* U ovoj okolici nahodi se sisavacah i jesu: zecevi, parcovi, miši, tvorci, lasice, lisice, ježevi, vuci,

divje mačke, a kad i kad i srne. Prie jednog vieka dok je bilo šumah bilo je divokozah, jelena i veprovah, al kad je nestalo šume, nestalo je i ove zvjeradi. Za hranu se ubijahu zecevi i srne, ostala se životinja kao štetna ubija.

Vuk vije i škamuca. Mačka mauče i prede. Srna mekeće i bleči. Parcovi i miši cvrče. Lisice laju. Tvorci smrde. ("Smrdi kao tvorić.") Naši susjedi muhamedanci vele da svaka životinja more vidjeti lice Božje, samo ne vuci, parcovi i miši. Vuci zato ne jer i što ne mogu požderati pokolju i unište. A parcovi i miši zato što ma i bila vreća s brašnom odriešena, oni ju opet ozdol progrizu i štetu prave.

Vuci još i danas u ovoj okolici štetu čine, al prie su još više činili, nu politička je vlast trovanjem i ubijanjem mnogo dopriniela, a i narod počeo je svoje blago zatvarati. Lisice također mnoge su u vodi pogušile se te ih je sad malo. Puhova i jazavaca neima ovdje.

b) *Koje ptice žive u kraju, i to: koje žive 1. u selu i oko kuće; 2. po poljima i livadama; 3. po šumama i gorama i to: na suhu i u vodi? Koje sele iz kraja, kada se sele i vraćaju? Koje su od ovih korisne, koje štetne i zašto? Je li ptica bilo prije više? Ima li ih kojim narod ne zna za ime?* Ptice u ovoj okolici nahode se ove i to po selima: golubovi, lastavice, vrabci, sjenice v. sinice, vrane, svrake, čavke. Obzimu i crne vrane v. gakovi, žutovoljke, čvorci v. škvrljci, vuge, djeteli, carići i.t.d. U poljima i livadama: češljugarke, vrabci kukmasti t.j. ševe, miljci. Po šumercima: gavranovi, jastrebovi, kanjuz, piuljače, sohure, žune, svračici, štiglici, slavulji. Po strništu: prepelice, kokoške. Kraj vode i po vodi: surage, rode, čaplje bile, crne, smeđe, žute i plave, kuvijuge, vodene šljuke, patke, ronci, pliske v. liske. Obzimu: guske divje, labudovi i.t.d. Po gorama: grmnjaši golubovi, grlice i orlovi bjelorepi. Ptice selice jesu ove: rode, surage, čaplje svake vrste, čvorci, prepelice, grmnjaši, golubovi divji, lastavice, miljci, grlice.

Rode sele drugom polovicom kolovoza, a vraćaju se koncem ožujka. Surage i čaplje sele u studenom i već se vraćaju s rodama u ožujku. Čvorci sele u studenom, a vraćaju se početkom ožujka. Prepelice sele u rujnu, a vraćaju se početkom svibnja. Grlice isto tako. Golubovi divji sele koncem rujna, a vraćaju se početkom travnja. Lastavice sele u listopadu, a vraćaju se koncem ožujka.

Samo su štetne: piuljače, jastrebovi i bjelorepi orlovi, jer piuljače i jastrebovi nose pernatu životinju, a bjelorepi orlovi znaju odnieti prase, janje, zeca, štene, mačku, gusku i puru. Ostale sve ptice su koristne. Ako čvorci, vrabci, vrane, svrake i druge ptice učinu nješto štete na trešnjama, šljivama i u polju na hrani, učinu više koristi u tamanenju gusjenica, kebrovah i drugih ličinkah. Ova okolica obiluje sa svakovrsnim pticama, a ne zna se da ih je prie bilo više ili manje. Narod ovdje po imenu zna svaku pticu.

c) *Koje su ribe poznate (po veličini redom)? Ima li mnogo riba? Kakovih je najviše i kada ih je najviše? Ima li u kraju raka?* Okolica ova obiluje ribom. Među najveće broji

se: som, šaran, štuka, smuđ. Manje su: mrena, čiga, bjelica, karastac, bandar, linjak i čik. Slučajevah je bilo da su i morune u Savi lovili. Od njekoliko godinah opazila se je u Savi jedna vrsta ribe nova koje prie nije bilo. Nalik je na soma, samo što je više smeđa od soma, a ne more ni velika bit kao som, ima malo i drugčiji kus kad se jede. Valjda je Dunavom iz mora ovamo došla.

Najviše ima bjelicah, šaranah i štukah. Ribe se najviše opaža ljeti kad se digne na zib, to jest izađe na površinu vode i bude kao pijana. U mjesecu lipnju kad se Sava izcvate, to jest kad valjda iz briega izađe, [pojavi se] jedna vrsta lepirica koju narod ovđe zove letica. Ova letica viš vode leti i u vodu pada, onda i riba sva zajde na površinu te ždere leticu.

U ovoj okolici u prijašnje vrieme bilo je puno rakah, i to je bilo do same okupacije ovih zemaljah. Posli okupacije na jednom je nestalo rakah iz temelja. Što je povoda dalo da raci pocrkaju, ne zna se.

d) *Kakih ima u kraju gmazova (guštera, zmija, kornjača, žaba)? Je li koja od ovih životinja za kaku korist? Ima li otrovnih zmija? Kakove su? Stradaju li mnogo od njih ljudi i životinje? Jesu li druge od ovih životinja čovjeku na kakovu štetu ili nepriliku?* Gmazovah u ovoj okolici ima ovih: zmijah, gušterovah zelenih i šareno smeđi', kornjačah, žabicah katalinčica, kučicah žabah zelendavah, smeđih, zapuhačah i kravosisah. U ovoj okolici narod ni jednu vrstu žabah za hranu ne upotrebljuje. Zmijah ima tri vrste: bjeloušice, crne i smeđe. Bjeloušice su najljuće. Otrovnih zmija neima. Ako životinju oli čovjeka zmija ujede, to obično narod lieka proti tomu potraži kod svećenikah. Ovi obično imaju u flašici ulja u kom su se štipavci potušili. Mjesto ugriženo pomaže se sa ovim uljem i svaka pogibel brzo se odkloni.

e) *Kakih ima kukaca i to: 1. na čovjeku; 2. u čovječjoj hrani, žitku, odijelu, stanju; 3. u domaćem blagu, na njem i oko njega; 4. na povrću, žitu, travi, voću i drveću; 5. gdje drugdje? Ima li kakih otrovnih kukaca? Prave li gusjenice veliku štetu?* Na čovjeku u ovoj okolici kukacah je malo jer se narod čisto drži. Kod siromašnih i sirotinjske djece ima ponješto ušiuh v. vuših u kosi. Buha u ljetno vrieme ima dosti, a u drvenim kućaricama nahodi se više manje stjenicah.

U žitaricama ima žiška. I na odielu, naročito suknenom koje dulje vremena u kovčegu stoji, zaleže se moljac koji odilo izprogriza. Na domaćem blagu ovce imaju krpelje, a tako i svinje. Telići dobiju svoju uš, kokoši i druga pernata životinja imaju tekut. Na povrću leptirovi bieli snesu jaja, osobito na kupusu, od koji' se izlegu zelenošareni crvi koji povrće žderu. Isto tako mlad kupus dobije buhac koji razno povrće ništi. Za otrovne kukce ovdi se ne zna. Gusjenicah je bilo dosti, al su sad u cieloj okolici uništene.

f) *Kakih ima puževa i glista? Jesu li od kake koristi ili štete?* Puževah ima više vrstah. Jedni su veliki zelenožutkaste kore. Jedni su mnogo manji šarene kore. Treći

su vrlo sitni, kraj barah se nahode, i oni imaju šarenu koru. Po barama nahode se koraljke *vulgo* školjke iz kojih žaba izajde. Rado ih svinje žderu. Glistah je jedna vrsta i ove su crvene. Narod veli da gliste više škode nego koriste.

II. TJELESNI USTROJ NARODA

1. Općeniti ustroj tiela

a) *1. Jesu li ljudi visoki, srednje visine ili niski?* U ovoj okolici ljudi su uopće srednje veličine ili visine. Najveći visoki su 190 centimetara. Srednji visoki su 180 centimetara. Najmanji visoki su 160 centimetara. Točan broj od sve tri klase ljudih nije moguće saznati. Jedno je sigurno da srednje visine ima ih najviše. Najvećih i najmanjih malo je. *2. Je li glava duga, srednja, okrugla?* Glave su srednje, malo ih je duge, a još manje velike. Ljudi velike glave smatraju se kao nakaze. *3. Kakovo je lice i nos?* Lice je većom stranom plavo, t.j. rumenoputno. Ima ih dosti crna lica, ali ne pretjerano crna. Malo je sasvim bjeloputnih. Nosa su primjerena. Ima njekoliko familijah koje imaju orlov nos.

b) *1. Kakove je boje: 1. kosa, 2. koža, 3. oči?* Kosa je uopće kestenjasta. Ima ih i crnih, a malo dukatastih. Oči imaju zelene i crne. Među 400 školske djece 150 imaju zelene oči, 100 crne, a 50 žutkastobiele. *4. Ima li ljudi kovrčaste (rudaste) kose?* Veoma je malo ljudih kovrčaste kose. *5. Ima li ljudi neobično rutavih ili kosmatih (n.pr. na prsima)?* Ljudih po tielu rundavih ima dosti, ali ovi su obično crnoputni.

2. Posebne pojave

a) *1. Jesu li ljudi jaki ili slabi? Koliku težinu može običan čovjek nositi? Ima li neobično jakih ljudi? Jesu li prije bili jači ljudi?* U ovoj okolici ljudi su većom stranom čusti i žilavi, al veoma jakih malo je. Za najjačeg čovjeka težina od jednog metercenta dovoljna je, i to za obične ljude, a ima ih koji i veći teret mogu nositi. Prie su ljudi mnogo jači bili. Obično prie i sad mnogo su jači sinovi siromašnijih roditeljah, nego boljestojećih. Dakle kod jednostavnije hrane, bolji razvoj tiela i snage postiže se. *2. Jesu li ljudi debeli ili mršavi?* Ljudi su u okolici srednje debljine (iznimka je u ovoj gladnoj godini đe se opaža znatno opadanje debljine). Najteži su do 100 kilah, obični od 50 do 60 kilah.

3. Imadu li mnogo djece? Ako nemaju, nije li možda što drugo, a ne neplodnost kriva? Uopće u ovoj okolici ljudi imaju podosti djece. Najviše rodila je u ovoj okolici njekoja Janja Dominković djece, to jest 23, i više od pola odhranila. Ovdi je malo ženah nerodkinjah, ali ne iz pokvarenosti, što se more suditi iz tog što obično žale

na to da neimaju kao i druge djece. *4. U kojoj dobi obično umiru? Umire li mnogo djece? Ima li starih ljudi i koliko su stari? Jesu li prije ljudi duže živjeli?* U okolici obično umiru od 50 do 60 godinah. Djece u vrieme njihove pošasti umire mnogo. Starih ljudih u okolici nahodi se od 80 do 90 godinah. Riedki su slučajevi od sto godinah. U prijašnje vrieme ljudi su u okolici živjeli tako dugo kao i sad, samo što je prie po okolici moglo se naći više staracah i staricah nego sad.

Dodatak

a) *1. Kako se zovu dijelovi tijela? (Kako se zove cijelo tijelo jednom riečju: tijelo, život, stsas? Kako se zove sve na čovjeku i u čovjeku od glave do pete?* Cielo tielo zove se tijelo, kip, stas, i po turski iksan ili insan. Vanjski dio tiela jest koža, kosa *vulgo* kika, obrve, trepavice, nokti u rukuh i noguh, glava, oči, uši, brkovi, brada, nos, nozdrve, gubice (za porugom vele i laloke), ramena, vrat, zatiljak, tjeme, dvie ruke (na ovima deset prsta), dvie noge (na ovima deset prstah). Svaki đe se prigiba zove se članak. Doljna strana ruke zove se šaka i dlan, a gornja grana. Lakat, mišice, žile i damari. Leđa, pleća, kičma, rebra, krsta, kukovi. Kod ženski' njekaka prieka kost, trbuh, sise, grudi, pupak, bočine, g.z.vi[4] ili debelo meso, zadnjica (stražnjica), postidna uda, bedre, koljena, čašice, cievi, listovi, gliežnjevi i pete. Glava unutra ima kosti t.j. čelo, sliepeoči, tjemenjaču, zatiljaču, mozak, kosirice, zube, jezik, jezičak, nebo, zubno meso, vrat, jabučicu, grlo (zove se uopće vrat). Unutra: dušnik, crieva, štomak (zove se želudac i kažulac), srce, bile i crne džigerice (pluća), bubrezi, šljezena, mihur, žuč i.t.d.

2. Kako se zovu ljudi po boji kose, kože, očiju; po stasu, debljini, po obliku lica, nosa, usnica itd.? Bjeloputni ljudi zovu se brizonje, bilonje, bjelaći. Ako je kosa biela: bjelokike, sivci. Crnoputne ljude narod zove mrkonje i galeši. Ako su pjegavi ili ospičavi zovu se šarci. Velikog nosa: nosonje, ako je nos nakrivo: krivonosi. Ako nos je gljivičan, veli se rotkvać. Ako su oči grahoraste takoga zovu čakar.

3. Kako se zovu razne mahne ili falinge (kad je tko ćelav, plešiv, grbav, rebav, šepav, šantav, kad u križ gleda...)? Ako oba oka gledaju u nos veli se: škiljo, škiljav i razokast. Ako jedno stoji pravo, a drugo ne veli se: vrljo. Ako su doljne veđe po nješto obješene veli se: dreljo. Ako je tko kratkovidan zovu ga žmiro. Ljudi visoka stasa zovu se dugonje. Debeli zovu se trhbonje. Sasvim mali ljudi zovu se patuljci. Ako su još u licu grubi zovu se nakaze. A ako su glave i vrata pognute zovu se guravci. Slomljenih leđah zovu se grbonje. U rukama i nogama falični zovu se kljakavci, šantavi, krivonogi i.t.d. Kojima je kosa opala zovu se ćelavci i lisci. Ako nepravilno idu zovu se šepavci. Ako su u poslu spori zovu se tepljuzgovci.

[4] Da ne bi napisao sramotnu riječ, Nedić je piše izostavljajući prva dva samoglasnika.

b) Bolesti

1. Koje su najobičnije bolesti? Od kojih bolesti najviše umiru djeca i ljudi? Najobičnije bolesti u ovoj okolici su: groznica, pošalina i glavobolja. Djeca najviše umiraju od guše (difteris) i rukavca (velik kašalj). Ljudi najviše umiraju od pošaline (ognja). *2. Koje su bolesti poznate?* Bolesti su ovđe poznate: groznica, oganj, srdobolja, glavobolja, sandžije (punctura), guša, ospice, kozjače, goropad (nevoljica, padavica) i kolera. Goropad i srdobolja zovu i nemila bolest. Frenjak zovu pasja bolest, i kad se to ime spomene običaju pljunuti. Kad tko dobije grčeve u ponutrici, tu bolju zovu: nastup. Od ove bolje osobito trpe djeca do desete godine.

I. Vanjske bolesti

*α) Ozlede***.** Ako tko dobije trn ili što obično u nogu ili ruku, veli da se je ubo. Ako ozledu dobije od britve ili noža, veli: "Porezao sam se." Ak od sjekire ili kose, veli: "Posjekao sam se." Ako trnata grana koga dofati, veli: "Ogreljio sam se." Ako tupo oruđe ili šta slična koga ozledi, veli: "Ozledio sam se i nagrdio." Ako tko iduć posrne, veli: "Potuko sam se." Vodom: "Opurio sam se." Vatrom: "Opržio sam se. Okilavio sam." Natučeno mjesto vele: modrica. Ako ostane brazgotina vele: živika. ("Imam živiku na obrazu, na ruci, na licu.") *γ) Rane (čirevi, žuljevi)*[5]. Ako su freške uopće, zovu se rane. Ako li počmu zacjeljivati, zovu se kraste. Ako đe meso nabubri te posli proteče, zove se: čir, micina i žaba. Ako koga čizma, cipela, opanak tišti i tamo trvenjem koje udo ozledi, zove se: žulj, žuljevi i nažuljano. *δ) Bolesti kože (lišaj, svrab, sramotne bolesti).* Bolesti kože: svrab t.j. šuga, ospice, kozjače, perutac, izaspa, grinta, lišajevi. Perutac i grinta osobito biva kod male djece. Ovu boljeticu – vele matere – da mora mjezimac zakresati i usljed toga da zaraste. Sramotne bolesti ovdi su nepoznate.

II. Unutrašnje bolesti

α) *Bolesti pojedinih udova tijela: glave, vrata, očiju, ušiju, nosa, usta, nokata, pa kad kosa ispada; prsobolja, bolesti želuca, kosti.* Glavobolja, vratobolja t.j. guša, očobolja, ušobolja, nosobolja, ustobolja. Ako nokti bole, zove se: strup. *β*) *Bolesti cijeloga tijela (groznica)?* Prsobolja t.j. bol u žličici, trbobolja t.j. nastup, kostobolja, groznica. *γ*) *"Velika bolest" (nevolja)?* Padavica t.j. goropad t.j. nevolja. δ) *Ženske bolesti (cvijet, trudovi, bolesti prsiju)?* Ženske bolesti: cviet t.j. mjesečno pranje, viđanje. Ako naprasito prst zaboli, t.j. ako dojde bodac, to zovu: trudovi. Crnac (*carbunculus*).

III. Duševne bolesti

α) *Kako se zove bolest (i čovjek sam) kad čovjek misli da vidi kojekakve (strašne) ljude,*

[5] Prije ovoga u *Osnovi* dolazi: β) *Kad ujede, ugrizne zmija, pas, pčela*, što je Nedić izostavio.

životinje i dr. stvari (fixa idea, halucinacije)? Čovjek koji misli da vidi razne utvare i strašne ljude, takog zovu vištac valjda od vještîcâ. *β*) *Kako se zove bolest kad je čovjek bez razloga veseo pa pjeva, pleše?* Koji je bez razloga veseo te pjeva ili se smie, taj se zove: vjetrogonja i luckaš. *γ*) *Bez razloga žalostan (melankolija)?*Ako je melankolik, zovu ga čudak i smoljo. *δ*) *Kako se zove bolest (i čovjek) kad čovjek ništa ne zna i ne pamti (lat. stupor, kajk. bedek)?* Koji ništa ne pamti toga zovu glumpeš. *ε*) *Kako se zovu ljudi, koji su od poroda glupi, pa uza to tjelesno slabi ili nakazni (maleni, a zdepnati, navorana lica, velikih usnica itd., cretin)?* Koji su od poroda glupi, zdepani, veliki usnah, zovu ih: glupaci, zdepenjaci, labrtani, nakaze, roćkasti. Vrlo riedki su taki u ovoj okolici.

III. JEZIK

Ja uprav pišem onako, kako narod u ovoj okolici govori.

1. Kojemu narječju pripada govor?

Je li govor štokavski, čakavski ili kajkavski? Kako ga zove sam narod (hrvatski, srpski ili još kako)? Kako ga zovu susjedi bliži i dalji? Obilježuju li ga kako, rugaju li mu se i zašto? Govor u ovoj okolici je štokavski. Narod ga zove: hrvatski, naški i bosanski. Stariji ljudi koji su u mladosti polazili školu nazivaju ga i ilirski. Porugljivo nazivaju ga i šokački radi raztezanja u govoru, zašto i samo gornji Bošnjaci zovu Posavce Šokcima. A njihov govor ili nariečje zovu posavački ili šokački.

2. Izgovor i naglas

Koji se glasovi izgovaraju drugačije nego u književnom govoru? Izgovaraju li se riječi kako drugačije nego u književnom govoru (ne "zavlače" li, ne govore li "na nos" ili kako drugačije)? U ovoj okolici narod govori upravo kao što je i književni govor. Samo s iznimkom što njekoje rieči preko mjere razvlače. Tako na primjer kažu: dite, cura, kobila i.t.d. Drugo, kod mnogih riečih služe se s ikavštinom, a već u drugom padežu s jekavštinom. Tako u manjem broju kažu dite, al u većem broju već kažu djeca a ne dica, dječaci, djevojke i.t.d.

Po mom skromnom mnenju, ja bi rekao da su u ovom kraju u prvo vrieme sami svećenici iz gornje Bosne uveli kod njekojih riečih ikavštinu, i to po molitvama i molitvenicima. Tako narod kad moli čin vjere govori *Dilo vire*, a to inače u govoru nikada neće reći. Jer u običnom govoru veli: "Moje djelo, moja vjera, po mom uvjerenju i mjeri i.t.d."

3. Rieči

Za koje stvari narod zna, da se drugdje drugačije zovu? Za njekoje stvari da se drugdje drugčie govore ovaj narod zna, ali većom stranom te su ili turskog jezika ili izgovora srpskog. Na primjer u gornjoj Bosni pekaru veli se ekmekčija, a ovdje pekar. Srbi kažu hleb i ljeb, a ovđe kruv. U mnogim riečima čuje se mjesto *h* [glas] *v*. Tako vele uvo mjesto uho. Kruv mjesto kruh i.t.d.

***Dodatak**. Ima li kakav tajni govor (kod prosjaka, razbojnika)? Kaki je?* Tajni govor nahodi se samo među momcima i curama. Na primjer: "Molim te dojdi malo do mene". Oni to kažu ovako: "Ulim te mo, uđi do, ulo ma umene do!" – "Ujmi da, ulo ma uta cvi." "Dajmi malo cvita i.t.d." – "Srja sr ti srka sržem, srda sr se orprođeš srtvosrje sršasrle." "Ja ti kažem da se prođeš tvoje šale" i.t.d.

DRUGI ODIO

IV. ŽIVOTNE POTREBŠTINE

1. Selo i okolina

a) Okolina

1. Kako se jednom riečju zove prostor oko sela? Prostor oko sela zove se jednom riečju okolica. U sela se dolazi i iz njiha izlazi putevima. *2. Kuda se i s koje strane dolazi i može doći u selo?* S kolima se u sela dolazi samo putevima. A pješaci mogu i pješačkom stazom doći. *3. Kako leže sela (uz rijeku, potok, na brdu)?* Sela u ovoj okolici većom stranom leže u blizini Save, ali ne neposredno svagdi, nego ponješto udaljena. Domaljevac i Grebnice nahode se na brig Save, a druga nješto udaljena. Uopće sva sela ove okolice su u ravni. *4. Gdje su prema selu šume, gore, pašnjaci, livade, njive (oranice), vrtovi, zavrtnice? Kuda se u njih ide.* Njivah, oranicah, pašnjakah i nješto šumah nahodi se nemal na sve strane oko selah. U njih se ide većom stranom putevima, osobito sa životinjom.

5. Gdje je groblje? Kakovo je? Gdje je prije bilo? Groblje od selah Tolise, Donje Mahle, Kostrča i Domaljevca nahodi se spram sela Tolise na sjevernoj strani tik same Save. Groblje od selah Vidovice, Kopanice, Jenjić i Vučilovac nahodi se na brieg Save od zapadne strane sela Vidovicah. Groblje od sela Matići nahodi se izvan sela za pol kilometra prama sjeverozapadu u polju. Groblje od sela Oštra Luka nahodi

se u sredini sela. Groblja od sela Bok: jedno se nalazi usred sela, i to se zove novo groblje, a drugo se nalazi staro groblje jedan kilometer daleko od sela prama iztoku. U ovom starom groblju obično pokapaju mrtve. Sela Bazik i Grebnice imaju opće groblje nedaleko od Save na polju takozvanom grebničkom, koje se nahodi između ova dva sela.

6. Ima li blizu sela kakav grad, ruševine, stara crkva, kip (statua) itd., kakovo znatno mjesto, drvo? Blizu sela Tolise ima poljice koje se zove Gradišta. Po tradiciji ovđe su bila dva grada. Nahodi se starih opekah i rimskih novacah i.t.d. U blizini Donje Mahle nahodi se Živkovića brdo. To dolazi pod imenom vlastnika zemlje, al to je spomenik još Rimljana jer se tud često izaraju rimski novci i druge stvari iz onog doba. Humka je to koja pokazuje na djelo rukuh ljudskih i reć bi da je za tvrđavu služilo, jer su šamcevi od svake strane da se je mogla voda napustiti.

Druga je humka grad Repovac. To je također djelo Rimljanah, a nahodi se za jedan kilometer udaljeno od sela Donje Mahle, u polju Bosucka između Štitara i Županje. Po vlastniku zove se i Ćosića brdo. I ovdi je izarano rimskih novaca, opeke i drugih predmetah. Do najnovieg vremena bilo je njekoliko ogromnih lozah pitomih, koje od kad postoje neima pametara. Na polju vidovačkom, nedaleko od sela Vidovicah, prie pol stoleća viđale su se ruševine od crkve svetog Vida. Al te ruševine već je Sava odronila i progutala. Osim križevah na raskršćim po selima, danas samo postoji velekrasan kip Srca Isusova u selu Kostrču, al to je spomenik skorašnji.

U mjestu Kućišta, đe je bilo prie jednog stoleća selo Tolisa, nahodi se još danas jedan veliki bor koga je pred samom kapelom usadijo njeki župnik. To je valjda najstarije drvo u ovoj okolici. Nu i ovaj bor već sa smrću borta jer su ga znatno izsekli ozdol, a i mnogo je gromova u nj puklo.

b) Selo

1. Što se misli kad se kaže "selo"? (Misle li se samo kuće i dvorišta, ili cijeli kraj oko sela? Znači li "selo" isto što i "svi ljudi, sav svijet iz sela"?) Pod imenom sela razumije se onaj prostor na kom leži selo. Razumiju se sve one kuće, zgrade i dvorišta koja se tud nahode. A također pod imenom sela razumiju se i oni stanovnici koji u njem obitavaju.

2. Kako stoje u selu kuće jedna prema drugoj (jesu li u kakovu redu, ili su raštrkane)? U ovoj okolici kuće po selima koje se nahode blizu glavnog puta te koje su napravite posli okupacije ovih zemaljah, stavite su u red, a inače druge su brez reda – ovđe ondi. Samo su u blizini jedna do druge, jedino ih dieli ograda, dvorište ili šljivik. Uopće sve kuće imaju glavna vrata i dvorište prama jugu ili pod podne. To čine radi vjetrovah, osobito sjevernjaka.

2. Kuća i dvorište

a) Dvorište

1. Što se zove dvorište (dvor, avlija)? Ima li velike razlike među dvorištem jednim i drugim i kakova je? Dvorište uopće ovdi zovu avlija, a to je prostor koji se nahodi neposredno prid kućom te je posebnim zatvorom rastavit od drugog zemljišta kao n.pr. šljivika, voćnjaka ili vrtla. Prostor sami od kuće do drugih zgradah koje su poredane oko kuće zovu ulica. Razlika među avlijama je ova: jedne avlije su posebnom ogradom odieljene od drugog zemljišta, te u ovim nit se ore nit se što sije. Jedino služe za rudinu i često se metu i čiste. Druge avlije koje nisu posebno odgrađene, ove malo dalje iza zgradah, običaju poorati i posijati s raznim povrćem ili sladoračom. Kod ovakih avlijah cieli taj prostor dolazi pod imenom avlija.

2. Je li dvorište ograđeno i kako je ograđeno? Gdje što u njem stoji (gdje je kuća, hambar, štala, drvnjak, gnojište, smetište)? Je li prazno ili golo, ili je obrašteno travom ili dračem (kakovim?) ili zasađeno drvećem? Dvorišta u ovoj okolici uopće su sva ograđena i to većom stranom u tarabu, plot, a ima ih vrljikama zatvorenih. Kod zadružnih familijah kuće su većom stranom u sred dvorišta. Oko kuće svud unaokolo su poredane druge zgrade. Uz samu kuću stoji krovak ili lućer. U ovom lućeru stoji brašno, sol, slanina, mast i drugi smok. Za njekoliko metera izpred kuće dalje poredani su kućari. U ovima većom stranom i ljeti i zimi spavaju pojedine familije. Koliko ima oženjenih, toliko ima kućarah ili tih posebnih zgradicah. U kućarima nahode se u svakom od dotične familije kovčezi (sanduci), rubenina, obuća i druge haljine. Zatim srpovi, motike i drugo oruđe, a spolja pod strehom smještena je kosa dotičnog muškarca. U istim kućarima mnogi smjeste bure sa šljiovicom, stublike i čabrove s lanenim sjemenom i grahom, suhim šljivama ili drugim voćem. Obično ovi kućari imaju po jedan ili dva tavana na kojima žene drže lan i raznu pređu te svoje stative na kojim tkaju. Tamo se i koke rado zavlače pa jaja nesu.

Kod ulaza u avliju obično je smjestita štala za konje. S drugu stranu puta koji vodi u dvorište nedaleko od ulaza obično se nalazi bunar. Dalje od bunara koš ili kako ovdi narod zove ljesa za kukuruz. Do ove u redu stoji hambar. Do hambara nedaleko smještena je pecara. U pecari su kace, čabrovi, rakinski kotao i druge stvari. Iza pecare je drvnjak. Iza drvnjaka je pušnica (zgrada u kojoj se suše šljive i drugo voće). U bližnjem šljiviku je smještena vanjska peć u kojoj se peče kruh i prova (kukuruza). U skrajnem uglu dvorišta imaju zahod i tamo do njega bacaju smetljište, a đubrište nahodi se blizu štale. Svinjevi i druge staje za životinju daleko su od kućah po šljivicima i po njivama. Kokošinjakah je malo. Obično kokoši po drveću u dvorištu naćaju.

Na čistoću dvorišta narod u ovoj okolici mnogo pazi. Na prostor između kuće i drugih zgradah čista je i pometena ulica, a dalje je zelena trava – tratina. U dvorištu rado sade lipe za debela lada. Voće pitomo svakovrsno. Ovo kad se izcvate, kuća, zgrade i ljudi nahode se u samom cvietu.

3. *Kuda se iz dvorišta ide k susjedu? Ima li u ogradi (u plotu, tarabama) prijelaz, vrata ili se mora na ulicu (brêg) pa onda k susjedu? Kuda se iz dvorišta izlazi na polje, u šumu?* Ako je kuća kraj puta, iz jedne u drugu ide se seoskim putem. Ako li je unutra, tad obično iz jedne u drugu ima prielaz ili vrata kroz koja susjed dolazi susjedu. Iz dvorišta na polje i u šumu izlazi se obično seoskim putem.

4. *Što je iza dvorišta? Je li iza njega vrt, pa zavrtnica i pašnjak i što je dalje?* Iza dvorišta, jer su kuće po ovim selima jedna blizu druge, nahode se obično šljivici i vrtlaci, a mal đe livade i pašnjaci.

b) Kuća i pokućstvo

1. Što se sve misli kad se kaže "kuća"? 2. Od česa je kuća sagrađena ("zdelana")? Čim je pokrita? Je li "prizemna" (ili kako se to kaže?) ili na sprat ("na kat", "na pod")? Pod imenom kuće razumije se kuća i sve zgrade koje se nahode oko nje. Zadružna kuća u selu Tolisi kbr. 13 ima 45 osobah koje u njoj obitavaju. (Vlastnik kuće je Petar Nedić.) Kuća je još primitivne građe drvene i s drvenim krovom. Ima samo jednu ogromnu sobu i kuću ili kuharnicu. Soba je na pol ćerpića ili nepečene cigle između stupovah i druge drvene građe zidana. Kuharnica ima brvna drvena u okolici. Kuća ima tavan po vrh sve sobe, a drugi u kuharnici ili drugoj strani kuće. Zgrade druge su poredane u dvorištu kako sam već pod brojem 2 opisao. Kuća je prizemna kao što su i ostale sve u ovoj okolici. Ima ih do duše podignutih za boj čovječji i tamo se doli nahode podrumi.

Kuća pod brojem 1 u Tolisi; vlastnik joj je Ilija Oršolić. U njoj obitava muž, žena i diete. Jest zidana od opeke. Ima dvie sobe i kuhinju. Izpred kuće ima hodnik. Kuća je criepom pokrita. Svaka soba ima po dva prozora i dva tavana. Uopće sve kuće od novieg vremena su zidane od opeke i criepom pokrivene. Pred kućom ovog samca ima jedan salaš i ima bunar. Pod salašom stoje kace i kola, a unutra krava i tele. Na tavanu salaša sieno. Dvorište zatvoreno tarabom. U dvorištu ima jednu jeliku i voća raznog.

3. Koliko ima odijeljenih pregrada (soba)? Kako se koji pregrad (ili odio) zove? Čemu koji služi i što je u kojem? Ima li uz kuću ("sobu" i "kuhinju") kakovo mjesto, gdje se sprema mlijeko, sir, meso? Veći broj kućah u ovoj okolici ima samo po jednu sobu, a mnoge koje se sad zidaju imaju po dvie, tri i četiri. Koje imaju po jednu sobu obično su dosti prostrane. Osobito kod gradnje pazi se na broj čeljadi koja će u njoj boraviti.

Sobe su zidane od opeke pečene ili priesne. Zidovi su omalteriti i okrečeni iznutra i spolja. Tavan sačinjavaju prieke grede i po njima gusto poredane uglađene daske. Grede i te daske vide se u mnogim sobama iznutra, a njekoje sobe su podkovane daskama, nasječene, omalterite i okrečene.

Grede i po njima daske prikovane jednom ričju zove se tavan. Na tavanu u jesen i priko zime suši se hrana (klasovi koji su ozeleni). Na tavanu nahodi se u velikim sepetima ili drvenoj stubliki sjeme dublečno (bundevsko), paprike, komadovi drveta naminjeni za sikerišta, matičišta i drugo oruđe. Tamo se još suše tikve vodenjače i tukvanji za rakiju. Na tavanu također suši se slanina i meso, kobasice, plećke, bile peke i drugo. Tavani su većom stranom zagrađeni daskom, proviđeni vratima i bravom zaključanom. Tamo ni mačke nemaju ulaza.

Do sobe nahodi se kuća (kuhinja). Od sobe ju dile vrata sobna i banak. Kuća obično ima dvoja vrata, velika i mala. Na velika je ulaz i izlaz. Mala služe najviše zato što kroz njih žene iznose kotlove kad luže rubine za kućom. Uz kuću (kuhinju) ima kut (ćiler, lućer, mličnjak). Kut je njegdi od kuće daskama ili duvarom odiljen, te se na mala vrata u njega spolja ulazi. U tom raztavljenom kutu nahodi se sir, maslo, mast, kajmak, sol, nješto slanine za dnevnu porabu i drugi smok. Tamo se kuha kruv, prova, pogača i kolači. Tamo se još nalaze lonci, tepsije, zdjele, čanci, solenice, sinije, oklagije, tave i žlice.

Ima kućah koje imaju kut otvoren u kuću. U ovih kutovih obično su popravljene police na kojima se poredaju zdjele, čanci, lonci, tepsije, žlice, solenice i drugo posuđe. Vridne domaćice trse se da im uvik kako posuđe tako i police budu čiste i oprane.

Na sred kuće nahodi se ognjište na kom vatra gori i na kom se kuha i peče kako za domare, tako i za pojiške (hranjenike). Pri banku u sobi nalazi se peć u koju se loži iz kuće kroz pećna vrata. Do istog banka s desnu stranu jesu sobna vrata, a do vratah u ćošku objesite su ljestve po kojima se penje na tavan. Na livoj strani banka do kuta obično stoji sud sa solju da ne vlaži. U samom banku zidari načinu polulukњu u kojoj se drži kava i kaveni mlinčić s findžanima i tabljicom na kojoj se nosi kava.

U kući (kuhinji) ima također mali tavan radi različite upreme kućne. Kuće koje su s jednom sobom obično su brvnima zagrađene. U ovo brvno od velikih do malih vratah zavrte drvene kline na koje razapnu slanine, vješaju sikere, srpove i konjsku ormu. Izpod malog tavana smjestite su motke na koje u večer vješaju ukućani svoju obuću.

Kuće njekoje su podpodite osim ognjišta, a njekoje su samo zemljom nasute i natučene. Vrata su obično proviđena drvenom ili gvozdenom skakavicom i drvenom iznutra ključanicom. Kod ovih ključanica prave tajno odključavanje i zaključavanje za koje sami ukućani znaju.

Viš vatre i ognjišta imaju obično jednu jaku motku na koju povjese verige, a na verige kotao u kom se kuha napoj i voda grije. Kad je nužno, postavljaju ovakih i više motakah, te na njih postave prućem opletenu ljesu na kojoj suše vlažne ili još nedozrele klasove u jesen. Onda u kući ima dima i suviše.

4. Ima li u kući (pod krovom) "zahod" ("šekret")? Kaki je? Ako ga nema pod krovom, gdje je? U ovoj okolici ni jedna kuća pod istim krovom neima zahoda. Prie kakih trideset godinah stanovnici ove okolice nisu imali nikako zahoda, a sad većom stranom imaju i to u najzabitnijem mjestu dvorišta udalečen od kuće i zgradah. Obično blizu štale. Zahodi su ili zidani ćerpićem ili su daskom zakovani. Pokriveni su ili criepom ili daskom ili sinom. Podpoditi su daskama, sjedala neimaju nego samo otvor ovakog lika Δ, trokut. Zahodi su proviđeni vratima.

5. Kako se zove jednom riječju sve što je u kući ("pokućstvo", "pohištvo")? Kakovo je? Sve što ima u kući zove se pokućstvo ili kućanstvo.

c) Druge zgrade za ljude

Ima li osim kuće još kakih zgrada za ljude (komore, čardaki, kućari)? Kakove su, tko živi u njima i što je u njima? Oko kuće na prvom mjestu dolaze kućari. Koliko ima u kući oženjenih, toliko mora biti kućarah. Kućari su ili pod jednim krovom ili su rastavljeni. To su zgrade ili zidane ili većom stranom od drveta sagrađene. Kućar je kao jedna soba koja je više duga, nego široka. Drveni kućari većom stranom imaju naprid trim u kom žene tkaju. Kućari imaju pod te po jedan ili dva tavančića veći i manji. Na podu uz brvna postavita je postelja jedna ili dvi. U postelji nahodi se nasteran šaš, slama ili sino. Po ovom prostrta je prtena ponjava. Za pokrivač služi kod imućnijih jorgan, inače obično ćebe, suknene ponjave i ćilimi posavačkog rada. Još na postelji ima perjem natrpanih pavlakah koje meću pod glavu. Dalje u okolo poredani su sanduci u kojim se nahodi prtenina te odielo svečano muža, žene i djece. Ima još u redu stublikah s lanenim sjemenom, grahom i suvim voćem, jajima i.t.d.

Na dva tavana nalazi se platno u trubama, kudjelja nespredena, močići pređe, čekrk, vito i vitlenice, čekrklija za predenje, srpovi, motike i.t.d. Na pamtama tavanskim povješane su nove prtene i suknene ponjave i ćilimi, čizme, svetčane cipele i opanci, mestve i vodiri za kosu. Po vrh sandukah na motkama posterane su rubine mužke i ženske, prazne pavlake, pregače, kožusi ženski, pokrivače, tkanice, čovani koparani i ječerme.

U kućarima kako ljeti tako i zimi spavaju vjenčani parovi sa svojom djecom te su mnogo zdraviji i manje kašlju, nego oni koji u toploj sobi spavaju. Postelje sami po sebi prave te su duge i široke da može u njima po više osobah spavati. Više put ako je familija mnogobrojna, leže s jednu i drugu stranu postelje te se nogama počele.

Iza kućarah na redu je krovak. To je obično donagrađen prikućak. U njem stoji sir u čabrovima, brašno žitno i klasovno; smok: tarana, juvka, bunjgur; kupus kiseli, naćve, sita, rešeta, grah, suvo voće, salo svinjsko za mazanja kike i.t.d. Iza krovaka dolazi pecara. U pecari se rakija peče. Tamo je koto (kazan), čabar s cievlju, kace, prazno burinje i.t.d. Ova zgrada služi još za pecivo zaoblicah o Božiću, Uskrsu i svadbama.

Iza pecare dolazi štala. U štali obično stoje konji, sino, jasle, lopata za čišćenje, a često i orma konjska i sedla. Štale su obično drvene ili zidane zgrade, pokrite cripom, šašom, rogozom, trskom ili slamom. Imaju tavan na kom se sino nalazi. Imaju velika vrata i mala kroz koje se đubre izbacuje. Iza štale dolazi hambar. Hambarovi su također zgrade drvene te su pokriveni ili daskom ili cripom. Imaju po 4 do 6 okanah u koja se sasipa hrana: klas, žito, ječam, zob, sirak i proso. Mlogi u ljetu u hambaru drže slaninu jer hrana podržaje dosti ladnoće, a hambarovi su u opće proviđeni bravom i ključem. Iza hambara dolazi kolnica. U kolnici stoje kola, saone, vile, raulje, ražnjevi (podvore), grablje i drugo oruđe. Kolnice su s tri strane zakovane daskama, pokrite cripom, rogozom, daskom, šašem ili slamom.

Iza kolnice dolazi pušnica. Pušnice radi pogibeli od vatre grade se u šljiviku podalje od drugih zgradah. Pušnice služe za sušenje šljivah i drugog voća. Pokrite su cripom ili daskom. Imaju sobicu zidanu ili od naloga zemljom umazanu. Tavan koji je također zemljom ulipit. Imaju unutra po 16 do 30 ljesicah na koje se poredaju šljive ili drugo voće za sušenja. Imaju pušnice po veličini jednu ili više pećih unutra, koje ili su zidane opekom ili ćerpićem ili su od blata načinjene. Prid pušnicom pod istim krovom nahodi se prostor u komu poslužnici spavaju i u kom se mogu ljese izvučene iz pušnice smjestiti za prebiranje šljivah i drugog voća, osobito u vrime kišno.

Iza pušnice dolazi svinj i kočanje. Svinj je obično u šljiviku zgradica drvena s drvenim krovom prizemna. Svinj je jedino za svinjah načinjen. Nedaleko od svinja su kočanje, zgradica pokrivena potolo drvenim krovom ili cripom. Ova je zgradica udesita s toliko prigradakah koliko ima krmačah za prasenje. Kako u svinju tako u kočanjama minja se čista često slama.

Dodatak

Gdje se kada živi, t.j. gdje ćeš koga naći, kad dođeš u kuću u proljeće, ljeti…, u jutro, o podne? U zimi obično ovomjestni stanovnici živu u kući i sobi. U proljeće i ljeti, ako nisu na poljskom poslu, naći ćeš svaku familiju u hodniku svog kućara ili u dvorištu. Kod zadružnih familijah po jedna tevabija (familija) izseli se na stan i tamo priko svega ljeta krave doji i živi.

d) Zgrade za sino,[6] žito, živež i oruđe

Ima li osim kuće još kakovih zgrada za žitak, živež, sprave i oruđe, kao što je: štagalj, hambar, suša; pivnica, repnica, koš, trap; pecara, kačara, vanjska peć, ljetnja kuhinja? Gdje je sve to, od česa je i kakovo je? Kakove su stvari u tim spremištima? Štalski tavan jedino služi za sino. Ostalo sino dije se po njivama u plastove te se obično tamo govedima pod vedrim nebom polaže. Žitak spravlja se u hambar, a klasovi dok su još u paturu stave se u ljesu. To je zgrada na stupovima od zemlje za metar ili dva podignuta s drvenim krovom ili od cripa. Svud je u okolo od poda do krova prućem jakim opletena ili letvom na ritko zakovana da more zrak prolaziti i klasove sušiti priko zime.

e) Zgrade za životinje

Ima li posebnih zgrada za životinje? Kako se zove zgrada (ili samo odio) za svaku vrst blaga ili peradi (štala, hlijev, svinjac, kurečica, pčelinjak, "volnik")? Kakova je koja i što je u kojoj? Za živež malo ima posebnih zgradah. Patke i guske obično kotaju pod ljesu ili pod koju drugu zgradu, a kokoši i pure naćaju na granju voćakah ili drugog drvećah u dvorištu. Goveda imaju svoje pojate po njivama i tamo se zaklanjaju od zla vremena.

Svaka kuća zadružna ima peć vanjsku i ova je od drugih zgradah udaljena radi vatre. Ima također svaka kuća buran u avliji zidan kamenom, opekom ili šupljom hrastovom kladom. Na površini zemlje zagradit je daskama da ne bi djeca u njeg pala.

Ima kućah koje imaju pčelinjak. Ova je prizemna poduga zgradica daskama ili cripom pokrivena s tri strane daskama zatvorena s jednom ili više počelitih podnicah na kojima su košnice poredane. Pčelinjaci obično nahode se u cvitnjaku ili uz kućare.

f) Što je još oko kuće?

Ima li možda stupa za tučenje ječma ili kakova druga sprava ili prilika (n.pr. žrvanj ili žrni)? Kakova je? Ima kućah koje imaju majstora kolara, bačvara ili inače koji radi o drvetu. Ovaj ima posebnu zgradu "radionicu" te tamo radi i svoje alatke drži. Tude se obično i žrvne nahode u kojima se žrvna kaša, bunjgur i sol.[7]

---

[6] Radić piše ijekavski oblik *sijeno.*

[7] Nedić preskače pitanje: g) Zdenac (bunar). *Odakle se nosi voda? Ako je zdenac u dvorištu, kakav je? Ako je izvan dvorišta, gdje je i kakav je?*

h) Drvnjak (drvocjep)

Ima li drvnjak i kakav je? U dvorištu nahodi se i drvnjak. Jer obično dovlače drva priduga, ne slažu ih u fatove, nego nakomice oko kakog stabla da se mogu bolje sušiti i gniloći odoliti.

i) Gnojište i smetište.

Je li gnojište i smetište i kako uređeno? Gnoište i smetljište obično se nahodi uz štalu. Uređeno nije, nego se u svoje vrime izvozi na oranice i vrtlove. Pepelinac đe luže rubine ne upotrebljuju niušto jer su sujevjerni: boje se nagrame. (Meni je ipak pošlo za rukom te sam mnoge podučio da je pepeo dobar gnoj za voćke i povrtalje te su počeli izvoziti.)

3. Zgrade izvan dvorišta

Ima li kakovih zgrada izvan dvorišta, kao što je stan, klijet? Imućne kuće imaju obično svoje stanove. Tamo se nahode prave zidane kuće ili drvene kolibe proviđene s jednom sobom. Tamo se još nahode mlječari za smok i pojate za životinju, svinjevi za krmke i kokošinjaci.

4. Hrana i posuđe

a) Spremanje i prireĎivanje mesa, smoka i sočiva

1. Kako se zove jednom riječju, sve, što je za jelo, ili što se jede? Kako se zove više vrsti jela zajedno (smok, sočivo, varivo, kuhilo)? Jednom riečju sve što se jede zove se smok ili jestbina ili hrana. *2. Kako se ubijaju i raščinjaju (raspravljaju, paraju) volovi, svinje, ovce, perad, ribe, raci? Kako se zove cijeli taj posao, kako kod svake životinje? Tko taj posao obavlja? Kako se zove koji komad mesa?* U ovoj okolici volovi se kolju, svinje ubijaju, riba se razpravlja. Za ziminu ili kad se tko ženi ili umre običaju zaklati goveče. Govečetu svežu uže oko rogovah, istim užetom sputaju mu sve četiri noge i sruše ga na zemlju. Koljić s nožem u zubima zavrči glavu životinji i rogove zabije u zemlju, zatim uzme nož i rekavši: "U ime Isusovo!", jednim potezom odreže glavu. Da li je goveče već priminulo kucaju nožem po nogama, ako se zaklano ne vrca stvar je gotova, oma se može koža guliti. Ponajprie noge po vrh papakah okruže nožem oštrim, a zatim raspore kožu do vjemena ili mošnje, a prednje sastave na grudima i onda najprie se ogule noge, a zatim trbušina i rebra te se to sastane na kičmi. Glava se već odreže i posebno guli.

Kad je već sve goveče ogulito, razastru kožu desno i livo po zemlji kako će na njoj čitavo truplo razpraviti da se ne mrlja. Mesar odmah počme goveče pariti počam od grudih do među stražnje krake uviek za nožem na dva prsta podižuć tančad da ne bi criva pokvario. Kad je to učinio, onda desno i livo nožem raspori bočine i stražnje krake koji se spuste po koži. Sad ide k prednjem kraju te tubajom (tupom sikerom) razsieče grudi, rastavi rebra od plećakah te i ove panu po koži. Iza ovog potegne i izčupa grkljan iz vrata, sveže koncem dušnik da ne bi na njega griz pošao, rastavi crne i bile džigere, srce, sljezenu i bubreke, a napokon rastavivši spolno udo izvali drob napolje i to obično bacaju po njiva jer [se] od droba ništo ne upotrebljuje za jelo.

Kad je ovo sve gotovo, razsieku i rastave stražnje krake i plećke, raztave jednu stranu rebarah od kičme, a druga strana ostane s kičmom i tada se to sve nosi u kuću za daljne razprave. Ako će se meso odmah trošiti, tad ga samo izsiku na sitnije komade i stavljaju u kotlove ili velike lonce te se kuva. Ako li je goveče zaklano za ziminu, tad se poodrezuje sve meso od kostih, ovo se opet tako izreže da se more na motke vješati za sušenja i ovo se zovu vješalice. Rebra, glava i druge sve kosti kuvaju i jedu. (Spominjem se dok bijah diete, da su u ono vrieme samo goveđe meso upotrebljavali za jelo, a čorbu od govedine nije nitko jeo, nego je proljevana na polje ili u napoj svinjama. Nu sad su već od gospode uvidjeli da je čorba govedska najbolja.) Kosti i rogove na prosto bacaju, a Čivuti zađu pak to pokupe i za to lip novac zarade, a naši pljucaju i grda im se kad vide što Čivuti kupe i vuku. Kožu raztegnu na pijonice, bace ju na tavan kućni te se tamo suši za opanakah.

Svinje se tuku. U ovoj okolici za zimine kad tuku poiške, hranjenike, sabere se njekoliko ljudih tomu poslu vještih. Pripravi se pračicah ili slame za palenja dlake. Kad je to gotovo, dojdu prid svinj, izvabe jednog brava napolje, pospu klasovah i dok ovaj jede vještak ga sikerom lupi u čelo. Ako nije dobro trefio, mora opetovati, a drugi skoče na krmka i sruše ga na zemlju. Odmah onaj baci sikeru i nož bravcu zatjera u meso pod livom prednjom nogom, i to u srce. Posuda za krvi već je tud, te krv čekaju u nju za djevenice (krvavicah). Ovu krv odmah sole i mišaju da se ne usiri. Kad je ovo gotovo, ako se brav ima palit na slami, tad prostru nješto slame i na to stave krmka potrbuške izbaciv mu sve četiri noge na stranu. Zatrpaju ga svega slamom, podpale slamu sa svih stranah, dlaka praska i gori, a oni motikama stružu. Tako to slidi sve dok ne bude brav dobro ocican. Ako li se brav pali na pračicama, to se nacipa suhi' pračicah, izkopa se za jedan pedalj duboka jama, uz jamu stave se dvi glavnje desno i livo. U jami se odloži vatra te nadnesu priko onih glavanjah krmka i počmavši od glave počmu paliti krmka uvik motikama stružuć. Od dlake svinjske jedino počupaju peraju od koje žene prave peraice kojim kudjelju češljaju.

Kad je krmak dobro opaljen, skinu ga s vatre, poljevaju vodom, a noževima stružu nečist s kože te kad su ga dovoljno očistili i dobro oprali stave ga na čiste daske, odrežu mu sve četiri noge u gornjoj prigibili, to jest izpod plećakah i butkijah. Žene odmah nose noge, ugriju ožeg, izcvrlje svu dlaku i ocicaju te papke poskidaju. Kad je sve gotovo čisto i oprano, tupom sikerom izprisicaju, stave to u velike lonce i kuvaju lučevine (izvrstnu hladnetinu) u koju stave nješto stučena bilog luka (češnjaka).

Kad su ljudi odrezali noge izvrnu krmka na trbu, jedan od njiha oštrim nožem popriko iza ušijuh prireže zatiljak, a potom razreže slaninu od ušijuh do repa. Kad je to učinijo, počme jednu stranu slanine rastavljati od mesa, a drugi opet to isto čini s drugom stranom slanine. Kad su već rastavili slaninu do taščadi (potrbušine), onda jedan uzme sikeru te oprezno da ne bi droba ozledijo, odsiče i rastavi glavu i rebra od kičme. Sad oprezno okruži izpod repa stražnja vrata te tako sasvim rastavi kičmu i doda ju drugom. Ovaj odmah kičmu na više mjesta sikerom nasiče da se more dobro nasoliti i priko motke objesiti. Već prie ovog glavni mesar od kičme je odgulio dvi bile peke koje uzduž nožem donjekle raspori da more tamo sô zaći.

Sad nastaje poso s ponutricom. Kao i kod govečeta izvuče se grkljan, dušniku obreže se gornja kožica (opna) i onda zaveže da ne bi griz pošao van, a potom izvade se bile i crne džigere, sljezena i srce. Džigere oslobode se od ušnjaka koju odrežu i psima bace. Žuč obično ostave i posuše radi otrova ribe i za koje kake ljekarije. Srce razpore i svu krv koja se tamo nahodi počiste. Bile i crne džigere žene odmah stave u koto da se obare. Od džigerah odmah prave jelo urezavši nješto crvenog luka, a bile džigere s drugim obarinama meću u djevenice (krvavice). Šljezenu obično mesari odmah bace na žar, izpeku i uz rakiju pojedu. Od droba rastave mijur za kog se djeca i duvandžije pojagme. Zatim sav drob skupa izvade, stave u korito te ga dodaju ženama na pranje i rastavljanje kulina, guznog creveta, djeveničkih i kobasičkih crivah. Sad mesari rastave od slanine butke, plećke, rebra, bubrege i salo. Salo zamotaju u njegovu vlastitu kožicu i kad se stine stave ga u procip, suše na brvnima i tim priko godine mažu svoju kiku (kosu) i vretena mlinska. Mlogi sad koji se šišaju salo tope u mast za jela.

3. Kako se različno meso soli, sprema i suši? Kako se nadijevaju kobasice? Kako se koje zovu? Sad dolazi uređenje i solenje mesa. Butke, plećke, rebra, kičma i.t.d. se sve lipo od masti počisti. Butke se do kosti od mesa rastave te se to meso sikericom sitno izsjeca, dobro posoli, polije se čorbom od obarina da lakše more ići u criva za kobasicah i kulina. Ovom svemu primiša se nješto stučena bilog luka da po njem miriše, te od ovako prirađena mesa žene diju kobasice i kulinove. Za djeti kobasice treba šeputak, to je savijena tanka šibica koja more zaći u crivo. Crivo se nožem

prosiče i kroz tu luknjicu rukom se trpa sasječeno meso u crievo. Kad je napunito žene izbodu ga iglom da izajde svaka praznina koja je došla od zatvorenog zraka i opet crivo gnječe i donadivaju. I tako postane kobasica i kulin.

Plećke u zglobu nožem rastave donjekle da more tamo sol zaći u prigibili. Također meso razsieku, tamo soli natrpaju i uopće sve dobro nasole pak plećke, kičmu, rebra, prike kosti i druge kosti u korito slože i nakon desetak danah vješaju viš vatre i suše. Kobasice, kulinovi i djevenice odmah se povjese na sušenje. Djevenice, to su ona velika nješto pokupljena criva. One se priređuju ovako: sve meso od zatiljka, podvoljka, glave i drugi odpadci s bielim džigerama. To se sve skupa dobro kuva, sitno nožem izreže, zabjeloluči i to sve dobro se pomiša s ufatitom prisnom krvlju. Ta smjesa trpa se u ta široka criva. Kad se nadiju dovoljno, žene ih povežu na krajevima koncem i odmah meću u koto u kom je čorba od obarinah. U ovoj čorbi djevenice obare se i stvar je gotova. Sutra već idu priko motke na sušenje.

Slaninu mesari dobro nasole i sklope tako da koža bude s lica. Slanina tako nasoljena stoji po deset do petnajest danah u kućaru, tad ju donesu ljudi u kuću i drvenim klinima razapnu na brvnima te tamo ostane na sušenju do Velike nedilje. U Velikoj nedilji slaninu, meso, kobasice i kulinove smjeste u posude ili ambar i tamo čekaju ljeta i ljetnog troška. Djevenice troše se odmah sve do poklada jer one nisu za ljeta. Kulin obično troše košci. To je njihov mezet (založenje) ujutru kad počmu kositi. Debelo crivo (guzno, prohodnjak) spremi se na "guzni četvrtak" uoči poklada čobanima u torbu i tad se potroši. Kako svinjsko tako i goveđe meso sprema se i suši.

Ovce se kolju nožem kao i goveda, to jest prireže se vrat. Kad je već ovca mrtva, na samim koljenima počme se koža poriti u stražnjih noguh do među krake. Stražnje noge do koljenah idu s kožam te se odmah i odklope. Kad su stražnji butovi oguliti, odmah se od stražnjih vrata doljna strana repa razreže te se sva koža s repa zguli koja ide s kožom na pazar. Sad se sva koža na mije zguli do prednjih noguh. Prednje noge također u koljenu odrežu se te se dalje guli vrat i sama glava. Ako je rogato idu i rogovi s kožom.

Kad je sva ovca oprostita od kože, nožem prosiku stražnje noge između kosti i glavne žile. Tuda provuče mesar uže i cielu ovcu sunovrat objesi na gredu ili kaku granu i tad nožem razreže svu tančad do grudih. Izvadi drob, džigere i svu ponutricu kao i kod govedah. Ovčetina ili se kuva odmah ili se na ražnju peče, nikada se na dimu ne suši kao svinje i goveda.

Sva perad kolje se pod vratom te obično svakoga glava se baca na smetljište. Guske, patke i pure čupaju se nepokvašene radi perja koje ostavljaju za pavlake i perine. Druge životinje pernate pure se u vrućoj vodi i onda se perje čupa, koje obično bacaju na smetljište. Kad je pernata životinja lipo očistita, onda žena (jer

ljudi nikada ne rede perad, to je ženski poso) najprie razreže kožu na volju, izčupa volje i s njim grkljan te oboje baci na smetljište. Posli izkruži stražnja vrata i odreže nadrepak, te potezom od stražnjih vrata raspori trbu do kobilice. Sad najprie oslobodi guzno crivo s vratima i onda sav dropčić skupa izguli. Od dropčića odreže džigere, srce, šljezenicu i to pohrani za jela, a drob sav baci se. Želudac razpori te nutarnju kožicu odguli i baci, a želudac za jela ostavi.

Ako se perad ne peku čitava, nego se na komade rastavljaju, to se najprie odrežu dva bataka, noge do koljenca odrezuju se i na smetljište bacaju. Zatim odreže se vrat do kičme i vilicah, a potom izpod gornjeg kostura odreže se kobilica s bjeladijom koja se oko nje nahodi. Od kobilice opet se odreže vilica s nješto bjeladi i poso svršen. Ako je perad mužkog spola tad ženske bacaju i njihova jaja: to ne bi pojele nipošto, a muški jedu.

Ribe ako imaju na sebi ljusku ova se najprie nožem postruže, a zatim riba se zakolje te ako se neće sušiti odmah se po trbuvu razreže te se izvadi sva ponutrica napolje. Ako ima riba ikre tad se ikra, džigere, mlič i druga debljina oko dropca izvadi i za jela ostavi, a sam drobčić, žuč i raljice bace se.

Ako li će se riba sušiti na suncu ili na dimu, onda se riba pori pokraj kičme te kad je izvadito što treba, onda se dobro nasoli iznutra i s dvora, te se složi jedna na drugu u posudu i tako mora barem pridaniti ili prinoćiti i sutra dan na mali ražnjić naniza se i raztvorena povjesi na sušenje. Da se ne bi strane sklopile to se mali praljak popriko u ribu zabode dok se zakori.

Rakah u ovoj okolici neima nikako. Bilo ih je sve do godine 1878. do okupacije, od tog vremena nestalo ih je sasvim. Što je uzrok tomu ne zna se. Posebnog imena klanje govedah i ubijanje svinjah nema. Jedino goveče koje će se za ziminu zaklati zove se pastrma. Otali rič: "Dođi mi na pastrmu.", kad koga zovu, i: "Dođi mi na bravce".

4. Kako se "seče" , kopa, čisti, "riblje" i sprema kupus (zelje), repa, krumpir? U jesen izabere se njekoliko krupnih zdravih kupusnicah od kojih će se sjeme budućeg ljeta dobiti. Ove kupusnice njetko izčupa s korinom i žiljem, a njetko osiče korin i žilje jer kad se ovo osiče bude buduće sjeme krupnije, jedrije i zdravije. Za ovih kupusnicah izkopa se pravim potezom jarčić u cvitnjaku ili na drugom mjestu u prasumnju. U taj jarčić stave se kupusnice redom u razmaku po jedan mali korak. Naravno korin i žilje idu doli, te se usitnitom zemljom dobro zaspu da zima i kokošji papak do njiha doći ne more. Na proljeće u ožujku ove se kupusnice malo otvore da more do njiha zraka sunčana doći. Prokliju, izrastu iz njih preslice visoke do jedan meter, izcvatu se, a posli iza cvita ukažu se maunje pune sjemena. Ovo se sjeme posije pepelom i zemljom pospe i tako ponikne rasada, koja kad bude za prisađivanja prisadi se obično u pooran okolac u kom je priko zime marva bila.

Kad u jesen počmu mrazovi padati kupus se posiče i kući dovuče. Obično znaju se kačice kupusarke. Ove vrelom vodom zapare i dobro operu. Sad svaku kupusnicu lipo od gadnog lista i truleži očiste i u kacu bacaju. Kad bude kaca puna kupusnica, onda donose u čabrovima vodu i kupus naljevaju, i to priko grušca soli ili inače bace sitne soli po jednu oku u kacu. Kad voda dojde do vrha stvar je gotova, postavi se na kupus okružak, a na okružak dođe kamenje da kupus pritisne. Trinajesti dan rasol stoče i u kazanu pogriju ga svega, te opet stave okružak i kamenje dok kupus ne ukisne.

Kaca s kupusom obično biva u kući nedaleko od vatre da ne bi se raso smrzo ili u toploj štali đe mu se izparivanje i dihanje konjsko ne da lako pomrzniti. Ovako kupusnice ukisnu te se kupus na rasol kuva i jede.

Za ribanja kupus se redi ovako: počiste se kupusnice lipo te se ribaju ili noževima ili na ribež. Danas već radi pohitnijeg posla i ljepšeg ribanja, kupuju rado ribaonice il jih od komšijah zaimaju. Uriban kupus dolazi u čabar (to je posuda manja od kace). Kad se naspe za jedan pedalj, onda se dobro posoli, a njetko lipo noge opere i uniđe u čabar te kupus dobro progazi. Tako to sve ide dok ne bude pun čabar. Kad je sud napunjen, onda se po kupusu prostre čisto platno, a na ovo dojde okružak drveni, a na okružak stavi se težak kamen i stvar je gotova. Ovaj kupus mora se često, osobito ljeti, ozgor čistiti i prati. Jedna i druga vrsta kupusa kad se lipo uredi more do pol ljeta valjati, a ribani kupus valja i dalje.

Repu, kompirove i zimske jabuke spremaju obično u rov. Na ocjeditu mjestu u avliji izkopa se rupa četvorouglasta, duboka za pol metra, široka nješto više od pol metra, a duga za jedan i pol do dva metra. Tamo se u četiri ćošeta udare 4 kolića, a za ove koliće stave se daske te je tako čitav nutarnji prostor popodit i daskama zagradit. Po podu prostre se nješto suve slame. Po slami dojdu kompirovi, repa i jabuke. Ovo se sve porastavlja s prikim razgradama. Kad je sve gotovo, stavi se ozgor poklopac drveni, a na ovaj nagrni se zemlje dosti da ne bi poranjeno promrzlo i tako rov izgleda kao grobnica u groblju. Obično se rovovi otvaraju početkom korizme. Otvorenje rova veselje je najveće za djecu.

5. Što se još sprema za zimu ljudem za hranu? Za jelo se zimsko oprema još: suve šljive, suvo voće kao isušene ili razkolite kruške, ošap jabukov, pekmez od šljivah, jabukah, krušakah, kiseli krastavci, dubleci i dublekdinje (misirače). Dubleci i dublekdinje obično od smrzli sačuvaju se pod krevetima ili u zapećku sobe.

U jesen još obzirne kućanice priprave smoka za kuvanja, to jest skuvaju čista žita, ovo opet dobro prosuše da se more žrvnati i to zovu bunjgur. Razviju dosti listovah od tista žitnog, ove prosuše ili na suncu ili toploj sobi te noževima izrežu sitno i opet dobro prosuše, i to se zove juvka. Juvka je jedna mrsna a druga posna. Ako je u tisto umišano jajah to je mrsna, ako ne onda je posna.

Prave još i taranu. Tarana je od ukislog tista. Ovo tisto stavljaju na gvozdeno ili kožno rešeto, pomalo žitnim brašnom posipaju i u rešetu trljaju. Što sitna uzručana tista kroz rešeto propane to je tarana. Taranu opet na sito prosiju pak što bude brašna projde kroz sito i nanovo se zakuva s priostalim tistom i tako ide dalje dok se sve u taranu ne učine. Tarana također mora se dobro na suncu ili toploj sobi osušiti da ne bi poplješnivila i pokvarila se. Graha se također porani dosti.

6. **Brašno i sočivo**. *Kakvoga sve ima brašna (melje, muke)? Kako je koje mliveno? U čem i kako se tuče ječam, žito za kašu?* Brašna ima žitna, klasovna i ječmena. Klasovna brašna obično je najviše jer stanovnici ove okolice obično najviše jedu provu od klasovna brašna. Ječmena brašna je najmanje, i to brašno upotrebljuju za kruv samo onda kad nemaju klasova i žita. Brašno od svake 'rane melje se u vodenicama na Savi ili na potočarkama. Ječam ne tuku nikada, nego ga onako samo izvijana melju pa zato i ima u kruvu više pljeve i osata nego čista tista. Klasove za kašu i žito za bunjgur žrvnjaju u žrvnama. Sjeme dublečno tuku u stupki. Stupka je ili trupina kolska ili na trupinu nalik nješto dulje izvrtito drvo u koje se naspe sjemena te se sikerištem nakumice tuče. Sol ako je u gruščcu, ona se kod vatre ugrije, a potom na ponjavi prtenoj sikerom iztuče u mrvice, a posli se prižrvna dok bude sitna.

7. **Mliko**.[8] *Kako se doji? Što se radi redom s mlijekom dok od njega ne postane sir, maslo? U čem se to i kako se to radi? Kako se zove sve ono što nastaje dok se mlijeko čini ili putro (kako li se to zove) tepe?* Ujutru i uvečer krave se dotjeraju u okolac. Tamo se upušća tele jedno po jedno. Kad je tele malo odojilo i krava mliko spustila, tad žena kravu u rg doji (muze). Ovo saljeva u dojnicu ili koto. Kad je sve gotovo, donese mliko u kuću i onda ga kroz cjedilo procidi u karlice drvene ili lonce ili zdjele zemljane. Ove posude s mlikom maja postavi u mlječar i tamo ostanu dok se na mliku kajmak ne ufati, a mliko ukisne i ogruša se. Kad je ovo gotovo, najprija skine se i oplavi žlicom kajmak i stavi se u drugu posudu, a kiselo mliko ako nije već u loncu strese se u lonac i stavi se na tihu vatru đe se podgrieva izpotija. Kad je kiselo mliko dovoljno podgrijano onda se već rastavi sjerutka od sjera (sira). Sir domaćica rukom povadi i meće u okruglu zemljanu ili drvenu zdjelu i tako sir se ocidi i troši.

Nekoje gospodarice običaju sašiti kesaru veliku po množini mlika podvarenog. U ovu kesaru stresu provarinu. Kesu tako objese kroz koju sjerutka izcuri u posudu podstavljenu. Ovaj sir odmah se troši.

Kravarice na stanarama čim dobiju njekoliko freška sira, odmah ga utaru (zdrobe) i saspu u čabar, dobro ga posole, po siru čisto prostru platno, a po platnu stave drveni okružak, na ovaj navale kamen ili drveni pritisak, i tako se radi sve

[8] Radić piše ijekavski oblik *mlijeko.*

dok ne bude čabar pun. Ovaj u čabrovih sir zove se "treni" (ukraćeno "trveni") i služi za jelo kroz čitavo zimno doba, pače do novog sira.

Masni sir pravi se obično u jesen kad su dobre otave, a krave ozimačne, pak radi ladna vremena ne more mliko da skisne. U to vrime stopanice čekaju samo da mliko malo svisne (cikne), onda u vrelu vodu metne se malo jerišća (jerišće je opna od ponutrice želudačne životinjah: svinje, ovce, govečeta, koze i.t.d.). Od ove vode ulije se nješto u mliko, ono se odmah usiri i to bude masni sir koga sataru i stave u čabric te urede kao i obični sir. Ovaj je jako izvrstan i tečan.

Maslo kravje pravi se od kajmaka. Kad se istom počme kajmak na površinu fatati, zove se povlaka, a kad je već to sve skočilo na površinu, zove se kajmak. Kajmaka kad se nakupi dovoljno, onda se maslo izmeta. Jakom drvenom velikom žlicom kajmak se dugo bućka dok se mladi maslac ne raztavi od mlaćevina. Kad je ovo gotovo, ociede se na stranu u drugu posudu mlaćevine, a maslac stavi se u koto i tamo se podgrije dok ne postane čisto žuto "kravje maslo".

Maslo se dobiva također i od cicvare. U tavu stavi se kajmaka dovoljno. Kad se kajmak u tavi nad vatrom raztopi, kuvačica ga posoli, izmiša i počme u istu raztopinu sipati po nješto klasovna brašna uz sveudiljno mišanje žlicom. Malo po malo ovo se sgusne, a maslo se pokaže i čim dalje tim više. Cicvara postane žuta i od masla se rastavi. Sad kuvačica maslo scidi u posudu maslenu, a cicvaru na siniju prid vruće mušterije. Ako je kajmak sladak, onda je cicvara upravo gosposko jelo. Sav posao oko mlika jednom rieči zove se "sirenje".

8. Bere li narod za jelo jagode, gljive i što još? Spremaju li se kako te stvari? Narod za jelo rado bere jagode, ali ove odmah pojede. Tako isto o Đurđevu i u rujnu pobiru gljive koje ovde zovu pečurke, pečurice, đurđevače i rujnače. Ove pečurice prireduju odmah za jela, i to ovako:

a) Očistite i oprane poredaju po šporetu ili po žari, posole i peku te tako jedu.

b) Očišćene stave u tepsiju, posole, stave unutra nješto svinjske masti i tako uprže za jela.

c) U tepsiju stave nješto slane vode, pečurke i kajmaka i tako skuhane jedu. Riedki su slučajevi, al ipak ih ima, što njeki običaju rujnače pečurke na konac nanizati i tako ih posuše za zime i zgotovljaju za jela kao što je gori rečeno.

b) Prireñivanje hrane (jela)

1. Kako se jednom riječju zove prireñivanje jela, kako kod pojedinih jela, kako poruglji-vo, kad je jelo pokvareno? Jednom riečju prireñivanje jestbinah zove se "gotovljenje". Kad je prislano jelo kaže se da je sô pojevftinila. Ako je jelo neslano, veli se kuvačici da je sol poskupila. Ako je plavo zapapreno, veli se da će se pomađariti. Ako je jelo zagorilo, veli se kuvačici da je bila pospana. *2. Što se jede prijesno, t.j. bez pečenja*

i kuhanja? Priesno se jede: kiseo kupus, luk bieli i crljeni, paprika zelena, krastavci freški, voće svakovrstno, suvo meso i.t.d. *3. Što se peče, prži (s malo vode ili bez vode)?* Bez vode peku se na ražnju: janjići, zaoblice, purani i.t.d. Prže se s malo masti freške kobasice, bile peke, pilići, golubići i.t.d.

Sirće od divljakah

U velikom koritu s drvenim maljićem tuku kisele jabuke. Ove stučene stresu u oveći čabar ili po manju kacu. Naliju nješto vode i tako ostave kroz deset do petnajest danah. Ovo posli na torkulu prociede, pogriju i saliju u sirćetnicu. Sirćetnica je stećka (bure) koje ozgor ima četvorouglastu rupu kroz koju more ruka u stećku proći kad treba sirćeta. Ovaj otvor ima svoj zaklopac da ne bi što nečista u sirćetnicu palo. Sirćetnica obično stoji ili u zapećku u sobi ili u kući kod vatre.

Sirće od šljiove šire

Kad rakiju peku te kad bude već oko pol kace, kad ima najviše, a najbolje šire, tad čiste šire vruće naliju u drugi sud koliko jim treba za sirćeta. Ovu širu ostave kroz dvanaest danah na miru, a onda ju pogriju. Iza toga kroz njekoliko danah postane izvrsno sirće kao vinovsko crveno, samo s nješta mirisa po komu.

Pekmez prave od zrelih šljivah

Iz ovih najprie povade koštice, a potom uliju nješto vode te u koto stresu šljive i dugo kuvaju. Kad je ovo već dobro kuvano, procide kroz gvozdeno rešeto na kom ostanu kožice šljiove i drugi gad. Širu opet saliju u koto i dotle kuvaju dok se ne sgusne i dok ne bude pravi pekmez.

Pekmez od jabuka i krušakah

Jabuke i kruške tuku drvenim maljićim, drop stavljaju u torkulu te ga prešom izcide. Ovu širu saliju u kazan ili oraniju i na tihom ognju kuvaju dok se ne zgusne. Od sladkih krušakah izvrstan je pekmez – u slasti ništa za medom nije zaostao. Od drugog voća ne prave pekmeza nikada.

Kvas

Kvas se čuva godine i godine te ako koja domaćica neima kvasa, traži ga po selu kod druge kone. Na novo kvas prave od lozicah ‘melja, ječma i vode. Ovom vrućom tekućinom popare mekinje pšenične i pokriju dok ovo ladne. Kad je istom mlako, odrežu komad kruha te ga zdrobe i umišaju u smjesu ‘melja i ječma, dobro ukuvaju i pokriju toplim pernatim jastukom i ostave ga tako do drugog dana. Ovo tiesto razkomadaju u manje kolačiće, ove dobro posuše i pohrane za posli.

Kvas od šljiove pljene

Kad kom u kacama uzavrije i zapjeni, ovu pljenu skidaju i s njom popurene mekinje zakuvaju i od ovog kvasa samo prave kisele pite i kolače, a za kruva ne upotrebljuju ovog kvasa.

Kruh

Na dan prie nego će se peći kruh, kuvačica prosije brašno na sito ili koprenu. Koprena je gušća od sita. Pod večer kvas u mlakoj vodi razkisele i razmute, ovo uliju u nješto prosijana brašna te ga u naćvama obično jednom rukom zakuvaju, i to u meko tisto. Priko naćavah stave oklagiju te priko ove stave čist zastirač, a po zastiraču stave jedan ili dva s perjem jastuka koje obično ugriju prie. Ovako ostane do slidećeg jutra.

U jutru naspe se u naćve brašna koliko treba, s ovim se zamiesi kvas, so i mlaka voda. Vode se postepeno nadodaje koliko treba i tisto se obadvima rukama zakuvava. Ovako slidi sve dok se tisto ne užilavi. Tisto čim se bolje ukuva rukama, tim bude posli kruv bolji i razabraniji te nema u njem tiboljaka, to jest neukuvana brašna. Ukuvavanje tista stoji dosti napora i znoja. Kad već tisto sasvim odpada od rukuh, veli se da je gotovo. Žene ga privrnu i što je bilo gori, to dođe doli. Sad ga opet pokriju čistim platnom, a po platnu stave jastuke s perjem i naćve postave zimi blizu vruće furune, a ljeti blizu vatre da se ukvasi i naraste. Kad tisto dobro naraste, malo ga prstim zagrelje. Ako je već šupljikavo i ako se brzo opet srasta i čuje se po kiselini, onda je tisto nadošlo dobro i mora se u kruve razkuvavati.

Obično se najprie odkine od tista njekoliko omanjih kolačah. Ove raztanje na daski kao male pogače. Ovo će biti ljepine. Ove ljepine meću se prve u vanjsku peć. Po njima se pozna je li peć privruća ili ladna, a vruće ljepine dobar su zalogaj osobito za gladna.

Iza ljepina razkuvavaju se krusi. Otrgne se nješto tista te posipajuć po naćvama brašnom, ovo tisto napravi se okruglo kao što će biti i kruv. Za kruve ima već od polutka drvenog napravito po pet, šest do deset izdubljenih mjesta u okrugu. Po ovom se prostre čisto platno i tad u svaku izdubinu stavi se po jedan budući kruv. I ovdi se tisto stavlja što je bilo doli, to lice dolazi gor.

Kad je sve gotovo nose kruv prid vanjsku peć. Tamo ga postave na mjesto uzvišeno koje je za tog posla napravito kod svake vanjske peći. Sad ogreblom izgrnu žar iz peći prid vrata pećna. Iza ovog peć ometu ili mokrim na motki povezanim traljama ili mokrom povezanom abdovinom. Za prokušati kako je ognjište vruće, najprie po njem sunu nješto brašna. Ako brašno naglo pocrni i izgori, onda će biti za kruva plavo vruće. Ako li brašno samo porumeni, tad je peć ugodna.

Jedna žena stavi lopatu tamo đe se tisto nalazi, druga stavi na lopatu jedan ili dva lista kupusna zelena i čista, a na listove metne prisan kruv. Ova tad na lopati

spusti kruv u peć. I tako slidi do posljednjeg. Zimi kad nema freška lišća kupusnog samo po lopati pospu nješto brašna. List se meće da kruv bude čist od pepela. Pod kukuruzne prove obično meću list oraov ili brašno.

Ako je peć privruća, tad izgrnu svu žar na zemlju i peć ostave otvorenu. Ako li je tija, onda ostave žar na pećnim vratima i začepe luknje pećne, a kasnije i vrata pećna zatvore željeznim zaklopcem. I ovako se kruv peče dok ne bude podpuno izpečen.

Kad misle da je kruv pečen dobro, izvade jedan pak gornju stranu kruva prislonu na vrh nosa: ako kruv prži po nosu nije dobro izpečen, ako li ne prži te se more trpiti tad je podpuno pečen i treba ga odmah vaditi. U ovoj okolici osobito starije žene znaju dobar kruv ugotoviti.

Pogača

Najprie posole vodu i ugriju u kotliću ili loncu. S ovako vrućom vodom umise brašno u tvrdo tisto koje dobro rukama izgnjetu i ukuvaju brez kvasa. Tad razgrnu žar na ognjištu i ognjište lipo očiste. Na ovo stave dobro raztanjitu pogaču te ju prekriju supraškom vrućom ili pekom željeznom dobro ugrijanom ili pokljukom. Tad na ove stave ozgor pepeo i žar da ne olade brzo. Je li pogača dovoljno pečena kušaju na nosu kao i kruv.

Kolači

U ovoj okolici do najskorijeg vremena vrlo malo vrstah kolača je pravito. Sad već počimaju kupovati modlice i prave razne kolače. Ja ću samo navesti prijašnje vrste.

Ljetnica

To je veliki kolač od tista u kvas. Ljetnica se kuva za Božića. Preko sve ljetnice načini se od tista križ. Između križnicah poredaju se tjestene ružice i grane petoprste. Prsti su jedni pravo položeni, a drugi pogrčiti. Okolo sve ljetnice ima opet od tista okrugao obruč. Ljetnice se peče ili s kruvom u peći ili pod zemljanom pokljukom. Ružice, pojas i drugi nakit podmažu mlakom vodom da se mogu s ljetnicom spojiti.

Kolač prstenski

Za izprošenu djevojku višekrat peku se kolači, ali prstenski je najnakićeniji. Kolač je od tista kao i ljetnica, samo što je u sredini šupalj toliko da more kroz njega ruka proći. I njega našaraju s ružama i drugim tjestenim cvićem kako znaju bolje.

Bulovčići

To su kolači nalik na zemljičke, samo dva put veći od zemljičke. I ovi su od kvasnog tista, ukrašeni s jednom ružicom na sredini. Bulovčiće običaju diliti ukućanima i rodbini izprošene djevojke.

Kolači s jajima

Nalupaju jajah i s ovim zakuvaju tisto u sladko. Poprave kolače na formu obruča okrugle i krajeve zavežu. U tepsiji ili u vrućoj peći peku se. Ti se kolači dile djeci rodbinskoj kad se dođe u pohode. (Ja im se nisam nikada veselio dok bijah dite jer su suoparni.)

Kolačići u sladko

U svetkovine, a osobito u vrime pokladno peku se ovi kolačići. S mlakom vodom na ridko zakuva se žitno brašno. Kad je dobro razbućkano, stavi se u tavu dosti masti svinjske. Kad je mast dobro provrela nad vatrom, jedna ili dvi žene u ladnoj vodi uvik žlice pomaču te se mašaju u tisto i ovog pune žlice iztresaju u tavu dok tava puna ne bude. Kolačići se cvrlje u masti, a kuvačica ih pomiče i privrće u tavi dok ne porumene. I tako to slidi dok teče tista i masti. Običaju i s ladnom vodom svako tisto za kolačića umutiti, al ovi kolačići kad se peku običaju pucati. Iz njih vruća mast često kuvačici pane na ruke, na lice, a višekrat u samo oko i tako ju oslipe.

Kolači u kiselo

S toplom vodom i kvasom razmuti se žitko tisto u zemljanoj zdjeli te kad je već dobro zamjesito postavi se na toplu mjestu da nadođe kao i kruv. Peku jih isto kao i sladke kolačiće na masti u tavi. Ovi ne pucaju, a mnogo su tečniji od kolačićah u sladko, osobito dok su vrući.

Livčani kolačići

S vodom razmuti se brašno i posoli brez kvasa. Kad je gotovo, kuvačica nalije pun livak limeni tista začepiv prstom doljni otvor. Druga drži tavu nad vatrom punu masti. Ova sad viš tave stvori i otvori livak, a iz njeg pođe tisto. Počme u sredi i uvik uokolo izljeva te tako dođe poput opletene korpe opečeno tisto ko uže u okolo složeno.

Pleteni kolači

Raztanji se tisto usladko zakuvano s oklagijom na siniji nješto deblje nego obični listovi za pite te kad se malo posuši izreže se nožem na kajiše za col široke.

Ovi kaiši spletu se kao ružice ili kumašlije pod vratom i ovako spleteno tisto meće se u mast i tamo se cvrlji dok ne bude pečeno. Kad ga povade iz tave, posipaju ga obično sitno iztučenim šećerom, a more i brez ovog biti. Obično ih dobro upeku da 'rskaju u ustima.

Cicvare

Freška kajmaka stavi se na tavu koliko treba. Kad se kajmak sasvim raztopi, onda ga kuvačica posoli, a potom počme po nješto u kajmak sipati kukuruzna brašna uvik mišajuć žlicom. Ako je ridka cicvara, nadodaje još brašna i uvik miša. Kad cicvara pusti maslo, to je znamenje da je već dovoljno pečena.

Pura

Nalije se mlika kravjeg koliko treba u tavu. Mliko se posoli i onda se kao i kod cicvare usipa brašno klasovno uvik mišajuć žlicom.

Kusa

To je jelo samo male djece u kolivki. Ulije se mlika u tavicu malu, mliko se ne soli, nego se u njeg usipa žitnog brašna na gusto sito prosijanog. Majka uzme kavenu žličicu, zagrabi u nju kuse, stavi u svoja usta priko jezika pribaci kušajuć da nije odviše vruća, vraća to opet u žličici i tim dite pita na svom krilu ili u kolivki.

Na sjerutki i na buzi u post u prijašnje vrime pravili su cicvare, al to je već danas izišlo iz običaja.

Pite

Pita gužvara u ovoj okolici jest najviše uobičajena jer ne ište mlogo troška, a brzo bude gotova. Ukuva se tisto s vodom i nješto jajah u sladko. Kad je tisto gotovo da se more razvijati, kuvačica stavi priko svojih noguh siniju, otrgne tista i napravi od istog kao jedan kolač kolik dlan. Sad ovo pospe pšeničnim brašnom i oklagijom počme na siniji tanjiti. Tisto se tako dugo tanji, a uvik brašnom posipa da ne bi za oklagiju prionilo dok ne bude list tanak kao i drugi list od voća. Tad ga žena na oklagiju pokupi i nosi na postelju po kojoj je čista prtena ponjava prostrta i tamo ga prostre da se suši. Ovako slidi dalje dok ne bude sve tisto razvito.

Kad su se listovi dovoljno posušili, kuvačica donese tepsiju u koju je salila jednu ili dvi žlice raztopite masti, tad uzme jedan list, pogužva ga rukama i učine kao srozana, stavi ga usred tepsije i savije u kolut. Sad druge listove isto tako pogužvane stere oko prvog lista u tepsiju. Tako to slidi sve dok tepsija ne bude puna.

Kad je pita već u tepsiji složita, na vatri se ugrije peka ili pokljuka te kraj vatre metne se sadžak (tronog), na ovog stavi se tepsija s pitom koju poklopi vruća peka

ili pokljuka. Sad žena podbaci žeravi pod tepsiju, a iste žari i vruća pepela stavi izgor na peku ili pokljuku i tako se pita gužvara peče. Na pitu često domaćica pogleda digavši s nje peku. Ako je plavo ozgor porumenila, tad skine žar s peke. Ako li je ozdol plavo, onda se žar izpod tepsije izgrne.

Kad je pita već skoro pečena, kuvačica ju polije vrućom slanom vodom i opet pokrije da voda malo uvrije i pita se razmekša. Malo kasnije opet pitu svu polije vrućom mašću i opet stavi na nju peku ili pokljuku. Sad se samo pita drži topla dok dođe rednja da se stavi na siniju.

Gibanica pita

Tisto se ukuva s jajima i kad bude gotovo razvija se oklagijom kao i gužvara, samo se listovi ostave nješto deblji nego u gužvare. Kad su svi potrebiti listovi gotovi, tad kuvačica u zdjeli razmuti njekoliko jajah, kajmaka i mlada sira i ovo sve posoli. Na tepsiji raztopi jednu žlicu masti, stavi prvi list priko sve tepsije i na njega metne i razvuče njekoliko žlica od one smjese kajmaka, jajah i sira. Po ovom opet stere drugi list. Tako dalje biva.

Najgornji list ne poljeva se s onom smjesom. Gibanica se peče kao i gužvara pod pekom ili pokljukom. Gibanica je bolja od gužvare i broji se zato među gospodske pite.

Crevara pita

Razviju se listovi kao i kod gužvare s nješto jajah i s vodom. Listovi se smotaju oko oklagije te se oklagija izvuče, a list ostane poput creveta te ga kuvačica još malo majstorski pogužva da je zbiljam nalik na debela criva krmeća. I ova se pita poljeva s istom smjesom kao i gibanica i onako se peče.

Lokšica

To je postna pita koju u korizmeno vrime prave. Razviju listove nješto deblje nego u gibanice. Ove listove stavljaju na vruće ognjište ili u kući ili u vanjskoj peći ili na štednjak. Oprezno ih prevrću da se odsvakle dobro izpeku. Kad su pečeni, stave ih na siniju sve na jednu hrpu. Sad iztuku sjemena dublečnog (bundevskog) u drvenoj stupki. Ovo sjeme prosiju te u loncu u vodi prokuvaju dobro. Sad stave na siniju jedan list pečene lokšice i poliju ga kuvanim sjemenom. Na ovaj opet steru drugi list i njega poliju. I tako slidi dok sve ne bude gotovo. Najgornjeg lista ne poljevaju nego priko njega stave drugu izvrnutu siniju, a na ovu navale kamen ili što drugo da se lokšica ustoji i prilagodi i tim je stvar gotova. Lokšicu oštrim nožem na komade režu i stavljaju prid vruće i gladne mušterije.

Pita grušava

Kad se oteli krava tad iza oteljaja drugi i treći dan mliko koje se dobije služi za grušavu. U tepsiju ulije se mlika, a ovamo s vodom i jajima razmuti se klasovna brašna i posoli. Ovo se salije u mliko u tepsiji te se skupa peče kao i druge pite pod pekom ili pokljukom. Kad grušava naraste i porumeni onda je i pečena te se vruća jede. Ako oladi, običaje pustit njeku vrstu tekućine kao sjerutka. Grušava je najveće veselje dječinje, a nije ni odraslima mrska.

Pita razljevača

Razbijenih njekoliko jajah umiša se s brašnom klasovnim. Ovo se salije u mliko te skupa sve dođe u tepsiju i peče se kao i druge pite. Dosti je nalik na grušavu.

Još prave pite s komsanim jabukama sladkim i kiselima, s kuvanim dublecima, s višnjama i trešnjama i.t.d. Ovo se obično zamota u listove i peče u tepsiji kao i druge pite.

Pandur

U vrime korizmeno ugriju i posole vodu, i to u kotliću. U vodu naspu prosijana klasovna brašna. Usred brašna zabodu drvenu varnjaču te ne mišaju nikako to dok se dobro ne prokuva. Kad je već dovoljno kuvano (a to poznaju ako je dno kotlića ladno), onda skinu i dobro izmišaju. Sad varnjačom vade te kao zemljičke po siniji poredaju i odmah vruće jedu. To je strogo postno.

Čimbur

Na tavi rastope masti, u ovu nalupaju jajah, posole i mišaju dok ne budu jaja sasvim dobro pečena. Na masti prgaju pera crvenog luka ili glavice lukove izrežu, prgaju i jedu. Raztope masti i u nju saspu sira trvenog ili freška i tako jedu. Ovo su jela na brzu ruku kad tko polazi na put ili dolazi s puta. Tako isto suvo meso, rebra, kobasice i.t.d. izrežu i na masti poprgaju te jedu. Na tavi u masti poprže sitna kupusa ili na okriške izrezana, i to kisela, i tako jedu.

Kuvan u loncu kupus. Ako je u glavicama tad kuvačica sitno ga izriba, stavi u lonac, nalije vodom te još u isti lonac stavi komad slanine. Ovo se sve kuva dok ne bude dobro kuvano. Ovo je prvo jelo s kojim Posavac počima svoj ručaj kad neima čorbe. Pa da i bude čorba, ovu običaju nemal najposli posli svijuh jelah jesti.

Kuvana kaša

Do kupusa odmah kuvačica stavlja drugi lonac u kom je kaša. Kaša je krupno užrvnjan kukuruz. Kaša se kuva na vodi, posoli i kad bude već skoro kuvana onda se za začin nalije u nju kajmaka ili mlika i stvar je gotova.

Kuvan bunjgur

Bunjgur je pšenica već jednoč kuvana, posušena i na krupno užrvnana. Bunjgur se kuva na vodi, te mu za začin služi ili kajmak ili mliko ili vruća mast.

Kuvana juvka

Izrezani na sitno listovi od tista žitnog zove se juvka. Ova se kuva na vodi kao i gornja jela, te joj za začin služi kao i bunjguru kajmak, mliko i mast. Juvka njekad se pravi na gusto i jede se, a njekad kao čorba za kusanja.

Tarana

Tarana se samo za čorbe kuva ili na mliku ili zakajmačita ili s govođinom ili drugim mesom.

Čorba od slanine

Osobito u ljetu stave komad slanine u lonac, lonac naliju sjerutkom i ovu posole. Kad bude slanina već dobro kuvana, stave u nju zaprig od brašna, masti i luka sitno izsječena i uprgana i čorba je gotova. Slaninu upotrebe za jelo sa sirom zdrobljenim. Sir dođe doli, a slanina izrezana gori.

Čorba od govođine i pernate životinje

Čorba od govođine i pernate životinje kuva se na vodi, a posli se i u istu stavi tarane, juvke, pirinča ili kruva zapržita. Pernatu životinju običaju kuvati i na sjerutki.

Čorba od pomindarije (rajčicah)

Rajčice dobro skuvane izgnječe se na cjedilu ili drvenom ili limenom. Kožice se odbace, a čorba se kuva s juvkom, kruvom, zemljičkama, taranom, pirinčem i.t.d. te joj se još nadoda zaprig obični. Ova čorba rado je viđena u post i u mrs. Od rajčicah prave pekmez gusti i ridki te i u zimno doba to za čorbu rabe.

Čorba s kompirima

Kompire obare, a potom ih ogule, izrežu na komadiće, kuvaju te dodaju soza od rajčicah i zaprig i čorba je gotova.

Pržen kompir

U tepsiju stave nješto raztopite masti, kompir izrežu u skriške, prže, tomu nadodaju jaja i kajmaka. Ovo sve lipo se izpeče i nosi na stol.

Postna jela

Riba pečena

Čobani kad dobiju dobru ribu kao šarana, onda ga razprave i u procipu kraj vatre peku čitava. Uz mrs stave još u njega komad slanine i peku ga na ražnju i u procipu. Peku sitnu ribu i na žari, prgaju na masti. Peku u tepsiji s pirinčem i rezanim crvenim lukom. Od ribe prave i paprikaš te stave nješto u šerpu i soza od rajčice. Kuvaju ribu na vodi koju obično posole i zakisele sirćetom. Uz korizmu i uopće u zimno doba ribu najradije kuvaju na razsolu s paprikom i zaprigom.

Na postna jela još spadaju: kuvane šljive, ošap od jabukah, posušeno voće od krušakah, postan kupus sa sjemenom dublečnim i.t.d. Kuvaju gra' na vodi, narežu u njega luka na sitno, posole i jedu ga. Ocide čorbu iz graha pak ju zaprže, okisele i kusaju, a grah u drugoj zdjeli dobro izgnječe, zabjeloluče i to zovu "gnjecani grah", te ga i čobani u torbu spremaju. Crljeni luk počiste, izrežu i tako sa solju jedu. Bili luk očiste i u so pomaču i jedu. Peku dubleke i dublekdinje na komade, porežu i uz post jedu. Još uz post jedu umačuć med, pekmez, orae, lješnjake, freško voće, kompire u žari pečene, pucavice od prženih klasovah, kuvane slane klasove u zrnju, suvu ribu i.t.d. U ovoj okolici nisam vidio da jedu puževe i žabe.

U ljetu kuvaju zelen. To je lišće zelena kupusa sitno izrezano. Ovo najprie obare u vodi te vodu ocide i bace. Tad zelje stave u lonac, naliju sjerutke, a ako je mrs stave u lonac komad slanine i tako se skupa sa slaninom kuva ili ga zaprže s mašću, sitno izrezanim lukom i nješto žita brašna. Ovo se sve uprga dok ne porumeni i tad saliju u kuvanu zelen.

Još u jesen i obzimu kad kolju tustu pernatu životinju, najradije ju kuvaju na vodi koju posole i u koju narežu na tanke šnjite sladku bilu repu.

c) Kada se koje jelo jede?

Ima li za posebne događaje (za babine, svadbu) posebnih jela? U ovoj okolici u jelu svud je jedan običaj, samo što kod bogatiji to bude obilnije i češće, a kod sjerotinje ređe. Na stol (pravo siniju) najprie se postave žlice i so. Žlice su većom stranom drvene koje ili sami naprave ili kupuju od Karavlaha koji se tim zanatom bave. Ima već danas dosti žlicah od kovine i lima, al ove zadnje za vruće jelo ne valjaju jer grdno sprže usta. Iza žlica stavi se na siniju prova kukuruzna ili žitni kruv ili pogača. Sad ukućani posjedaju na male tronoge stoliće u okolo sinije. Ako je obitelj zadružna, onda velika čeljad sjednu za jednu, a djeca za drugu siniju. Pače ako je mlogo u kući odraslih muškaracah, tad za jednu siniju posjedaju muškarci, za drugu ženske, a za treću djeca.

Kad su se svi smjestili, njetko se prikrsti te prid svima moli, a drugi odgovaraju, a potom kuvačica najprija stavi na siniju kuvani kupus na slanini. Kad pokusa-

ju kupus, što se čestokrat i opetuje, dojde drugo jelo: sir izdrobit i na njem izrezana kuvana slanina, njekad s izrezanim crljenim lukom, a njekad i brez njega.

Iza slanine dojde ili juvka ili bunjgur ili kuvani kompiri ili pita ili kolačići i s tim ručak bude gotov. Juvku, bunjgur i kuvane kompire priko sedmice minjaju, ali kupus je uvik na mejdanu i na ručku i na večeri. S kupusom običaju skuvati suve kobasice, vješalice, rebarah krmećih, djevenice ili bilih peka. Ovo dojde sa slaninom i sirom zajedno te se skupa jede. Ako slučajno za ručka namaste provu, pogaču, ljepine ili kruv, tad je ovo prvo jelo, a na drugo dolazi kupus. Iz zdjele ili tepsije jedu svi skupa. Svi zajedno kusaju ili umaču i rukom vade.

U ljetu, to jest kad se već počme raditi na polju, jedu obično tri put. Ručak oko 9 satih, užina oko 3 sata po podne i večera oko 7-8 satih uvečer. Na ručku i na večeri se obično štogod kusa i jednaka se jela s malom razlikom gotove. Na užini bude il masna prova ili pogača ili kruv, sira i kuvana jaja. U zimi se jede obično dva put, t.j. ručak i večera. Iznimka je u svetkovine jer u ove ima i doručak. Doručak obzimu gotove osobito kad se krmci pobiju te za isti na tavi ili na tepsiji prokuvaju ili na masti poprže rebarah, zaostalih crivah, obavezne krvi u koji' narežu luka i lučevinah hladnih. Ako li tog neima, onda maste provu, pogaču, kruv i sira ili nalupaju jajah te na masti poprže. Na doručku obično žlicom ništa ne kusaju.

Uz post na doručku jedu pogaču s prisnim kiselim kupusom, lukom, pekmezom i pečenim u žari kompirima. Pastirima u mrsne dane u torbu spreme komad slanine, komad freška ili trvenog sira, četvrt prove ili pogače ili kruva i soli. Pastiri provu ili kruv razkolje, kod vatre zapeku da se zažari, onda to nožem napore uzduž i popriko i podkole. Slaninu na ražnjić nataknu, kod vatre peku, a narezanu provu ili kruv maste sve dotle dok u slanini teče masti. Potom pečenu slaninu skinu, izrežu te sa sirom i masnom provom ili kruvom jedu. Pastiri sami sebi gospodare kad će i koliko će put jesti.

Najbolje se svit u ovoj okolici 'rani o Božiću i Uskrsu, a osobito u vrime pokladno. O Božiću svaka bogatija kuća ubije zaoblicu, tusto krme ili purana. Dok teče na ražnju zaoblice, ovo je uvik prvo jelo i na doručku i na ručku. Zaoblicu najradije na pračicama opale jer vele da je tako mlogo slađa, nego kad se slamom pali ili u vrućoj vodi šuri (cica).

Uz poklade peku se purani, prasci, peku se pite različite, kolačići u slatko i kiselo, suvo meso i.t.d. Osobito guzno crivo natrpano i posušeno štedi se za "guznog četvrtka" pokladnog. Uz ove dane djeca jedu i više put.

O Uskrsu također mnogi zakolju prasce, kuvaju suvo meso i kobasice, šaraju jaja i gotove obilnije svega. Ovako i priko godine na veće blagdane gotove i slasnije i masnije. Kuvaju kokoši, pure, guske i patke na različitoj čorbi, gotove ih i na paprikaš i peku pod pekom.

d) Gdje se kada jede?

Kada se jede (tj. u koje doba dana)? Kada se obilnije jede i pije (kad se kosi i uopće teže radi)? Što se jede, kad se obilnije jede? Kada se svečano gosti? Zimi obično jedu u sobi. U jesen i proljeće većom stranom u kući, a ljeti kad god je lipo vrime jedu u ladu prid kućom, osobito ako je lipa i čista trava. Tamo po travi iza ručka posjedaju, nalegnu se, a u svetkovine tud jim i pjevač uz gusle pjeva, koga ćuti i staro i mlado, muško i žensko, a tamo se i komšije slegnu. Dok guslar pjeva svatko kao zaliven ćuti.

Piće

Najobičnije piće, osim ladne vode, jest rakija šljiovica koju vještački peku. Posavac ne trpi zakadite, zagorite i smrdljive rakije. O Božiću i uz poklade nađe se i vina u otmenijim kućama. Kupe ga jer u ovoj okolici neima vinograda. Prave ardeliju ili šiljer. U kako bure natresu dobro zrelih šljivah. Na ove naliju dobre šljiovice rakije, zatvore i to tako čeka Božića i poklada. Ovo izgleda kao vino šiljer, a sladko je piće te ga rado i žene troše.

Šira

U čabar nameću ili kiselih jabukah, divljakah ili kiselih divljih krušaka ili tkunjah (gunjah). To naliju vodom i u zimi piju. Osobito žene i bolestnici za tim pićem vapiju.

5. Odielo i obuća

a) Odielo za djecu

Kako oblače djecu, dok ne prohodaju, i to mušku i žensku? Kako se oblače djeca otkad prohodaju, pa dok ne pođu na posao, i to muška i ženska? Malena dječica muška i ženska u kolivki izpočetka imaju jednako odilo, to jest svoje pelenice i povoj i na glavi tanku kapicu kojom je glava dosti kruto povezana da uredno razvija se. Čim mališu navrši se njekoliko danah zemaljskoga života, već kuma krštena i bližnje rodice rodilju pohađaju te uz druge darove donose za novorođenče rubinicu sašivenu. Ako je novorođenče od mlatke (mlade žene), onda se za dite rubinica sroza, rukavići i doljna strana sa šljokama i čipkama nakiti i izšara. Ogrlica bude od široke naborane čipke spustita po ramenima, a njedra imaju kerice. Ovakoj djeci obično donesu kapicu ili kupovnu iz dućana ili ju same sašiju i izkite. Prigodom takih pohođana odmah dite obuku u take aljinice. I ovako se djeca odivaju dok ne prohodaju ili barem dok ne propužu.

Kad djeca počmu sjediti ili puzati ili pomalo odat tada matere za žensku djecu kroje i šiju ženske rubinice obično od tanka pamučnog platna koje same tkaju.

Gornja strana rubinice do ogrlice, a tako i krila do pojasa, jesu sitno narozana. Nekoje matere, osobito mladice, običaju rubinice vezti tiftikom različite boje, a njekoje podšivaju plantike crvene, plave, zelene ili našljokaju, a tako i rukave i ogrlicu podšivaju širokim čipkama koje ili kupuju ili same prave. Starije žene prave prostije rubinice brez nakita.

Ženska djeca imaju rubinice do stope duge, a muška do koljena. Kad djeca muška priđu jednu ili dvie godine mlađe matere sašiju im gaćice kao od dragosti, ali ova dragost višekrat promini su u ljutnju, jer moraju često gaće zračiti na plotu.

Muška i ženska djeca u toj dobi dobiju po rubinici pasić od vune različite farbe sapleten kojim djeca opašu stražnju polu rubinice, podignu je i za pojas ture čistoće radi. Djeca kako muška tako i ženska dobiju još dolicu. To je aljetak obično crven od kupovne materije s rukavima. Rukavi dosižu do granah u rukah. Muški još imaju kapicu, a ženske krpu na glavi, al su većom stranom gologlavi jer djeca najvole bit prosta, osobito odkrivene glave.

Od pete i šeste godine muškići obično nose gaćice, dobiju kapicu ili šeširić na glavu, a na leđa fermenčić: to je aljinica brez rukavah od čove crne ili plave. Fermen je svud uokolo podšiven s njekoliko redovah gajtana vunenog ili svilenog: to mu je nakit. Ima postavu od materije plave. U tim godinama dite dobije obuću, čorapice i opanke ili kod imućnijih cipelice i čizmice zimi.

Ženske po rubini dobiju ili dolicu kako sam gori opisao, samo je s vahtom (ham pamukom) postavljena i na gusto isprošivana ili dobiju kožušak mrki izkićen s granama. Grane se prave po leđima i prednjim stranama kožuška s kože ovčije plave, žute, crljene, bile itd. Kitnja je nalik na cvjetove arabejske. Na glavu dobiju krpe različite boje i šare koje ili pod bradom ili za vratom zavežu. Ovake djevojčice već puste kiku (kosu) da raste te ju počnu upljetati u pletenice dvie. Jedna je za kukme na čelu, a druga od strane leđah.

Gornja aljina u zimi kako za mušku djecu tako i za žensku jest kabaničica. Kabanica se pravi od domaćeg crnog sukna. Kabanica, kako rukavi tako i sva okolica, je obšivena s crljenom čovom s dva, tri ili više redovah crljenog gajtana. Na sva četiri ćoška kabanice, za nakit, načinu se od gajtana grančice pripletene s bilom srmom. U ovo vrime kad su u ovoj okolici pomanjkale ovce običaju mlogi za svoju djecu kupiti na vašaru kabanice ili za mušku kaputiće, a za žensku janklete i suknje. Dapače već danas napušća se većom stranom stari običaj nošnje, a uzima se novi. Dječaci imaju pantole, prsluk, kaput i šešir, a djevojčice suknjicu, reklu i jankle.

Svakdanje odilo

Kod muških dječakah jesu gaće od lanenog platna. Rubina od istog platna ili od pamučnog tkanja, uzvoda, ćenara itd. Rubinice su od ogrlice do tkanice gusto

rozane, a tako i rukavi do laktovah. Ogrlice su ili vezene vuletom ili su od čipke jake koju same djevojke pletu. Ogrlica vezena široka je za 2-3 prsta, a čipkana bude i šjerja. Prva stoji izpravno te dosiže do podvoljka, a čipkana padne svud uokolo.

Za gornju aljinu ljeti služi im fermen ili prsluk. Na glavi imaju fesić ili šeširić. Obično u poslene dane odaju bosi. U zimi isto tako nose gaće i rubine, a gornje odilo jest koparan *vulgo* pamuklija, šubara na glavi, na nogama čorape i opanci ili cipele ili čizme, gornja aljina kabanica ili kaput.

Ženske djevojčice ljeti nose rubinu od platna ili uzvoda ili ćenara. Rubina je od ogrlice do tkanice gusto narozana. Tako isto od tkanice do doli sitna je roza. Obično svaka rubina ili ima podšivenu čipku ili je bumbana ili vuletom navezena, a tako su i rukavi. Rukavi kako kod muških, tako i kod ženskih ili su širom otvoreni ili su kod grane srozani, koricama proviđeni i s dugmetima skovčani. Po košulji nose ili reklicu ili mrki kožušak s granama. Na glavi ili imaju krpu ili su gologlave. Obično u ljeto su bose u raditnjake, a po svetkovinama obuvaju čorape, štrinfe crljene ili plave, opanke ili cipele. Ženske obično nose ili zapreg kupovni ili pregaču domaću podkititu prandžama.

b) Muško odielo

1. Svakidašnje muško odijelo, i to ljeti i zimi. 2. Kako se odijevaju ljudi (muškarci), kad idu među svijet: na sajam, u crkvu? 3. Kako su odjeveni ljudi, kad se kaže, da su svečano odjeveni, t.j. da su obukli, što najljepše i najbolje imadu? 4. Oružje? Imućniji roditelji rano počmu svoje sinove skupom odjećom odivati, svejedno kao da su veliki momci. Matere i sestre običaju takim mladićima gaće i košulje krojiti od najboljega platna. Kite ih s vezom, razpljetom, čipkama, šljokama, plantikama i.t.d., a siromašniji tek oko šestnajeste godine moraju svojim sinovima momačko odilo namakniti. Za momka mati ili momkova sestra ako ju ima običaju od tanka platna lanena ili ćenara ili uzvoda odkati rubinu misnu, a gaće su uvik od jakog platna lanenog ili s pomišanim pamukom i pređom lanenom uređene. Rubine se, kako sam rekao, ozdol i na rukavima vezu i kite s različitim vezom, plantikama, šljokama, razpljetom, čipkama i drugim izmišljotinama.

Otac kupuje za takog sina opanke sarajevske ili cipele ili čizme, ječermu, fermen, koporan sve od čove i bogato izvezeno s gajtanima zlatnom i srebrenom žicom. Gunj koji košta 20 do 25 forintih. Šešir ili fes s crvenim šalom za omotanja oko glave. Pantole ili bosanske potur čakšire od čove. Momak se paše tkanicom širokom, a po tkanici opet paše šal crljeni itd.

Najskuplja momkova aljina jest gunj. Gunj je od debele krpe suknene. Unutra ima svud rojte duge za dva ili tri prsta. Kroje ga i šiju u Brčkom abadžije ili krojači.

Za ovu okolicu služi krpa crna, a za hrišćane i sela ispod Majevice od krpe žutkaste ili kavaji. Gunj je svud u okolo za četiri prsta crljenom čovom podšiven, i to iznutra, a samo za jedan prst s polja. Do ove obašve s polja poredano je njekoliko strukah gajtana. Muški gunj ima malo nakita, ali ženski ima puno. Ovo sukno obično se dobavlja iz Bugarske, osobito iz Salonika. Krojači izmjere gunj o osobi te dosiže do pod koljena. a rukavi do šake.

Koporan, ječerma i fermen jesu roba sarajevska, al to je po dućanima roba što se zove pazarlija, to jest nit je svojski šita ni kitita nit je od dobre čove. I to kupuju sjeromašniji, nu bogati sami po sebi izaberu u Brčkom čovu i tamo po mjeri i po volji narede krojačima i ovi po nalogu kroje, šiju i kite. Nu sad ovakih krojačah imaju u svojoj sredini i okolici. Tako u selu Kostrču nahodi se mlad krojač Joso Mikić. Ovaj je danas najvještiji krojač. On kroji za muške i ženske sve odilo, i to tako izvrsno i raskošno kićeno da mu parca u čitavoj Posavini neima. To je sve privatnom marljivošću postigo, kao i čitanje i pisanje te je već i jednu knjigu prot pijanstva na svietlo izdao koja je u Novom Sadu štampana.

Momci još vežu oko vrata svilene ili polusvilene crne krpice. Ove krpice imaju krajeve načičkane crvenim ili šarenim rojtama koje po prsima padaju. Ove nose oko vrata po svetkovinama pa ma bila i nesnosna vrućina. Još momci imaju kroz džep fermena provučen otarčić čunčan i izkitit srebrom i zlatom. Jedan kraj na krstima zabodu za tkanicu, a drugi uz bedra visi. Ove otarčiće obično čunčaju i vezu sestre momačke ili njegova cura posli "prstena". Na "prsten" svaka cura mora doniti ovaki otarčić za momka, a on za nju prsten.

Momci se najljepše opremaju one godine kad se žene, to jest kad cure zaprose pa posli vjenčanja još jednu godinu, a posli za koju godinu samo po svetkovinama. U vrieme korizme niti muškarci niti ženske ne kite se jer to bi bila sramota i grihota, i take izsmijavaju javno koji se nakite.

Momački šeširi kod bogatijih jesu ili crni meki ili žutkasti meki ili lugarski želeni. Sjeromašniji imaju šešire crne dosti špicaste debele i po nješto dlakave s visećim kiticama od zad. Mlogi opet mjesto šešira nose ili sam fes ili fes i oko njega crljeni šal omotan *ala turka*. Ovo je od skorijeg vremena. Zimi obično nose šubare crne ili pletene ili kožne.

U raditnje dane, osobito ako je vruće, nose samo rubinu, gaće, tkanicu i šešir na glavi. Ako je zima, nose gunj, kožu' brez rukavah ili s rukavima ili pamukliju, rukavice domaće, pantole ili bile od sukna 'lače i šubaru.

Momci i mladi ljudi nose još priko ramena objesite torbake (šarpelje kožne). Ove kupuju po vašarima. Na gornjem kapku šarpelja obično ima slika jelena, srndaća ili lovačkog psa. U šarpelju obično nose kutiju duvansku, šibice, patrice i još ako ima tko koji krajcar.

Stariji ljudi nose obično brez nakita gaće, rubine, tkanicu ili još iz starije dobi svilaj kožni. Svilaj ima od kuka do kuka široku iz početka crljenu kožu od 3, 4 ili 5 struka ili listovah. Od leđah je samo kajiš koji se na brnjicu kvači. Za ovaj svilaj zabadžaju kore nožne i u njima nož. Ognjilo, trud, kremen i koludicu u kojoj su zdregnuti bieli novci za starih dana. Još uz nož imaju mašice u okruglim korama. Mašice služe za živa ugljena na lulu.

Na leđima nose ili kožu' s rukavima ili brez rukavah ili ječermu ili vet fermen. Na ladnoći obuku gunj ili samo kožu' s rukavima. Na glavi imaju ili šešir ili šubaru ili fes sa šalom ili brez šala. Na ljutoj zimi još obuku bile suknene 'lače, obojke i opanke, a na ruke navuku rukavice. Stariji ljudi nose priko sebe torbe kostretne koje su nemal sa svih stranah obšite bilom ili žutom ili crljenom kožicom janjećom. Samo lice od torbe ostane nepošiveno, ali i priko njega ima unakrst kajiš s ružom u sredi. U torbaku nose potrebite stvari kao: nješto konacah s iglom, šilo zabodeno u ajdamak, kresivo, kanave, burđiju, eksera za brzu potrebu, nišadora ako bi živinčetu na oči napalo itd. Kod starijih ljudih torbica je pravi dućan u kom dotični nose najnužnije stvarčice. Tamo se nahode i patrice kod svakog kršćanina o kaiš svezane i u torbak spustite. Književnici u torbaku imaju *Kačića* ili *Vinac* Jaića ili kaki drugi molitvenik. Unutra se nahodi i *Danica*, olovka za bilježke, nješto čista papira i.t.d.

Stariji ljudi u crkvi skinu torbak i na njega kleknu, a kad u ladu legnu na počinak stave ga pod glavu mjesto jastuka i da se ne porobi. Samo u selima domaljevačke župe i stariji ljudi i mlađi muški naraštaj u zimi običaju većom stranom nositi suknene kabanice koje su obično bile te imaju za vratom kukuljicu koju kad pada nabiju na glavu.

Po svetkovinama i po vašarima ljudi imaju čiste bile rubine oko rukava i doljnom stranom nabumbane, a tako su i ogrlice navezene bilim pamukom. Gaće su čiste i bile brez ikakoga veza. Tkanicu ili šal crljeni novo sve opašu. U ljeto navuku čovanu ječermu samu ili fermen, a njekoji obuku žuti kratak do pojasa brez rukava kožušak koga domaći majstori kroje. Na nogama imaju ili šarene čarape ili čisto bile ili nove obojke koje obično po 3-4 put oko noguh umotaju. Opanke imaju nove crljene sa špicevim na prstima koje također domaći opanjčari prave. Na glavi imaju čist šešir ili samo fes ili oko fesa umotan šal pošu ili crljeni ili višnjevi. U zimi nose mestve na nogama crljene ili crne po obojcima ili čizme. Na leđima ili gunj nov ili kožu' veliki s rukavima, obično žut. Starci ne običaju nikada obuvati čizme ili cipele. Oni se zadovolje s obojcima i opancima.

Od oružja uopće samo se nosi za pojasom nož od jednog pedlja dug učlinit u kamze rožane ili od kosti. Ove noževe prave bosanski nožari, stavljaju se u korice i ne mogu se priklapati.

c) Žensko odielo

Kako se odijeva: 1. djevojka, 2. nova mlada (snaša), 3. udata žena, 4. starija žena i starica, i to kod svake; kako se odijevaju za svaki dan kod kuće kod posla, kad idu među ljude (n.pr. u polje), kad su svečano odjevene? Kako se odijevaju žene kad su u žalosti (kad koga kaju, kad za kim "prosto" nose)? Djevojke u svečane dane odivaju se ovako. Svu kosu pomišaju i začešljaju otrag. Upletu ju u jednu pletenicu i pletenicu puste niz leđa. Da im pletenica ne zamrlja aljinah, podbace pod nju izrezana papira i upletu zajedno s pletenicom. Na kraju pletenica naprave od različitih plantikah kao ružu za nakit. Ili kiku začešljaju pak ju sapletu široko i povrate te pokriju vrat i pol glave. Običaju šjeroku pletenicu izkititi s plantikama različitim, s cvićem kupovnim, s cvitom koji predstavlja svibanjsko cviće Gospino. Stave nješto i novacah po pletenici. Pušćule (salufe) puste po nješto niz obraze, završe ih kao patkove vrčice, pače među njiha zabodu i patkove kovrčice.

Kad su ovako djevojke izčešljane, idu u crkvu ili na seoski sastanak eglenu i u kolo ili gologlave ili stave na glavu fes višnjevi s kitom upredenom od crne svile ili velikom kitom koja zastire nemal pod fes i dosiže do ogrlice.

Običaju još djevojke uplesti kiku u dvi pletenice. Kika se razdili na troje. Na samom tjemenu viš čela okruže njekoliko kike i spletu u pletenicu. S jednu i drugu stranu ušiju od lica puste podrezane pušćule, ostalu kiku spletu u četvero s upljetnjakom u pletenicu. Sada od prve pletenice načinu na čelu kukmu koja je odprilike za dva cola visoka i onda ostatak pletenice po strani glave povuku k zatiljku, a od zatiljka istim pravcem potegnu stražnju pletenicu i s prvom upljetnjakom spoje. I tako obe pletenice stoje po jednoj strani glave. Kad su djevojke ovako počešljane, onda obično nose krpu na glavi od svile ili polu svile ili druge s rojtama. Na kukmi krpa poskoči i niz obraze spušća se poput krova kućnog. Po pletenicama spolja zabadaju srebrne bumbače koje imaju obično gori na vrhu dugme cifrano saljeveno po zlatarima bosanskim s njekoliko lančićah na kraju kojih vise carevice pare ili cvancike ili druge srebrene i pozlaćene parice. Obično na ovake igle najprie se prigrčene plantike nabodu, a po njima dolazi gornji nakit. S drugu stranu glave pripnu se bašlijama kupovni cvjetići.

U ušima djevojka ima obočiće po mogućnosti ili zlatne ili srebrene. Obočići imaju oblučicu koja se kroz uši provuče i zakvači. Na oblučici visi obočić saljeven od zlata ili srebra ili okrugao kao kuglica ili dugoljast kao žir, te ili pun ili šupalj s lančićima i paricama ili brez ovih. Obočiće i prstenje vrlo vješto izrađuju zlatari, osobito njekoji Zakarija Brković u Brčkom veliki je u tome vještak.

Svečane rubine djevojačke ili su od tankog tkala pamučnog ili laneno pamučnog ili ćenara ili uzvoda. Srozane su na sitnu rozu kako u oplećku tako i na krilima. Oplećak i krila zajedno su sašita te je rubina oko pojasa najuža, a u krilima

najšjerja, to jest ili petopolka ili čak šestopolka. Rukavi su ili otvoreni ili na polovici mjesta od grane do lakata sabrani. Rukavi imaju od ramenah do grane vez različiti od bielog vuleta ili su razpljetani ili plantikama urešeni. Na vrhu rukavi imaju čitavu grantu od čipaka, veza i drugog nakita.

Tako isto krila su već od struka vezena ili s koje kakim rojtama izkićena. A ozdol za jedan pedalj stavljaju po više kojekavih nakitah, šlingah, rojatah, šljoka i veza. Ovo sve većom stranom jest bilo, a po njekih selih vezu s tiftikom plavim, zelenim i crljenim.

Obično se pašu kruto tkanicom da bolje u struku stoje. Tkanica je uska za dva prsta. Tkanice tkaju od vune različite boje. U djevojke ne vidi se tkanica spolja nikada, jer od zada ju krije rubina koju priko tkanice nješto napuste, a s prida ju krije pregača.

Kod ovako kićenih rubinah djevojke pašu pregaču suknenu otkanu od različite boje i podkititu s prandžama također različite vune. Slavonske pregače razlikuju se od ovih što su crne, a posavačke naše su više crljene, zelene ili bjelkaste vune. Tako su i prandže.[9]

V. RAD

A. Sprave i oruđe[10]

5. Sprave za vožnju[11]

b) Sprave za vožnju po vodi.

1. Kako i na čemu se prevažaju životinje s kolima (na "kumfama"; dereglijama; što su "tumbasi"; kakih ima lađa ili koraba)? Priko Save konji, kola i druga životinja privoze se u kompi ili deregliji. U kompi se i sino privozi. Drva privoze u većim lađama

[9] Nedić nije uvrstio odgovore na pitanja iz više poglavlja koja dolaze ispred V. poglavlja Rad:
5. d) Obuća; e) Ostalo, što k odijelu spada; f) Posteljina; g) Ostale tkanine;
6. Nakit i češljanje;
7. Ogrjev i posvjet;
8. Pušenje;
9. Lijekovi (vraštva);
10. Tamanjenje životinja i gamadi.

[10] Nedić preskače pitanja iz poglavlja A. SPRAVE I ORUĐE:
1. Lovske sprave;
2. Poljodjelske sprave i oruđe;
3. Sprave za priređivanje vune, lana i konoplje;
4. Sprave za priređivanje živeža.

[11] Nedić govori samo o spravama za vožnju po vodi, a izostavlja sprave za vožnju po suhu.

koje su otvorene, a samo na dumenu ima nješto nadkriveno gje kormanaš i družina prinoćuju. 2. *Kako se prevažaju manje stvari i ljudi (na čamcima, na čunu)?* Uz svaku vodenicu na Savi ima po jedan čamac koji more po dvadest momakah voziti. Ovi su od dasakah sašiveni. Ribari po manjim vodama imaju čunove. Čunovi su izkopani od klade hrastove ili jagnjidove.

6. Sprave i oruđe za izrađivanje razne građe

a) Sprave i oruđe, što ga ima svaka gotovo kuća

1. Kakih ima sprava za posao, kad treba stvar, koja se radi, pričvrstiti (n.pr. "kobila", da se pričvrsti drvo), podložiti (n.pr. "babica", na kojoj se kosa kleplje), oruđe nabrusiti? 2. Kakvoga ima oruđa: za izrađivanje (siječenje, tesanje, piljenje) drva, kosti, kamena, željeza i drugog kova? Svaka kuća što se tiče oruđa ima sikeru obično veliku i malu, kosu, srp i motiku. Sikerom se drva siku, prisicaju, cipaju i njom se teše i kolje zaoštrava. Malu sikericu nose u kolima. Ako bi šta u putu na kolima pofalilo, njom se popravlja. Tako isto oko zatvora zaglavci ili za začepiti kaku prolaz, to se sikericom popravlja. Najradije ju nose čobani sa sobom.

Kosom se kosi trava, korov, strnik, a kadkad i strvna hrana: pšenica, zob, ječam i proso. Srpom se žanje pšenica, zob, ječam, proso, sirak, klašura i koprive. Motikom se kopa, okapa, vodeni jarci čiste i guvno ostruže. Imaju aršov: ovim se šamči i vrtlovi prikapaju, prisadi izkapaju, šamcevi kopaju i putovi nasipaju. Budak (trnokop) služi kod izkapanja prisada, kod krčevine trnja i korova. Prosik jest alatka (oruđe) kojim kolje za ograde prosicaju đe će vrljike doći. Prosik služi i za prokapanja stupovah u zgradama đe dolaze brvna od drveta. Ako se kopa korito ili čun, i tud se prosik upotrebljuje.

Kod uglađenog tesanja upotrebljuje se bradva. Bradvom se teše drvo poprik, a ne uzdulj. Tesla je savita alatka. Njom se dube i kopaju korita i čunovi počišćuju. Keser je oruđe koje s jednu stranu ima čekić za udarati eksere, a s drugu stranu je oštrac za tesanja. Ovaj isti keser na strani od koje je oštrac jest prošupljen da se mogu iz daske ekseri vaditi.

Svrdlovi veliki, srednji i mali. Najvećima vrte se trupine kolske, stupe za tuciva sjemena dublečnog i soli. Srednji svrdlovi služe za udaranja podebelih klinah drvenih i jarmovah volujski'. Najmanji služe za vrtenja đe se imaju udariti birenluci (čeprnjaci ekseri), a burgije služe za prikovati ekserom tarabu i drveni krov na zgradama.

Turpije služe kad se hoće uravnati sikerište, matičište, kosište, vratilo, jaram i druge držalice. Makla ima dva držka drvena, a ona je od čelika i oštra s jednu stranu. Maklom se glade na kobili pričvršćena sikerišta, matičišta, kosišta i obra-

menice. Kosa se odkiva čakancem koji je s obe strane po nješto zaoštren. Kosa se stavi na babicu, a babica je ravno odsječen komad čelika udaren u zašiljeno ozdol drvo. Oruđe se oštri na tocilu brusu. Brus je natnut na vreteno te na vretenu s jednu stranu učvrstito je koleso, a s drugu stranu nožnik koga oštrač jednom nogom pritiskuje i tako se okreće i kolo i tocilo. Pod tocilom smjestito je malo koritance s vodom koje se dotiče vode i tako je mokro svud uokolo.

Testerah ima različitih. Velike testere jedne služe za prirezati poprieko veliko drveće, a druge služe za rezanje planke, platinah i dasakah uzduž. Druga vrsta testerah jesu sapinjače, koje se pomoću užeta mogu popustiti i zateći. I ovima se prirezuje i razrezuje. Treća vrsta su ručne testerice za prirezivanje manjih stvarih.

Dlitah ima različitih za prosjeći štogod. Dlito se stavi na mjesto đe će se probijati i ozgor se u njega udara drvenim maljićem. Probojac je okrugla od čelika alatka. Njom probijaju gvozdene obručeve kad opasuju kace.

b) Zanatlijske (majstorske) sprave i oruđe

Kakih sprava i oruđa trebaju drvodjelje (majstori, koji izrađuju stvari od drva) i to: koji grade zgrade ili stanje (kako se zovu?), kolari, bačvari; kovači; lončari; majstori koji izrađuju kožu, i to: kožari, opančari, čizmari; klobučari? Majstori koji rade i prave drvene kuće i druge zgrade trebaju sikeru, bradvu, keser, sječu, dlito, svrdlove velike i male, burgiju, čekić, strug, prostružak i bistrani keser. Zidari kod zidanja trebaju tavicu za vaditi malter, mistriju za ugladiti i razvući malter, a tako i drvenu gladilicu za ravnanje maltera, četku za obilenje zidova, tupi čekić za tesanje cigle i cripa za krova. Duljinu i širinu zida mjere metrom. Da li se pravo zida, za to služi mjera prava letva. Konac ili kanafa potegnuta unakrst od ćošeta (ugla) na ćoše pokazuje pravi četvorokut.

U mjerenju da li su zidovi jednako visoki potegnu kanafu sa zida na zid uzdulj i poprik, na sredini kanafe objese avaicu (vagu) priko koje na koncu visi puščano zrno. Avaica je trokut doli širok, a gori uzak. Ako konac sa zrnom stane po sredini avaice, tad je zid svuda jednako visok, ako li na jednu stranu bježi, tad na toj strani još zidaju dok ne bude svud ravno. Ovako postupaju i kod drvenih zgradah mjereć visinu temeljah.

Koji o drvetu rade praveći kuće i druge zgrade zovu se i drveni majstori, a koji zidaju zovu se na prosto zidari. Kolari trebaju isto oruđe kao i drveni majstori, samo što za struganje trupinah imaju veće i manje strugove za izrezivanja i nakita trupinah. Trupinu provrte najvećim svrdlom da more osovina kroz nju lahko proći. Kod šaranja trupinu nabiju kruto na motku da se ne more okretati, nego se motka okreće kroz dva izdubita kolca i to pomoću sprave koja izgleda ovako +. Ovu križnicu motkom okreće pomoćnik, a majstor primakne strug na označenu

crtu oko trupine i tako trupina se brzo okreće, a strug pravi i izrezuje kolutke na trupini.

Kovač za kovanje treba nakovanj. Nakovanj je oveliki komad gvožđa u panj usadit. Treba čekiće velike, srednje i male. Treba klište velike, srednje i male. Treba od čelika probojce od više vrstah za probijati šinje i druge gvozdene stvari. Također kod mnogo kovinah trebaju i turpije različite, a za naoštrit tocilo (brus). Lončarah u ovoj okolici neima. Prie pol vika bio samo jedan, i to Ličanin.

Kožari jedni priređuju kože za opanakah, a drugi ovčije kože za kožuvah. Majstori koji rade opanke zovu se opančari, a drugi zovu se kožušari. Za opanakah kože goveđe i konjske po njekoliko danah kisele u vodi. Za tim jih izvade te dlakavu stranu dobro pepelom ili negašenim krečom pospu, kasnije tupim strugom stružu i dlaku sasvim skinu. Kad su ovo učinili, u kotlu skuvaju kore jove (jošikove) ili kore brezove koju sitno iztuku. U tom kad je mlako kože pokisele i dobiju crvenu boju. Kad su kože dovoljno ofarbane, malo ih prosuše i režu na opanke. Kod rezanja uz veliku rigu (ravnalo) širinu opanaka narigaju i onda na paše režu. Nož je oštar, a na vrhu završit kao kosir. Uz ovaj nož trebaju još šila za izbosti opanke radi petljiah. Oputra je odrezana od iste kože, i to od potrbušine. I ovo je jedina vrsta opanakah koje ovdi prave, ali već i ovih sve manje ima jer danas kupuju se crni opanci koje ovdi zovu luburaši iz prika.

Kože za kožuvah priređuju se ovako: pomiša se tipse sitno iztučene i soli sitne. Ovim se pospe nutarnja strana kože te se dugo koža rukama trlja i tako se smota i ostavi za četiri-pet danah i posli bude koža bila kao snig.

Žuti kožusi isto tako se prirede, ali posli farbaju se ili korom jovom ili gljivama koje su na starim jabukama izrasle. Ove se skuhaju i u tom se kože kisele dok požute. Crne kožuške nosi sve mlađe ženskinje udato i neudato. Koža za crnih kožuvah priređuju kao i za bilih i žutih, samo što se posli farba kuvanom galicom od koje dobije crnu boju. Na crnim kožusima koje vrlo vješto za tilo skroje, meću majstori šaru od tanke kožice crvene, bile, žute, plave, i zelene. Cvjetovi su poput izlistane loze tamo ovamo izprivijane napraviti. Listovi su nalik na list jorgovana. Ovi različiti cvjetići crnim koncem prišivaju se, al po ovim koncima dojdu od različite boje poredani uvrnuti kaiščići te opet tako čine novu ljepotu. Po leđima podmeću pod ovaj nakit komadove od ogledala. Bogato nacifran, svaki kožu' danas prodaje se od deset do petnajest forintih. Ovu kožu za nakita kupuju iz prika iz dućanah.

Čizmari prave čizme od kože koju kupuju iz prika. Ovdi nema take kožarnice. Oruđe su im igle, konci, šila, grbavi noževi, drveni maljići i mali za ekserah čekići. Za uređenje čizme i cipele služe im drveni kalupi. Klobučarah u ovoj okolici nema.[12]

[12] Iza ovoga dijela u Radićevoj *Osnovi* slijedi poglavlje: *7. Sitno domaće oruđe*, koje Nedić izostavlja.

B. Poslovi

1. Lov

a) Tko se bavi lovom? Ima li ljudi, koj se bave samo lovom i kakovim? Tko se ponajviše bavi lovom i kada? b) Što se lovi? Koje se životinje love ili su se prije lovile? c) Kako se lovi: zvjerad, ptice, ribe, raci, žabe, pijavice? U ovoj okolici nema nikoga tko bi se samo lovom bavio. Lovacah s puškama malo je i ovi samo u jesen, pravo i u zimi samo, love, i to: zeceve, tvoriće, kurjakove, patke, guske divlje i druge grabežljive zvieri. Srnah, medjeda i tetribovah u ovoj okolici neima. Vrlo malo lovacah u zimsko doba zalazi u planine na lov jer su od ove okolice udaljene.

Gori spomenute životinje ubijaju iz pušakah, love u gvožđa (stupice). Fataju osobito zeceve s hrtima. Lovacah ima sa selah i iz varoši Orašja. U staro vrime dok je u ovoj okolici bilo stogodišnjih šumah, bilo je divjih krmakah, pače i jelenah, jer pradjed pisca ovih redakah ubio je jelena na stanu sela Tolise.

Prie par godinah ubili su seljani iz Oštre Luke košutu koja je prid kerovma zapala u jedno račvasto stablo, al u to je vrime bio debeo led na Savi pa valjda je ova sirota pobjegla iz njekog grofovskog iz Slavonije zvjerinjaka.

Ribolovac je samo jedan u selu Donjoj Mahli, koji se kroz čitavu godinu ribolovom zanima jer od države ribolov zakupljuje. Kad voda potopi, osobito kad počme opadati, mlogi se daju na fatanje ribe na svojim sjeđama, a i ženskinje sakom ribu fata.

Kurjakove, lisice, tvoriće, zeceve i kune love pucajuć iz puške i zapinjuć stupice na prolazima. Divlje patke osim puščanog ubijanja love u ošca koja prave od konjske strune ili žice.

Rakah u ovoj okolici posve je nestalo, a i pijavice danas malo tko fata. Kad jih fataju, lovci zagaze u baru te nogama bućkaju i vodu zamute. Pijavice doplivaju i za noge prijanjaju, a lovci jih fataju i u kesare stavljaju. Žabe nitko ne fata i ne jede jih osim njekojih svećenikah, i to kornjače.

2. Gojenje stoke (blaga) i živadi

a) Gojenje blaga

1. Koje se životinje zovu blago ili stoka? Kakovo se blago (volovi, krave, ovce, koze, konji, svinje) goji i koje najviše? Kako, kada (koliko puta) i čime se blago hrani? Kada se i gdje se pase? (Pase li svaki svoje, ili se uzima zajednički pastir?) Kako se i čim čisti? Kako se i što se radi kad se krava teli, kobila ždrijebi i.t.d., pa kako se postupa s teletom ili drugim mladim (kako dugo sisa, kako se odbija)? Brine li se što narod za bolju tragu (plešinu) i kako? Kako je bilo prije, kako sada? Ovdi je nepoznata rič blago. Ova rič samo se spominje kad

je govor o novcu. "Ima dosti blaga. Izkopao je blago. Našo je veliko blago." Stoka, jato, jatnjaci, veli se svinjama. Kad se spominje skup ovacah ili govedah veli se dželep. Skup kljusadi zove se alaša.

Konji koji rade u zimi se hrane sinom, zoblju, kukuruzom i sirkom. U ljetu hrane se na paši pasuć il se hrane ukošenom djetelinom ili običnom travom. Iznemogli i stari konji u prvo proljeće puste se na kalac (prvu travu) da utiju do svetog Ante Paduanskog i onda se na sajmu prodaju.

Kljusad koja ne radi obično u ljetno vrime hrani se u pašnjaku, a zimi daje im se samo sino, i to na torinama na vanu. Jedino ždrebad ako su vrlo loša ili ako su plemenita u zimi kod imućnih imaju toplu štalu i dobivaju uz sino zob i brašno.

Po isti način i goveda ljeti su u pašnjacima, a u zimi hrane se sinom, slamom i klašurom. Ako koje plaho smršavi, dobiva i zobi. Jedino volovi koji se tove za prodaje ujesen osim obilne paše dobivaju sasječenih i s brašnom slanim pomišanih dublekah (bundevah) pa i zobi. Danas mnogi konje u jesen hrane dublecima od kojih dobro se ugoje. Konji sami čitave dubleke grizu.

Konji u štali dobiju u jutru i u večer zob i toliko put izvode se na vodu, a priko dana dobiju i više putah sina ili zobne slame. Govedima i ovcama u zimi sino ili što slično polaže se po dva put, t.j. u jutru i uvečer. Telići dobiju i užinu.

Svinje t.j. jatnjaci također hrane se u dva obroka u jutru i uvečer te dobiju napoj ili ako je težka zima da ne mogu roviti dobiju i kukuruza ili ječma ili sirka uz napoj. Mlogi seljaci kad u jesen peku rakiju izkuvan kom šljiov vraćaju u prazne kace, te u zimi opet pogriju ovaj kom s mekinjama ili brašnom te tim hrane jatnjake.

Hranjenici ili kako ovdi vele poišci, oni se rastave od jatnjakah te svaki dan dobivaju napoj u jutru i uvečer. Priko ljeta za poišakah beru se koprive, štir i repušika te se ovo dobro skuva s mekinjama ili brašnom primete i daje hranjenicima. Od Velike Gospojine dobivaju poišci kukuruz u jutru i uvečer i triput napoj. Uz ovo još dobivaju pečene dubleke, a kasnije i samo ukuvano klasovno brašno. Kako ovo koje hranjenicima ne ide u slast, odmah se drugo što za hranu daje. Ovomjestni stanovnici u natječ hrane poiške, te znaju do pet centih ugojiti bravca. U ovoj okolici nema nijedne koze, a bilo ih je dosti početkom prošlog vika.

Ovdi nema općenitog pašnjaka niti općenitog čobana (pastira). U poljima dok se ne pooru svatko svoju životinju čuva, a kad se polja pooru svatko svoje u svoje njive goni i goji.

U ovoj okolici ljudi samo tegleće konje čiste i češu. Za češanja je gvozdena sa zubima češagija. Posli češagije konj opraši se metlom, a napokon četkom. Repove mnogi konjma po vrh stražnjih čukljevah odrežu, a mnogi samo kad je blato repove zavežu da se ne blate, i kako dojdu kući, repove razvežu jer vjeruju da konj ne more odpočinuti dok mu je rep zavezan.

Kad se krava teli ili kobila ždribi nema osobitih poslugah. Jedino ako se krava ne more s teletom lako rastati, to joj pomažu tele izvući, posoliti ga da krava sluz posuši ližući, a ždribe ako kobila posteljicu ne prograze, to ljudi nožem razrežu da se ždribe ne bi zagušilo. Tele prvo mliko posisa. Ako li ga mlogo ima, ostatak na zemlju izdoje. Od drugog i trećeg mlika već peku grušavu za jela.

Tele se odmah iza prvog dojenja od matere rastavi i u poseban teočak zatvori, a pod njega se prostre suve slame. Iza mjesec danah počmu teletu davati lipa sina i vode da pije po volji. Telad nikada se ne odbijaju dok jih sama mati ne odbije. Kad će se krava dojiti, najprie tele se podpusti da sisa i da krava mliko spusti, a kad je već spustila, tele užetom oko vrata svežu, krava ga obično liže, a maja ju doji. Obično se teletu ostavi po jedna sisa i to je njegov obrok. I ždribe se nikada ne odbija dokle ga mati ne odbije, pa ako kobila i za dvi godine ostane jalova, toliko i ždribe ju sisa.

U ovoj okolici već priko osamdeset godinah nalazi se najljepša fela goveda. Već stariji nabavili su bakove Srimce i krave Sremulje te se i danas ta bagra nahodi. Volovi i krave su rogate, a dlake u opće zelene. Od skora počela je sirotinja kupovati kudže. Ove male bušulje crne, žute i šarene najprie su ovamo došle s muslimanima protjeranim iz Srbije 1863. godine. Velim da ovu pastminu samo njekoja sirotinja radi jeftinoće nabavlja, ali glavna je pastmina srimska. Ovdi već prodaje se često telac godišnjak za sto krunah.

Iza okupacije sama vlada dobavlja narodu plemenite bikove koji su samo u tom ljepši što se bolje hrane od domaće pastmine. Tako isto država za ovu okolicu daje po tri plemenita ždripca radi kobilah. Dobavljene svinje, valjda engleska raca, nisu imale druge koristi osim svinjske kuge koja se je na njima najprie pojavila. A domaća pastmina je dobra i dade se dobro utoviti.

2. Blago kod posla. Koje blago obavlja koji posao? Uprežu li se kobile i krave? Kako se uprežu volovi, kako konji (u hamove)? Kako se tjeraju (gone)? U ovoj okolici s vrlo ritkom iznimkom jedino kljusad (konji i kobile) rade. Na konjima se ore, zubi, tereti vuku i sve potrebe svršuju. Volove radi nestašice paše mlade prodadu, a ni po jedan način ne bi na kravama orali, to drže za veliku griotu. Volovi kad oru upregu se u jarmove, a konji u ormu konjsku u hamove.

Mladi obisni konji kad oru ili zube uvik su zauzdani, a stari imaju samo na vratu i prsima hamove te znaju na uvratinama sami vraćati se i u brastu doći. Za opomenu konjma služi bič, a za volove prut ili od tanke štranjge kandžija (bič). Kožnim bičem nitko volove ne šiba jer je to griota.

b) Gojenje živadi

Kakova se živad goji (kokoši, pure ili tuke, guske, race ili patke)? Čime se hrani? Kako se "nasađaju" (ili kako se to veli) jaja? Čime se hrane mladi? Ima li živad pastira? U ovoj

okolici goje se kokoši, guske, patke, pure i nješto morskih kokoša. Pasmina kokoša sastoji od proste starobosanske vrste i od krupni kokinkah koje zovu gige, a muške gigovi. Kad se kokoši razkvocaju posađuji ih po zgradama i izpod strehe zgradah, i to ili u sepetu ili koritu ili na polici ili doli na podu. Za gnjizdo služi ili sino ili slama ili kake tralje. Kod toga nema nikakog osobitog obreda, osim što domaćica ugljenom našara jaja koja su za posad metnita, a to za to da se more razaznati od drugih ako bi koje druga koka u istom gnjizdu snila. Tako se posađuju i guske, patke i pure.

Pernata životinja sva hrani se kukuruzom, ječmom, sirkom i prosom pa i zoblju. Pilići, pačići i guščići iz početka hrane se listom od brašna kukuruzova, a kasnije kao i odrasla životinja pernata. Purići u hrani imaju iznimku. Iz početka hrane se mladim neslanim sirom ili samim ili pomišanim sa sdrobitom pečenom provom kukuruznom. Kasnije obaruju koprive, sitno izsjecaju te mišaju uvik s pečenom provom. I tako to sve ide dok ne počmu zrno uzimati. Puriće i pačiće dok ne odrastu čuvaju djeca.

Dodatak I.

Pčele

Ima li pčelaca? U čemu se drže (u uništima, košnicama)? Gjde se drže košnice? Kako se s pčelama radi, kad se roje? Kako se uzima med (duše li se pčele i kako)? Što se radi s medom? Kako se pravi vosak, a što od voska? Mlogi ljudi u ovoj okolici imaju po nješto pčelah, ali u prijašnje vrime za deset puta bilo je više pčelah. Pojedini imali su po pedeset do sto košnicah pa je danas to znatno zapustito. Pčele stave ili u posebni pčelinjak ili pod strevu zgradah u dvorištu. Kad pčelci puste prvence, ove običaju mnogi odniti u njive izvan selah te ih po trnjacima smjeste jer vele da tamo više meda i voska nanesu.

Pčele se obično drže u košnicama pletarama. Pletare se pletu bilom lozom, a njekoje i šibicama. Spolja se ulipe goveđom balegom koju pomišaju s pepelom osušene da se bile. Ima i drvenih stublika koje se ozgo daskom zaklope, a doli se prelo proreže. U košnicu pri gornjoj strani načini se križnica od stare češljuge da saće bude utvrđeno.

Kad izajde roj te se ufati na stablu, najprie košnicu počiste, na plamenu iznutra opale te nutarnjost ili travom vratičom ili pčelinjom metvicom nataru i tad u tu košnicu stresu. Ako je roj visoko se ufatijo, tad kroz prelo promole jedan parožak od rauljah na kojima košnicu podignu do roja, te jedan se gori popne i granom drmne, a pčele padu u košnicu. Kad se pčele smire, nose ih u pčelinjak. Na mjesto đe se je roj bio ufatio stave zelenu granu od abdovine da svojim smradom pčele odbija.

U jesen obično o svetom Mateu u rujnu pčele tuše za izvaditi med i vosak. Tuše ih pak na dva načina. Izkopaju jame te u njiha stave nješto suve slame. Ovu zapale te košnicu na plamen nanesu i tako vatrom žive pčele sprži. Na drugi način isto tako jame izkopaju. Fitilje u tekućini sumporskoj nakvase te u procipu zabodenom u jami fitilje zapale, brzo košnicu na jamu poklope, uokolo zemljom zagrnu, a prelo slamom začepe i kroz njekoliko časova sve su pčele mrtve.

Saće s medom zdrobe u koto, stave na vatru i kad se malo ugrije to sve trpaju u prtenu vreću te nad koritom med iztiskuju na prešu. Posli voštinu izvaruju napose te opet na prešu cide i kad se to oladi onda stinit vosak vade te ga opet pritope i pritope. Med ili prodaju po gradovima ili ga sami troše. Vosak također što je suvišno prodaju, a od ostatka prave voštane sviće za kuću koje se na Svićnicu blagosove. Ove sviće služe kada tko mre i za Božića kad se po tri zapale kako kod večere tako i kod ručka.

Dodatak II.

Psi i mačke

Drže li ljudi rada u kući pse i mačke? Kako s njima postupaju? Malo je kućah da nemaju barem po jedno pseto ma od najmanje sorte, jer pseto je kućni stražar i u noći i u danu. On oglasuje i vuka i hajduka, čovjeka poštena i nepoštena. Za trud dobije stan pred kućom ili kojom drugom zgradom. Za hranu dobije ostanke od jela: kosti, mrve i komadiće. Tako isto svaka kuća ima makar po jednu mačku da tamani parcove i miševe. Koštu ima kao i pas, a kvartir u sobi i svim zgradama u dvorištu.

Dodatak III.

1. **Nazivi životinja po dobi.** *Što je tele, junac, ždrijebe, prase i kako se zovu životinje po dobi?* U prvoj godini ono što krava oteli zove se tele. Godišnjače zove se ozimče. Dvogoče zove se june, junac i junica, a kad se oteli žensko krava, a muško zove se vo. U trećoj godini mušku vele i uvezak.

Što kobila istom oždribi kroz prvu godinu zove se ždribe. U drugoj godini omac i omica, dvizak, dvizakinja. Posli ždribac, ždrebica pa konj i kobila. Što krmača oprasi odmah zove se prase. Kasnije iza šest mjesecih kezam, kezmica i kezme. Starije krmača, počišćeno brav, bravac, a nepočišćeno mjerast. Što ovca ojanji zove se janje. Godišnjače žensko zove se jarka pa ovca i ovan. Što kuja okoti zove se štene, štenac i štenci. Što mačka omaci zove se mače i mačići. Patak, patka i pačići. Puran, pura i purići. Gusak, guska i guščići. Pito, pjetlić, kokoš i pilići.

2. **Imena životinja**. *Kako se zovu volovi (šironja, čadonja), krave (milava, serava), koze, ovce, svinje, konji i druge životinje (psi, mačke, pa živad, ako joj se daje ime)?* Vol

ako je bile dlake zove se: Bilonja, zelene: Zekota, Zekonja. Na široko rogovi: Široniа. Žute dlake: Plavota, Žujan. Šarene: Šaronja. Crne: Mrkonja. Prikus: Kusonja. Uopće: Golub, Kitonja, Srimonja, Rogonja, Savkota, Žjerav, Imalota. Krave: Bjelava, Maculja, Čubrava, Dragulja, Garava, Košuta, Rumenka, Jelenka, Milava, Visulja, Srnava, Ivoluša. Konja i kobilu zovu po dlaki: Đogat, Dorat, Mrkov, Vranac, Kulaš, Čilaš, Alat, Riđo, Putalj, Sivac, a tako i kobile. Ako kupe kljuse, rado ga zovu po imenu ili prezimenu prodavaoca. Svinje također dobivaju imena. Na primjer: Labud, Labuda, Golub, Golubača, Zeljug, Zeljuga, Putalj, Putalja, Klopaš, Klopača, Rudan, Rudača. Ovce: Bjela, Tratorka, Pirga, Čula i Janjka. Psi po dlaki: Garov, Zelov, Žujav, Rundo, Ćemdo, Kurta, Milar, Šargo, Kuso, Lisko, Liso, Švigro, Švigrov, Čapo, Nero, Lord, Fundi, Mačkeder, Jazavac, Lump i Brzko.

3. Kako se životinje dozivlju i tjeraju? Kako se nutkaju na što? Konji i kobile na livadi kad će se fatati, mame se ovako: "Ma, mali, ma! Hodi! Hodi! Hodi!" Ako na ovaj vab odmah ne dojdu, tad fatač skine torbak s ramena, prigne se zemlji i opet zove kao i gori. Konji misle da će dobiti zobi i eto ih već kod gose. Goveda se svikuju: "Ma, sole! Kiuša! Hodi! Ma, vojšane, hodi! Ma, siso mah." Zovu se i po imenu. Svinje se vabe: "U, Puić, krmak, Klopač, Golub!" Ovce: "Tmrsa, Janjka, hodi." Psetinje se vabi po imenu i na zvizgu. Osobito zvizga im se dopada. Zvizka: "Fiu! Fiu! Fiu!", za čas ih dovabi. Kljusad kad se napaja konjušar po malo zvižđuka. Goveda se na vodu svikuju: "Ma, vodice, mah. Ma, vodic! Ma, vodic! Ma, vodic, seko, hoe!" Volovi kad oru, goniči obično viču na vas glas: "Kroči, voko, žito ti rodilo. Ajde, vole moj, sokole, hajd! Stu na se, ne varaj se. Složno brate, složno, ne varaj se. Kroči, voko, pomogo ti Bog i teg blagosovio!" Za prikratiti vrime mnogi zvizgom izvađaju različite pjesme. Konjma da povuku kaže se: "Hajde, de more." Kad se ustavljaju: "Ps! Ho." A volovima protegnito: "Oho! Ho!", i odmah stanu. Kad se pseto odgoni, kaže mu se: "Hoš, cuke, čibe", i: "Marš, pas jedan!" Krmetu se kaže: "Šike, šik, šik, trži." Na goveče: "Uć, uća, hoje." Ovce kad se gone veli se: "Ori, ori. Deh, obeh, janjka!"

Dodatak IV.

Kako se postupa sa životinjama? Vole li ljudi životinje i po čemu se to vidi? Tuku li životinje? Kako se na to gleda? U ovoj okolici ljudi rado imaju životinju. To se vidi što je po mogućnosti lipo hrane, uzdržaju i čiste, nu već mlađi naraštaj rado konje tuče u njihovom teretu i prekomjerno tovare te i naglo gone. Osim što mladež stariji opominju, druge kazne nema za mučitelje životinje.

Dodatak V.

Liekovi za životinje

1. Koje su bolesti kod životinja? 2. Čime se i kako liječe? Što se uradi s blaščetom ili drugom životinjom kad crkne (krepa, parne)? Konj ako dobije sakagiu, skuvaju zobi te stresu u torbu zobnicu, ovu nataknu konju na glavu, utople ga s ćebetima i vodaju da se zgrije i oznoji. Kad sakagija sazrije i konj počme hrljati, izvedu ga u dvorište ularom, ukolinče i zaganjaju ga po dvorištu. Trčeći konj ukolinčit maše glavom i to mavanje glave učini da mu sakagija pukne i brzo se oslobodi.

Ako se konj priladi, nastružu nišadora te kroz civ zapunu u nozdrve, u oči i u uši i to sve dobro nataru, konja dobro pokriju, vodaju i jaše. Ako konj dobije domuz (valjda keh), tad izkopaju žilicu kukurika, šilom kožu na prsima probodu i kroz to žilicu kukurika provuku i kukurik kroz kratko vrime bolju povuče, prsa oteku kao kapa, to se ognjoji, provali i izteče te tako konj ozdravi, ali u to vrime dobro ga utople i uvik vodaju po putu.

Ako u konju voda stane, peru mu kosak mlakom vodom, vodaju po travi ili po prostrtoj slami i tako počme mokriti. Znaju dobro da i bila vaš (uš) kad se konju u puzdru turi, odmah se pomokri, ali bjelka se u ovoj okolici nigdi ne more dobiti. Ako konj dobije bionu na oku, sapletu gužvu od bile loze konju oko vrata i vele da ova čini bionu spasti s oka.

Ovcama i teladima daju kukuruze koji su na čađama sušiti, i to protiv metilju. Ako malo tele prolita, zaljevaju ga sirćetom u kom je žumanjce prisna jajeta razmućeno. Zaljevaju ga i vodom u kojoj je kora hrastova skuvana. Daju i krede sitne razmutite sa žumanjcetom.

Ako se konj ucrva u zadnjicu, pomaču pero u rastopit terpentin i tim mažu stražnja vrata te crvi izpanu. Ako se krava ili krmača ucrva, u vodopust sasjecaju sitno žutu crvljivu travu te s brašnom i vodom zamišaju i ovo se daje ucrvanoj životinji da pojede i odmah crvi moraju izaći na polje. Ako koja životinja izkvari nogu, i za to imaju majstora među sobom koji u kolesu nogu namješća. Svaka životinja danas kad crkne po zapovidi poglavarstva u zemlju se zakopa.

3. Obrađivanje (obdjelavanje) zemlje

a) Prirađivanje zemljišta

1. Kad se hoće od zemljišta gdje je šuma, grmlje, šikara, kamen, jame – načiniti njiva, livada, vinograd, što treba uraditi? (Treba li iskrčiti pa požgati?) Zna li se za obrađene zemlje, koje su nekada bile šume, šikare, jame? Ima li kakoga spomena, kako se to obradilo? Zemljište ležeće pod šumom, šikarom i trnjem da more ploditi travom ili hranom, mora se izkrčiti i zemlja od svega očistiti. Drvo za ogriv privuče se kućama, a osta-

lo se upotrebi za zatvor ili se na licu mjesta sprži. Početkom prošastog vika ova okolica imala je malo stanovnikah. Sela koja danas broje na 200-300 kućah onda su brojila 15-20 kućah. Zato ova okolica bila je većom stranom pod šumom. Bili su stogodišnji hrastovi najmnogobrojniji. Ljudi su sjekli japiju za kućah i drugih zgrada u najbližnjoj blizini.

U to vrime ciđe od pepela bilo je u velikoj cini. Radi tog navališe lužari sa svih stranah i počeše šumu sjeći. Šumu kako državnu tako i pojedinih selah prodavali su bezi i svoje džepove punili, a sirotinja žalila je šumah jer je znala da će njihovi potomci trpiti brezdrvicu kao što se je kasnije i dogodilo. Svit se je množio, a zemlja ostade goletna i tako ju stanovnici urediše malo po malo za pašnjakah, kosnica i oranicah te je danas u ovim župama sva zemlja obrađena, a šume ima samo po međama.

2. *Kako se priređeno zemljište dalje drži u redu? (Treba li ga gnojem, đubretom gnojiti ili đubriti? Čime se još gnoji? Kako se s gnojem na gnojištu radi, miješa li se sve zajedno ili je svaki gnoj za se, pa koji je za kaki usjev? Kada se gnoj vozi na polje) Treba li zemlje natapati? (Kako se to čini?) Što se još radi sa svakim zemljištem?* Na polja kraj Save sama Sava kad potopi nanosi splavut (mulj), a to zemlju nađubri. Kad zemlja omršavi, đubre sami ljudi izvlače u jesen ili u zimi na njive. Ili za koju godinu puste njivu da odpočine te na njoj polažu sino životinji i tako opet dobro plodi.

Gjubre slažu na hrpu ili kod štale ili u njivi kod pojate te mišaju đubre od svake životinje zajedno. Za umjetni gnjoj prirađen još ne znaju. Jedino još sabiraju đubre sa starog drvnjaka i od pepela kojim su rublje lužili. Ovo dvoje najviše upotrebljuju oko voća i oko povrtalja. Izvozi se i trula sjenina, slama, klašura i truo korov. Smetljišta malo tko na njive izvlači.

Ovdi ne treba nigdi zemljišta natapati. Osim poljah svako zemljište zatvara se plotom, ogradom ili živikom, i to se svako vrime popravlja i potvrđuje. Korov i proraslo trnje krči se, a po livadama u proljeće krtičine i visoki mravinjaci ravnaju se. Na poljima ako se ukorini korov tako zvani smrdulj, krče ga budacima jer njegovo ogromno žilje ne more svaki plug prisjeći, i ako prisiče to zaustavlja oruću marvu, a ovaj korov jedino ovce jedu, više nitko.

3. *Koliko (jutara, rali) ima koja kuća kojega zemljišta (oranica, livada)?* Zadružne kuće koje nisu činile rastanka imaju po 60-70 jutara zemlje. Od ovog priko polovice posije se i obradi. Ostalo se pase, kosi ili pod šumom i šljivicima nalazi. Šljivici više zauzimaju površine nego šuma. Radi množine svita, a maline zemlje, mlogi obrađuju tuđa stranska zemljišta, osobito naseljenih iz Srbije muslimanah.

b) Sijanje i obrađivanje usjeva

1. Što se najviše sije i sadi, t.j. od česa narod baš živi? Najviše siju se klas (kukuruz), žito (pšenica), ječam, zob, sirak, proso, grah, konoplja, lan, bundeve (dubleci),

krastavci, dublekdinje (misirače), lubenice, dinje, salata, paprike, repa, rotkva i šećerna repa (sladorača). Sadi se luk bili i crveni, kupus i kompiri. *2. Što se sve, kada se, kako se i kakim oruđem sije, sadi i obrađuje u vrtu, u polju, u vinogradu?* Kukuruz, žito, ječam, proso, sirak, lan i konoplja siju se rukom. Sad već kad siju kukuruz na redove imaju spravu koja u brazdu sije. To je sandučak s malim otvorom kroz koji zrno u brazdu pada. Ovo je pričvrstito za ručice plužne pak sam onaj koji pluži natakne na palac od ruke kanafu koja kad se prstom makne podiže mala vratanca kroz koja zrno iz sandučića redom izpada.

Šećerna repa sije se na mašinu koju konji vuku. Ovdi se uveliko sije ova repa te za nju općina dobije po 50 tisućah forintih, a to je velika pomoć za narod. Barem dobivenim za repu novcem izplate državi desetinski porez.

Pšenicu i ječam siju u jesen od polovice rujna do početka i svršetka prosinca. Zob siju u veljači, ožujku i do polovice travnja. Ozimac lan siju koncem kolovoza i početkom rujna. Kukuruz i sirak siju od polovice ožujka do polovice lipnja. Proso i konoplju te jarik lan u svibnju. Grah različiti sije se kad i kukuruz. Tako isto dubleci, dublekdinje, krastavci, tikve vodenjače, dinje i lubenice siju se u isto vrime. Kompir u ožujku. Bili luk ozimac o svetom Bartolu, a jarik i crveni već ako je veljača lipa u veljači i ožujku.

Zrelu pšenicu, ječam, zob, proso i sirak srpom požanju, a s konjma ovrše, izviju i u hambar stresu. Klasove otrgaju, posuše te mašinom ili tucićakom okrunje, izviju i u hambar sprave. Lan i konoplju ogrecaju, kisele, posuše i stupkom tuku, a njiovo sjeme kao lanene glavičice posuše, otuku i od pljeve na vjetru rastave i spreme. Tako isto zrele maunje od graha otrgaju, posuše te štapovima ili prućacima otuku i razviju na vjetru.

Kupus u travnju po torovima sade, ujesen poberu, u kace naslažu i vodom naliju ili sitni izribaju pa u čabrove nasolit stave i dobro izgor pritisnu. Repu i rotkvu za jela siju o Vidovu danu, uz prve mrazove jesenske pokopaju i u rov spreme. Paprike u jesen saberu, u gužve povežu i na suncu ili kući suše. Krastavce stave u ćupove i u sirćetu kisele. Luk kad je zrio počupaju, osuše, u vince spletu i na kućnom tavanu suše. Kompir zreo pokopaju na suncu, posuše i u rov pohrane.

Vrt ili se poore ili aršovom prikopa, motikom i grabljama usitni i ogreca. Tuda se sije kompir u roviće ili u redove, krastavci, dinje, lubenice i nješto graha, salata i drugo povrće. Za luka i jednog i drugog prave se lije u redu na kojima se luk posadi.

U polju se siju različite hrane, dubleci, dublekdinje, lan i konoplja. Vinograda u ovoj okolici neima.

c) Spremanje (hranje) priroda.

Kada se i kako se koji prirod bere (kukuruz, grožđe), žanje (ječam, pšenica), kod kuće trijebi, vrši, vija (žito), pretače (vino)? Pšenica, ječam, zob, proso i sirak kad se ovrše i izviju, spreme se u hambar. Kukuruz suši se na tavanu kućnom i u ljesi pa kad postane dobro suv u kobili ga tucićacim otuku ili u runjari okrunje, izviju i njega u hambar sprave. Strvne hrane obično se u srpnju žanju, a kukuruz i sirak u listopadu i studenom bere se. Sino pokošeno, posušito i pokupito, koje je najljepše, spremi se u štalu za konjah, teladih i ovacah, a drugo sadije se u plastove po njivama đe se u zimi izpolaže životinji.

Sino kako je iza kose na livadi ostalo zove se odkosi. Kad se sabere u manje hrpice, ovo se zove navilci. Kad se ovih više navilaka sadije u veće hrpe koje na podvorama more nositi dvoje čeljadi zove se baglići. Više baglića od prilike 9 do 12 sadjeto u jednu hrpu zove se volujaci. Svaki volujak jest jedan voz sina.

d) Bilje od kojega se pravi platno

Sije li se kakovo bilje, od kojega se pravi vlakno? Kada i kako se sije, plijeve, puče, rila ili trusi (sjeme), namače (ili što drugo), suši, dok nije za stupu (ili kako se to zove?), da se tuče? Dvi su vrste bilja za vlakno i platno: lan i konoplja. Za obe vrste zemlja se poore, pozubi i onda se sije laneno sjeme, pa kad je posijano opet se praznom (brez panja) zubom pozubi da tako sitna zemlja sjeme pokrije. Sije se rukom po gusto. Konoplja sije se po oranju i jednoč pozubi. Ozimac lan sije se koncem kolovoza ili početkom rujna, a jarik u proljeće. Konoplja samo u proljeće sije se.

O lanu i konoplji ništa se više ne radi dok ne sazriju. Lan je zrio čim glavičice počmu crniti i zvečati. U to ga vrime počupaju rukama te na zuber drveni glavičice ogrecaju, lan ogrecan povežu u srovnice (male snopiće), u vodu ga pokisele ozgor drvećem ili busama pritisnu da sve u vodu dojde. Kad je topla voda, lan se ukiseli dovoljno kroz šest danah, ako li je ladna kroz deset i više. Konoplja stoji u vodi po 15 do 20 danah.

Povadit iz vode lan prostre se tanko po ledini da se podpuno osuši i kad je suv posve kupi se u stučke, poveže u snopove i kod kuće pod stupkom se iztuče i od krupnog puzdera rastavi. Ovud sitnog puzdera rastavi trlica.

e) Duhan i cvieće

1. **Duhan**. *Kako se je sadio i spremao duhan? Sadi li se još?* Do okupacije svatko je duvan sadio. U rano proljeće posije se sjeme duvansko te kad ponikne u noći, to pokrivaju od mraza. Kad rasada odraste da se more prisaditi, orali su zemljišta jaka, đubreli, pozubili i tud duvan u redove sadili od prilike pol metera struk od struka.

Kad je duvan odrasto, počme se siliti te iza svakog lista poraste zaperak (ptić). Ove zaperke odmah zalome i odkinu da sva snaga samo u glavne listove ide. Doljni listovi prvi počmu zreti, populaju se i počmu žutiti. Ovo se sve izodkida te na usuku čuvaljdusom (iglom) naniza i na motku poveže te na suncu obično izpod streve zgradah suši. S ostalim lišćem čeka se dalje da podpuno sazrije, a da to prie bude poodkidaju sve cvjetne vršike ostavivši dva tri najbolja struka za sjemena u budućoj godini.

Kad je i ostalo lišće dobro sazrelo, onda gornju koru na stablima nožem ogule uokolo za jedan col i tako ostave da lišće još bolje na strukovma požuti i istom onda sve potrgaju i rade kao i s prvim listovima. Kad je sav duvan dobro posušen, gužve odrežu, i ako su prisuve u noći iznesu ih na rosu, a potom slažu listove u patke, patke u denjčiće (snopiće), slože ih u sanduk i dobro pritisnu da se ukalupe za ribanja. Nekoji od lišća prave ture o dvi struke uvrnute pa kraj ture da se neodvrne pričvrste kanafom.

Danas se duvan sadi u ovoj okolici za državu te se ogromno zemljište kod Orašja nahodi pod duvanom. Vrlo su ritki seljaci, mislim da ih nema ni petnaest, kojima je dozvoljeno duvan saditi. Mnogi su to od sebe napustili radi česte dosade od strane financijah, a mnogima je to zabranito radi pogreške najviše izmišljene.

Zemljište za duvana financija primjeri kolićim. U okolo zabije i toliko seljak posadi, pače i manje. Kasnije dojde i opet mjeri, prvi put po goloj zemlji, a sad po korovu uokolo proraslom, već mjera pokazuje sad makar col više, eto pogreške i zabrane, te gubitka prava na daljne sadenje.

2. **Cvieće**. *Sadi li tko cvijeće? Gdje se sadi i kakvoga ima?* Malo koja kuća da ne sadi makar nješto cvića. Osobito ako u kući ima djevojka ili mlada snaša, mora u cvitnjaku biti cvića. Prvo mjesto uzima ljeljan, božurak, karanfilje krupno i sitno, bosiok, turčinac, sabljica, jorgatini, glavičavac (carsko oko), pitoma metvica, ružmarin, tratorak, kaloper, gospinac, jesenjak, mrazovac, gorocviće, titrica, vijojgor (violice), lelija, trandofil, ježić, rutvica i vodeničarka. Ovo se sve sadi u vrtlu koji se nahodi ili blizu kuće ili u dvorištu kod koje zgrade.

f) Livade (sjenokoše)

1. Razlikuju li se livade po travi? Kakih ima trava i za koje je blago od koje trave sijeno? U ovoj okolici vrlo su pitome trave. Najviše rodi djetelina divlja, crljena i bila, zvjezdan, pirika, graorina, vaškovina, zobika, slatkovina i glavatica. Livade koje ovom travom rode daju najbolje sino. Livade koje su blizu barah većom stranom rode travom mekušom. Od nje sino spada u drugi red. A u treći red spadaju kosnice iza oraničine na kojima najviše rodi muvar i koštan. To dolazi u zadnju klasu.
2. Kada se kosi, tko i kako kosi, koliko se puta kosi, kako se zove svaka košnja (koša) i sijeno

(otava, otavić)? Najveći jek kosidbe jest u mjesecu lipnju. Kosci su sami ljudi domaći iz selah. Na velikim livadama sastane se i do sto kosacah za jedan dan kao ovdi u takozvanom Poloju kad ga koje selo od bega zakupi. Kose uopće svi. Podile se na trupe veće i manje. Svaka trupa ima na čelu kosbašu obično koji najbolje kosi, a za njim poredaju se sve bolji a bolji koji mogu dobro kositi. Jao ti se lošu koscu ako se ušulja među dobre kosce, toga će travom zabacati te od težkog napora neće moći ni ručati. Kosbaša (glavar) svaki dan odkos prvi počima kositi. Kad je težka i spletena trava, često kose oštre pa ma i ne bile tupe samo da se duša malo povrati od umora. Više put se zainate pa priko sve njive prikose brez odmora. Kosci se najbolje hrane, i to tri put na dan. Naravno da ploska rakije hoda za koscima. Uvečer kosbaša dobije otarak i vinac na kosu. 3. *Kako se spravlja pokošena trava (prevraća se, nateplje), kako se vozi i u što se slaže (na štagalj, u kup, plasnicu)?* Sino vozi se na kolima te se nješto strpa u štalu, a nješto u njivama u plastove sadije.

g) Voće (sad)

Kakovo se i gdje se sadi voće (jabuke, kruške, kakovih sve ima)? Kako se cijepi (kalami)? Šljive se obično sade na zemljištu blizu kućah, a ima velikih šljivika i na udaljenim mjestima od sela. Za šljiva obično izabire se zemljište ocjedito i dobro nađubrito. Jabuke i kruške mnoge su po njivama đe su kao divljake ponikle, tamo su i prikalemite, nu najviše voćkijah nalazi se po selima po dvorištima jer se ovdi manje kradu nego u njivama dalje.

Jabuke su po vrsti i imenu različite. Običnije jesu ove: banovine, presline, zelenčice, gradovke, biogradke, slačine, zukve, županjke, bjeline, paradije, turkinje, crljenke, srnabije, kaurčice, ivanjčice, okruglače i ljutice. Sad mnogo vrstah jabukah dobivaju iz općinskih voćnjakah kojih je ime nepoznato.

Kruške: turkinje, batve, polojšnjače, omrduše, karaušnjače, kanjiške, bartolovače, petrovače, jagodnjače, samizovke, kapavice, zimnjače krupne, zimnjače sitne, cesarovke, takiše, buzdovanlije, pljuskavice i zelenčice. Također i krušakah mnogo vrstah sad dobivaju iz državnih voćnjaka nepoznata imena.

Voćke u ovoj okolici, osim jabukah i krušaka, jesu mnogobrojne i druge vrste kao: orasi, dudovi, višnje, trešnje, zerdelije, kajsije, breskve, a ima i mandulah. Od ovih sviuh sad spomenutih kaleme se trešnje, višnje, dudovi i kajsije. Voće se obično kalemi ili pod koru ili na cip, a počimaju kalemiti i na oko. U cvitnjacima na oko kaleme različite ruže.

4. Kućni poslovi

a) *Kako se drži u redu kuća (kuhinja i posuđe, kuća i pokućstvo) i dvorište? Čim, kada i kako se mete i posprema ili redi soba, kuhinja?* Kuća i soba metu se više put na dan.

Osobito posli ručka i večer i kadgod se zagadi, odmah se mete. Kućari đe se spava barem od subote do subote metu se. Ovo se sve mete metlom plutenom ili metlom od druge metljike, samo štale i guvno metu brezovom metlom. Lonci, čanci i zdjele peru se posli svakog jela.

U kući (kuhinji) svagdi ima polica s više prigradakah. U ovim policama spreme se lonci, zdjele, čanci, tanjuri, žlice i drugo posuđe, na ovo se sve poklopce poreda da prav u suđe ne pada. Karlice s mlikom i s kajmakom te sinije smjeste se u mlječaru. Tamo i sol stoji. Sikere povješaju se na kline po brvnima kućnim.

b) *Mete li se kada i dvorište pa i ulica (brêg) pred kućom?* Dvorište se često mete, a to osobito ne smie izostati uoči nedilje i svakog blagdana.

c) *Bijele li se stijene u kući? Čime (vapnom, posebnom zemljom) i kada se to čini?* Kuće i sobe bile se uoči Božića, Uskrsa i kadgod je misa s blagosovom u selu. To se radi i onda kad se tko u kući ženi. Kuće se bile krečom (klakom).

d) *Kako se bijeli (pari, luži) i gladi odijelo?* Rubine i drugo rublje luži se svake nedilje, i to obično odmah u ponediljak da se more do nedilje posušiti. Luži se ovako: crno ili tuzgavo rublje najprie se pokiseli u ladnoj vodi da se dobro namoči, pak se onda slaže jedno po jedno u parjenicu. Parjenica ima otvor da se more lukšija cidiiti. Po dnu prostre se najprie jedan komad grubog platna, a na to se redaju sve što je ljepše i skupocinije, a po vrhlu opet se prostre štogod grubo da ne bi pepeo naškodio rublju. Sad se strese ozgor prosijan pepeo na koji se ljeva vruća voda. Tako ide dok ne počme lukšija doli teći. Sad fataju ovu lukšiju te ju opet pogrijavaju i ozgor ljevaju. Tako ide dok pet-šest kotlovah ručnih ne salije se i onda rublje priko noći tako složito ostane. Sutra rano rublje se iz parjenice vadi, na obramenicu vješa i tako na ramenu natovaritu obramenicu djevojka i snaša nose ili na tekućicu vodu ili k bunaru i tamo dobro izaperu i praćakom izudaraju. Oprano rublje povješa se u dvorištu ili na užeta ili na motke da se posuši.

Suvo rublje pokupi se te sada svaki komad rukama natežu priko koljena dok se škvore ne poravnaju. Jer su rubine kako muške, tako i ženske sve srozane, i to muške od ogrlice do pojasa, a ženske i na doljnoj strani koja po struku dolazi. Svu dakle ovu rozu priberu, izjednače, rubine uvrnu i svežu poput broja 8 i tako u kalupu čeka nedilje ili drugog blagdana. Gladilica dakle kod njihova rublja posla nema, samo djevojke i snaše svoje vezene bile krpe štirkaju i gladilicom poravnaju te na glavu meću. Istom odkano platno da se bolje ubili često se priko dan u bistroj vodi kvasi i na suncu posušuje.

5. Građevine (zgrade, stanje)

a) Kako se priređuje građa? Kako se i čim siječe, teše, pili, mjeri drvo; kako se kopa, kleše kamen i druga građa? b) Tko (domaći ljudi, ili tuđi) i kako gradi: zgrade za ljude

(kuću, stan); zgrade za životinje (štalu, štagalj, svinjac ili kotac); mlinove; druge zgrade, ako kakih ima; sitnije gradnje oko kuće (kapija ili brežna vrata, tarabe)? c) Kako se kuća uređuje iznutra i izvana (spolja, zdvora)? (Kaki su prozori? Je li popođena, t.j. ima li pod od drva, kamena, zemlje? Bijeli li se iznutra i izvana?) d) Građevinski uresi. Koji su dijelovi na zgradi posebno urešeni (iskićeni, iscifrani, kao što su stupovi, dakse na "začelju", prozori) i kako? Ima li uresa (cifrarija) na sitnijim gradnjama?

Drvena građa za kućah i zgradah priređuje se ovako. Najprie vještak raspita domaćina od koliko meterah želi kuću dugačku i široku. Kad je to saznao, ide s domaćinom u šumu. Okom promotri pojedine hrastove da li su zdravi i zadosti debeli. Duljinu mjeri po jednoj točki na drvetu do koje misli drva prirubiti. Sad istupi od stabla dalje, svoju rubinu između noguh pribere i onda sagnut između krakova gleda na onu točku visine koju je odredio za prirubljenje. Kad je smotri ispravi se i od tog mjesta đe stoji počme zemljište meterom mjeriti do samog stabla. Koliko je metera od onog mjesta što je počeo brojiti, toliko je meterah do točke drvo visoko.

Drvo ili posiku sikerom ili testerom pritesteraju. Palo drvo sikerom skrešu, a vršiku testerom odrežu. Sad sikerom s dvi strane koru otešu te koncem pomočenim u crvenu zemlju obilježe debljinu koliku hoće i onda sikerama dogone tešuć u četiri ćošeta. Sva se građa tako priteše najprija sikerom, a posli bradvom i lipo se složi da se ne bi izbočila. Kad je već dobro suva, najprie se pod temelje uzida ciglom uokolo zid ili kućice za pol metera ili za meter visoko. Po ovom zidu postave se pocjeci dugi i priki. Sad đe će doći stupovi, dlitom izdube se jame u koje se stupovi usade. Na stupove dojdu vjenčanice koje su također izdubite da mogu u njiha zaći stupovi na svom mjestu.

Na vjenčanice dojdu grede gornje, a na pocjeke doli grede doljne. Vjenčanice urežu se ozgor na toliko mjestah koliko će biti rogovah. U ove dakle stope stave se rogovi i gvozdenim klinima prikuju. Po rogovima prišiju se letve, a na letve dođe crip i po sastavcima kubure kao sljeme.

Po doljnim gredama dojde pod od hrastovih ili čamovih ili brestovih dasakah, koga s ekserima čvrsto prikuju. Po gornjim gredama dojde također od dasakah pod ili tavan. Tavan da budu sobe toplije za četiri prsta pomažu s gazju koju su s pljevom ugazili. Mjesto u kući za ognjišta i za peći sobne ostavi se nepodpodito radi pogibeli od požara, nego to mjesto naspu zemljom i ciglom popločaju.

Banak koji rastavlja sobu od kuhinje obično je uzidan ili od prisna ćerpića ili od pečene cigle radi sigurnosti od vatre. Danas većom stranom u sobama zidaju štednjake radi oskudice drvah. Tamo se i gotovi, kuva, peče i zajedno štednjaci sobe griju.

U kući ili kuvarnici prave pri jednoj strani police s više razredah u koje stavljaju lonce, zdjele, čanke, žlice i solenice. U kuvarnice uokoli zabiju drvene kline

koji stalno tamo ostaju te na ove vješaju slanine da se suše, sikere, srpove i drugu ustrebu.

Prozori u sobi su razmjerno veći i manji kako su sobe veće i manje. Kuće duljinom svojom obično okreću prama poldnevu te na sobama s te strane su po dva prozora, a od izhoda sunca jedan ili opet dva. Prozori obično su stakleni i ofarbani. S vanjske strane imaju ili proste kapke od dasaka ili tišljerske (šalufe). Prid kućom većom stranom imaju hodnik zagraditi ili zidom ili daskama u visini od podrug metera. U hodniku obično imaju u okolo klupe na kojima sjede. Pročelja od kućah šaraju farbom obično zelenom ili crljenom. Prave svoje narodne šarke i podpišu godinu tekuću kad je kuća pravita i majstor rado svoje ime podpiše.

6. Izrađivanje sprava i oruđa

a) Tko (svaki spretniji čovjek ili doma izučeni majstor), od česa, čime i kako izrađuje sve ove (prije spomenute) sprave i oruđe? b) Ima li na spravama i oruđu kaki (izrezuckanih) uresa (cifrarija)? Svrdlove čline domaći majstori. Člin pravi se od drveta, i to suva i tvrda zašto osobito upotrebljuje se drenovina, glogovina i kruškovina. Na priređenom člinu sa strana nožem izrežu cifranje poput kojanica pitlovih. Bradvište neima nikake kitnje, tako ni sikerište. Nadžačište već sve je zumbom izšarano. Tako isto obramenica, praćak, držak od srpa, trlice, čunci, uopće sve oruđe kojim se ženskinje služi, to je sve zumbom i nožem izšarano, dočim oruđe kojim se muškarci služe sve je od nakita čisto osim vodira, kosišta i nadžačišta.

7. Ličenje i farbanje građevina i sprava

Koje se građevine, sprave i oruđe liče (mažu) i čime se liče: da budu trajnije ili da budu ljepše? Od sviuh građevina samo se danas liče ili farbaju vrata kućna, sobna i kapci na prozorima. Oruđe ne farba se. Mnogi su počeli i kola farbati, i to za veću dugotrajnost, a i ljepotu.

8. Ženske rukotvorine

a) Lan i konoplja od stupke do snovače

Što se radi s lanom i konopljom, otkad je sve priređeno za stupu, t.j. otkad je sve tako priređeno, da se može dobiti prvo vlakno – pa dok se ne snuje za tkanje? Tu treba: tući u stupi, trti na trlici – i tako redom. Kad se lan i konoplja na stupki ostupaju i iz njiha se krupni puzder istrese, tad nastaje ručičanje, to jest izvlače se odulji krajevi od nabijenih stučaka te se opet ravnaju da ručica bude jednaka za trlice. Iza ovoga posla vlakno dolazi pod trlicu. Trlicom se tare lan dokle god u njem ima puzdera

i uvik se rastresu dok ne ostane vlakno čisto. Ovako otvorene ručice zavežu se s oba kraja da se vlakno ne bi zamrsilo. Ovako priredite ručice dolaze na ogrebaču. Ogrebača sastoji se od dva reda željeznih eksera usadjeni' u daščicu za ovoga posla priređenu. Žena redom povezane ručice odrišuje i na ogrebači greca. Što na ogrebači vlakna ostane, to rastavlja i to se zovu kučine. Kučine se upotrebljuju ili za poučice ili se od njiha tkaju grube ponjave ili za vodenice vreće. Očišćena povjesma malo uvrnu, pridvostruče i krajeve zajedno svežu te u snopiće stave.

Ako se hoće da ovako uređena povjesma postanu još čistija i bolja, tad ista povjesma opet dojdu u tepalju. Tepalja je opet daščica nješto priko pol metra duga koja je na jednom kraju u okrug načičkana željeznim ekserima na kojima se ponovno povjesma grecaju i od kučina rastavljaju. Ako li se misle od iste kudjelje konci za šivenja presti, tad još jednoč isto vlakno dojde na perajicu. Perajica je jedna četka od krmeće peraje kruto svezane tako da što je iz kože svinjske niklo to dojde u četku gori da bude četka čvršća i oštrija za češljanja. Ovako priređena kudjelja dolazi na preslicu i prede se.

Kudjelja spredena dolazi na vreteno i kad je sve spredeno i oko vretena namotano tad s vretena dolazi na rašak. Pređa smotana na rašak kad se s ovog skine, to se zove močić. Žice na rašku broje se na čisaonice, to jest po tri žice čine jednu čisaonicu. Da se more znati koliko u močiću ima čisaonica ove se sve napose koncem povežu ili upletu. Tri žice pak se oko njiha konac prometne i tako sve ide. Svaki močić ima podjednako brojem čisaonica nit više nit manje. Po ovom žene računaju koliko će biti aršina ili metarah odkana platna. Ovaj konac koji dieli čisaonica sveže se i tako ostane do snovanja. Prisna pređa luži se dotle dok ne postane posve bila kao papir. Iza luženja i opranja uvik se povjesi i opet suši.

Prie snovanja pređu suču na masure. Močić se postavi na vitlo i dobro se raztegne na vitlenicama. Masur se natne na letku koja je na čekrku. Za masur se sveže žica od močića, čekrk se počme rukom okretati, a vito isto počme se okretati te se žica oko masura mota dok se masur ne napuni. I tako ide dalje drugi. Kad je sva pređa iz močića na masure stavita, onda rednja dolazi na snovanje.

b) Od snovanja do tkanja[13]

1. Kako se pređa snuje, t.j. za to priređuje, da se uzmogne naviti (namotati) na razboj ili (tkalački) stan? Ima li više načina snovanja po tom već kakovo treba da bude platno? Kako se osnova (kako li se zove) navija na razboj? Kako se navađa u nićenice (ili kako se to zove?) i na (tkalačko) brdo? Obično izpod streve uz kuću ili koju drugu zgradu smjestita je sprava na kojoj se poredaju masuri s pređom. U zemlju se poudara njekoliko ko-

[13] Prema Radiću: *Od snovače do brda*.

lićah s jednu i drugu stranu. Sad žena pokupi među prste sve žice s masurah pak ih sveže za jedan kolić i tako sad počme snovati od kolića do kolića uviek za njiha kvačeć dok sva pređa s masura ne bude na koliće izmotana. Po tom pokupi s kolića pređu motajuć ju poput obruča i krajem sveže da se ne bi zamrsila.

Navijanje

Na čistoj rudini u dvorištu u zemlju su usadite navijače koje dok ne strunu ostaju na mjestu nepomične. To su dva otesana stupa koji su proviđeni velikom luknjom kroz koju vratilo projde. Jedna je od ovih luknja spolja otvorena da more vratilo u nju umetnit se. Vratilo je uzduž skroz izšipilito. Uzme se ponajprie jedna pojaka šipka. Po ovoj šipki poreda se pređa po mjeri brda. Tad ova šipka s pređom uklopi se u onaj šuplji prostor vratila i počme se na vratilo pređa omatati.

Pređa koliko je duga pruži se priko dvorišta i zadnjim krajem sveže se za ljestve ili male saončice. Na ove se navali kamen ili kakav panj da pređa dobro zategne. Jedna vješta žena sjede za vratilo, koja ima glavnu brigu samo ravnati žice na vratilu. Da žice ne idu dalje ima prid vratilom jedan štapac koji se postavi priko pređe, a na njegove krajeve svezana je kanafa te tako pređa dojde između kanafa i štapca. S dvi strane budu još dvi ženske koje pomažu pređu ravnati i vratilom okretati te šipkom po pređi udarati da se žice razaberu. Jer je težina svu pređu dobro zategla, to se ova čvrsto na vratilo zamota, zato ona koja vratilom okreće najteži poso obavlja. I tako se sva pređa na vratilo omota ili navije.

Pređa koja se na vratilo navije zove se osnova, a kojom se promalja zove se poučica. Vratilo na kom je pređa dojde na stražnji kraj stativa, a na prednje dolazi platno otkano.

Sad dolaze nite u koje se najprie pređa uvede. Jedna žena sjedi sprida te kroz nite pomoli prst kažiput. Ova druga žena stavlja joj žice na prst i ona ih provlači kroz kotlac redom dok sve ne bude gotovo. Kad je sva pređa u nite uvedena, onda se počme u brdo uvoditi. Žena koja sprida sjedi, promoli između zubaca rat noža, i to tupi kraj, a ova odzad stavlja joj redom žice na nož, a ona ih provlači kroz zubce. Sve kad je uvedeno, poveže krajeve za prednje vratilo i počme tkati.

Uređenje vune

Kad vunu ostrigu s ovacah, odmah ju posteru po travi da se malo prosuši okrećuć nutarnjost prama suncu. A posli ugriju u kotlovima vodu tako da proklju-ča. Sad stave vunu u tu kipeću vodu, dobro ju pognjucaju i tako ostave priko noći. Sutradan vunu u toj vodi dobro properu i praćacima iztuku. To isto posli učinu u hladnoj vodi. Vuna se pere dotle dok sasvim čista ne postane. Opranu vunu po-vješaju ili po plotu ili po čimenu da se dobro na suncu prosuši.

Svu vunu najprie rukama pročešljaju izbacujuć iz nje tiboljke i ako ima čičkovinu i drugo, a potom svu vunu na grebene izgrebenaju i u kudiljke slože. Sad kudiljku po kudiljku na preslicu povuzom privežu i predu. Daljni poso s pređom vunenom biva kao i kod lanene pređe. Spredena vuna mota se na rašak u močiće i sad nastaje bojenje vune različito.

a) ***Crna farba***

Dobro se skuva kora iova (jošikova) u kotlu. U tu vodu i koru metne se kolik guščje jaje piska koji je odpao od brusa (tociva). Ako je brus tvrd i malo zelenkast, ima prednost prid bjelkastim. U tu dakle smjesu stavi se vunena pređa i ostane u njoj kroz 48 satih. U zimi kroz to vrime mora se voda višeput pogrijati tako da je uvik mlaka. U ljeti dovoljno je sunce. Iza toga vuna se dobro opere u hladnoj vodi i osuši. Ovo se zove vranilo i vuna ovranita.

b) ***Plava vuna***

Za oplaviti vunu mora se mokriti u jednu posudu dok ne bude mokreša za dosti. Mokreš u posudi mora ostati barem tri dana da počme jako vonjati (smrdjeti). Sad se uzme nešto čivita, zaveže se u obridak otarčić, sve se stavi u mokrešu i mora ga žena rukama gnječiti dok se čivit ne rastopi sav. U ovo se sad stavi vuna i ostane 24 sata, a potom se izvadi i posuši. Ako nije vuna dovoljno oplavita, opet se pognjuca u istu smjes i drži dalje te ako ni sad nije dobro oplavita metne se unutra još čivita i tim se postupa kao i prie.

Ovo bojadisanje ne smie se raditi na vatri nego ili na suncu ili u vanjskoj peći kad se kruv izvadi. Kad je vuna dobro oplavita, izapere se u hladnoj vodi, a posli za čas stavi se u mladu lukšiju i ova izvuče sav smrad.

c) ***Zelena vuna***

Vuna koja će biti zelena mora se najprie za malo vremena staviti u plavilo kao i gornja, pa kad malo poplavi onda se stavi u istipske od crljene vune te u tom prinoći, a posli skuva se trava zanovet te se nješto zanoveti izvadi, a nješto ostane da ne bi vuna izgorila i u tu tekućinu stavi se vuna, pak čim počme voda vriti, odmah se skine i vuna se izvadi. Ovako još vruću vunu treba s nješto jasjenova pepela posuti, a potom se vuna u ladnoj vodi opere i posuši.

d) ***Žuta vuna***

Koliko na mjeru imamo vune, toliko moramo kupiti tipse. Tipsa mora se u sitno istući u bakrač, stresti vodom bakrač, naliti i skuvati. Ova smjesa kad malo ladne da se more u njoj ruka držati, prilije se u drugi sud te se u to sad vuna stavi.

Vunu valja ozgor malo pokriti breskovim listom i tako u tom mora ostati tri dana. Iza tri dana vunu treba izvaditi i đegod u zavjetarnu posušiti. Vjetar bi škodio. Iza ovog ponovno se ona smjesa pogrije te u vruću opet se vuna nakiseli i kroz tri druga dana u tom ostane.

Za žutu vunu sad mora se opet skuvati jedan koto trave zanoveti, i to kad se istom zanovet izcvate, ako zanovet već ima maunje ne valja. Kad je zanovet dobro kuvana, povadi se i baci, a u istu vodu stavi se freška zanovet i opet kuva kao i prva naravno da je tud i vuna. Kad je i ovo gotovo zanovet se povadi i baci, a na dno kotla opet stavi se i po treći put freška zanovet, na nju vuna, a ozgor opet zanovet. To mora malo provreti i onda se vuna povadi, jasjenovim pepelom kao posoli, opere se i posuši.

e) ***Crljena vuna***

Kad je (kako smo rekli kod žute vune) vuna otisana, ona se mora u naravnu vruću vodu pokvasiti, izvaditi i svaki močić razastrti i sitno iztučenim broćem posuti svud jednako. Tako se močići jedan po jedan u koto slože, vrućom vodom koto se nalije i u tom vuna tako ostane tri-četiri dana, i to na suncu ili inače u toplu mjestu. Kad projde to vrime prigleda se vuna te ako je dobro crljena stvar je gotova, a ako li ne, mora se vuna povaditi, a ona voda ponovno pogrijati i u istu vodu opetovanu staviti. Kad je vuna dovoljno crljena iz vode se vadi, jasenovim pepelom posipa, a potom opere i dobro posuši.

f) ***Vuna strelјičava (bronza)***

Biljka streljica, koja se rado haljinah prima i na njima ostaje, kad je još mlada za ovog posla služi. Vuna mora biti otipsana kao i gornje. Sad u koto stavi se zelene streljice i ovo se dobro prokuva. Po tom streljica se povadi i baci, a ponovno stavi se freške streljice na dno u koto, na ovu dojde vuna, a na vunu opet nešto streljice te se u ovoj streljici kao i u zanoveti vuna prokuva, povadi i jasjenovim pepelom posipa, opere i posuši te sad imamo vunu pod imenom strelјičava t.j. između crljene i žute kao bronza.

c) Tkanje

1. Što sve treba pripreditи i sveudilj priređivati za tkanje (sukati na sukaču pređu, t.j. "poučicu" ili "utak", "vutek" na cjevčice)? Kad je pređa na stative stavita i krajevima za prvo vratilo povezana, tad poučicu suču na civi od trstike. Civ pređom namotana stavi se na srdašce (tanku šipčicu) i utne se u čunak na svoje mjesto. Žica s civčice sveže se s desnu stranu osnove i tad počme se tkati promaljajuć čunak kroz pređu. Pod nogama stoje dva podnožnika koje tkalja nogom sad jednom sad dru-

gom pritiskuje te polovica žica skače sad gori sad doli, a između njiha čunak proliće koga tkalja fata sad jednom sad drugom rukom. Nasukanih civih mora uvike u pripravnosti dosti biti. Platno raztežu na takozvano gvožđice koje je na krajevima zubato i u rub platna zabito. Također sva pređa uvik dok se tka zategnuta je.

2. Kako se tke (kaže li se: tke, tka ili tče) svako platno, t.j. što je u tkanju svakoga platna jednako? Ovdi se kaže: "Tkati, tkalja, tka", te u svakom tkanju općenito je osnova i poučica, civi, mosuri, čunak, gvožđice, brdo i nite. Tkanja bilog ima više vrsta. Ima tkanje od samog lana i osnova i poutka. Ima osnova od pređe lanene, a poutka od pamuka. Ima od sama pamuka jedno i drugo. Ima prutasta tkanja te su prutci od deblje, a ostalo od tanje žice i ovo se zove ćenar. Uzvod jest tkanje koje s krajeva ima po njekoliko prutakah deblje žice. Ima tkanje borano, tj. neravno nalik na sač medenu. Za gaća i torbijah uviek se upotrebljuje tkanje posve laneno jer je ovo jače od pamučnog.

3. Tkanje razne vrsti platna ili beza jedne boje ili farbe, i to: vuneno tkanje, laneno, konopljeno. U ovoj okolici vuna samo se upotrebljuje za obojke, tkanice muške i ženske i za pregače. Za obojke kod snovanja i navijanja poredaju prutke na prst široke sad bile sad crne vune, a tkaju samo crnom poučicom, i tako obojci dojdu šareni. Druge farbe ne upotrebljuju.

Za pregača ide svake vrste farbe te uz vunu meću i pamučne prutke i od srme žute. Te tako su pregače najskuplje i najcifranije tkalo. Isto ovako ide i u tkanice, samo za tkanica ne upotrebljuje se nikada sama. Muške tkanice široke su za pol nemal šuha, a ženske za dva prsta. Tkanice muške imaju opletene tračke na krajevima s kiticama povezanima srmom. To je nakit. Vlakno od konoplje ridko se upotrebljuje za rublje, samo za torbe i vreće vodeničke te sakove (mreže).

4. Tkanje razne vrsti platna ili beza u više boja ili farba. Ćilimi i pokrivače na kolivke, te podkoljenače na kojima u crkvi kleče, to su stvari od lanene pređe, od vune, pamuka i kadšto žute srme. Sama osnova je od lana, i to odebljih i jakih žicah. Ostalo je sve kako rekoh od vune različite boje i pamuka od prve vrste. Rubovi kako ćilimah tako i pokrivačah, podkoljenačah i pregačah podkićeni su prandžama. I prandže se sastoje od vune različite farbe. Na pregačama prandže razrežu, a na drugima ne razrezuju.

d) Šivanje

Za malu u kolivki djecu, kako za mušku tako i za žensku, jednake se šiju rubinice. Najprie se sašije okolica. Gornju stranu donjekle razrežu sprida i ovo se zovu njedra. Od njedarah desno i livo rubinicu priberu u rozu kroz koju konac provuku da roza pravilno ostane. Po ovoj rozi prišije se ogrlica navezena pamukom crljenim, bilim i plavim. Za ogrlicu opet prišiju čipku koja djetetu po ramenima pane

u okolo. Za rubinicu prišiju rukaviće. Rukavići i rubina ozdol porube se i tako je sve gotovo.

Ako novorođenče ima sestru odraslu ili ako mu je majka posve mlada, ove ne trpe da je rubinica samo porubita, nego ju ozdol, a tako i rukave na kraju, navezu vezom koji se zove ili ligutak ili žabice ili ružice. Takav vez stavljaju i po rukavima od ramenah pa sve do porube, a često i našljokaju.

Kad djeca proodaju i nješto poodrastu, već je razlika njihova odila. Kod ženskih sašije se najprie oplećak, a za oplećak prišiju se krila od pojasa do doli sitno srozana. Krila se srezaju odzad do kukovah, a sprida nema roze. Na ovo sad dojdu rukavi. Kako doljni kraj krilah, tako i rukavi porube se ili prostom porubom ili bumbom. A kod svečanih rubina po porubi dojdu čipke koje samo domaće ženskinje plete.

Gaće se sastoje od dvi gaćavice i od danca. Dance je četvorokutni umetak platna koji se prišije za gaćavice. Između danca i gaćavica dojde još po jedan trokutni umetak platna i ovi umetci zovu se lastaci. Doli se gaće porube i svagdanje tako ostanu, a misne dobiju čipku jaku kao nakit. Ozgor se tako podvrnu da kroz ovo more se svitnjak provući. Na ovi isti način kroje se haljine i za odraslog svita, samo s različitom kitnjom za svetkovinah i svečanosti.

9. Kićenje tkanja

a) Kakovih ima oblika za kićenje ruha? Kod snovanja i navijanja tud se najprie počme kititi tkalo. Za tkanje koje se zove riljano, u osnovi pomiša se bila svila ili malo žutkasta. Za dva prsta dojde žice od tankog pamuka, a za dva prsta malo deblje svile. To kad se otka s poučicom pamučnom zove se rilj. Od ovog šiju se rubine lahke, većom stranom vjenčane, koje se ritko upotrebljuju jer se radi svile ne smiu lužiti. A inače ih radi prozirnosti i radi čednosti ne nose rado.

Na isti način tkalo koje se zove ćenar tka se. Samo kod ćenara šipke su uže i gušće te pamuk za ovih prugah ne dolazi s drugom osnovom na gornje vratilo nego stoji i visi u jednom sepetiću te se zajedno s odmatanjem pređe s vratila popušća da se more tkati jednako. Pređa na vratilu čvrsto je nategnuta, dočim sepetić sa svojom pređom nije nategnut pak zato ovi prutci po nješto su povorani, a to baš služi za kitnju.

Kod uzvoda ovaki se prutci samo s krajeva osnuju od prilike za četiri prsta. I ova je pređa nješto deblja od ostale. Pak se pređa od ovih prutakah kao i kod ćenara stavi u sepetić koji nije dobro nategnut i tako ovi redovi postanu nješto povorani, a i to je nakit. Kod platna pamučnog, lanenog i konopljenog vuna se nikad ne upotrebljuje. Te nit se vuna utkiva nit se njom kad veze. Ova različita utkivanja različite pređe jednom rieči zove se nakit i cifranje.

Torbe dolaze uvik od čistog bilog platna, a otarci utkivaju se s krajeva s crljenim, plavim i debljim bilim pamukom. A često su s krajevah čunčani. Čunča je vez crljenog, plavog i bilog debljeg pamuka kao cvjetovi. Osobito su tako iskićeni otarčići džepni, koje momci i mladi ljudi provuku kroz džep i nose. Tako izkićen otarčić daje djevojka momku kod zaručenja, a on njoj prsten srebrni ili zlatni.

b) Čim se kiti tkanje, tj. kakova se pređa upotrebljuje za izrađivanje muštara ("pismo", vuna)? Različite nakite same ženske po sebi izvode, ali ako đe i na drugom mjestu vide kao priko u Slavoniji, rado to primaju. I svaka novost rado se krije od drugih jer su i u tom žene zelotipne. Vesti, razpljetati, šlingati i čipke plesti, to sve znaju domaće ženske.

Novije radnje kao: eklanje, pletenje čipakah, jastukah, pletenje pamučnih čorapah i.t.d., to je sve prie kakih trideset godinah podučila njekoja iz Vukovara udata ovdi za čizmara žena, a sad same djevojčice u natječ to rade.

c) Kako se kiti? Ćilimi, pokrivače i podkoljenače imaju najviše kitnje. Šara njihova dolazi pod imenom čunčanje. Ovo se već kod tkanja obavlja. Mnogi cvjetovi rade se s čunkom i brez čunka rukama. Rade to po dvi tkalje. Cvjetovi su jedni kao ljiljan ili ruže. Drugi su na četiri koso oborena ćoška (ugla). Treći su okrugli poput kolesa. Raspored boja je počmavši od nutarnjosti cvita: žuta, crna, bila, plava, crvena, zelena pa svršava opet sa žutom bojom. Šarke su na ćilimu povelike te se iz daleka vidjeti mogu. Pogled na izrađeni ćilim čaroban je osobito iz daljine. To su najljepše radnje ženskog spola u ovoj okolici. To je jedina radnja župe toliške i njezinih filialka odiljenih župa Domaljevca i Vidovicah. Ovamo još spadaju: pokrivače, podkoljenače, pregače, tkanice, pocalice i pavlake t.j. jastuci. Sve je ovo izvrsna radnja.

Mnoge žene već napušćaju farbanje vune po sebi, nego ju nose priko u Županju da se umjetnim načinom ofarba, te je istina da su ove boje svjetlije od domaćih, al brzo izgube svoju ljepotu, dočim boje domaće ostanu sve do uništenja ćilimah.

10. Priegled dnevnoga i godišnjega rada i počinka

a) Dnevni rad i počinak.

1. Kad svijet obično ustaje? Obično svit ustaje u četiri-pet satih. Ako je ljetni rad, a osobito vršaj već u tri sata su na putu u njive. Prvi ustaje kućni starešina ili domaćica. Ako starešina ima otca ili starijeg koga, već ovaj budi i samog starešinu i ostalu čeljad.

Kao dobri kršćani, kako tko ustane, odmah se Bogu moli, opremi i umije, a potom obuje. Ako li je kišno vrime, obuvanje seljak napusti. Žene se češljaju, osobito mlađe svaki dan, a muškarci jedva od nedilje do nedilje. Kod umivanja samo mlađarija, a osobito djevojke sapunom se peru, muškarci to ne rade.

Kad se obuvaju, posjedaju na stolčiće, primaknu obuću te ako su obojci, najprie zamotaju obojak oko noge, podviju ga pod prstima, stave nogu u opanak, prikvače kvakicom kajiša za obojak pod listom, smotaju ga po obojku oko noge, isti kajiš provuku kroz petlju na peti, pa opet s desnu i livu stranu gližnja, te još na dva mjesta do prstah i kod palca nožnog oko petlje kaiš svežu. Tako biva i s drugom nogom. Kad je blato, mnogi obuvaju čizme ili visoke cipele. Umivanje uvik slidi iza obuvanja. Ovo je sve kroz pol sata ili ako se žuri kroz četvrt gotovo.

Danas obično starija čeljad prie polazka na posao piju kavu crnu ili s mlikom, a mlađi štogod drugo doručkuju i idu na poso. U ljetno vrime radi se nepristano do deset satih pak onda slidi ručak. Opočinak traje toliko koliko i ručak te se odmah poso nastavlja. Iza podne oko dva-tri sata bude užina, te iza užine ima opočinka jedan sat. U to vrime njetko u ladu spavne, a ženske ili predu ili šiju ili čipke pletu, a često i svi spavaju, osobito starija čeljad.

2. **Spavanje**. α) *Kada se ide spavati? Spava li se u istom odijelu u kojem se danju radi? U čemu spavaju ljudi, u čemu žene? Gdje tko spava (u sobi, komori, čardaku, kućari, u štali, na štaglju, pod vedrim nebom)? Ako se ne spava na krevetu kako se priredi ležaj?* Za spavanje niti ljeti niti zimi nije vrime pripisano. U ljeto više put u osam satih vraćaju se u večer s posla, onda večeraju i tek idu na spavanje. U zimi dugo po večeri razgovaraju, muški duvan puše, a ženske predu, pletu ili što drugo rade i kad se komu zadrima, istom onda polaze na spavanje.

Obično svi spavaju u istom odilu u kome su danas radili, osim ako je ovo mokro tad ga minjaju. Spavaju muški samo u košulji i u gaća, a ženske u svojoj rubini s pregačom i opasane s pocalicom na glavi, i to žene, a djevojke gologlave. Ženu gologlavu nije ni u noći vidjeti, osobito to se od muškaracah krije.

Spava se obično u sobi i u kućarima. Ako je kuća zadružna, svi spavaju u kućarima, a u sobi samo djed i baba. Ako li je samo muž i žena sa svojom djecom, spavaju svi skupa u sobi, osobito u zimsko doba. Djevojke obično spavaju ili u drugoj sobi ili u kućaru i ljeti i zimi. A momci u ljetu sami spavaju ili u kućaru ili na štalskom tavanu ili u ljesi (košu) da mogu lakše ići na divan.

Obično ovdi svi spavaju u postelji (krevetu), a za gosta prostru sina, slame ili šaša u sobi. Po ovom prostru bilu ponjavu i slamu sa svih stranah podbiju. Pod glavu metnu dvi pavlake, a ozgor ako je ladno ćebe i još koju suknenu ponjavu, a za odličnog i ćilim.

β) *Spava li ih po više zajedno u istom krevetu ili na istom ležaju? Tko spava s kim? Spavaju li muž i žena u jednom krevetu? Spavaju li s roditeljima djeca? Ako spavaju, do koje dobe? Gdje spavaju mala djeca, gdje odrasli momci i djevojke?* Po više osobah, to jest muž, žena i djeca, spavaju u jednom krevetu. Kreveti su dugački i široki. Jedni leže s jednu stranu, a drugi s drugu stranu tako da noge počele. Otac kod sebe obično

postavi mušku, a žena žensku djecu. Ako ima malo dite, ovo leži u kolivki, a kolivka je uz krevet na klupi. Da ne bi kolivka upala, ima zagradu te koliko puta dite zaplače mati ga bela i priklanja.

3. **Čistoća i red.** α) *Kada se pere tijelo, noge? Kupaju li se? Gdje se i kako kupaju? (Kupaju li se muško i žensko zajedno, posve golo ili kako?)* Malu posve djecu kupaju u jutru i prid večer. Odraslija kupaju se ljeti češće, a zimi samo umivaju se, peru noge i ruke. Odrasli kupaju se u Savi i po barama, ali nikada zajedno muški i ženske. Odrasle ženske i muški odrasli nikada goli ne kupaju se. Muški u gaćama, a ženske u rubini kupaju se.

β) *Kada se presvlače u čisto odijelo?* U čisto odilo prisvlače se redovno u nedilje i druge svetkovine, a prisvlače se ako su okisli ili se oblatili izvan svetca. Ženske se prisvlače kadgod u selo pojdu ili ako im u kuću dojde misnik ili kaki odlični gost.

4. Kako se probavlja vrijeme po nediljama i svecima? Vrime po nediljama i svetkovinama probavljaju ovako. Kad u jutru ustanu, obično se svi češljaju, umivaju, a potom životinju namire. Kad je ovo gotovo, oblače svečano odilo te doručkuju svi skupa. Iza doručka jedni idu na ranu misu, a drugi se spremaju za velike mise. Kada svrši velika misa, vraćaju se kućama i onda ručaju. Posli ručka muškarci puše i razgovaraju se, a žene pospremaju suđe. Potom njeki spavaju i opočivaju, njeki idu u komšiluk na razgovor, a momci i djevojke polaze na večernju.

b) Godišnji rad

1. Koji se poslovi obavljaju u koje doba godine (u proljeće, ljeto)? U kakovu bi poslu prema tomu našao čovjeka, kad bi došao u kuću u kojegod doba dana i godine? U proljeće muškarci podgrčuju njive, popremaju zatvore, grecaju i u rupu sabjeraju ostanke od polaganja klašure, slame, sina i tribe korov da su kosnice i oranice čiste. Već u ožujku, pače i u veljači ako vrime dopušća počimaju orati i zob sijati, izvlače đubre na oranice ako to već prie nije uradito.

U mjesecu travnju najveći je jek oranja za kukuruz. Uz povoljno vrime odmah ga i siju. Ako li je vrime neugodno za oranje i sjetvu idu mnogi priko Save te tamo na nadnicu siku i u fatove slažu drva za fabrike tanina i.t.d.

O Đurđevu danu po jedna obitelj iz zadruge seli na stajanje s kravama. Tamo u pašnjacima grade priljetne kolibe. Ako li su na svojim stanovima, već imaju gotove kuće te priko ljeta tamo krave doje, sir i maslo prave i kućama šalju. To je priko svega ljeta njihova dužnost i goveda pojiti.

Kod kućah počima kopanje, a zatim kosidba, kupljenje, žetva, vršenje i ostali težački poslovi. Čim se strv s njivah digne, odmah počima ugarenje i priaranje zemlje za buduće jesenske sjetve. U jesen sabire se kukuruz, sino se privlači i dije na mjesto đe će zimovati. Klašura se žanje i odmah se počima iza Male Gospe orati

te pšenica, ječam, raž i ozimac lan sijati. Dakle u sve to vrime ako dojdeš u kuću jednom žitelju, zatećeš ga u poslu ili u kući ili u dvorištu ili na polju ili da marvu namiruje. U zimsko doba ovomjestni stanovnici većom stranom rade u šumi priko Save ili za pojedine zakupnike šuma ili za fabriku tanina i tako svoje potreboće smiruju.

2. **Pripreme za godišnje svetkovine**. *Što se i kako se sprema za Božić, Uskrs?* Priprema za Božića i Uskrsa je prva da se iz daljeg vremena počmu zaoblice (pečenice) hraniti, neka je ražanj mastan. Imućniji hrane krme, a siromašniji purane. Za Uskrsa prave se nove rubine, a sobe se kreče prie Božića i Uskrsa.

Još za Božića momci nasiku mladih hrastićah pa ih sikerom dobro istuku i viš vatre suše. To im služi za goruće mašale kad pojdu na polunoćnicu u crkvu. Ovu noć na sve strane vide se kriesnice. Na Badnji dan donese se breme čiste slame koja će se uvečer u sobi prostrti. Domaćica pripravi tri voštane sviće i stavi ih u lončić ili oveću čašu. U čaši ima pomišane pšenice, kukuruza, zobi, ječma, graha i lanenog sjemena. Još domaćica na Badnjicu izpeče punu peć kruvah, među kojima je ljetnica. To je kruv velik priko koga od tista naprave križ i svu ljetnicu tistom našaraju.

Za večeru uoči Božića kuva se kupus, suva riba, suvo voće, gibanica s dubleč-nim sjemenom, kolači, pekmez, med i druge poslastice, to je sve u pripravnosti. Domaćin natoči plosku rakije od koje mora svatko onu večer da se okusi.

Za Uskrsa osim što se nove rubine za djece šiju, šaraju i različito farbaju jaja. Ovih mora biti u obilju jer mlađarija sva tuca se u odnos jajima pak se mnogo troši. I manja djeca moraju makar po jedno šareno jaje dobiti i spustiti u nova njedra. Za Uskrsa još domaćica skuva na tvrdo jajah, skuva kobasicu, plećku ili bilu peku. Pripravi i prosuši veliki sir i to sve nosi uoči Uskrsa na posvećenje s ljetnicom koja je jajima pomazana i izpečena. Od ovih jela mora se svatko najprie na Uskrs okusiti i nješto pojesti.

c) Izvanredni poslovi

Kad se čovjek sprema na dalji ili kraći put, (n.pr. na proštenje ili god) kako se sprema, što uzme sa sobom? Kako se živi na putu i proštenju? Kamo idu (u koja mjesta?) na proštenje (sabor)? Ima li još kaki vanredni posao? Ide li se n.pr na skupnu (seosku) rabotu, na "patrolu"? Kako se zato čovjek sprema? Ovomjestni puk samo na Gospu od Angjela (2. kolovoza) hodočasti u Tramošnicu i tamo se pričeste, izpovide i odmah se vraćaju kućama. Jednoč su samo trećoredice hodočastile u Djakovo. U putu onamo i natrag većom stranom Boga mole, a jelo sa sobom nose.

Kada žir u planinama urodi, gone svinje u žir i tamo čobanin ostane njekada i po više mjesecih. Za njim nosi se brašno, slanina, sol, grah i drugo jestivo. Ponese tople zimske haljine i obuću. Kad mu ponestane hrane, opet od kuće šalje se.

Kad zavlada u kom selu pošast životinjska poglavarstvo izdaje nalog da se okuženo mjesto sa stražarima zatvori. Na te straže seljani redom idu po 24 sata i tamo pod podignutom kolibom straže. Ako se pravi novi put ili se naspa podiže proti potopu vodenom, onda svi seljani skupa rade.

C. DODATAK

1. Trgovina

a) Domaća trgovina

1. Trguju li domaći ljudi čim? (Prodaju li duhan, ocat ili sirće, brašno, petroleum? Drži li tko domaći krčmu?) Kako je uređena ta trgovina? Domaći ljudi nemal u svakom selu imaju po jedan, dva i tri dućana te trguju. Uopće prodaju jaja, duvan, petroleum, žigice, ulare, brašno i druge stvarčice. Prodaju i mast, slaninu, suvo meso, a njekoji imaju i uz dućan i krčmu te prodaju rakiju, pivo i vino. Osim ovih mnogi trguju sa svinjama i govedima. Mnogi prikupljuju šljive i priprodaju. Sitničari kupuju piliće i drugu pernatu životinju te jaja i priprodaju fabriki u Županji ili Čivutima za Peštu. *2. Od koga ljudi posuđuju novce? Tko ih daje na posudbu? Kolike su kamate (interes)?* Ovomjestni seljaci novce najviše pozajmljuju iz sirotinjske kase te iz blagajne kotarske u Brčkom uz kamate šest posto. Za osiguranje ulažu parcele svoje zemlje.

b) Sajmovi

Kamo ide narod na sajam? Što na sajmu kupuje i prodaje? Ovomjestni žitelji na sajmove idu u Brčko, u Orašje, Bosanski Šamac i Gradačac. Idu također priko u Slavoniju kao: u Babinu Gredu, Štitar, Županju, Bošnjake i Rajevo Selo. A mnogi polaze u Djakovo, Osik i Vinkovce. Na sajmovima kupuju ormu konjsku, kola, čižme, cipele, kožuve, sita, rešeta, svilene krpe, štrinfe, posuđe za kuću, ogledala itd. Naravno da matere i tetke sa sajma se ne vraćaju brez šarenih kolačah za djecu. Brez kakih sviralica, lutakah i drugih zabavah. Sve se to na sajmu kupuje, a konji prodaju.

2. Poslovi s upravnom oblašću

Imaju li ljudi mnogo posla i kakvoga s oblašću (s općinskim uredom, s kotarskom ili okrožnom oblašću)? Kako ljudi k oblasti dolaze (kako se obuku, kako pozdravljaju, nose li mito), a kako ih oblast prima? Kakvoga posla imade narod sa svojim popom? Iz ove okolice ljudi često imaju posla u manjim stvarima kod općinskog ureda, a kod većih stvari

kod upraviteljah izpostavah ili kod kotarske oblasti, a u stvarima još krupnijima kod okružne vlasti. Općinski ured rešava stvari i raspre male te ima vlast kazne do 5 forintih ili zatvora do 24 sata. Kotarske izpostave rišavaju stvari do 25 forinti i zatvora do tri dana. Kotarski uredi imaju pravo kazniti 12 danah zatvora i do 200 forinti globe. Veće kazne i globe idu na okružnu vlast.

Ljudi kod spomenutih oblasti imaju posla ili u osobnim tužbama ili djelidbi ili u poslu mirazkih uzgonah, prodaje nepokretnosti, uplaćivanja poreza i u drugom. Kad polaze u kakom poslu do oblasti obuku čistije haljine i ako nose kiku, ovu počešljaju. Kad ulaze unutra đe su činovnici oblasti, skinu šešire ili kape te se dotičnom činovniku naklonu i po sadanjem običaju iz jutra pozdrave ga s: "Dobro jutro!", ili kasnije: "Dobar dan!". Iza toga izkazuju svoje tražbine. Priček biva po razpoloženju dotičnog činovnika ili blag ili oštar, osobito ako je tko bio prie dosadan.

Što se tiče mita, odmah iza okupacije to je bilo što običajno jer je to narod baštinio od prijašnjeg činovničtva, a sad toga nema i ako bi se to dogodilo, tomu se lako u trag ne upada.

Puk sa svojim svećenstvom ima posla ponajviše u struci duhovnoj: ako tko boluje, ako se tko ženi, ako je upis ili ispis ili ako što donosi što se odnosi na lukno. Inače još mnogo puk opći sa svojim svećenstvom ako ovo pita za kaki savjet, ako pita za izbor kod proševine djevojakah ili za pomoć kod različitih bolestih.

TREĆI ODIO

VI. ŽIVOT

1. Život u zadruzi

a) O zadruzi uopće

1. Ima li i koliko ima zadruga, tj. kuća gdje živi više oženjenih ljudi zajedno? Koliko ih još ima? Kako se zovu (prezimenom)? Kako se još zovu kuće u selu? Koje su i po koliko ih je bilo prije u zadruzi? U župi toliškoj ima u sve kućah 1.300. Od ovih ima zadružnih 327, to jest u ovim kućama ima više ljudi oženjenih, a u ostalima samo je po jedan oženjen. Najzadružnije kuće imaju od 30 do 40 u kući osobah. Najzadružnije kuće bile su Marka Oršolića u Tolisi, a u Vidovicah Ilije Maršića. U njima je bilo po 15 oženjenih, a skupa ukućanah u Maršića 65, a u Oršolića 55. Bilo je još dosti zadrugah od 30 do 40 osobah.

Po prezimenu ima kućah kako slidi: Nedić 42, Oršolić 53, Kopić 31, Džoić 31, Živković 59, Filipović 69, Klaić 44, Dominković 33, Damjanović 22, Kobaš 24, Ma-

rošević 15, Pejić 32, Vincetić 43, Miličić 9, Vukić 6, Varzić 5, Mikić 38, Mišković 38, Božić 15, Baotić 27, Ilišević 17, Jurić 11, Mijić 13, Krištić 21, Kosić 12, Lukačević 5, Benković 32, Lucić 7, Knežević 19, Topić 12, Vuković 12, Dabić 14, Orkić 20, Prgić 17, Ivanović 13, Šošić 14, Matuzović 12, Ivić 7, Arlović 11, Pejičić 13, Mikenac 2, Ilić 6, Neretljak 16, Marković 3, Perić 4, Ragić 3, Džebić 3, Andrić 4, Džian 12, Pavić 4, Porobić 10, Udutušić 1, Vuletić 3, Mijatović 5, Petrović 2, Vidić 1, Brezović 3, Milić 1, Nikolandić 2, Rubonjić 5, Bernatović 3, Bartulović 4, Davidović 1, Edel 1, Gržić 2, Gregurović 2, Gjurić 3, Gregić 1, Grbešić 1, Hoš 1, Ljubičić 1, Marić 3, Mitrović 1, Pranjić 3, Trogrlić 1, Gus 1, Mašić 5, Oš 1, Szabo 1, Verković 2, Rebba 1, Brašnić 3, Brkić 2, Blažević 2, Delić 8, Ivkić 1, Karapulić 2, Lukić 1, Jurinović 1, Kamenjaš 2, Karlović 1, Matkić 3, Mamić 1, Mutapčić 9, Antunović 1, Bonić 1, Bojanić 1, Radniš 1, Paradžiković 1, Sedlaček 1, Udovičić 1, Vinković 7, Grgić 1, Grašić 1, Gjordić 3, Jozić 1, Kolar 1, Lapandić 6, Lovrić 5, Matolić 2, Prgomet 1, Perlić 1, Tomić 2, Vidović 2.

U ovoj župi nemal svaka kuća ima drugo prezime, što se veli s vratnicah. Tako Nedići, moja bližnja rodbina, zovu se Hrvatkići radi moje prababe koja je iz Duvna doselila. Drugi zovu se Mikići, Ružići, Pranjkovići, Pavići, Anđići itd. Oršolići zovu se Lovrići, Tubonjići, Marijanovići, Tevići, Šepići itd. Tako u opće svi imaju posebna prezimena u selima.

2. *Po koliko oženjenih ljudi, koliko udovica, djece, siročadi ima u zadruzi? Po koliko je prije toga bilo?* U svoj župi Toliškoj ima udovicah 279. Koliko djece siročadih ima, to nisam mogao saznati. Tako ni sam mogao saznati ni drugo u župama Domaljevcu i Vidovicama. Svi zadrugari su među sobom u rodu s malom iznimkom pastorčadi i đe koje sirotice koju je njetko iz ljubavi u odgoj primio. Što se tiče sloge između rodbine i tuđinah, to je različito. Ima slučajevah đe brat brata više mrzi nego na tuđinu. Braća većom stranom dobro se paze dok se ne ožene, a kad se ožene nastane djelidba i tad mnogi zaborave na bratstvo, a to najviše potječe od njihovih ženah.

3. *Jesu li svi u rodu ili već ne znaju jesu li ili nisu li bili u rodu? Živu li ljepše oni koji znadu da su si rod ili oni koji su si tuđi? Znade li se za koga da je kao tuđinac došao u zadrugu? Kako je to bilo?* Tuđinci često dojdu u drugu zadrugu, a to najviše biva po ženidbi. U njekoj kući umre muž, ostane udovica sa sitnom djecom pa i brez djece, al ima svoju zemlju, kuću, zgrade i gospodarstvo. Sad da se to sve zadrži, ona pusti u kuću muškarca s kojim se vjenča. I tako s novim mužom dalje kuću kući. Pa je po uljezu ipak dobro ako nije zatekao djece, ako li ih zateče, većom stranom kad pastorke odhrani i poženi, ovi mu odmah kažu put napolje, pa zato prave ugovore prie vjenčanja radi sigurnosti i budućnosti.

b) Red u zadruzi

1. **Starešina (gospodar)**. *Tko ravna i upravlja zadrugom? Kako se živi u zadruzi, kad je gospodar star, dobar čovjek, a kako onda, kad je mlad, zao (pijanica), kako kad je žena*

gospodar (ako toga ima)? Po čemu se vidi je li gospodar dobar i pravedan ili zao i krivičan? Kazni li gospodar koga, pa kako i zašto? Ima li među gospodarom i ukućanima svađe, tučnje i zašto? Je li čast biti gospodar? U čem je gospodaru teže, a u čemu lakše nego drugom družinčetu? Što je njegov posao u koje doba dana i godine? Obično u zadrugama je starešina najstariji brat, ako li živi otac ili stric, tad na ove spada starešinstvo. Ima i događa se da otac za živa sebe postavi sina ili sinovca za starešinu. Njegdi braća najmlađega brata proglase za starešinu. Ritko se dogodi da mlad starešina ostane do smrti trizmen, pravedan i mudar ravnatelj. Kod sličnih događaja, ako se ukućani dobro paze i ako su mirkovići, tad ovakom starešini izbiju starešinstvo iz rukuh i drugog postave. Ili tad slidi rastanak pa svatko sebi zapovida. Mlađi starešine ili se propiju ili pristrani postanu ili ponajviše postanu neradni.

Da bude u zadrugi što bolja sloga, pravi starešina odmah naimenuje drugu iz obitelji ženu za starješinicu, a ne svoju i ova ima ključe od smoka i ostalog što treba za kuću. Ona u zdogovoru sa starešinom proviđa stvari za kuću potrebite. Ona drži red nad svom djecom u kući. Ona sprema hranu u torbe za sve čobane i druge radine na polju.

Što će se sutra raditi, to starešina uvečer naredi, a to starešinica ćuti i rano spremi svima jelo u torbe i u jutru podili, te svatko ide za svojim poslom brez pogovora. Starešina pametan, pravedan i pun ljubavi prema svakom domaru, pravi je anđeo u kući. Svi su poslovi u redu. Božić, Uskrs i druge veliki godovi proslave se na svačije zadovoljstvo. Prvi starešina zameće veselje pa i pjesmu. Tud su gusle i junačke pjesme, tud je tamburica i kolo od samih domarah i.t.d. Ovako to biva kod pametna, pravedna i trizvena starešine, a kod mlada, ponosita, pijanca i nepravednika sve je naopako. Tud se ne zna ni tko soli ni tko drobi. U kući je svaki dan svadnja, zavist, psovke, nerad i rasap. Počnu pojedini (osobito žene) kuću podkradati, po selu panjkati, a najposli tučnjava i rastanak.

Događa se da njegdi žena bude starešina kuće. Ovo se osobito dogodi kad sinovi iza otca ostanu maloljetni. Ove majka odgoji i oženi, ali oni ju i dalje za starešinu imaju.

Ako tko od domara pogriši, osobito od odraslih, taj dobije ukor od starešine. Pastiri dobiju i šipakah i praznu torbu brez zaire (hrane). Ženu kazni njezin muž na rič starešine. Za manje djece uvik je na vidiku, kako vele, rajsko drvce (šipka). Njiha kazne matere i domaćica.

Slavohlepni, osobito mladi starešine, drže da je to čast velika biti starešinom, drugima zapovidati i kućom ravnati. Pravići ovu čast izbjegavaju i vole slušati nego zapovidati. I svaki koji hlepi za starešinstvom vidi se da neće biti dobar starešina i da će pod njegovom upravom kuća nazadovati.

Starešini je teže što se mora brinuti za sve što kući treba. Što mora namaknuti novca za potrebe kućne, za porez i što mora ići često k poglavarstvu civilnom i

duhovnom, a lakše mu je u tom što manje radi na polju nego drugi domari. Njegova je dužnost u svetac narediti tko će u crkvu, tko li k životinji. Tko će na red na vodenicu, tko će koje druge poslove u raditnjake raditi. On mora narediti kad će se i koje će se njive orati, kositi ili pasti. U kojoj šumi drvah nasjeći. Dužnost je njegova domarima odjeću i obuću namakniti, strance, svećenike i gospodu u kući dočekati i.t.d.

2. **Starešinica**. *Ima li svaka zadruga gospodaricu? Po čemu se pozna, kakva je gospodarica u kući? Je li to lako ili teško, ili je pak čast biti gospodaricom? U čemu joj je teže, u čemu lakše nego drugoj ženi u zadruzi? Što je njezin posao u koje doba dana i godine?* Svaka kuća, a osobito zadružna, kako ima starešinu tako ima i domaćicu. Ovdi žene u zadrugi rade i gotove po redu i zovu se kuvačice. Ova služba traje dva dana i dvi noći. Iza toga postane poreduša opet dva dana. Kao poreduša mora krave dojiti. Starešinica kako kuvačici tako i poreduši u svemu pomaže. Iz njezinih rukuh kuvačica prima mast, maslo, sir, slaninu, kajmak i sve drugo što treba. Starešinica brine se za svu sitnu djecu kad njihove matere odu po poslu, a često ona sve i gotovi za sve ukućane.

Obično je među ženama koje u polju rade rič da je domaćici lakše nego njima, a domaćice vele da je njima teže. Za uzrok navode da na njima vise mnogobrojni poslovi, a one da imaju samo jedan. Domaćica ako pravo ne čini svima i ako ne pazi jednako na djecu sviuh, vele joj da je bezdušna i da po haturi radi.

c) Družina (ukućani, zadrugari)

1. **Pojedinac u zadruzi.** *α*) **Družinče prema zadruzi uopće**. *Je li čovjek u zadruzi zadovoljniji od samca? Što se u zadruzi najviše hvali, a što kudi? Je li po tom zadrugarima stalo do zadruge i po čem se to vidi? Kakav posao ima koji zadrugar u zadruzi? Što je posao muški, a što ženski u zadruzi? Kojim se redom dijele poslovi?* Dok sloga u kući vlada, svaki član obitelji zadovoljniji je nego samac jer poslovi su podiljeni te za svakog lakši. Al kad jednoč svadnja zavlada pak se rastanu, tad samci fale se da su zadovoljniji sad nego u zadrugi, al to zadovoljstvo ne traje dugo jer samac ne more na sve prispjeti, te mora tuđina naimati pa opet za njim u stopu ići ako misli nješto uraditi.

U zadrugi najviše se fali sloga, ljubav i posluv, a najviše se kudi svadnja, krivičnost i neposluh te krađa od strane domaćih. Ima zadrugah koje se kroz čitav vik ne dile. Ovakve zadruge mnogo paze za zadrugu i svatko se kloni da ne bi došlo do djelidbe. Ovaka obitelj mnogo koješta proždire i kroz prste gleda te rado prišuti na manje pogreške od pojedinih članovah samo da ne bi došlo do djelidbe. Ovakva zadruga svojski poslove obavlja, čuva imovinu kućnu i nastoji svatko da sve bude u redu.

Naprotiv, zadruga koja se je jednom samo s jednim članom podilila, na tom ne ostaje dugo jer brzo počmu se stranke opet rastajati dok imaju s kim. I tako vidimo njekada najzadružniju kuću, sad već svaka broji po deset do trinaest kućah ili pravie' kolibah i mrtve sirotinje, brez kravice muzare.

Dok je zadruga na okupu većom stranom zna se što je čiji poso. Ako je kolar, kovač ili kaki drugi majstor, on se većom stranom bavi svojim zanatom. Vodeničar većom stranom jedan te isti ide na vodenicu i melje.

Konjušar je onaj koji najviše ljubavi izkazuje prama konjima, koji jih rado čisti, poji i hrani. Komu nije mrsko ni rano ni kasno konje prigledati i koji je vješt gonič-in. Govedari su u ljetu po redu. Jednog ljeta ide jedan sa svojom ženom i djecom na stajanje, kako veli, i tamo ima brigu s govedima, s kravama, s kobilama te kod koliba i po koga hranjenika ugoji. Drugog ljeta ide druga familija. Svinjari su obično dječaci ili ako ima i koji odrasli sakat nogom, rukom ili okom te nije za druge poslove spodoban. U zimi poreduša ili nova snaša ide i krave doji.

Posebni poslovi muški jesu: kositi, sino privlačiti i plastiti, drva sjeći i dovoziti, na vodenicu ići i meljariti, na skupštine seoske odlaziti, rabote općinske raditi i.t.d. Žene osim svojih ručnih poslovah i luženja rublja rade i druge poslove kao: žetvu, kupljenje sina, kopanje i sve drugo skupa s muškarcima rade. Poslovi se dile po potrebi vremena. Ako je žetva, trganje, kupljenje sina, čupanje lana, tad na njivu idu svi osim starih i nemoćni' i osim kuvačice.

β) **Djeca u zadruzi**. Djeci je u zadrugi lakše nego kod samacah. U zadrugi jedni idu u školu, a drugi čuvaju životinju. Poslovi se dile među mloge, a kod samacah djetu nema promjene, pače vrlo rano počmu teretne poslove s roditeljima raditi i brigu voditi, pa zato ostanu nerazvijeni, kržljavi i prie reda ostare. Snaga se dobiva kod djece u mladosti, kod različitih igrah i prave gimnastike čuvajuć stada, a to samčeva sinčića sve maši u mladosti. Ako se odrasli komšije paze između sebe, tad se i njihova djeca lipo paze i nema među njima međe, nego većom stranom su zajedno i zajedno se zabavljaju. Ako li odrasli zlo se paze onda ovaj gnjev i na djecu prilazi pak se često svađaju i priko plota tuku. Ako u zadrugi svoj djeci jedna pravedna domaćica zapovida, malo je među djecom svađe jer znaju da im svima jedna kaznu dili. Ako li svaka majka svoju djecu u zaštitu uzima, onda se češće djeca počupaju jer zna svako da će ga njegova mati u zaštitu uzeti. Samo je to providnost Božja da djeca ne znaju za drugo nositi kinjavi kao odrasli. Sad se počupali i oplakali čupanje, do mala opet se igraju skupa, skaču, kriče i pjevaju.

γ) **Djevojke i momci u zadruzi**. Između momakah i djevojakah u zadrugi i u samoći nema razlike. Jedino što iz zadruge češće se mogu momci i djevojke naći na egleni i u kolu, dočim samice ređe na to dospivaju. Također zadrugari lakše se žene i udaju nego samice. Višeput samac zadrži svoju kćer od udaje da ga još koju

godinu u poslu pomogne, a više put i sama djevojka žaleći svoje roditelje ostaviti same promaši svoju sreću i zaostane.

δ) **Nova snaša ili mladica u zadruzi**. U zadružnoj kući ostane kao taka kroz čitavu godinu to jest nit biva kuvačica nit poreduša, samo svojoj svekrvi pomaže kod kuvanja i luženja, dočim u samca makar imala svekrvu već prvi' danah po vjenčanju i kuva i druge poslove čini jer je svekrva jedva zamjenu dočekala.

ε) **Udovac, udovica i sirota u zadruzi**. Udovcu i udovici, osobito ako imaju djece i to sitne, kako u zadrugi tako i na samoći težko je. I brzo, osobito po smrti materinoj, lahko je u zadruzi i na samoći poznati sirote. Već nisu na njima čiste rubine, već kika je neizčešljana, a lica turgava jer neima matere da to redi. A naravno da u mnogoj zadrugi čuju se ujedljive riči prama sirotama koje roditelju srce paraju. Ali ima i takih đe se na sirote više pazi nego na vlastitu djecu. To biva njekada iz vlastitog nagona, a njekada da ne bi od komšija dočekali prigovora. Udovcu kao i najamniku po redu rubine luže i krpe.

ζ) **Bolesnik i luđak u zadruzi**. Ako je zimno doba, bolesnici obično u sobi leže. Ako li je ljeto, većom stranom u kućam leže jer tamo je i postelj i druge potrebite stvari. S bolesnikom brigu najveću imaju bolesnikova familija, ali na bolesnika rado svi ukućani paze, pače sa svojom uslugom: nukanjem na jelo i pitanjem kako mu je često bolesnom dodijavaju. Šta god se bolesniku prohtjene, ako toga u kući nije, mora se ma u trećem selu naći. Naravno da se bolesnicima i luđacima veća usluga čini u zadrugama nego samcima, osobito ako nema bližnjeg roda.

η) **Sluga u zadruzi.** Što se tiče slugah i njihova života, to je kako komu. Njekoji bolje u zadruzi živu jer ne panu svi poslovi na njega, a njekoji bolje kod samca živu jer samac ne more ih pratiti svuda pa po volji rade i spavaju. Uopće danas sluge poznaju se po tom što su odjeveniji od drugi'. Oni što zarade, to meću na sebe, a domaći imaju na što drugo trošiti. Starost i iznemoglost, to im ridko na pamet dolazi.

*2***. Muž i žena u zadruzi**. *U čemu je život oženjenoga para različan od života samčeva? Gdje su ako nijesu u zadružnoj sobi? Gdje spavaju? Jesu li više sami ili među zadrugom? Što imadu u zadrugi svoje (osebinu i osebušek, kako li se to zove)? Mogu li se brinuti, koliko treba, za svoju djecu? Kada i što rade za sebe? Nastaje li otuda svađe?*

Ovi u zadrugi imaju manje posla i brige nego samci te češće mogu dospjeti u crkvu i družtva. Lakše se odievaju jer samcu druge potrebe izmiču i zadnji krajcar. Obično svaka familija u zadrugi ima svoj kućar i u njem spavaju i ljeti i zimi. Tamo je u kućaru sve njihovo ruvo i druge stvari. U kućarima obično su na prinoćištu, a u dani su s drugim ukućanima u općoj sobi ili dvorištu ili u polju. U kućar priko dana zalaze ako imaju potrebu od koje stvari koja se tamo nalazi.

Pojedine familije u zadrugi većom stranom imaju svoju osobinu. Osobina il je gotov novac ili krava ili volovi, svinje, kljusad, pčele ili kaka hrana prikupljena.

Ovo obično dobiju od tud što roditelji svojoj kćeri kod vjenčanja spreme i što darovima od svatova i roda dobiju na svadbi. Iz ove osobine, koji ju znaju upotrebiti i koje sreća posluži pak se životinja rasplodi, postanu bogati te sebe i djecu dobro uzdržaju, ali ova osobina često postane uzrok svagdanje svadnje i rastanka jer članovima koji te osobine nemaju postane to zazorno, osobito ako ovi običaju opće napustiti poslove pak idu za svojom osobinom.

Kad žene odu na poso, ostave veću djecu kod kuće s kojima se brine domaćica, a ako je dite u kolivki mati ga tako u kolivki nosi sa sobom na njivu i tamo ga nadgledu. Ovdi su žene veoma vridne. Kad idu na poso u njive, svaka iduć prede ili štogod plete. Kad muški na radu odpočivaju, ženske u drugom hladu sjede i svoje ručne poslove rade. Uvečer kad večeraju ljeti, osobito ako ima mjesečine, lan nabijaju i trličaju do njeke dobi noći. Za sebe i svoje familije najviše tkaju priko zime i uz korizmu. Do Uskrsa već je sve pokroito i sašito. Ako ima općeg posla pa ako koja žena ovaj napusti, a svoj samo radi, odmah je u kući svadnja.

d) Zadruga na skupu (okupu)

1. **Zadruga pri djelu**. *Koje poslove radi čitava zadruga zajedno (ljudi i žene)? Koje poslove rade ljudi (muški), ali svi, a koje žene? (Tko redi kuću? Tko loži peć? Tko kuha i pri tom pomaže, kad treba n.pr. donijeti vode, nacijepati drva? Tko hrani, pase i čisti blago i štalu, pazi na živad)?* Čitava zadruga muških i ženske zajedno žanju, kukuruz beru, sino kupe i povrtalje sade i lan čupaju. Sami muškarci kose, krče, zatvaraju i šamče. Žene same rade svoj ručni poso i lan nakiselit prostiru, vunu strigu i peru. Kuću rede većom stranom same žene. Muškarci drvah nasiku, ali većom stranom žena koja je kuvačica drva donosi i vatru loži. Kod tog posla najviše ju pomažu njezini sinovi ako ih ima.

Jela za ukućane spravlja kuvačica, a kuvačice redaju se po dva dana. Kod kuvanja pomažu majku kuvačicu kćeri ili, ako ima, nova snaša. Drva, pračice prirede muškarci. Konje, goveda i svinje većom stranom hrane i čiste momci. Živad u dvorištu hrani domaćica ili na njezinu rič koja od mladicah.

2. **Zadruga pri jelu**. *Jede li čitava zadruga u isto vrijeme i zajedno? Gdje se i kada se jede? Tko prostire i nosi jelo na stol? Gdje sjede ljudi, žene, djeca? Ima li svaki par svoju žlicu, nož, možda i kruh? Tko dijeli kruh i meso?* Ako su svi zadrugari na okupu, svi zajedno i jedu. Ako li tko mora jutrom rano kuda otići, tomu se jelo u torbu spremi i on ga nosi. Jede se uvik oko devet satih prid podne: to se zove težački ručak. Zimi jede se u sobi, a ljeti većom stranom u trimu prid kućom ili u debelom hladu u dvorištu. Djevojke i nove snaše obično stavljaju sinije i što treba još na njiha kao sol i žlice. Ako li ovih nema, tad tu dužnost obavlja kuvačica. Kod velikih zadrugah stave se tri sinije. Oko prve zasjedu muškarci, oko druge ženskinje, a oko treće

djeca. Kruv izreže koji od muškaraca. Svi jedu iz jedne zdjele, a dobije svatko po jednu žlicu. Sinije su okrugle pa zato i domari obično sjede u okolo sinijah. Prvi uzima zalogaj starešina.

3. **Zadruga u veselju**. *Je li čitava zadruga kada na okupu osim pri jelu? Ima li u zadruzi kod svršetka poljskoga ili drugoga posla kakih posebnih običaja, kojih kod samca nema?* U zimno doba obično je sva zadruga skupa u jednoj sobi, a ljeti je rasprskana po kućarima i dvorištu. Po svršetku ljetine ili drugog koga posla nema nikakih običaja ili zabavah.

Dodatak I.

Je li pređašnja zadruga i život u njoj bio u mnogom drugačiji i u čem? Prijašnje zadruge živile su kao i sadanje s iznimkom što su u boljem veselju slavili Božić, nedilje i druge godove. Tako isto kad kosci uvečer vrate se kućama, obično u take dane morao je guslar pjevati, a i kolo mladež igrati pa ma sami domari bili. To se danas ridko događa.

Dodatak II.

Kako se u zadruzi obavljala tlaka (kmetija, rabota zamaljskoj gospodi)? Beglučenje ili radnja gospodarima danas ne postoji, to je već davno dokinuto. Jedino ako se novi put pravi ili vodene naspe podižu, ide se na tu opću rabotu.

Dodatak III.

Dioba zadruga

Kada se je prva zadruga razdijelila? Zašto se je razdijelila? Zašto se zadruge dijele? Kako se dijele? Kako se razdijeljeni ljudi po malo uređuju, kako živu, što govore, što u sebi misle, što o njima govore? Kad se je prva zadruga razdilila, to se ne pamti. Samo u staro vrime manje je bilo djelidbah nego sada. Jedna zadruga u selu Tolisi razdilila se je prie pedeset godinah. Zadruga je imala 45 osobah. Svi ukućani živili su u skladu i ljubavi. Nikad u toj kući nije se čula psovka ili kletva. Molitva na svoje vrime obavljana. Bilo je tude tri ili četiri koji su znali čitati i pisati. Na zapovid starešine po svetkovinama u vrime korizmeno čitali su iz *Vinca* Jaića, *Muku Isusovu* ili *Plač Gospin*. U drugo vrime čitali su pjesme junačke iz *Kačića*. Pripovidalo se o vještícama, vukodlacima, o debeloj babi, o divu s trećim okom na glavi. Zagonetalo se na sve strane i tko ne riši zagonetku ili ju krivo riši, tomu se je smijalo.

U istoj kući bile su gusle, mala tamburica i velika tambura dvožička. Uz gusle i dvožičku pjevane su junačke pjesme, a to bi svatko ćutio s najvećom pomljom. Mladež najvoljela je malu tamburicu. Više put stariji zapovide da se kolo igra te su često morale i starije žene s mlađariom igrati. I tako je to u toj kući bilo brez promjene podpuno zadovoljstvo.

U istoj toj kući bio je jedan momak koji je sa svojom ćudi i ljutnjom bio iznimka. On je većom stranim bio mučaljiv i pun njekake ljutnje, a nije znao ni sam zašto. Jedne godine oženiše ga, i to s djevojkom iz susjedstva. Svadba projde i svatovi se rasuše te prvi ručak iza svadbe bijaše postavit. Novu snašu pozvaše da ide ručati, ali ona osorno reče: "Neću!", i još nješta lanu nečedno. To bijaše prvi grom koji puče u tu kuću i njezin sklad i mir. Narodna poslovica veli: "Udarila vila na Alila. Slika našla priliku. Kaka ona, taki joj i muž." Počeše se svađati, tući, ružiti. Smutnja u kući i u noći i u danu, a osobito po blagdanima. Kad hoće rade, a kad neće nit se mogu namoliti niti na rad natjerati. Pa opet to kako tako, ali nova snaša poče stare ljude nazivati psima i to bijaše povod diobi ove mirne i bogate kuće.

Često bivaju i drugi uzroci rastancima, osobito u sadašnje vrime. Danas mladići prie ženidbe dobro paze na to hoće li s vjerenicom dobiti masna miraza ili u gotovi ili u pokretnim ili nepokretnim stvarima. Iza vjenčanja brzo slidi dioba jer ovaki mladići ne misle na to da samoća more brzo uništiti i miraz i diel dobiveni iz zadruge.

Često i sami propalice po selima budu uzrok diobe. Spominju se kako su njekada u zadrugi udobno živili, a sada sebi ostavljeni kao samci osiromašili, zavide zadrugarima pa na svaki način nagovaraju svoje sudrugove da se dile jer bolje je, vele, zapovidati i svoj gospodar biti nego da mu drugi zapovida i nad glavom hren tuče.

Za povod diobe navode i ovo. Jedan član zadruge ima puno djece, dočim drugi jedno ili nijedno. Ovaj odmah kaže: "Zašto da ja radim toliko kolik ti pa da tvoju djecu hranim, volim podiliti se i sam za sebe raditi. Mogu živjeti da na prazno polje panem." I eto odmah rastanka.

Često i sam starešina je uzrok rastanka jer ne daje čista računa zadrugarima. Zadrugari opet pozorno prate samo dobitak, a trošak kućni računaju kao malenkost i tako dolazi do rastanka. Njekoji opet kućni starešine sebe i svoju familiju bolje odivaju i obuvaju, a to drugi dobro paze te i taj postupak zadruge raskomada. Mlogi starešine, osobito mlađi kad postanu starešine, odmah svakom poslu okrenu leđa pa ili kod kuće brezposleni lendovane ili opet brezposleni sa štapom kroz sela šeckare, a to drugi dobro motre i eto na pragu rastanka.

Različiti ljudi različne su ćudi. Kod njekih zadrugah za dugo se djelidba krije te se u selu za nju ne more lahko saznati jer se ukućani čisto stide samo kad se pomisli na rastanak. Tajno nezadovoljstvo često i kroz godinu potraje, a još ne dolazi da vatra plane. Kod njekojih opet zadrugah to brzo bude te nenadano glas po selu pukne: ta i ta kuća podilila se je.

Kod ovake zadruge brzo nastanu svadnje pa i tučnjave i razbijene glave. Ovaki zadrugari postanu brzo krvni i zakleti neprijatelji između sebe kao da nikada pod

jednim krovom bili nisu i kao da nisu po krvi najbliži srodnici. Ovaki zadrugari postanu pripovist u selu, u župi pa i u čitavu kotaru. Sazivaju ljude iz sela da ih podile, al do tog ne dolazi brzo. Kako hoće jedan, neće drugi. Jedan hoće da se dili po njivama i zgradama, drugi hoće da ima diel u svakoj njivi i u svakoj zgradi, a to je baš pravo uništenje svega imetka. Razparuju se konji kolari, njive se cipaju, zgrade razsicaju i na jednoč sve pokvareno i gotov uništeno.

Kod mirnih zadrugah rastanak je također miran i stvar prava bratska. Ako rastanak prouzroči žena ili neposlušan sin, otac od ove familije rekne bratu ili drugoj stranki: "Brate, vidim da svi skupa trpimo i sramotimo se radi toga člana, to nije pravo. Moje se je nazvalo, meni ga je Bog na moju kušnju pripustio. Živina nije da ga ili da ju zakoljem. Podilimo se, brate, pa barem ti do volje Božje živi u miru, a ja opet do volje Božje moram podnositi i trpiti." Ovaki se dile na ovaj način.

Velikodušan najde se čovjek pak sve meće stvar po stvar, a drugi izabira. Ili jedan meće ovu, a drugi drugu stvar i redom izabiraju. Kod ovakvih djelidbah kuća i druge zgrade ostanu zdrave, njive nerasječene, konji na okupu te ni prvi susjedi ne znaju kad su se ova braća razdilila.

U glasovitoj kući Čoškovića u selu Domaljevcu živila su dva starca, dva brata Mijo i Ivo, te su imali mnogobrojnu čeljad te im je opća kuća postala pretisna. Napravili su i drugu kuću prostranu i udobnu. Jedan je brat sa svojom familiom izselio se u drugu kuću. Od ovog vremena do njihove smrti nisu znali ni njihovi kućani ili su podiljeni ili ne. Zajedno orali, sijali, kopali, želi i trgali. Zajedno mljeli i pekli. Oba dva starca prevalili visoku starost od 85 ljetah i umrli su uz žalost jedne i druge kuće. Oni su zaista bili podiljeni, al to se je istom posli njihove smrti saznalo.

2. Život u obitelji (familiji)

a) Muž i žena

1. Koje poslove obavlja muž, koje žena? Muž obavlja poslove koji se zovu muški, a žene ženske. Muž kosi, drva siče, dovozi, zatvara, krči, marvu namiruje, konje čisti, hranjenike goji, oruđe pravi, na skupštine ide, općinske poslove svršuje, kod duhovne i svjetovne oblasti poslove svršuje, kupuje i prodaje i.t.d. Žena kuću redi, prede, tka, šije, pere, jela gotovi, djecom se brine, jaja iz gnjizdah kupi, perad hrani i ako ima za prodaje ona jaja i pernatu živad prodaje, to bi za muža bila sramota.

2. Kako zove muž ženu i ona njega (po imenu, ili kako)? Kako se zovu, kad su sami, kako pred drugima? Kaže li žena mužu "vi" ili "ti"? Muž ženu zove ženom, snašom, a kad malo zaveča najradije ju zove babom, a mnogi zovu ženu po imenu. Tako isto žena zove muža ili po imenu ili ako je stariji: stari, djede i tako dalje. Prid drugim: moja

žena, moja snaša, moja baba. Moj čojek, moj muž, moj stari, djed, domaćin, gazda i.t.d. Jedno drugom uvik govore "ti". Ni djeca ne upotrebljuju nikada roditeljima riči "vi".

3. Po čemu se pozna, živi li muž sa ženom srećno, a po čemu živi li nesrećno? Žive li srećnije, koji su se uzeli iz ljubavi ili i drugi žive upravo tako? Zašto se najviše svađaju? Nije li tomu krivo to, što muž ide k tuđoj ženi (inoči), ili što žena prima tuđega čovjeka? Tuče li muž ženu? Vole li, da se drugi miješaju u njihovu svađu i boj? Tuže li se pred sudom? Što svijet na to? Ostavi li kad žena muža, pa kamo ide od njega? (K roditeljima? Što oni na to?) Kako živi bez muža, a muž bez nje? Da li muž sa ženom živi srećno ili zlo pozna se ako rad i veselo govore, ako se šale, ako se oboje vesele nad djecom, ako se zdogovaraju, ako od njiha u susjedstvu ništa se nepovoljna ne čuje. To su sve zlamenja da srećno živu i da su zadovoljni. Ako li se jedno na drugo ljute, jedno s drugim ne govori, ako žena u susjedstvu ili kod matere i bližnje rodbine tužaka se na muža, ako se čuje gje kunu onaj čas kad su se vjenčali, ovo su znaci da muž i žena zlo živu.

Naravno da češće su zadovoljniji oni koji su se po volji uzeli nego oni koje su ili roditelji natjerali ili nagovorili. Kod ovakih časom za malenkost ćud pokipi pak kod rečkanja odmah vele: "Nisam te ni htio! Nisam te niže bila!", i već među ovakima otvara se jaz nesporazumljenja. Najradije se svađaju radi sumnjičenja vjernosti ženidbe. Ako muž opazi da njegova žena povjerljivo s kojim drugim muškarcem govori, smije se ili šali pa ma ovo sve nevino bilo, a osobito ako je taj muškarac prie vjenčanja bio mušterija onoj, to odmah zavist kod muža i sumnja porodi se. A to isto biva i od strane žene

Ima muškaracah pa vik svoj proživu, a ženu nikda ni prstom ne ošinu, a tako ima i ženah koje nikada muža svog ne uvride toliko da bi udarac zaslužile, ali ima ih više koji nepromišljeno i vratolomno se žene i udaju te čim projdu prvi dani ženidbene ljubavi, već odmah nastane među ženom i mužom pravi pakao svadnje, sumnjičenja i tučnjave. Ovaki rado tuže se po selu jedno prot drugom, rado slušaju one koji još veću vatru među njima pire. Idu te se tuže i kod suda duhovnog i svjetskog, a često sami po sebi rastave se jer u ovoj okolini nema nikoga da je crkveno rastavljen. Žena obično bježi natrag u kuću roditeljsku.

4. Ima li ljudi i žena, koji zajedno živu bez zakona (vjenčanja)? Kako živu? Je li im teško pred svijetom? Dogodi se da njetko uzme sebi ženu nevjenčanu i neko vrime tako živu, ali čim za to župnici saznaju, odmah ih rastavljaju. Ako li ih u tom ne poslušaju, stvar prijave poglavarstvu i ovo rado im ide na ruku te silom ih rastavljaju. Naravno, dok živu u ovakom redu rado ih nitko ne gleda, svatko ih prezire i za brezdušne i brezobrazne drži te ni sami seljaci ih ne trpe bojeći se Božje kaštige.

b) Roditelji i djeca

1. Žele li sebi ljudi djece? Ako žele i ne žele, zašto jedno i drugo? Žele li više muško ili žensko dijete? Rađaju li se mrtva djeca? Otkud to? Dogodi li se, da žena sama ne doji djeteta? Tko ga onda doji? Kad žena samica (koja osim muža u kući nema nikoga) otide na polje, tko joj pazi na malo dijete i doji ga?(Čini li to koja susjeda?) Ziblju li djecu? Kako još postupaju s malim djetetom? Kako ga uče hodati? Bavi li se otac više djetetom ili mati i tko se još njim bavi? Kako se dijete hrani i odijeva, dok ne odraste? Daje li se djeci mnogo ili u svem na volju? Kako zovu djecu od mila (srce, dušo)? Kako se i čime najobičnije kazne djeca? Kojoj se djeci veli, da su pokvarena? Zašto su pokvarena? Protjera li tko svoje i zašto? Daju li se djeca u službu, od koje godine i u kakovu? Odlaze li djeca sama i zašto? Kako se postupa s pastorčadi? Pazi li i kako se pazi na momke i djevojke, da prije vjenčanja ne budu momci sa ženama, a djevojke s ljudima? Događa li se to ipak? Griješe li djeca drugačije (sama sobom, sa životinjama)? Paze li na to roditelji? Do kada su roditelji gospodari djeci? U ovoj okolici roditelji žele i imaju dosti djece. Ovdi pučanstvo vrlo se množi. Uzmimo za primjer župu Tolisa, koja broji blizu osam tisućah duša. Kroz deset godinah zadnjih rodito je [u njoj] djece 3.712. Ovdi još nije, fala Bogu, zavladala zloća uništenja porodnog. Uopće muž i žena ako nemaju djece, žalostni su. Roditelji u opće vole da imaju više muške djece: "Muškinje je naše, a ženskinje je vele tuđe jer će se udati."

Događaju se i mrtvi porodi, osobito kod mladih ženah i prvorodkinjah. Ovo se pripisuje čisto težkom radu ili nevještini u ponašanju trudnicah. Svaka majka doji i goji svoje dite, i ako to nije u stanju radi kake tjelesne falinke činiti, ona ga na takozvanu "sisu" pita. Ako se dogodi da žena samica kudgod po poslu ode, ona svoje ranče prinese u drugu kuću i tamo ga kom priporuči koja dite priklanja i hrani.

Mlade majke rado kod kolivke tiho pjevuše izvodeći najnježnije pjesmice:

"Ninaj bubaj, milo čedo svoje,
neka raste majci na veselje,
neka raste i brzo naraste,
neka majci bude na veselje,
neka majci u poslu pomaže i.t.d."

Kod uspavanja govore: "Abubak, abubak." Glade lice dječinje. Smješćaju usnice. Cmrče na njiha da se zasmiju. Kreću glavom i očima djetetu na veselje. Prid noćno spavanje dite obično prikrste i često kolivku svetom vodom oškrope. Ridko majka prie djeteta zaspi.

Djecu obično u kolivki belaju (ljuljaju), a baš to kasnije materama sto mukah prouzroči jer se na to djeca nauče pa ga ne moreš drugačije utješiti i uspavati nego

belanjem. Malu djecu kupaju svaki dan u jutru i prid večer, samo za vidna jer drže da se ne smie dite po mraku kupati da ne nagraiše. U kolivki često se minja slama. Pelene peru i posušuju. Iz početka djeca jedino imaju hranu iz prsah materinih, kasnije peku jim kusu. Kusa se sastoji iz mlika kravljeg u koje se uspe nješto brašna žitnog. Majka najprie žlicom zafaća spomenute kuse, sebi stavlja na jezik i opet vraća u žlicu te djetetu meće na jezik, a to baš u svakom slučaju nije dobro, osobito ako majčina usta nisu posve zdrava.

Odraslije dite posli šest ili osam mjesecih meću u stalak da stoji ili u drugi stalak u kom se sjedi. Mnogi otac za svoje djeca načini i tako zvanu šetaljku proviđenu s kolesima te dite samo po sebi voza se i trče na ovoj spravi. Često brezposleni roditelji uzmu dite za ručice pak ga uče hoditi. Puste ga da po sobi puže dok se već ne počme samo dizati i koračati.

Majka više posla ima s djecom nego otac. Ovako je sve uz djecu, a otac nikako. Otcevi istom imaju rado djecu posli šest mjesecih ili jednu godinu kad već svojim trtošenjem i sakatim govorom počmu im praviti veselje i u krilo se penjati. Uz roditelje najviše se brine djecom njihova baka ili ako imaju djeca stariju sestru, ova im je dadilja, ova uz dite mora uvik biti kao šipka uz bubanj.

Ako dite doživi šestu godinu te osobito ako ima svoju Nenu, Nenku, t.j. stariju sestru, ova se odmah pobrine bratu za gaćice, čarape, a otac kupi kapicu i opančiće ili cipele i seka mladog brata ili sestru obuče kao momka ili djevojku odraslu. To osobito biva ako s bratom ili malom sestricom idu u crkvu na večernju ili Velike sedmice na šucanje Barabana. Kod kuće često se dogodi da mali brat, želeći podpunu slobodu, pobaca po dvorištu i obuću i gaćice i kapu što Nenka mora tražiti i pokupiti.

Mlogi roditelji iz početka raszpuste svoju djecu, osobito ako [su] jedinac ili jedinica, pa na svaku njihovu izmišljotinu čine im po volji, daju u svako vrime jesti, i to svašta, ali se kasnije često za to kaju jer od ovake neurednosti djeca postaju na tilu kržljava, na ćudi tvrdoglava, svojevoljna i pokvarena, a obično ovake mane zajedno sa snagom tila i godinama napreduju, te ridko kasnije budu ono što su roditelji želili.

Dok su djeca malena, roditelji im daju i druga dražesna imena kao: "srce moje", "dušo moja", "sokolčiću moj", "miliću moj", "srno majkina", "dragane moj" i.t.d. Ako je djetu ime Luka, oni mu vele: Luče moje, Zlatiću moj, Iviću moj. U ovoj okolici svakog Marijana zovu Banom, i to do smrti. Više put Bana naprosto dovikuju Jelačiću: "Dojdi k majki, Jelačiću bane. Eto bana, bana od mejdana." Dogodi se da sudac u sudu pita: "Kako ti je ime?" Dotični Marijan odgovara: "Ban." A sudac u čudu primjećuje: "Pa ako si ban, kamo ti banovina?"

Djeca ako se za rana nauče lagati, krasti, piti, nečedno govoriti, pušiti i od starijih iskati cigaretu, ako susjedima štetu prave, njihovu djecu tuku i.t.d., ovakoj djeci

svatko veli da su pokvarena. A ova pokvarenost dolazi ili zato što nemaju od strane roditelja nikake stege ili što su ih sami roditelji i hrđava družtva tako pokvarili. Pokvarenu djecu zovu: paščad, gurbeti, atlagići, ajaši, rasulovići, obješenjaci i.t.d.

Čulo se nije da je otac u ovoj okolici protjerao dite dok je dite. Istom kad bude momak, dogodi se da ga otac iz kuće istjera. Dječaci koji već mogu biti svinjari idu drugim u službu, osobito koji su siromašniji. A mnogi roditelji daju djecu u trgovinu ili na zanat. Tako i djevojčice idu za dadilje drugim ženama. Njekoje maćuhe dobro paze svoju pastorčad, smišljajuć na vlastitu svoju djecu kad bi brez matere ostala. A njekoje to čine da ne dobiju ukora od muža. Nu ima dosti maćuha koje maćuinjski s pastorčadma postupaju, a to se lahko opazi jer prvi ukor pada na pastorče. Ovo je sirotče svemu krivo. Kod ovakih maćuha pastorčad su kržljava, tuzgava, nepočešljana i neoprana. Aljinice su crne i masne.

Momci i djevojke kućne imaju posebna spavališta, ali po selima dosti danas gubi se nevinost i prie vjenčanja te ima njekoliko slučajevah da djevojke na očinu ognjištu rađaju nezakonitu djecu, a to je prie bila ritkost u ovoj okolici. Budni i ćudoredni roditelji paze na svoju djecu i na njihovu čednost, ali kod mnogih za rana ima dosti pokvarenosti.

Djeca koja su dobro odgojena ostaju poslušna i podložna svojim roditeljim do njihove smrti, a ima ih i takih koji čim se ožene ostavljaju roditelje i traže od njiha svoj dil te se rastaju i posebno živu.

2. Kako djeca zovu oca i majku? Kažu li im "vi" ili "ti"? Kako su djeca s roditeljima, kad odrastu? Kako su posebice s ocem, kako s materom; kaki su sinovi u tom, a kakove kćeri? Jesu li česti primjeri zločestoga postupanja? Što je ponajviše tomu uzrok? Je li tko potjerao oca ili mater na prosjačenje ili možda ubio? Koliko je primjera poznato? Odlaze li roditelji sami od djece (od sina) i kamo? Ima li i koliko ima primjera, da je otac ostavio imetak tuđem čovjeku, a nije sinu? Djeca zovu otca: dako, dada i tata, a njekoji otci vole da ih djeca po imenu zovu pa tako i bude. Mater zovu: majko, mama, majo i mamica, a govore im "ti" nikada "vi". Sinovi i kćeri koji su u zadrugi odrasli ritko se dogodi da svojim roditeljima na žao dolaze ili da ih zlostavljaju, a naprotiv prie će se to dogoditi kod sinovah samčevih. Ženske uopće privrženije su roditeljima nego muškarci, osobito prama materama. Ipak su u ovoj okolici veoma ridko događaji da sinovi i kćeri svoje roditelje zlostavljaju.

Dogodilo se nije u ovoj okolici nikada da je tko svoje roditelje na prosjačenje poslao ili ubio. Ovomjestni stanovnici prie bi od nevolje i glada na ognjištu pomrli nego bi išli u prosjačenje. Ima ih siromašnih, slipih i sakati', ali nikada ne prose. Dogodi se da otac napusti sinove, ali odrasle, i kuću ako se priženi kakoj udovici, a u dobru kuću, ali se čulo nije da je koji otac mimo svoje sinove ovoj imetak pripisao na tuđina.

c) Rodbina

1. Tko se broji u rodbinu (koja su imena rodbinska)? Koja se imena daju poradi rodbinstva, a ipak nijesu rodbinska? Što se zove bliža (velika) rodbina (kako se još kaže)? U rodbinu spadaju svi članovi potječući po krvi od jednog panja, i to do četvrtog koljena uključivo. Na primjer: dva brata, njihova djeca, njihovi unuci i njihovi praunuci. Ovi su svi jedni prama drugima po krvi rođaci u onom koljenu u kom se nahode jedni prama drugima kako muški, tako i ženske.

Djeci jednog brata drugi je brat stric, a njegova žena strina. Ove djece djeci su djed i baba. Dalje pradjed i prababa. Šukundjed i šukundjedica. Od dva brata djeca jedni prama drugim su stričevići i stričevke. Njihova djeca su od stričevićah i stričevićkija i.t.d. Mojeg otca sestra, moja je tetka. Njezina djeca tečići i tečane. Moje matere brat, moj je ujak. Njegova djeca moji ujakovići i ujakovićke. Tko uzme moju sestru taj mi je zet, a ja njemu šurja. Moja druga sestra zove ga svakom, a on nju svajom. Moj otac i moji strici zetu su punci (tasti), a moja mati i strine istomu su punice. Ukućani moji i ukućani zetovi su pritelji i priteljice.

Tako isto ljudi iz jedne kuće koji kod krštenja ili kod ženidbe kumuju drugoj kući zovu se kumovi i kume i ovo kumstvo se ne minja, osim ako bi jedna kuća posve izumrla.

Rodbina je jedna po debeloj krvi, a druga po tankoj. Debelu krv broje muškarce, a tanku ženski spol. Rodbina po otcu broji se da je teža nego po udatim ženskima.

2. Po čemu se pozna da rodbina lijepo živi među sobom? (Dolaze li jedni k drugima, pomažu li jedan drugome, susreću li se lijepo po putu i kako je sve to)? Da rodbina među sobom lipo živi pozna se po tom što se dobro među se paze. Jedni k drugima dolaze u svetkovine. Jedni drugima pomažu kod gradnje kuće i drugih gospodarskih zgrada pa i poljskog posla, a najposli ako bi došlo među rođacima do tučnjave s drugima, rodbina i u tom pomaže pa i na sudu rodbinsku stranku drži.

3. Život sa susjedima

1. Kada i u čemu susjed susjeda (komšija komšiju) treba? Dolazi li jedan k drugomu na razgovor i zabavu? Po čemu se vidi, da susjedi lijepo živu? Ima li u selu ljudi koji su osobiti prijatelji? Po čemu se to vidi? Kako takova prijateljstva nastaju? Ima li takvoga prijateljstva među ženama? Komšija komšiju treba kod mnogo stvarih. Kod gradnje kuće i drugih zgradah komšija prvi pomaže. Kod ženidbe, udaje, kad tko umre uvik komšije su prvi, pa im je i uvreda kod takih prilika ako se ne pozovu. Nahodi se po selima ljudih te pojedini s pojedinim, pa ima i ne bili rođaci, u osobitom prijateljstvu i ljubavi živu. Poznam dvojicu koji su uvik zajedno i uvik nješto prijateljski govore. Upitam odaklem to među njima? Rekoše da ih je jednaka sudbina tako sjedinila.

Imali po jedinca sina, te su oba umrla, pa ta tuga ih je sprijateljila te zajedno sudbinu oplakuju.

Dogodi se da je njetko njekoga od očevidne smrti oslobodio, n.pr. iz vode ga izbavio, i na to se nikada ne zaboravlja. To je kao brat rođeni do smrti komu i ostali ukućani stradalca čast i zafalnost [mu] izkazuju. Između ženama ima takog prijateljstva koje potječe još iz djetinje dobi, i to najviše među virnim drugama. Još kod ženskih događa se malo praznovjerje. Njekoja usnije da je stradala, pak u tom njetko joj u pomoć priskočijo i od smrti ju oslobodio: to je od sutra odmah pobratim i posestrima. Odmah se toj osobi darovi spreme i kaže se da je od sad pobratim ili posestrima. I to traje do smrti.

2. Svađaju li se susjedi i zašto najviše? Svađaju li se žene susjede i zašto? Što na to njihovi ljudi (muži)? Među susjedima često se svadnja porodi, i to iz različitih uzrokah. Često to biva za među kao da je jedan prioro drugog zemlje ili u svoj zatvor ugrabio ili za štetu prouzrokovanu od životinje susjeda. Ako djeca jednoga susjeda sikiricom kvare drveće ili ogradu, eto odmah zavade. Žene također među se svađaju se, i to češće nego ljudi. Ako se djeca pogrečkaju, eto ciganske larme među ženama. Ako jedne susjede koka navadi se i bilo snese jaje u dvorištu druge susjede, eto svadnje koja više put i do čupanja kika dojde. Muškarci se više put smiju ovoj vojski ženskoj, a često se i oni u to u pletu.

4) Život prema dobi

a) Momkovanje i djevovanje

1. **Momkovanje**. *Kako se zovu muška djeca po godinama redom, dok se ne ožene? Kada kažu da je muško dijete momak ili dečko za ženidbu? Kako živu momci? (Imaju li posebno odijelo, svoja društva, igre, pjesme, obijesti? Kako na njih i na njihov život svijet gleda? Brane li momka, kad štogod počini: i ti si taki bio, i mi smo taki bili? Idu li momci k udatim ženama)? Gdje se sastaju i upoznavaju momci i djevojke čitavoga sela zajedno?* Dok je muško posve malo jest dite. Kad bude od 10 do12 godinah, dječak. Od 12 do 16 godinah, momčić, momče. Od 18 do 20 godinah, momak. Tad se žene i počnu spadati među ljude i muževe. Neženja i do 40 godina ostaje momak i druži se s momcima više nego s ljudma. Mladić čim navrši 18 godina veli mu se da je za ženidbe te i sam na to pomišljaje.

Momački život, to je najugodniji i najveseliji život kroz sav do smrti život. U to vrime nose najbolje i najskuplje odilo. Momak, ma i sjeromašan bio, nastoji da sebi zaradi odjeću i obuću lipu. Osobito po svetkovinama mora lipo obučen biti. Kroz vrime momkovanja svi se momci seoski među se druže po svetkovinama i u noći. Tamburaju, igraju kolo, pjevaju i kriče. Sastanci njihovi bivaju u sred sela u svetkovine po danu iza večernje, a po noći nemal uvik iza večere. Ovdale razilaze se

i idu pojedinim djevojkama na ašikovanje. U zimi sastaju se na divan po kućama koje već u danu ugovore. Ako momci idu u druga sela po noći na divan, ide ih više u skupu, i to oružani s batinama i nadžacima jer ih običaju tako dočekati tuđinci i taki sastanci često budu od mejdana.

Na momačko ponašanje mnogo paze, osobito roditelji koji imaju kćeri za udaje. Ako momak zlo postupa s roditeljima, susjedima, ako se opija, krade, na karte igra, ako je brezobrazan na riči, ako se rado svađa i tuče, odmah otci i matere na to upozoruju svoje kćeri. Naravno da mlogi momak ima i svojih štićenikah koji ga brane i na njegovo ponašanje kroz prste gledaju s izgovorom da će i on popravit se kad se oženi i kad malo ostari. Momci nikada ne idu tuđim ženama osim ako je koja udovica.

2. **Djevovanje**. *Kako se zovu ženska djeca redom po godinama, dok ne postanu djevojke za udaju? Kada se kaže, da je žensko dijete već djevojka za udaju? Po čemu se to vidi: po odijelu, češljanju, držanju, druženju, po čemu još? Kako živu djevojke? (Kako spremaju sebi ruho ili dare za udaju,; kako i kada idu u kolo? Paze li ih i vole roditelji i drugi ljudi više nego drugu djecu?) Dogodi li se, da djevojka zanese ili postane trudna? Je li to s momkom ili s čovjekom? Što je s njom i kaki joj je život? Otiđe li ili pobjegne li djevojka k momku bez vjenčanja? Kako se to događa? Događa li se, da tako otiđe i pobjegne, a momak ju protjera i ostavi? Što je s njom?* Žensko do 12. godine uvik ostaje pod imenom djeteta, a posli do 14. i 15. godine jest djevojčica, u 17. godini je djevojka za udaje, a ako 20 godinah prijde neudata, vele joj da je zavečala, da je prizrela djevojčika, djevojčurina. Da je djevojka već za udaju pokazuju znamenja što počne u kolu s djevojkama igrati, svetčano se odivati, s momcima ašikovati, počne ruho djevojčko spremati, po svetkovinama široko kosu plete i fes s kitom svilenom na glavi nosi.

Svaka majka zarana počne kćeri ruvo slagati, osobito ako je bogata. Ćilimi, borane ponjave, rudičane ponjave, pavlake, rubine, otarci i pregače, sve to se opravlja te u sanduke meće i po motkama vješa, te tako curski kućar izgleda kao kakav dućan pun svake ljepote različitog ruva. Djevojke idu u kolo iza večernje po blagdanima, a u zimi osobito od Božića do Čiste sride sastaju se po sobama na divan đe kolo igra i posli pol noći.

Poslušne i dobroćudne djevojke, to su prvo veselje svojih roditeljah, a mile su i drage svakomu. Radi šta ne samo momci, nego i djeca svako veselje počimaju s pjesmom: "O, djevojko, draga dušo moja." Budući svekar i svekrva dali bi joj srce iz njedarah, pa za to kad djevojku zaprose, često ju darovima obasipaju. Sve što je u kući slasno i masno djevojki se šalje.

Djevojka zaprošena odmah je prosta od sviuh poslovah poljskih pa i kućni'. Ona tog ljeta samo sebi i kućanima kud ide sprema ruvo. A ako udaje se u zadružnu kuću, pomažu joj i druge žene, a osobito njezine drugarice koje nisu zaprošene u toj godini.

U prijašnje vrime neizkazano je bilo ruglo ako djevojka zatrudni kao djevojka. Danas to kao da je u običaj unišlo i da nije sramotno. Više događajah dogodi se da djevojka na ognjištu otčevu rodi, i to obično iz sastanka s momcima. Mnoga se vjenča s istim momkom, a mnoga mora se vjenčati s nedragim i nepoznatim samo da se utroši, a do smrti trpi ukor radi svoje pogreške.

Ovo se danas događa radi toga što se sve manje od strane mladeži pazi na ćudorednost, što i sami roditelji manje nad sinovima i kćerima bdiju, što mnogi momci kao soldati iz soldačije vraćaju se kućama s velikom pokvarenošću, što su nastale godine neplodne pa seoski momci nemaju sredstva za ženidbu, što mnogi momak prid curom polaže strahovite zakletve da će ju uzeti samo neka mu se pripusti, a kasnije na to ništa ne pazi ili nastupe gornji uzroci i eto po djevojku nesreće.

Po gornjoj i srednjoj Bosni valjda još od patarenah, a kasnije od muslimanah, ostalo je da djevojke ili na silu budu otete ili same slobodno prie vjenčanja prijdu u kuće svojih mušterijah. Ali u ove tri župe toga do najskorijeg vremena nije bilo nikada. U skorije vrime bile su i ovdi učestale samodošle, nu od kad je nadbiskup prot tomu kao ustuk izdao naredbu da svaka samodošla mora se vratiti u kuću otčevu i šest mjesecih za kaznu mora ostati nevjenčana i kad dojde na vjenčanje ne smie imati duvaka kao druge djevojke, od tog vremena vrlo su ridke samodošle. U selu Tolisi pokušale su dvi djevojke u jednu te istu kuću kao samodošle doći, ali obadve s ruglom momak je istjerao i u kuće otčinske poslao. Na sebe su navukle ruglo te neudate čekaju.

3. **Momak i djevojka (ašikovanje)**. *Kako se kaže, kad se momku djevojka, ili momak djevojci mili ("vidi mu se", "voli je", kako li)? U čem se to pokazuje i vidi s jedne (s momkove) i druge (djevojčine) strane? Kako se prema tomu drže roditelji? Kako dugo to traje do ženidbe? Ima li momaka, koji se ne žene, a djevojaka, koje se nikada ne udadu? Zašto se ne udavaju? Kako živu?* Kad momak misli da je nadošla godina za njegove ženidbe, a to mu često i sami roditelji saopće, on počme sebi vjerenicu tražiti. Već iz proljeća, kako je ovdi običaj, bivaju po selima poljski blagoslovi s misom. Kod tih prilikah najradije se nalaze momci i djevojke. Momci stanu po strani te motre na prolazeće djevojke. Ne mogu ni ove proći kraj momakah da makar i nehotice svoj pogled na njiha ne bace, još ako jim se oči skobe, odmah se s obe strane priko bližnjeg roda pita čiji je momak, čija djevojka. Kasnije se traži prigoda da se mogu bliže upoznati i u razgovor doći. To opet ide priko druga, priko druge ili bližnjeg roda. Zbiljam do tog dođe te momak i djevojka počnu razgovarati i ugovarati, i to se kaže ašikovati. Je li već došlo do ašikovanja, to se brzo u selu sazna, a momak priko sestre ili koga drugog to saopći materi, a ova mužu. Ako je njima po volji, ovi to saopće roditeljima djevojke te ako i oni tomu se ne protive počne prošnja djevojke. Prošnja kod njekih traje mjesec dana, a kod njeki' čitavo ljeto i jesen.

Ima i momakah koji se nikada ne žene i djevojakah koje se ne udaju, al to su vrlo ritki događaji. I jedni i drugi zaostanu tako izpočetka, a kad projde njekoliko godinah na ženidbu i udadbu, zaborave te drže za sramotu posli na to i misliti. Osobito ako imaju kaku manu tjelesnu kao sliepoću jednog oka, sakatavštinu ruke ili noge, takih se malo ženi i udaje. A njekoji ostanu tako jer im se roditelji nisu dozvolili da se po volji žene i udaju.

b) Mlada (snaša, snaha)

Kako živi nova mlada? Kako se odijeva? Obavlja li posebne poslove i koje? Kako dugo to traje? Mladica iza vjenčanja svaki dan čisto nosi odilo, a ako je svetac oprema se u najljepše odilo i ide u crkvu i na eglenu s dozvolom svekra i svekrve. Inače kod kuće pomaže svekrvi po kući u spremanju jela i poslužuje gosti koji obično dolaze na čestitanje. Mladičina je dužnost jutrom i večeri krave podojiti, svekra i drugu djecu svako jutro počešljati ako imaju kosu, svekru u jutru obuću prirediti i počistiti i na ruke poljevati kad se umiva i kad ruke prie i posli jela pere kao što je u Bosni običaj. Tako to sve traje kod vridnih snašah dok ne dobiju zamjenicu drugu snašu ili dok ne rode prvo čedo.

c) Žena

1. **Žensko uopće**. *Koliko je život ženskoga čeljadeta različan (lakši ili teži, ugodniji, snosljiviji) od života muškoga čeljadeta? Što o tom kažu žene, a što ljudi? Poštuje li se i časti žena manje od muža? Po čemu se to vidi? Zašto je tako? Je li ugodniji život udatoj ženi, djevojci ili udovici?* Mala je ovdi razlika ... ugodnosti života muških i ženskih. Ženske samo što ne kose i ne idu na savske vodenice, inače sve druge poslove obavljaju zajedno s muškarcima. Moglo bi se reći da ženskinje imaju više i težeg posla, jer danas sav dan na polju rade zajedno s muškim, a kad kući dojdu mnoge moraju večeru gotoviti, krave dojiti, djecu namirljivati, a čoek odpočiva. Iza večere muški ide na počinak, a žena mora opet njeko vrime suđe prati i presti pa tek na opočinak. Istina, ljudi se tuže da su njihovi poslovi teži, a žene opet dokazuju da one imaju više posla i zbiljam kad počmu na prste brojiti više se posla najde na strani ženah.

Žena se u svačem smatra od čoeka mlađom, nižom i zapostavljenijom. Žene kršćanske kao i muslimanke izgledaju kao male robinjice u svem o mužu zavisne. One se većom stranom ne pitaju kod kupovine i prodaje. Kod određivanja što će se orati, kositi, pasti, kolko hranjenikah gojiti i.t.d. Što se tiče ugodnosti života među samim ženskinjem, veli se da djevojke najudobnije živu jer i one iza vjenčanja pjevaju: "Dok djevovah donle i vragova' ", a kad pane sljeme na tjeme onda se samo spominje djevojačka sloboda. Udovica ako nema djece ima udobnosti kao i djevojka, a ženi s djecom najteže je.

2. **Udata žena**. *Kaki je život, rad, briga i veselje udate žene, osobito, koja ima djece? Poštuju li više ženu, koja ima djece, ili ženu bez djece?* Tereti žene udate koja osobito ima djece dvostruki su. Svaki dan mora rano ustati. Za muža priredi obuću. Ako će onaj dan biti odsutan, mora mu u torbu hranu spremiti. Mora djecu probuditi, na njima haljine prigledati, nejače opasati i ako je potreba haljinice prominiti, ruke im i lice umiti, a po svetkovinama čitavoj familiji i mužu čiste haljine priredi. Poštenje se jednako daje ženama ili imale ili nemale djece samo ako one to svojim ponašanjem zaslužu, inače prati ih prezir.

3. **Udovica.** *Kako živi udovica bez djece, s malom djecom, s odraslim sinovima? Udaju li se više udovice, ili ostaju udovice? Kada se obično udaju poslije smrti muževljeve (čovjekove)?* Uopće život udovice veli se da je jadan i kukavan jer ju svašta može lahko ražalostiti kao sirotu (kako vele) brez muža. Nu ako je udovica brez djece, pa ako je već prežalila muža i počela se kititi, u njoj se pobuđuje život veseliji pa zna iz početka u svom kućaru tiho i zapjevati, a u njivi na sav mah pjeva i podcikuje, a to su već znaci da je na pokojnog muža posve zaboravila i da na drugog misli.

Ako li ima male djece, ova po običaju češće plaču nego vesele, a ovo majku udovicu [odbija] od svakog veselja i svakom se prigodom tuži kako je nesretna što je obasuta djecom, a brez muža. Radi drobne djece vidi da će ju proći mladost brez nade da će se skoro razveseliti kao njezine druge koje su u tom od nje sretnije. Ako pak udovica ima odrasle sinove i kćeri, u njima uživa i jedino misli kako će ih poženiti i poudavati te će barem po stare dane odpočinuti.

Ako udovica zarana obudovi te ako nema djece ili ako ima jedno ili dvoje, ona odmah promišlja na drugu udavu te se zbiljam takve udovice i udaju. A udovice s mnogobrojnom djecom većom stranom ne udaju se po drugi put osim ako puste kakog neženje k sebi u kuću te se s njim vjenčaju. Ridko se udovica uda prie dok ne mine jedna godina po smrti muževoj, a prie pol godine i ne smie se udati.

d) Muž

1. **Muško uopće**. *Što je slobodno muškom, a nije ženskomu?* Uopće svi roditelji vole da im se muška djeca rađaju, a i svaki muškarac voli što je muško, a ne žensko. Međutim, tuže se da im je život mučniji i teži nego ženskinja, osobito kad moraju kuću ostaviti i pod telećak ići. Ili kad moraju po čitavu zimnju u šumi raditi brez tople sobe. Ima slučajevah da momci i prie vjenčanja grišan život s djevojkama provode, al ovake sam narod osuđuje kao nepoštene, a osobito ako oženjen čovik pristaje tuđim ženama, drže ga kao najbrezobraznijeg i sami ga tuže sudu i crkvenom i svjetskom.

2. Oženjen čovjek i 3. Udovac. Mnogi oženjen, osobito s mnogo djece, tuži se na svoj težki položaj u kom se nahodi, a tako i udovac, osobito ako ima djece, pa još sitne, obično je tugaljiv i zamišljen te često i žalostan.

e) Starci

Drže li se starci starinskoga odijela i starih običaja? Što je starcima posao? Kaki im je život među svijetom? (Poštuje li ih mlađi svijet i po čemu se to vidi? Daje li im se kakovo mjesto u razgovoru, društvu, pri veselju, ili nitko za njih i ne pita? Kako oni gledaju na mlađi svijet: zadovoljno, hvale li ga ili kude? Kako govore o smrti? Već danas i starci podbacuju starinsko odilo jer ga je već i nestalo, a i iz običaja izišlo. Istina da se i danas klone svake gizde današnje i prosto se odivaju. Prie imali su na leđima kamizol plavi s dugmetima na prsima. Danas je to zaminio kožuh s rukavima ili brez rukavah. Prija su nosili domaći po sebi gunj, a sada to kupuju gotovo na dućanima. Prie su pravili sami opanke oputrenjake, a sad kupuju s dućana. Prie su se pasali crljenim pojasom od gajtana, a sad pašu se tkanicom. Prie su nosili dugačke pletenice, a sad se šišaju. Još puno drže do starih običajah o Božiću, o Uskrsu, kod ženidbe i svaka ih današnja novotarija ljuti.

Poso staracah danas je najviše čuvanje kuće ili s jednim unučetom nagleda svinje, napoji telad, prigleda hranjenike, prigleda ako ima pčele i druge manje poslove po dvorištu vrši. Starcima u ovoj okolici još se danas poštovanje izkazuje u kući i u selu. Ako starac đegod u skup dojde, ustaju drugi na noge i prvo mu mjesto daju. Kod jela u kući starac prvi počima jesti i prvi nazdravlja čašicu pića. Dakako da ima i takih događajah đe su starci po sve zanemareni pa ih ni vlastiti kućani pa ni sami sinovi ne paze kao što bi morali s izgovorom: "Stari ostario pa i pamet izgubio."

Starci u opće današnji naraštaj nemal u svačem osuđuju kao nevaljast, ohol i rasipan. O smrti kad zapodjenu razgovor sami od sebe rado govore da su već nad grobom, ali ako to mlađi zapodjenu starima nije pravo te vele da je više kožicah janjećih na pazaru nego ovčijih i da su oni mnogima grob poravnali, a da će i opet.

5. Život prema zanimanju i imetku

a) Pastiri

1. Za koje se životinje uzima pastir i kako se zove (konjar za konje, kravar za krave)? Uzimaju li se pastiri različne dobe za različno blago? Koliko koji dobiva plaće? Pastiri su stranom iz same kuće. Ako li ga nije u kući, naima se iz sela. Za svinja i ovacah pastiri su od 10 do 14 ili petnajst godinah. Ovakvim pastirima, ako se naimaju iz sela, plaća se mjesečno po dva forinta, daje se obuća i po dvie rubine s gaćama. Ako se najmi momak odrasli ili čoek, plaća mu se mjesečno po pet forinti, a njekojim i po drugi opanci i više. Nu ovaki najamnici nisu samo pastiri nego moraju po vremenu i ostale poslove kućne i poljske obavljati. Samo kad su svinje u planini u žiru ili goveda u ljetnom pašnjaku, onda su i oni tamo. Obično koji imaju posla s kojom životinjom onako ih i nazivaju, kao: konjušari, govedari, svinjari i ovčari.

2. Kako je koji pastir obučen i što ima uza se? Što dobiva za hranu? Gdje jede i spava? Ide li kad među ljude (u crkvu)? Svaki pastir po svojoj dobi ima i haljine. Manji pastiri imaju kabanicu, a veliki gunjeve i njeki čizme. Ima svaki torbu u kojoj nosi sebi hranu i za mjerasta kukuruza. Za hranu dobije četvrt kruva, pogače ili prove kukuruzne, komad slanine i nješto sira. Slaninu u polju na ražnjiću kraj vatre peku i kruv namaste. Njekada pastiri svaki iz svoje torbe jede, a njekada skupa gotove ručak i jedu, osobito kad ribe ulove zajednički je ručak.

Ako pastiri čuvaju stoku u polju, blizu selah, tad na polju i jedu te se u večer s marvom u selo vraćaju te kod kuće spavaju. Ako li je marva na stanu, tamo u kolibama i naćaju, a hrana im se od nedilje do nedilje šalje te sami sebi peku i gotove. U kolibi imaju lonac, zdjelu, žlicu, tavu i drugo što treba te kuvaju grah, taranu, mliko i druga jela.

3. Što radi pastir čitav dan? Kakav je s blagom koje pase? Kako dozivlje svoje blago? (Kako sebi sprema jelo, što djelucka i rezucka?) Ima li među pastirima osobitoga neprijateljstva i svađe, pa zašto? Ima li posebnih pastirskih pjesama, pripovijedaka, šala, igara, običaja? Kako živi pastir na konaku (na stancima, na ljetnjem stanu za blago)? Pastire puštaju i u crkvu, a tad ih zamini tkogod od kućanah. Pastiri najviše planduju, leže, sjede, razgovaraju, pjevaju, u duduk (frulu) ili dvojnice sviraju i u tamburicu kucaju. Vještiji prave drvene žlice, za žena vitlenice i čunke, praćakove, obrambenice, nožne kore i šaraju tikvice. Osobito jedan iz sela Tolise koji je u leđima sakat izvrsno šara nožne kore sa žutom žicom i raznim zrnjem te su njegove radnje pravo remek djelo te bi za izložbe mogle služiti uz pofalu.

Pastirah ima dobroćudnih pak lipo s marvom postupaju, a ima ih i nemilosrdnih pak životinju zlostavljaju, nemilo tuku uz kletve i psovke. Govedar doziva govedah: "Ma, siso, ma! Ma, vojšane, ma! Ma, vodice, hodi!" Ako jim soli daje, samo vikne: "Sole, sole.", i goveda sva trče k njemu. Kljusad dozivlje: "Ma, mali, ma hodi! Hodi! Hodi." Svinje vabi: "U Puić, krmak! U Puić malo hodi!" Ili sama mjerasta vabi: "Umde! Umde! Umde Golub, Basulj, Putko!", kako već ima ime.

Pastiri zapodjenu između sebe neprijateljstva pa i tučnjave ako pastiri drugog sela hoće da pasu stoku svoju u njihovom polju. U tom slučaju već stoje jedni prama drugima kao dvi dušmanske vojske. Ubacuju se jedni na druge grudama iz ruku, a ako su daleko jedni od drugih, upotrebe lučanice (praćke) pak se iz njiha kamenčićim nabacuju kao David kralj na Golijata.

b) Zanatlije (majstori) i trgovci

***1.* Zanatlije**. *Kakih u selu ima zanatlija? Kako im je uređen posao? Nose li se drugačije? Kako im svijet plaća? Kako živu: bolje ili gore od drugih?* Po selima ima opanačarah, čizmara, kožušarah, krojačah, zidara i drvenih majstorah. Ovi svi ako imaju posla

u svom zanatu i rade ga. Ako li ne, onda obavljaju i druge poslove kućne i poljske. Jedino kovači uvik su u svojoj kovačnici. Ovo su sve ljudi domaći seljaci. Ima još bačvara i remenarah: ovo su većom stranom došlaci. Domaći su također kolari, ali kola samo po potrebi prave. Nose se svi kao i ostali mještani.

Majstorima se plaća svaki poso po pogodbi ili u gotovu novcu ili u drugoj kojoj stvari. Mnogo se i na veresiju radi na što valja dulje vremena čekati. Kolari i kovači pa i čizmari najprie do groša dojdu jer su to stvari koje svaki čas trebaju, a ostali kubure svakako.

2. **Trgovci**. *Kakove trgovine ima u selu? Tko je trgovac, ako nije domaći čovjek? (Je li čivut ili židov, je li čovjek našega naroda?) Kako živi sa svijetom?* Ovdi u svakom većem selu ima po jedan ili više dućanah. U dućanima ima šibicah, papirah, petrolea, svićah, ulja, brašna, slanine, masti i drugih potrebitih stvarih kao piva, ruma, šljivovice, kolskih šinjah i ekserah. Uopće ovi svi dućandžije po selima, koji su svi domaći ljudi, dobro stoje i dobro pazaruju jer se njima torbom donosi pa se nabere svega dosti što oni opet unovče pa eto povoljnosti.

Jedan mladić u selu Kostrču imenom Joso seljak je vrlo inteligentan. On drži svakovrstnu robu, on trguje na veliko te se njegova kuća broji među najbogatije u ovoj okolici. On je u jedno i krojač muškog i ženskog odila, i to izvrstan. U njega rade dva stroja šivaća. On je podučio sve ženskinje u kući (a ova je zadružna) pa svi šiju na stroj, samo on kroji i lipe cifre izvodi. Isti je seljak već i jednu knjigu protiva pijanstvu napisao i dao štampati.

Čivutah u ovoj okolici nema. Ima još i drugih trgovacah koji po vremenu prikupljuju kukuruz i drugu hranu. Od šljive peku šljiov pekmez i prodaju, peku na veliko rakiju i opet prodaju, trguju s govedima i svinjama, osobito debelim koje šalju u Petrinju i u Beč na hiljade glava priko godine, a to su sve seljaci.

c) Ljekari (vrači)

Razlikuje li narod ljekara, koji liječi naravnim načinom od čovjeka za kojega kažu da ima posebnu moć ili znanje kojim liječi? Ima li ljudi i žena koji se bave liječenjem ljudi ili blaga? Kako se zovu po svojoj vještini? Što im se plaća? Kako živu? Živi li koji samo o tom poslu? Poštuju li ih ljudi? U ovoj okolici nema niti ličnika niti apotekara. Domaćih ljudih ima koji se bave liečenjem životinje, osobito konjah, te i svit liče ako tko slomi ruku ili nogu. Za rane upotrebljuju se najviše trave. Vrača i vračare ovdi nema. Radi toga idu priko u Babinu Gredu i u Bošnjake. Jedan je domaći bio odpočeo gatati u koblicu (kost) kokošju, ali narod nije donosio naprosto samo kost nego pečenu koku ili orku, a za to je saznalo poglavarstvo i duhovno i svjetsko, pa mu je taj zanat zanavik zabranjen.

Oni koji namješćaju slomite ruke i noge, svit ih zove majstorim. Ako im se što dobre volje iz ruke pruži primit će, a propisane plaće nema. Oni ne živu samo o tom zanatu, nego to čine kad je samo potreba.

d) Gajdaši i svirači

Ima li ljudi koji za plaću sviraju u svatovima ili kod druge zgode? Kako se zovu? Kako živu? U ovoj okolici nema ni jednog gajdaša niti na violinu svirača. Ove dobavljaju o svadbama iz prikosavskih sela. Plaća im je darovnina od svatovah, a i domaćin se s njima nagodi. Tud jedu i piju te se zadovoljni kućama vraćaju. Narodu su vrlo drage gajde jer đe gajde zasviraju tamo je na skupu i staro i mlado. A kad gajdaši igračicu zagude, sva mladež kao mamena u kolo se fata. Ali za čudo ovomjestni stanovnici nitko neće da bude gajdaš jer gajdaša drže za čovika bećara pa to ime nitko neće da na sebi ima.

e) Sirotinja i sirota.

1. **Sirotinja.** *Česa nema, komu se kaže da je sirotinja ili siromah? Kako živu kod kuće, kako među svijetom? U čemu se osobito poznaje razlika od bogatijih (u jelu, odijelu, svetkovanju)?* Prava je sirotinja u selu kuća koja nema ni konja ni vola ni krave ni krmeta, dakle ništa od životinje, a k tomu puno ognjište drobne djece brez hrane i ogriva, brez aljina i drugih potrebitih stvari. Sirotinja se pozna i kod kuće i u skupštini i u crkvi i svagdi. Pokazuje ga njegovo odilo, njegovo zapušteno blido i propalo lice, njegova kapa i kroz nju vireći vlasi, pa i sam njegov razgovor koji je slab i koji podrhtava. Kod sirotinje je stanje brez promjene u petak i svetac. Veliki godovi kao što je Božić više ga žaloste nego vesele jer nema ništa što bi ga na veselje potaklo.

2. **Sirota.** *Ima li u selu siročadi, t.j. djece bez oca i matere? Kako se muče, dok dođu do ženidbe i udaje, ako kada do toga dođu? Tko se za njih brine kod toga posla? Žene li se i udaju li se teško?* U ovoj okolici ima sirotah, t.j. djece koja prirano roditelje izgube, nu ovdi imaju veće milosrđe prama nejakim sirotama koji sebi ne mogu pomoći nego prama odraslima. Prva je briga bližnjeg roda da prime djecu ovaku. Nut li roda nema, sami seljani između sebe razmetnu sirotinju, a više put najde se ljudih koji nemaju svoje djece pa drage volje prime ovaku djecu i odhrane ju kao svoju.

Poznato je u selu kako je jedna kuća primila dva malena dječaka, odhranila ih obadva, oženila, kuću im i dva kućara napravila i istom onda otpustila na otčev grunt. Iza tri godine braća se rastala pa i drugom bratu kuću novu podigla. Pa i djevojke ovako od drugih primljene i odhranjene mnoge se udadu u kuće dobro stojeće jer bogati kolo vode, a sirotinja kuću kući pa ovake često se po udaji usreće. Ako se i ne more svaka u bogatu kuću udati, uda se za svoju sliku i priliku (ubogog momka).

f) Sluge

Tko sebi uzima sluge i za kaki posao? Tko ide u službu (sirotinja i sirota, odrasli, djeca)? Je li sramota ići u službu, ili možda samo za koju posebnu (n .pr. za svinjara)? Koliko koji dobiva plaće i po čemu je plaća veća ili manja? Kaki je život sluzi? (Kako se odijeva, gdje jede i spava, ide li kada na kakovo veselje ili u crkvu?) Kako ga ukućani zovu, a kako on njih? U službu idu dječaci, djevojčice i odrasli momci. Sluge naimaju kuće koje nemaju dosti radnih silah i matere koje imaju malu djecu naimaju djevojčice za dadilje djeci. U službu iz dobro stojećih kuća ne idu momci, nego iz siromašnijih u kojima ima dosti radnih silah, a malo grunta. Mnogi momci idu u službu i zato da sebi zarade ženidbu, to jest odjeću i trošak za ženidbu. Dječaci obično idu za svinjare u najam.

Narodna poslovica veli da svaki konj sebi zob primiče, tako i najamnik. Ako je momak pouzdan za svakog posla, ako je vridan i radin od sebe, k tomu još pošten, vjeran i trizmen, njemu se više plaća i svatko ga traži, a drugi koji se samo za nevolju uzimaju imaju manju i plaću te nisu dobro ni od ukućanah vidjeni. Dobrim slugama prosto je i u veselja i u skupštine, zločesti za to i ne traže privole od kućnog domaćina nego se po noći klatare i lumpuju po miloj volji.

Sluge jedu zajedno s ukućanima i spavaju u kojoj zgradi te imaju pokrivač i prostirač od ukućanah. Odivaju se bolje nego drugi jer što zarade novaca obično u odjeću potroše ne bi li barem odjeća zamamila koju djevojku ili mladu udovicu koje obično puste ovakve bećare u kuću i za njiha se udaju. Ukućani slugu zovu po imenu ili ga naprosto zovu najamnikom, a on ukućane zove kao i drugi: čikom, strinom, baćom, nenom, a vrstnike i mlađe po krstnom imenu.

g) Prosjaci

Ima li u selu (ili prolaze li po selu) prosjaka ili bogaca? Zašto prosjače (jesu li slijepi, kljasti)? Jesu li domaći ili tuđi? Kako prose? Mole li i što mole? Pjevaju li uz gusle, pa što pjevaju? Što im se daje (jaja)? Daje li im svijet rada i prima li ih na noćište? Gdje onda spavaju? Gdje žive (stanuju), ako imadu stalan stan? Bave li se osim prosjačenja još čim drugim (liječenjem, vračenjem)? Ima li među njima tatova i pijanica? Kada se i gdje skupljaju? Imadu li kakovo svoje društvo? Što se o tome društvu zna? Imadu li svoj jezik kojega drugi ljudi ne razumiju? Što se još zna o njima? Prosjaka ima dosti koji prolaze kroz sela i dolaze u kuće. Ima ih sakatih, kljastih i slipih. Vele da prose jer su siromašni. Ovo su sve sami stranci od Dalmacije i Like te ih se mnogo naselilo po bivšoj Krajini, osobito u selu Štitaru te ovamo zalaze prosjačiti. Osobito kad su vašari i veliki godovi kod crkve, nalazi ih se dosti. Oni obično ištu na put Božji ili uz gusle pjevaju dirljive pjesmice što narod rado ćuti, a ženskinje suzama orose jagodice. Kod crkve i na vašaru darivaju ih novcem, a kod kuće brašnom ili čim drugim.

Prosjaci koji obično ovamo dolaze su iz Štitara, a tamo su stalno nastanjeni te imaju svoje kuće i okoličari kazuju da među njima nema tatovah. Iz Srbije kadkad dojdu crni Gurbeti. Ovi svit izvaraju proseć, minjajuć stare kotlove za nove koji obično izgube dno brzo. Truju pernatu životinju i kad ova pocrka oni ju jedu. Ovi su pogibljivi svakako za sve, a osobito za dobre konje.

U vrime šljivarsko kad se u Brčkom šljive prodaju, tamo nadojdu mnogobrojni prosjaci stranjski, a njima se pridruže domaće Ciganke koje obično se pokriju bilom ponjavom da se misli da su one muslimanke, koje do velike oskudice nikada ne prose. Ove dakle posjedaju kraj puta te čitav dan s užasavajućim krikom ištu milostinju od prolazećih. Ovi starinski prosjaci imaju svog ravnatelja koji jim, kako rekoše, plaća mjesečno. On jim hranu proviđa i jednu kuću izvan grada iznajmi te ima svijuh imena popisana i svaku večer tamo se skupljaju i izprošeno njemu daju. Ako tko malo ili ništa uvečer ne prida, ta obično dobije batinah i bude iz kompanije otjerana. On samo prosjakinje ženske podržaje, djevojčice i žene.

Ovaj isti starešina prosjakinjah bio je Nazarenac te je bio počeo ovu sljedbu oko Brčkog širit, no došao je u ruke pravde radi njekakih ukradenih konjah, đe je sud saznao i za ovu njegovu trgovinu s prosjacima, pak je protjeran.

h) Cigani

Ima li cigana, koji stalno u selo ili u blizinu sela dolaze, ili su baš naseljeni? Jesu li crni? Govore li i našim jezikom i kojim još? Kako se nose i češljaju (nemaju li duge kose)? Čim se bave (kuju, gataju)? Dolaze li među naš svijet i po kakom poslu? Kako je svijet s njima? Žene li se možda naši s ciganima, ili cigani s našima? Što se još o njima zna? Je li tko možda naučio njihov jezik? Pa kaki je to jezik? Je li narod poprimio koju riječ od cigana? U ovoj okolici nema nikakih Ciganah niti krštenih niti nekrštenih. Domaći, to jest bosanski Cigani prolaze kroz sela, prodaju sita i rešeta, kupuju i prodaju konje, kupuju goveda, osobito junad za noža koje po čaršijama kolju. Domaći Cigani svi govore samo hrvatski.

Zalaze u ova sela i takozvani Kalavrasi (Karavlasi) koje stranci također zovu Ciganima, što nemaju pravo. Oni to sude po crnoj puti, ali to ne stoji. Kalavrasi su sasvim drugog poriekla od Ciganah. Već sama rič Kalavra dokazuje da su ovi starinom iz Kalabrije. Muslimani ih zovu Karavlasi, što po turskom jeziku znači crni Vlah. Oni su rasuti svud po Bosni. Rado borave blizu šumah đe ima krupnih bukavah ili vrbah ili jošikah i od ovih prave karlice, korita, čanke, vretena i mosuriće te ženama prodaju za novac ili za brašno minjaju. Među sobom govore kalavraški, a s narodom hrvatski, samo pogrešno upotrebljuju. Mušku vele ona, a žensku on, a tako i druge riči sve krste.

i) Gospoda

S kakvom gospodom imade narod posla (sa župnikom, načelnikom, bilježnikom)? Kako se vladaju jedni prema drugima, kad se sastanu na putu? Dolaze li gospoda narodu u kuću i kada? Kako ih primaju? Zovu li ljudi gospodu za kuma ili na kakovu drugu domaću čast (na svadbu)? U okolici su ovoj gospoda svećenici, upravitelj izpostave kotarske, bilježnici, načelnici i učitelji. Kod ovih svih narod često ima posla te s njima često i opći. Kod krštenja i ženidbe često kumuju načelnik, bilježnik i učitelj. Kod svakog većeg veselja kao ženidbe, blagosova nove kuće i inače često su od seljakah pozvani bilježnik, načelnik, učitelj i svećenici.

k) Odsutni

Ima li ljudi kojih dugo (više godina) nema kod kuće? Gdje su i po kojem su poslu otišli (vojnici, iseljenici u Americi, hajoši u staro vrijeme)? Misle li što na dom i što pišu odanle, gdje su? Što im od doma odgovaraju? Vojnici mnogi su odsutni od kuća, i po tri godine. Često pišu ukućanima i zahtjevaju da im se pošalje novacah. Mnogi, osobito momci, idu za kočijaše u veće gradove ili u stanarstvo bezima i tako po više godina budu odsutni. Mnogi radi tjeskobe ovdi pokupovali su pašnjake na strani, te tamo godine i godine kod marve ostanu, a ritko kući dolaze jer tamo im se hrana i drugo potrebito šalje.

6. Kako živu bolesni i nakazni ljudi?

a) Bolesni i nakazni na tielu

1. Ako ima gdje bolesnik, osobito, koji dugo boluje, mari li tko za njega osim njegovih? U čemu se to pokazuje i vidi? Nahodi se bolesnikah koji godine i godine boluju. U njihovoj bolesti osim ukućanah i bližnjeg roda koji ga dvore i dan i noć, pohađaju ga i susjedi i daljni znanci te ga tješe i razgovaraju jer to drže za sevap (zadužbinu) pohoditi bolesnika. *2. Ako je tko nakaza, t.j. takav, da je grbav, šepav, gluh, kako se drže ljudi prema njemu: žale li ga i miluju, ili mu se rugaju, ili kažu: najbolje bi bilo, da ga Bog uzme? Kaki su prema njemu njegovi najbliži (otac, mati, braća, rodbina)? Kako po svem tom živi sa svojom nesrećom: podnosi li ju lako?* Ima ih u leđima slomitih te su grbavi, ima ih te posve ne vide, ali ovaki po selima živu u svojim kućama mirno. Više ih sažaljuju nego osmijavaju jer se boje Božjeg pokaranja i Bogu zafaljuju da nisu onaki. Ali sasvim je malo ovakih sakatunah i slipacah u ovoj okolici. Roditelji i bližnji rod ustrpljivo ovake podnose, i ako tko rekne da se ovaki pošalju u bolnicu ili nemoćne, to roditelji nipošto ne trpe. "Naše je", vele, "dite, kod nas ima živjeti i umrti."

b) Bolesni na pameti

1. Kaki je život ljudima, koji nijesu posve pri pameti, koji su samo malo "trknuti", "šiknuti", "prismuđeni", ili kako se još zovu? Kaki im je život među svojima, kaki među svijetom? Ima maloumni' ili kako ovdi vele luckasti' i šenuti', njekoliko slučajevah. Ove većom radi njihove tupoglavosti svit izsmijava, ali ih opet svatko trpi i svatko jim pruža jelo i prinoćište ako po selima odaju. *2. Kako živu potpuni luđaci? Kako s njima njihovi, kako svijet?* Podpuni' luđakah u okolici ima također njekoliko, pa opet i njihovi ukućani trpe ih i s njima bortaju do smrti, a u umobolnicu poslat ih neće jer to drže za grihotu svoga iz kuće u svit slati dok su oni i on živi.

7. Zločinci i drugi rđavi ljudi

a) Zločinci

Kakovo se zlo čini u selu? Kakih ima varalica? Prodaje li tko na krivoj mjeri? Prodaje li tko nezdravo meso ili žitak? Ima li kriomčara? Krade li se mnogo? Tko i što krade? Ima li konjokradica? Kaki su to ljudi? Bavi li se tko krađom kao zanatom? Pomaže li tko u krađi tatima (ciganima)? Ima li možda društvo razbojnika, hajduka ili je toga bilo u tom kraju? Kako svijet s njima, što o njima pripovijeda? Je li tko komu kuću kada upalio i zašto? Tuku li se ljudi često i zašto? Je li tko koga ubio, pa kako i zašto? Ubijaju li žene plod (zamet, dijete) u utrobi? Kako svaki pojedini od ovih rđavih ljudi živi kod kuće i među svijetom? Ugiblju li se svijetu i svijet njima i što se o njima govori? Ovdi osobitih zločinacah nema. Od krađe ukrade se kadkad prase, puran, kokoši, iz hambara hrane i drugih sitnicah. Mnogi ukućani muški, a osobito žene vlastite kuće podkradaju te u dućane seoske nose hrane, slanine, masti, jajah i drugog koješta te zato kupuju muškarci pakliće duvana, ženske opet sebi kojekake šeprtljice, a osobito kave i šećera. Konjokradicah u ovoj okolici nema, a nije se čulo da Ciganima pomažu. Isto tako nema ni hajdukah nit je bilo.

U ovoj okolici također ne pamti se da je tko komu kuću ili što drugo zapalijo, takih zločinacah ovdi nema. Više puta se ljudi među se posvade i potuku, a događalo se da njetko njekoga i na mjestu ubije. Najviše slučajevah ubojstva događa se među momcima, kod djevojakah ili na sastancima njihovim.

Da žene ubijaju u sebi zamet dječinji, ni to do sad poznato nije. Jedan samo slučaj samoubojstva prie par godinah dogodio se je, i to opet u Vinkovcima, a ne kod kuće. Jedan mladić gimnazialac iz sela Donje Mahle zaljubio se je u jednu djevojku u Vinkovcima. Molio je otca da mu dozvoli uzeti tu djevojku. To je otac uzkratio, ne radi šta drugoga, nego da on mora još na veće škole ići. Radi tog sin mu se iz revolvera ustrili što je otac sažaljivao, al već kasno.

b) Pijanice, vikači, svadljivci, razbijači

Ima li takih ljudi u selu? Kako su postali takovi? Ima li i među ženama pijanica? Kako živu doma i među svijetom? Pijanicah i svadljivaca po selima ima, ali razbijačah nema. I pijanice samo su taki kad lahko mogu dobiti rakije, al inače da su vječiti i svagdanji, nisu. Ima i jedna žena koja se kod svake prigode zna natrusiti rakije do vrata. Nju svatko drži za pravu ludu, ruglo i sramotu za čitav spol ženski.

Prie 40-50 godinah u ovoj okolici jedva bi našao tri pijanca. S ova tri pijanca matere su plašile djecu. Samo ako se opazi pijan čovjek u blizini, odmah viču: "Bježite, djeco, eto pijana čovjeka!", i djeca su se od njiha krila kao od divlje zvieri. A sad kad je tako malo rakije i kad je tako skupa, mnogi se u njoj kupa i čini od sebe svinju.

c) Bludnice i svodilje

Ima li u selu kurva, kurviša, svodilja (t.j. žena koje kod sebe drže i k sebi mame žensko na nepošteni posao)? Kako živu? U ovoj okolici očitih bludnicah nema, a niti svodiljah, samo djevojke jako su pokvarene mnoge jer se često nezakonita djeca rađaju. Po ovomu se opaža da moral ovdi jako propada, ali se već kroz ovu godinu opaža da to manje biva i da se popravlja.

8. Vjerski život

a) Koje je narod vjere?

Vrši li i kako vrši vjerske čine? (Mole li ljudi kod kuće? Idu li u crkvu k službi božjoj, na ispovijed? Poste li i kako? Idu li na proštenja, sabore, hodočašća? Vrše li vjerske čine od unutrašnje potrebe (pobožnosti) ili samo od navade? Ima li osobito pobožnih ljudi? Kako živu i kaki imadu glas među svijetom?) Ima li ljudi bez Boga? Kakovi su to ljudi? Što se o njima govori i misli? U čitavoj ovoj okolici narod je katoličke vjere. Po strani ima nješto hrišćanah i u Orašju muslimana, ali nisu ni jedni s katolicima pomišani. Ovaj puk veoma je nabožan te uvelike posjećuje crkve, često se izpovidaju, njeki svakog mjeseca, a njeki i češće. More se računati u samoj župi Tolisi da se priko godine po dvadeset tisućah izpovidi. Na oprošćenja ne idu nikada jer to imaju kod sebe. Na hiljade ih ima u pobožnim družtvima kao trećoredacah svetoga Franje, škapulavci Gospe Karmelićanske i Srca Isusova. Bolesnici hodočaste na grob poginulog franjevca u selu Turiću, vele da mnogima bude bolje. Mlogi još strogo poste petke, subote i korizmu.

Nahodi se i veoma pobožnih osobah koje svako jutro su u crkvi pa stari svit po strani ih fali, a mlađi mrmljaju govoreć: "Da će s opancima u raj." Neznabožacah nema premda ovdi zovu neznabožcom svakog onog koji psuje Boga. Narod svaku nesreću vremena pripisuje njima i drži da ne mogu nikada u nebo doći.

b) Ima li u kraju kakova nova vjera?
U ovoj okolici nema nikake nove vjere.

9. Škola

a) *Otkada ima u kraju škola? Jesu li ljudi odmah s početka rada djecu u školu slali, a šalju li ju danas? Šalju li radije u školu samo mušku djecu i zašto? Ima li još i koliko ima ljudi, koji ne znaju čitati ni pisati?* U selu Tolisi postoji škola još od godine 1824. Tako isto i u filiali Donjoj Mahli. Kroz punih dvadeset godina onog vremena bio je ovdi župnikom fra Ilija Starčević. On je te škole ustanovio te je učitelje iz prika dobavljao koji su s dobrim uspjehom djecu samo mušku podučavali. Sad ima ovdi pet školah, jedna ženska, a ostale su mješovite. Pohađa ih djece nešto priko 500. U početku su ljudi rado djecu u školu slali, a i sad šalju te bi i još toliko djece išlo u školu, ali za sad nema prostora. Ove su sve škole u župi Tolisi, a župe Domaljevac i Vidovice nemaju ni jedne škole. Ove škole radi tjeskobe pohađaju dva razreda prie podne, a dva posli podne, a to je veliko pomanjkanje u napredku polovice koji nisu nikada u školu išli.

b) *Je li tko prije, dok nije bilo škole, znao čitati i pisati? Gdje je naučio? Je li se što čitalo (kalendari, molitvenici)? Ima li još gdje kakova stara knjiga? Ima li tko možda kakovih starih pisama?* Prie nego što su postale škole vrlo je malo bilo ljudih koji su znali čitati i pisati. Jedino po koji dječak učio bi se kod župnika da more dvoriti u crkvi i nješto čitati i pisati te su ovaki dječaci slati u samostan za buduće redovnike.

Za starinske knjige i pisma ovdi se ne zna. Jedino nađeno je kod jedne familije proklamacija kršćana u Bosni da se ne protive ulazu vojske austrijanske u Bosnu u vrime cara Leopolda. Spomenuta kuća mislila je da je ovo pismo patenta prakanaturska jer su iz ove kuće posluživali u crkvi. Ovo pismo čini mi se da je pohranjeno u muzeu zagrebačkom.

Od molitvenikah još se more (ali vrlo ritko) naći knjižicah pod imenom *Stjepanuše*, koje je još polovicom sedamnajestog stoleća napisao njekoji franjevac fra Stjepan Jajčanin. U ovom molitveniku opjevan je pakao i u njem stanje nesretne duše, raj i druge kojekake stvari. Ovo su vrlo rado stariji kršćani čitali i gotov na izust znali. Pjesme Kačića već od prvih izdanjah nahode se te se čuvaju po kućama kao amanet koji se pridaje od otca sinu i svi vole prijašnja izdanja nego novija.

VII. PRAVO

A. PRIVATNO PRAVO

I. Obitelj

a) Šira obitelj (zadruga)

α) **S obzirom na osobe. Gospodar.** *1. Može li gospodar (domaćin, gazda) biti i neoženjen i mlađi čovjek?* Domaći kućni more bit mlad i neoženjen čovik. Ovo se osobito i često događa iza smrti otca koji je bio starešina kućni. A događa se i onda kad je ostao njegov brat stariji ili stric, ali ovi su još za života pokojnog starešine dali se na čuvanje životinje ili su priljubili sve druge poslove samo starešinstvo ne vole, te su od sada pripravni i mlađeg starešinu slušati i podložni mu biti. *2. Može li žena biti gospodar, t.j. mjesto gospodara i kada to?* Može i žena biti starešina u kući, a to se događa kad ostanu maloljetni iza otca starešine djeca, a opet nema drugih stariji' zadrugarah.

3. Izbira li družina (zadrugari, ukućani) gospodara ili ta čast ide redom i kakovim? Prisvoji li tko sebi sve po malo gospodarsku vlast? U njekim kućama starešinstvo ide kao po nasljedstvu od starijeg na najstarijeg. A ako ovaj nije sposoban ma po čemu, onda zadrugari izaberu po zdogovoru drugoga priko reda. A njegdi umirući starešina sam priporuči njekoga za svog nasljednika te ukućani i održe njegovu zadnju želju. A ima ih koji malo po malo prisvoje sebi kućno starešinstvo, osobito ako su ukućani miroljubivi.

4. Može li gospodar kazniti družinče (zadrugara), ili ima za to kakav kućni sud? Za pogreške starešina kućni more kazniti družinče ili ako ovo ima svog otca, naredi otcu da ga kazni. *5. Je li gospodar odgovoran za štetu ili kvar, što ju načini koje družinče i za kakovu jest, a za kakovu nije?* Za hotimičnu štetu od strane ma koga družinčeta ovo dobije ukor ili kaštigu, ali za štetu ne plaća ništo. Šteta pada na sve. Ako li najamnik ubije krme ili što slično hotijuć, mora to kući platiti.

6. Kakoga posla ima gospodar s cijelim selom, oblašću, svećenikom ili s drugim ljudima, a taj posao na druge zadrugare ne spada? Domaćin ima posla s cilim selom ako se određuju kaki općinski nameti ili obasipanje selah od vode ili što drugo o čem se svi seljani zdogovaraju. On također ide k sudu, uplaćuje porez i općinske daće. On kod župnika površuje u ime sve kuće dužnosti i to samo spada sve na njega te ga sudovi sama i prizivaju. *7. Može li domaćin bez dopuštenja zadruge kupiti štogod i prodati?* Stvari manje vridnosti more i kupiti i prodati, ali u većim mora pitati. *8. Može li se gospodaru uzeti gospodarska vlast, pa tko to može i zašto se to može?* Domaćinu more se oduzeti starešinska vlast, i to često se dogodi. Vlast mu oduzimaju sami

zadrugari, a to biva zato ako se starešina propije i zanemari upravu poslovah, ako njegovom nemoćnošću kućni imetak počme propadati ili ako se vidi da ne zna kućom upravljati ili napokon ako počne članovima očevidno krivo činiti. Tad zdogovore se i drugog postave domaćina, a on onda ide s drugima na rad. *9. Kad nema gospodara (kad umre), postavlja li se odmah drugi ili je, dok drugoga postave, koji zadrugar mjesto gospodara i koji?* Kako u kući umre starešina te ga sahrane, odmah zdogovor bude i novog domaćina postave. Ovo se odmah saopći knezu, općini i župniku.

10. Tko i kako postavlja gospodaricu (domaćicu)? U zadružnim kućama kad izaberu starešinu, ovaj da bude drugima pravo izabere starešinicu ili najstariju u kući ženu ili ženu drugog brata ili strica, samo svoju ne. A njegdi, i to češće, starešinica bude žena domaćinova. *11. Mora li baš gospodarova žena biti gospodarica ili može biti i koja druga? Može li i djevojka i udovica biti gospodarica?* Starešinica more biti i udovica, osobito koja je i za živog svog muža bila to i koja je ravnanju kuće vješta. Djevojka također može biti starešinica, ali samo ona koja je ostala neudata te je već zavečala i ne misli na udaju. *12. Na što se gleda kod postavljanja gospodarice?* Kod postavljanja domaćice gleda se da bude pametna žena koja zna svakoga uljudno na pragu pozdraviti i uljudno pričekati jer starešina nije uvik kod kuće. Gleda se da je štedljiva i da zna kuću kućiti i svega pohraniti što za kuću treba. Mora znati i lipo peći i kuvati i druge u tom podučiti i da je pravedna prema svima, osobito prema djeci. *13. Što smije gospodarica, a ne smiju druge žene?* Starešinica smie nješto za kuću kupiti i prodati, osobito pernate životinje, jaja, sira i masla, prosjacima diliti ili u novcu ili u brašnu ili u slanini, komšijama pozaimati smoka, soli ili što drugo, a to sve ne smiu druge žene činiti osim njezinom odlukom.

Zadrugari

14. U kojoj dobi dobiva momak riječ u zadrugi kao i drugi stariji zadrugari? Mlađi, pa ma i oženjeni bili, dok im otac živi nemaju prava ništa određivati da budu ravni starijim. Mogu štogod reći ili za ili protiva, ali to je samo kao savjet ili osobna primjedba, ali se samo otčeva rič uvažuje.

15. O čemu se zadrugari na okupu dogovaraju, a što može gospodar ili gospodarica sama učiniti i odrediti? Ukućani se zdogovaraju i vićaju kad će kuću ili koju drugu zgradu praviti. Koju će zemlju orati, kositi, pasti ili šljivama zasaditi. Kad će koji komad zemljišta ili prominiti ili prodati ili kupiti. Kod prodaje također volovah i konjah zdogovaraju se. Tako isto kad će komu kod ženidbe kumovati ili starosvatiti. U manjim stvarima kao kod prodaje krmeta, janjeta, ovce i ovna, to more starešina prodati i kupiti brez zdogovora, a tako i domaćica suvišnu pernatu životinju, sir, maslo i grah more prodati. *16. Kad se dogovara, na čije ostane: onako, kako ih više hoće?* Kod zdgovaranja, odluči se po većini glasovah.

17. Mogu li zadrugari imati svoju osobinu? Ima li u toj osobini i nepokretnih ili samo pokretnih stvari, pa koje su to obično? Zadrugari mnogi po ženidbi dobiju ne samo stvari pokretne, nego dobiu i zemljišta i šljivike kao miraz i s ovim raspolažu po volji, dajuć drugom zemlje na izor. *18. Idu li zadrugari u službu? Služe li zadruzi, ili sebi? Idu li na takovu službu i djevojke? Ako koji zadrugar što zasluži izvan družinskoga posla; ako što dobije ili nađe (n.pr. pčelac u šumi); ako kod obavljanja kakvoga družinskoga posla što više steče, nego što je dužan, je li to njemu ili zadruzi?* Zadrugari idu i u službu, pak što zarade to ide u zadrugu jer ih je zadruga tamo poslala. Ako koji zadrugar najde pčelca, to je samo njegovo. More dati na plodenje komu hoće. Kad zadrugar štogod svojim poslom više steče, sve pripada zadrugi.

19. Može li sebi koji zadrugar na zadružnom zemljištu gdjegod uz kraj ili među drugim usjevom štogod posijati ili posaditi? Zadrugar more i na zadružnom zemljištu posijati na svoje ime lana, al ako mu zadruga to dozvoli, inače ne. *20. Što još može zadrugar sebi uzeti od družinskoga imetka (smije n.pr. za želju sebi ubrati ili otrgnuti grožđa, voća, uzeti jaje)?* Ako koji zadrugar ubere voća, grožđa, bostana ili što drugo za jela, tomu se zadrugari ne protive, ali da bi davao na stranu, to već zadruga ne trpi. *21. Ako zadrugar ostane nekoliko godina izvan kuće, gubi li tim ili umanjuje li svoje pravo na zadružni imetak? Može li se povratiti, kad hoće, u zadrugu?* Ako zadrugar uz privolu zadrugarah bude i više godinah odsutan, ne gubi ništa kod zadruge i ima pravo kadgod se povrati na sav imetak. Ako li to učini po volji svojoj, onda gubi pravo na onaj imetak koji je stečen u njegovu odsuću.

22. Ako je gladna godina, je li zadrugar, koji ima štogod, dužan od toga dati zadruzi i vraća li mu se to i kako? Ako je gladna godina ili ako se kupuje zemlja ili pravi kuća te ako zadrugar u to ime dade od svog imetka, to mu se kasnije vrati. Ako li i drugi dadnu, to se kući poklanja. *23. Tko zadrugarima kupuje odjeću i obuću?* Gunjeve, kožuhe, fermene i obuću kupuje starešina iz općeg svima, ostalo kao prteninu proviđa svaka familija sebi.

24. Dijeli li se ljetina i kako se dijeli? Od ljetine ne dili se ništa, samo se dili vuna kad se ovce ostrigu, a lan svaka familija sebi usije po jedan ili dva sloga pa tako ga i čupaju i svatko svoje redi. *25. U čemu zadrugari ne moraju slušati gospodara, pa ga i ne slušaju, a u čemu ga slušaju, a ne bi morali?* Ako domaćin malo natrusi se pak za svoju volju naredi da zadrugari ufate kolo ili da moraju pjevati, te ako učinu, čine za ljubav, ali ne moraju.

26. Kojim se redom zadrugari žene i udavaju? Što zadruga mora dati mladoženji i udavači, što djevojci, kada se udaje, što udovici? Udrugari se žene po redu kako je koji stariji, ali dogodi se da se i mlađi prie oženi. Ako je jedan brat već oženio dva sina, a ima i trećeg na ženidbu, a drugi ima samo jednog sina pa bio i mlađi, ima pravo da se njegov oženi prie starijeg stričevića. Gleda se ravnopravnost. Mladoženji i

udavači dužne su zadruge od općeg imetka kupiti gunjeve i čizme ili barem cipele. Udovici daje se njezina osmina od sveg imetka ako je brez djece, ako li ima djece, to ostaje djeci. Jedino nosi svoje ruvo i što je dobila kod vjenčanja.

Sluge u zadruzi

27. Mora li sluga slušati samo gospodara, ili i druge ukućane i koje? Sluga ne samo da mora slušati domaćina, nego i braću njegovu i sve starije kad osobito domaćina kod kuće nema. *28. Je li zadruga odgovorna za štetu, što ju sluga počini, i za koju jest, a za koju nije?* Ako sluga hotimice štetu napravi, sam za nju odgovara, n.pr. u hladu spava, a životinja koju mora čuvati štetu čini. Ako li nehotice to dogodi se, onda šteta pada na teret zadrugi. *29. Ako ga zadružne žene rede i peru, kojim to ide redom?* Ako žene rede slugu, to ide po redu: kad je koja poreduša, onda mu aljine luži i krpi. *30. Ako bi sluga u zadruzi umro, bi li ga zadruga uredila i pokopala; čiji bi to bio posao?* Ako sluga u zadrugi umre, osobito ako nema roditeljah i ukućana, zadruga ga podpuno sahrani kao i svako čeljade iz kuće.

β) **S obzirom na stvari**. *1. Što sve spada k zadružnom imetku: livade, njive, vinogradi, pašnjaci, šume, ili kuće i mlini i kako se zove taj imetak jednom riječju?* K zadružnom imetku spadaju sva zemljišta, šume, šljivici, zatvori, životinja, kuća, zgrade i vodenice. Ovo sve zove se imovina, posjedi i vlasništvo. *2. Misle li zadrugari da s tim imetkom mogu učniiti, što ih je volja, ili drže da ga moraju čuvati i ostaviti nasljednicima?* S godišnjim prihodima zadrugari mogu postupati kako hoće ili zadržati ili prodati, ali zemljišta, šume, voćnjake i zgrade, ako to sami nisu stekli, moraju ostaviti nasljednicima kao što su i oni od drugih naslidili i dobili.

3. Koje se pokretne stvari ne smiju prodati, a koje smiju i kako se ove posljednje zovu? U zadrugi nije pripisano što se ne more prodati, što li ostaviti u stvarima pokretnim. Samo polag one rečenice: "Iza ljudih ostaje.", moraju svi zadrugari nastojati da potomstvu ostave, ako ne više, barem koliko su sami baštinili. *4. U kojem se slučaju može ipak što od onoga stožera prodati? Tko treba da na to privoli i kako se to događa?* Ipak ima slučajevah radi kojih mogu zadrugari prodati i pokretne i nepokretne stvari od opće imovine. Prvi uzrok jest gladna godina. Za izhraniti zadrugu mora se nješto prodati. Naravno da se na to najviše pazi da se prodaju prie pokretnosti pa nepokretnosti. Drugi uzrok je gradnja kuće ili druge nužne zgrade, izvanredna nesreća koja snajde zadrugu ili sudski troškovi i druga kaka odšteta. Da se to more prodati, mora domaćin i njegova braća i drugi jednaki familijaši da na to pristanu.

b) Obitelj uža

α) **S obzirom na osobe**

Ženidba

1. U kojim se godinama momci žene i djevojke udavaju? Momci se sad po propisu žene u navršenoj osamnajestoj godini, a djevojke od šesnaest godinah. Prie su se ženili i udavale s manje godinah, ali iza okupacije državno i crkveno odredito je ovako. *2. Kada se drži da je vjera sklopljena?* Zaruke su sklopljene kad mladenci dojdu k župniku te ih on prstenuje. Ovdi izjavi momak da će uzeti djevojku, a ona izjavi da će mu biti zaručnica. Momak dade djevojki prsten, a ona njemu vezen otarčić u zamjenu. Ovo bude pred župnikom i dva svjedoka. Tad jih župnik uzme u zapisnik. Ovo sve pokazuje da je među mladencima vjera sklopljena. *3. Zašto se obično vjera razmetne (razvrgne)?* Uzroci radi kojih se vjera ili pravo zaruke razmetnu jesu: pronajde se kasnije rodbinstvo ili da je djevojka s njekim drugim već obraz izgubila ili momak da je u istom slučaju s drugom djevojkom ili kroz nješto drugo zavade se među sobom i već su zaruke razkinute. Često momak iza zarukah zavoli drugu curu ili cura momka drugog i tako se zaruke kidaju.

4. Mora li ona strana, koja vjeru razmetne, dati kakvu naknadu? Strana koja pofali gubi sve što je drugoj stranki dala i mora stranki koja je na riči ostala amanet dvostruko platiti. Amanet se broji što se u novcu dade. *5. Kada je i zašto slobodno vjeru razmetnuti?* Slobodno je vjeru razmetnuti ako iz kakog uzroka obe stranke na to pristanu. Ako jedna stranka iza prstena stavi se u ašikovanje i grišne odnošaje s trećom osobom i to bude dokazano. Ako mladić mora stupiti u stajaću vojsku, a djevojka ga kroz tri godine neće čekati.

6. Što bude, ako je momak bio već s djevojkom, kojoj je dao vjeru i osramotio ju tako da se to vidi? Ako momak ostavi djevojku zaručenu koju je oskvrnio, sud ga osudi da mora plaćati za maloljetnosti djeteta hranu i odgoj materi dječinjoj. *7. Što bude ako je tko drugi bio s djevojkom prije vjenčanja?* Ako li je tko drugi prie vjenčanja s djevojkom zaručenom imao griešnog odnošaja, obično vjerenik ju odpusti, a ona zavodnika tuži duhovnoj i svjetovnoj vlasti.

8. Kakovi se rođaci ne smiju uzimati? Rodbina među sobom ne more se uzimati do uključno četvrtog koljena pa ovo rodbinstvo bilo po muškoj ili ženskoj krvi. Ne mogu se uzimati kumovi kršteni i krizmani. To rodbinstvo postoji između kuma i kumčeta i između kuma i roditeljah kumčetovih. Ne more uzeti (oženiti) svoju svast, t.j. sestru ženinu. Ako je tko posinit ili pokćerit, ne more se uzimati s djecom poočima, ali ako je to pismeno provedeno, inače nije rodbinstvo. *9. Tko se još s kim ne smije ženiti (kum s kumom, pobratim s posestrimom)?* Kumstvo vjenčano nije nikako rodbinstvo jer su to samo svjedoci kod vjenčanja. Tako isto pobratimstvo nije

nikaka rodbina premda izbjegavaju vjenčanje među pobratimstvom i posestrinstvom. *10. Ako je tko tuđe dijete uzeo pod svoje mogu li se njegova rođena djeca ili rođaci s tim djetetom vjenčati?* Ako tko adoptira diete paka učine baštinikom svog imetka kao i vlastitu djecu i to sve ako bude prid sudom potvrdito, onda ne more niti onaj koji je adoptiro uzeti dite adoptina, a ne mogu se ni njihova djeca uzimati.

Muž i žena

11. Mora li žena biti mužu pokorna i u čemu se to vidi? Žena mora biti podložna svom mužu u svem što se ne protivi Bogu, vjeri i spasu duše. A to se već vidi da žena i jest, kad žena izvršuje sve muževe zapovidi i naredbe. *12. Ima li domazet (čovjek koji se priženi u kuću) istu vlast nad ženom kao i drugi muž?* Svaki domazet ima vlast nad ženom kao i drugi muževi. *13. Pridržaje li domazet svoje prezime, ili prima ženino ime? Kako se zovu djeca: po njegovu ili materinu prezimenu?* Domazet zadržaje svoje prezime i djeca koji' bude imati nose njegovo prezime.

Roditeli i djeca

14. Može li otac sa sinom, što mu volja, n.pr. protjerati ga iz kuće? Otac, ako mu sin ne ide pod ruku, ima pravo sina protjerati iz kuće. *15. Ako je sinovima premalo očevo zemljište i cijeli imetak, a da bi mogli zajedno ostati na njem, što bude? Koji sin ostaje na zemljištu i kako se to uredi?* Ako je sinovima otčevo zemljište primaleno, onda idu njekoji u najam, tamo novac zarađuju te tim novcem kupuju još zemljištva ili se koji priženi i na drugom mjestu zakući. U tom se ne gleda tko će izaći iz kuće, tko li će ostati. Koga sreća posluži da ga koja udovica zavoli, toga i pušću k sebi u kuću. *16. Drži li narod, da su djeca dužna hraniti u starosti svoje roditelje i sahraniti ih?* Narod drži pod smrtni grih da su djeca dužna iznemogle roditelje do njihove smrti hraniti, dakle to ako ne bi činili smrtno bi sgrišili, premda se najde koji izrod koji svoje stare roditelje ostavi i napusti svaku brigu za roditelje, ali na take prstom upravljaju da će to isto od svoje djece doživjeti.

Pod svoju uzeta (adoptovana) djeca

17. Događa li se da tko posini ili pokćeri tuđe dijete, pa zašto se to čini? Čine li to samo muški, ili i ženski; uzimaju li za te mušku ili žensku djecu? Ima li kod toga kaki običaj (obred)? Ima li poočim isto pravo i dužnost kao i pravi otac, a isto tako ima li to posinjenik kao rođeno dijete? Promijeni li posinjenik svoje prezime? Kako je od sada posinjenik prema svojim pravim roditeljima i oni prama njemu? Kolika je obična razlika u godinama među poočimom i posinjenikom? Dogodi li se da tko posini čovjeka s djecom? Ima događaja da njetko posini muško dite. To se osobito dogodi ako su se braća rastala pa u jednog brata nema ni jednog djeta, ovaj posini bratovo dite i učini ga baštinikom svog

svega imetka. Na ovo najprie privole roditelji djeta, po tom ide se k sudu te ovo i prid sudom izjavi se s jedne i druge strane, a sud to uknjiži u gruntovničkoj knjigi. Ako je dite posve druge familije, kod tog ne minja svog prezimena. Žensku djecu pokćeruju, ali na ovu se gruntovnica ne prinosi, nego ju odgoje i udaju.

Poočim ima nad posinkom pravo kao pravi roditelj i ono mu je dužno biti poslušno kao pravom otcu. Posli ovog posinenja pravi roditelji i u buduće paze lipo svoje dite, a i ono se sjeća s poštovanjem svojih roditeljah. Sad je kao janje s dvie majke. Što se tiče godinah između poočima i posinka, obično ljudi stariji koji već nemaju nade da će od svog srca imati poroda posinjuju tuđu djecu. A čulo se nije da je tko čovika s njegovom familijom ikada posinjio.

Nezakonske žene i djeca

18. Kakovo pravo ima nezakonita žena u zadruzi, ako zadruga ikako i trpi takovu ženu? Nezakonska žena, to jest koja je nezakonito rođena, ona se već drži za zakonitu jer je po vjenčanju svojih roditeljah pozakonita. Za to ima sva prava kao i druge žene te ju nitko ne kori radi nezakonitosti. *19. Kakovo pravo imadu djeca nezakonske žene u zadruzi?* Nezakonske žene djeca imaju pravo kao i druga radi uzroka već gori napomenutog, a nezakonita djeca (kopilad) u zadrugi imaju pravo na ono što pojedu, popiju i poderu, više ništa. *20. Zovu li ljudi nezakonsku ženu i djecu po prezimenu muževu i očevu, ili (dijete) po prezimenu očevu ili materinu?* Žena nezakonska zove se po prezimenu svog muža i svojih roditelja koji su ju po vjenčanju pozakonili. A nezakonito dite ostaje pod prezimenom svoje matere uvik ako se mati kasnije ne vjenča i ako njen budući muž neće da zna za njezino nezakonito dite. *21. Drži li se da je nezakonska žena u muža samca kao i zakonska ili mnogo manje? Poštuje li tko taku ženu?* Nezakonska žena kako u samca tako i u zadrugi drži se kao i druge žene radi vjenčanja.[14]

β) **S obzirom na stvari**

1. Drži li narod da je imetak muža i žene zajedničko, je li samo muževo, ili svak ima svoje? Čim se vjenča momak i djevojka ili udovac i udovica, sve što imaju jedno i drugo postaje između njiha općenito. Istina, nepokretne stvari ostaju u gruntovnici pod imenom žene, ali plodove uživaju zajedno. A to narod drži da tako mora biti općenito sve. *2. Čije je ono što žena sa sobom donese (miraz, dari)?* Već rečeno je da miraz koga je žena donila postaje vlasništvo i muža, samo nekretnine brez privolje ženine muž prodati ne more. *3. Kad se ženidba razvrgne, što bude s mirazom i djecom?* U ovoj okolici još se dogodilo nije da je ženidba posve razvrgnuta. Na njeko vrime

[14] Nedostaje 22. pitanje iz Radićeve *Osnove*: *Kakova je razlika ako mati nezakonskoga djeteta živi s ocem djetetovim, ili ako ne živi?*

to bude, ali posve nikada. *4. Po smrti ženinoj komu ostaje miraz, ako ima djece, a komu, ako nema djece?* Po smrti žene, miraz ako ima djece ostaje mužu i djeci, ako li nema djece ostaje mužu, a za nekretnine ako žena ima braće, vraćaju se na braću. *5. Mogu li djeca imati što svoje, pa što je to obično?* Djeca dok jim živu roditelji ne mogu imati ništa da se broji posebno njihovo, osim ako im je što tko drugi sa strane poklonio.

c) Dioba zadruge

1. Ima li svaki zadrugar pravo tražiti, da ga odijele? Svaki zadrugar nema prava tražiti diobu. Na primjer, dok živu roditelji, t.j. otcevi, sinovi nemaju prava iskati diobu. To pravo imaju samo braća i one stranke koje imaju pravo kao i braća po smrti svojih otacah. *2. Ima li zadruga pravo dati kome dio, što ga ide, pa ga istjerati iz zadruge?* Ako radi njekoje osobe u zadrugi zadruga mnogo trpi i štetiva, zadrugari imaju pravo odkrojiti dio i iztjerat ga iz zadruge: to je "narodni sud". *3. Ima li zadruga pravo istjerati zadrugara i bez dijela?* Zadruga, ako jednog zločinca u zadrugi živi otac i na to privolji, more brez dila takog iztjerati jer otac ima pravo sinu dati i ne dati.

4. Dijele li se na loze ili na glave i na kakove: odrasle, pa koji se broje među odrasle? Ako se dijeli na glave, daje li se ipak što više onome, koji ima više djece i od čega mu se daje: od pokretnoga ili nepokretnoga? Dioba čini se po familijama. Koliko ima u kući braće ili jednakih braći. Sve pokretne i nepokretne stvari na jednake dilove razdile se, jedino hranu dile po glavama. Tako na jednoj strani dogodi se samo jedan brat više puta sam, a na drugoj strani pet njegovih bratićah sa svojom djecom. Sav imetak podili se na dvoje. Jedan dio ovom samcu, a drugi dio na pet sinovah. *5. Broje li se žene kod diobe, t.j. dobiva li udovac upravo toliko, koliko i oženjen čovjek?* Samo kod djelidbe hrane dobivaju svi po glavama muško i žensko, malo i veliko, a u drugom dobije jedan stric koliko pet sinovacah, pa zna stric bit i udovac.

6. S kim ostaju udovice, pa djevojke bez oca i brata? Iza djelidbe djevojke brez otca i udovice ostaju kod one familije s kojom su se bolje pazile. *7. Daje li se roditeljima odrasla momka ili djevojke trošak za svadbu (krava ili štogod drugo)?* Kod djelidbe uzima se u obzir ako jedan otac ima sina koji još nije se oženio, a drugi su već izženili se, ovom otcu obično dadnu iz sve imovine ili kravu ili u novcu za ženidbu njegova sina. *8. Kako se dijeli prirod (ljetina), pa kako onaj koji je još na polju, a kako onaj koji je već pobran i spremljen?* Prirod godišnji dijeli se po glavama, a ako je još nešto ne sabrano, to podile po slogovima ili skupa svi urade i tad podile. *9. Dijele li se sami, ili zovu "dobre ljude"? Tko su ovi ljudi, pa plaća li im se i koliko?* Ima kućah koje se same među sobom za djelidbu nagode i nikoga ne zovu, ali takih je malo. Većom stranom zovu kneza i druge mirne i nepristrane susjede, osobito ljude starije, pa njegdi ne mogu ih ni ljudi podiliti nego zovu komisiju iz suda. Samo sudskoj komisiji se plaća, a ljudma se ništa ne plaća. Komisiju plaća stranka nezadovoljna koja komisiju

dozove. *10. Može li sin, koji se u drugu kuću priženio, i kći, koja se udala, tražiti očev dio iz zadruge, iz koje su otišli? A ako nema doma više djece, ostaje li očev dio zadrugi, ili ovima, koji su iz zadruge otišli?* Po smrti očevoj sin koji je iz zadruge otišao i kćer koja se je udala mogu tražiti svoju očevinu pokretnih i nepokretnih stvarih. Ako pokojnik ima još u zadrugi živuće djece, ipak ovi koji su u drugu zadrugu prišli ili se tko udo od svoje braće i sestarah mogu tražiti svoj dio otčevine. Ko što i traže i nalaze. Zadrugi jedino pripada imetak ako ovaj nema živuće djece nigdi.

d) Nasljedstvo

1. Ako u obitelji ostane samo kći, što bude? Ako u obitelji samo ostane kći, ona postaje baštinicom svega. Ako je kmetovska kuća, nepokretnosti pripadaju begu, a pokretnosti njoj. Ako li je svoja zemlja, ovaka kći vjenča se za njekoga, koga pusti u kuću. *2. Kad zadruga izumre i nitko više ne ostane, što bude s imetkom?* Ako zadruga posve izumre, sav imetak ide u erar. *3. Kad tko načini oporuku usmeno ili pismeno, drži li se upravo onako, kako je pokojni odredio, ili se što mijenja, pa kada i zašto?* Do okupacije bilo je da kad tko oporuku pismenu ili ustmenu prid ljudma načine, to je bilo kao sveto. Po njoj je uvik stvar izvršavana. Iza okupacije vlada oporuke ne uvažuje, ma ona po samom načelniku i bilježniku bila napisana i potvrdita. *4. Komu se obično ostavlja imetak?* Obično imetak ostavlja se najprie sinovima i kćerim, ako ovih nema ostavlja se braći pa bratićima i najbližoj rodbini. *5. Što dobiva žena po smrti muževoj, a muž po ženinoj?* Po smrti muževoj ženi dolazi osmina od imetka, a mužu od žene ostaje sve ako je osobito bila dugo vremena za mužom. Ako li prve godine umre, sve aljine njezine i sve ono što su joj dali roditelji vraća se roditeljima, t.j. i pokretne i nepokretne stvari.

2. Stvari

a) Cielo selo kao zadruga

1. Ima li selo kakav zajednički imetak? Je li taj imetak nepokretan, kao što su šume, polja, sjenokoše itd., ili je pokretan, kao što je n.pr. kakova sgrada, životinja (n.pr. seoski bik)? Selo Domaljevac ima svoj nepokretni imetak od prilike od sto jutarah jedno polje i uz polje jednu baru pod imenom Blato. Na polju pasu skupa životinju: goveda, ovce, svinje, kljusad, guske i patke, jer je kraj samog sela. Polje ne ore se nikada nit je zatvoreno nego samo služi za počinak. Spomenutu baru kanalom provedenim do rike Tolise posušili su. Kanal je širok do četiri metra, a dubok je dva metra, dug je nješto priko jednog kilometra. Baru misle orati uopće pod kukuruz. Kukuruz će se staviti u seosku žitnicu te će se prodavati na korist sela. *2. Kako se tim stvarima upravlja? (Tko upravlja, tko obrađuje, plaća porez itd.?)* Porez plaća sve selo na to zemljište. *3. Kako se seljani drže prema zajedničkom imetku: čuvaju li ga, ili pak svak*

gleda, da što od njega otkine veleći "općinsko je"? Nikomu nije dozvoljeno da smie sebi štogod ugraditi od spomenutog zemljišta. Jedino prie dvi godine u sred tog polja zagradili su za selo novo groblje. *4. Može li selo dati pravo na taj zajednički imetak komu iz drugoga sela i kako se to događa? Može li se to pravo domaćemu čovjeku uzeti?* Selo ne more nikomu iz drugog sela dati pravo kako u tom polju, a ne more niti oduzeti komu domaćem seljaninu. *5. Kako je uređena paša na zemljištima, od kojih svako ima gospodara, ali nije ograđeno? Smije li tko svoje ograditi, pa i ograđuje li? Što na to drugi?* U tom polju ne zna se što je čije jer je sve opće pa sebi nitko ne ugrađuje od tog zemljišta. I druga sva sela imaju svoja polja, ali se u ovim poljima zna što je čija dionica te mu je prosto i zatvorit ju. *6. Tko pase blago cijeloga sela? Kako toga plaćaju i tko mu daje "brašno" (hranu)?* U ovoj okolici nijedno selo nema općeg pastira koji bi čuvao svega sela goveda. Svatko svoja čuva i pase. Ima u pojedinim selima po jedan i dva bika općinska. Ali ove bikove daje vlada. Tko se primi bika pak ga kroz tri godine čisti i hrani svojom hranom, tomu ostaje bik u vlasništvo, on ga proda i sebi novac uzme.

b) Susjedi i međaši

1. Kako mora da je kuća ili druga zgrada sagrađena prema susjedu: smije li biti na susjedovu naslonjena, smije li krov biti na susjedovoj strani? U okolici ovoj kuće su guste kao i po varošima, koje imaju svoja dvorišta, ali nisu u pravom redu. Svatko gradi kuću ili u sred dvorišta ili kraj puta, ali uvik odmaknutu od susjedove. Kuća mora sa susjedova zemljišta biti toliko odmaknuta da kap s krova pada po međi. Na to se uvik pazi pa susjedi ma bili najbolji prijatelji. *2. Smije li nečist (od zahoda, gnojišta) ići na susjedovu stranu?* Zahod također mora toliko biti odmaknut od susjedova zemljišta da ne more nečist dopirati na njegovo zemljšte. *3. Mora li susjed prema susjedu sam ograditi dvorište, ili svaki jednu stranu i koju? Ako koji ne ogradi svoje strane, što onda? Smije li onda susjed, koji nije ogradio svoje strane susjedu, prema kojemu se nije ogradio, zabavljati radi kvara, što ga čini živad ili blago?* Zatvor susjedi dile po pole te svaki svoj dil zatvara. Ako li je jedan susjed ne zatvori, nema prava tužiti drugog radi kvara. Ako jedan susjed zatvori sve, a drugi ništa, onda onaj koji je sve zatvorio ima pravo posaditi međom ili voćke ili šumu, te štogod međom poraste on je od svega vlastnik. *4. Smije li granje sa susjedova drveta sizati na stranu drugoga susjeda? Čiji je plod, koji pada na susjedovu stranu? Kako se pogađaju, kad se plod trese ili bere?* Granje smie prilaziti na susjedovo zemljište, ali kako granje tako i plod spada na vlastnika koji je zasadio voćku. Ako bi što poniklo iz žilja na drugoj strani, to onda pripada susjedu na čijoj je strani poniklo i poraslo. *5. Kakova je međa, t.j. po čemu se pozna, dokle je zemljište jednoga međaša, dokle drugoga, i kako se zove? Čija je trava na međi? Čije je drvo na međi, a čiji plod od njega? Smije li se međa pomaknuti i što bude, kad*

to tko učini? Međe su različite. Dvorišta su većom stranom zatvorena tarabom (daskom) ili ogradom (vrljikama). Njive su razgrađene ili ogradom ili živikom. Štogod međom poraste, dopada onomu koji zatvara. Dakle svaki spored svog zatvora ima pravo posjeći i pokositi. U poljima su međe po jedna ili dvi brazde koje se ne oru nego ostanu s čimenom da se zna dokle je čije zemljište. Ako ovo koji priore, tad nastanu svadnje, tučnjave i uzgone po sudu.

6. Ako je čije zemljište okruženo tuđim zemljištem sa svih strana, moraju li mu susjedi dati prolaz k njegovu zemljištu? Mora li naknaditi štetu koju tim počini? Što bude, ako susjed susjedu pogazi i ošteti usjev, kad obavlja posao na svom zemljištu? Ako je čije zemljište stalo sa svih stranah među tuđim zemljištima, moraju mu susjedi dati put do zemljišta. Ako bi ovaj prolazeći u svoju njivu ne išao ostavljenim putem nego po volji kud on hoće te štetu tim pravio, mora štetu popraviti. Ako li ide naznačenim putom ne plaća ništa. To je međunarodni ugovor i pravo. Ako je jedan susjed svoje zemljište posijao, a drugi kasnije počme orati, njegova tegleća životinja ne smie susjedova usjeva gaziti. Da to ne bude, on uvratine do susjeda popriko ore. *7. Ako roj sjedne na susjedovo drvo, smije li ga gospodar bez pitanja "ogrnuti"?* Kad roj sjedne na susjedovo drvo, smie ga vlastnik i brez pitanja ugrnuti. To pravo baštinito je od starih i nitko mu se ne protivi. *8. Ako potok ili rijeka dere jednu stranu, smije li gospodar učiniti, da ne dere?* Ovdi neima potoka te se i ne događa šteta od njiha u zemljištu. *9. Što još mora susjed susjedu, ili seljanin seljanu učiniti ili dopustiti?* Ako njetko nađe pčele u tuđem drvetu, taj ima pravo pčelca iz drveta uzeti i izsjeći. Ako li je tko u svom drvetu načinio kuću za pčelca, pčelac pripada vlasniku drveta.

10. Što smije susjed susjedu, međaš međašu i uopće seljanin seljaninu uzeti bez pitanja: smije li otrgnuti n.pr. voća, grožđa, klas kukuruza, brati tuđe jagode, gljive itd.? Susjed u susjedovoj šumi smie brez pitanja usjeći obruč na kacu, vile, raulje ako mu što fali u kolah na putu ili u rateli kad ore. Tako isto slobodno je ubrati voća ili koji mlad kukuruz, lješnjakovah, gljive i druge manje stvari. To sve biva brez zamjere kod svakoga. Ako se mnogo ubere kukuruzah ili se osakati veće drvo, onda slide svadnje. *11. Što smije učiniti čovjek s blagom koje nađe u šteti na svojem zemljištu: smije li ubiti, otjerati pa ne pustiti, dok se ne plati šteta? Tko štetu procjenjuje?* Ako tko ufati tuđu marvu u svom ziratu u šteti, nije mu slobodno ubiti, a slobodno mu je ufaćenu životinju zatvoriti u općinski zatvor (tor) i onda pozvati kneza i još koga iz sela čoeka da prigledaju i procine štetu koju mora vlastnik životinje ili u novcu ili u stvari namiriti. *12. Kad tko na tuđem ne znajući štogod sagradi, posadi ili posije; ili kad tko iz tuđe stvari izradi što: komu bude zgrada, usjev ili nova stvar?* Da bi tko na tuđem zemljištu sagradio svinj ili što drugo, na zahtjev vlasnika mora to srušiti i nositi s njegova zemljišta, a iz tuđeg panja načinjeno korito mora ili dati vlasniku panja, a ovaj njemu platiti trud ili po procjeni mora vlasniku panj platiti.

c) Stvari uopće. Stvari svačije i ničije

1. Koje se stvari broje među nepokretne, a koje među pokretne? Je li potrebno da se to stalno zna, koje se kamo broje, pa zašto je potrebno? Zemljišta broje se među nepokretnosti, a ostale stvari spadaju među pokretnosti. Ovo je potrebito znati jer dogodi se da se podile zadrugari koji su imali općinski šljivik pa zemljište pod šljivikom dojde jednoj familiji, a za druge nema nigdi šljivah. Ovi dakle nagode se da ova stranka more tresti šljive sve dotle dokle sebi na svom zemljištu ne podhrani šljivik. Tad gubi pravo na stari šljivik koji dopada onomu čije je zemljište. *2. Na koji način može čovjek doći do nepokretne ili pokretne stvari (ostavi mu po smrti otac, kupi, nađe)? Prisvoji li tko sebi polje, šumu itd., pa kako to učini i što bude poslije toga?* Do nepokretnih stvarih dolazi njetko ili po baštini ili ako to kupi ili ako njekomu kao kmetu beg zemljište dade njekoje kuće koja se je rasula. A tako i pokretne ili se baštine iza otca ili se kupe ili se sređom nađu. U ovoj okolici ne more sebi nitko zemlje prisvojiti. *3. Može li svatko na tuđoj zemlji kopati blago? Tko nađe takvo zakopano blago je li samo njemu, ili s kim dijeli?* Blago u zemlji javno tražiti i kopati ne smie nitko. To se krišom po noći radi, ali ga ritko nalaze. Prošle godine u selu Oštroj Luki jedan oruć u svojoj njivi izorao je nješto starinskih, i to grčkih srebrnih novacah koje je kao starinu vlada oduzela, a da li će nalaznik za to dobiti nagradu još se ne zna. *4. Ako tko nađe izgubljenu stvar što uradi s njom? Ako ih više nađe pčelca na zajedničkom zemljištu, što uradi da se to zna (usiječe na drvu znak)?Komu bude pčelac, ako ga nađe na tuđem zemljištu?* Ako tko nađe tuđu stvar kao kljuse, goveče, ovcu i svinju, to se prijavi ili kod župnika koji to prid crkvom oglasi ili kod općinskog ureda komu se i prida životinja te se tri put tamo oglasi. Ako se ne nađe vlastnik, poglavarstvo životinju proda. Ako tko nađe pčelca na tuđem zemljištu, odmah stavi biljeg t.j. zareže drvo njekoliko putah i to je znak da je pčelca već njetko našao i taj ga dobije u posjed. Ako li ih više u društvu najde pčelca, ili med podile ili jedan svima izplati. *5. Komu je ono što voda k tvojemu ili na tvoje donese?* Ako tekuće vode k nečemu zemljištu nanese mulj i s vremenom čitav poloj, to pripada onomu spored čije je zemlje. *6. Kad se u rijeci ili potoku načini suho (otok), ili kad posve presahne, komu je ono zemljište?* Ovdi Tolisa rieka kadkad nemal prisuši i bregovi su vlastništvo onog do čijeg su zemljišta došli. *7. Smije li svatko loviti divlje životinje (zeca, ptice)?* Zeceve i divlje zvieri smie loviti svatko i svagdi tko ima lovačku pušku i na lov dozvolu. *8. Kad tko kakovu pokretnu ili nepokretnu stvar založi, kakovo pravo i dužnost ima on i onaj komu je založio?* Kad tko kaku stvar, ili pokretnu ili nepokretnu, založi, ima pravo opet ju povratiti do rečenog ročišta. Ako li ovo projde, gubi ga.

3. Obveze

a) Pogodba i ugovor uopće

1. Koje riječi ima narod za utvrđenje kakvoga dogovora i kako jedno od drugoga razlikuje? "Dajem ti tvrdu i poštenu rič." To je izreka kod svake pogodbe, a i: "Vjeruj mom poštenju." *2. Smije li se u kakvojgod pogodbi zadana riječ pogaziti i kada se smije ?* Zadanu rič nije slobodno pogaziti jer takav odmah zaslužuje da je nepošten, lažac i varalica. Jedino ako bi njetko nješta pogodio ili obrekao, a ima svog otca ili koga starijega koji ne bi na pogodbu pristali, more jedna stranka i nehotice pogodbu pogaziti jer drugi se protive. *3. Vrijedi li pogodba bez svjedoka i koliko ih mora biti?* O komu se zna da je pošten i iskrenit, kod pogodbe ne treba svjedokah. O kome se sumlja, traže se dva svjedoka. *4. Zašto se daje kapara (novac ili što drugo kod pogađanja)?* Kod pogodbe daje se kapara za veću tvrđav. Prvo, da ne more davat se drugom priko kapare prodati. Drugo, ako bi ipak to učinio, mora kaparu dvostruko platiti. Ako bi li onaj koji je dao kaparu slagao, tad on gubi kaparu ma koliko ona bila velika. *5. Kad se drži, da je kakva god pogodba gotova?* Pogodba svaka smatra se gotovom kad kupac izplati i u posjed stvari dođe.

b) Kupovanje i prodavanje

1. *Prodaju li se uz obične stavri i neobične (usjev koji još nije nikao, tele u kravi, djeca)?* Uz obične stvari često se prodaju i izvanredne kao posijana hrana, budući roj pčela, janje u ovci, ali djeca nikada ne prodaju se. *2. Pri prodaji nepokretnih stvari ima li rodbina ili susjed pravo, da kupi, ili prekupi?* Kod prodaje nepokretnih stvarih prvo se mora ponuditi međaš i rodbina, pa ako oni neće daje se drugom. *3. Pri kupovanju životinje jamči li prodavač za falinge; pa ako se falinge pokažu, što bude?* Kad kupuje susjed ili posve poznat pa traži od prodavaoca jamčevinu da je životinja zdrava, ovaj mu mora iskrenito kazati falinke ili garantirati u njekom roku da će drage volje natrag primiti stvar ako se kroz to vrime pokaže falinka. Nu na sajmovima na to se ne gleda.

c) Mienjanje. Posuđivanje

1. Što se mijenja (zemlje, životinje)? Često ljudi minjaju zemljišta, životinju ili druge koje stvari kao: kosu, srp, nož, vodenicu i drugo. *2. Kako se veli, kad ti tko da stvar, a ti mu istu stvar vratiš: je li on tebi "posudio", ili "uzajmio", a jesi li ti "posudio" ili "uzajmio"?* Kad tko komu dade jednu stvar da mu ju opet povrati, to se veli da mu je pozajmito i posudito na porabu za vrime. *3. Kako se zove onaj koji daje na posudbu, i onaj koji prima? Što se posuđuje ili uzajmljuje (žito za sjeme, oruđe, novci)? Može li vjerovnik tražiti novce, kad hoće, ili je običaj, da čeka kaki rok dok bude sajam?* Onaj koji stvar pozajmi zove se pozajmitelj, a komu se pozajmi zove se dužnik. Uzajmljuje

se novac, žito i druge stvari sve koje se daju na veresiju. Uzajmitelj smie od dužnika uvik svoje tražiti ako nije rok opridiljen. Ako li je rok ugovoren, ne smie prie ovoga tražiti pozajmito. Na urečeno vrime, ako se stvar ne vrati, more uzajmitelj svaki dan svoje iskati. Obično vadu (rok) kod zajma ugovaraju do Antunova ljeti jer ovdi je prvi zbor (sajam) ili do prvog snopa ili do šljiva ili do Božića.

d) Najam

1. Što se sve i kako daje u najam (životinje, zemlje, ljudi)? Za koje poslove idu ljudi u najam? Daje li se kod pogodbe težaka, majstora kapara i zašto se daje? Koliko dobiva koji težak na dan plaće? Jede li s ukućanima, ili dobiva posebnu hranu i kod posebnoga stola? Najmljuju li se životinje za rad, ili za "pripuštanje" (skakanje, oplođivanje) i kakovo tu ima tko pravo? Njetko dade drugomu volove u godinu, a najobičnije u tri godine. Ovo se veli: "Na izor." Ljudi idu u najam, i to dječaci za pastira, a odrasli za svaki poso. Samo koji idu na zanat njima je poso određen ona obuka zanata koju uče. Kod težakah daje se predujam ili da gazda ne pofali ili da najamnik sebi štogod aljina kupi ili da najamnik k drugomu ne more pribjeći. Težaci ako se naimaju na mjesec ili na godinu, onda im se po tom cina stavlja. Mjesečno pet ili ako je sasvim pouzdan do sedam forinti. Nadnice su opet različite, teže i lakše, u zimsko i ljetno doba. U zimi po 24 novčića, a ljeti više put [na] dan jedan forint. Kako nadničari tako i godišnji najamnici uvik jedu zajedno s ukućanima, i to isto što jedu ukućani. Samo volovi za izor naimlju se i više ništa. *2. Komu se i kako daju u najam zgrade?* Zgrade kao kuće, hambarovi i koševi (ljese) daju se pod najam, i to se daje onomu koji ima potrebu od takih zgrada. Kuće brezkućnicima, a hambarovi i ljese onima koji imaju dosti hrane, a nemaju za nju dosti zgradah.

3. Kakovo tko ima pravo i dužnost, kad dade zemlju u zakup ili "iz polovine"? Ako se zemlja daje drugom pod zakup, postupa se po ugovoru ili da se oru i siju, ili da se kose i pasu. Daju se ili za gotov novac ili na trećinu ili na polovinu roda. Vlastnik zemlje ostaje i dalje vlastnik zemlje i onog dila ploda po ugovoru, a poduzetnik mora mu to dati i zemlju sa zatvorom neoštećenu. *4. Daje li se blago na hranu i kako se kod toga pogađa?* Životinje daju se također na hranu ljetnu i zimsku, i to se daje za gotov novac ili da volove zimi izhrani, a na proljeće da na njima uzore i tad gosi povrati. *5. Mora li sluga koji je pogođen za drugi posao obavljati u kući i druge poslove? Je li odgovoran za štetu koja nastane kod njegova posla ili blaga? Smije li ga gospodar prije pogođena roka protjerati, a smije li on prije roka otići? Što je s plaćom, kad sluga ostavi gospodara prije roka?* Sluga svaki mora kad dospije i druge poslove obavljati u kući, a njegovom nepomljom ako životinja učine štetu, dužan je to namiriti ili novcem ili mora za to dulje služiti. Ako bi kupci koje blažče ukrali ili od pastira i oteli, ovaj nije dužan to namiriti jer se to često dogodi i samom gazdi. Obično ili sluga

pobjegao ili ga gazda istjerao, uvik mu se plati zasluženo. Drže se načela: "Ako se težačka ili najamnička plaća zadrži, da je to grih vapijući osvetu kod Boga."

e) Skupni poslovi

Ima li ljudi koji bi zajedno koji posao obavljali, ili se zajedničkom stvarju (n.pr. mlinom) služili? Kakove su tu pogodbe i kakovo je čije pravo? Ima ljudih koji zajedno trguju, naime, po jednako polože novca u trgovini te kupuju svinje, goveda i šljive te utrženo po pola dile. Ako jedan metne dva dila novca, a jedan samo jedan dil, tad prvi dobiva dva, a drugi jedan dil. Imaju također i mlinove u zajednici i svaki ima svoj red. Koji ima podpun red, a drugi pol reda, prvi ide češće na meljaju, a drugi ređe. Prvi ima više, a drugi manje.[15]

B. JAVNO PRAVO

1. Seoska općina

Imade li selo kaki posao, kod kojega bi imao riječ svaki odrasli čovjek ili gospodar? Drže li se za taj posao (za upravljanje zajedničkoga imetka itd.) kakovi dogovori, skupštine (i kako se još zovu)? Tko ima pravo doći na tu skupštinu? Kako se dogovara ili vijeća? (Tko ima prvu riječ, kako dalje redom govore?) Kako postavljaju onoga, tko je u tom zajedničkom poslu prvi, pa i druge, koji su s njim? Ako se tko neće pokoriti onomu, što je u skupštini dogovoreno, što bude s njim? Ima više poslovah u selima koji spadaju na čitavo selo te kod uređenja tih poslovah ima pravo i rič svaki starešina kućni. Starešine kućne čine i govore u ime svoje i svojih ukućanah. Za ovake poslove čine se po selima skupovi, đe se saberu u jedno od kneza naređeno mjesto svi kućni starešine na zdogovor. U tim skupštinama prvu rič uvik ima knez seoski ili njegov zamjenik. On skupštini saopći stvar i pita što se ima u toj stvari i kako odrediti. Prvi odgovaraju prvaci, a zatim ostali. Ako se mnenja raziđu, onda dojde na glasove te većina određuje, a na manjinu se i ne pazi.

2. Građanski i kazneni postupak

Je li obično tražiti kakovu ukradenu ili sakrivenu stvar po kućama, na kojima je sumnja? Koju kaznu drži narod za veću ili za veću sramotu: zatvor ili batine? Dogodi li se, da se tko osveti ili da sam sebi odmah sudi? Ima li za to primjera? Dogodi li se da čitavo selo osudi i kazni kakvoga zločinca i kako? Koji se zločini mogu odmah popraviti? (Kad tat n.pr.

[15] Nedić izostavlja Radićevo pitanje: f) Darovanje. *Ako je tko komu što darovao, može li mu i kada mu može to uzeti?*

vrati ukradenu stvar, je li sve gotovo, ili je još kriv?) Jest običaj ukradenu stvar tražiti i po kućama osobito onih koji su sumljivi i koji su već od prie u krađi fatani. Dogodi se da se i poštenih ljudih kuće pritražuju, ali ovi se tomu ne protive jer vele: "Ne mere se naći krivi dok se ne potjera i pravi." Narod drži za veću sramotu batine nego zatvor. "Zatvor je načinjen za ljude, a batine su za lopovah." Ovdi još nema osveta kao njegdi da mu kuću, zgradu ili sino zapali. Moguće da ima manjih osvetah kao: otvorit mu njivu i napustiti životinju da mu učinu štetu ili ukrasti prase, janje, purana i.t.d. Samoubojstvah ovdi nema nit je bilo.

Dogodi se da čitavo selo jednog nepopravljivog nevaljanca protjera iz sela, ili ga kod suda spravi u buturnicu za više vremena na poprav. Zločinac tat koji odmah vrati stvar, veli mu se da se je popravio, al na njem ostaje do smrti taj žig i kolikog se puta posli nješto ukrade, odmah se na njega misli i odmah ga potežu.

3. Kazneno pravo

a) *Ako tko što počini nehotice, je li jednako kriv kao i onaj, koji je hotimice učinio? Mora li ipak nadoknaditi štetu?* Ako tko nehotice počini štetu, nije toliko kriv koliko je kriv koji to hotimice učini. Međutim, ako je šteta velika, mora nadoknaditi i onaj koji je to nehotice počinio. Manje štete oprašćaju se. **b)** *Ima li čovjek pravo učiniti nešto, što je grehota pred Bogom i rad šta čovjeka duša peče?* Nikada čovik ne smie počiniti ništo što je prid Bogom griešno i zašto bi ga duša pekla. **c)** *Što narod drži za najveći zločin, što dalje redom?* Narod za najveći zločin drži ubijstvo djece. Odtud rič: "Nisam mu djecu klao." Drugi zločin jest zapaliti kuću drugom. Na trećem mjestu dolazi otimačina imetka od udovicah i ostalih sirotah. Ubijstvo roditelja ili braće i sestarah. Patenje gladom i žeđom bolesnika, pa i same životinje. Ako tko zaprosi sirotu djevojku pak ju ostavi. Ako muž pobjegne u svit, a ostavi ženu sa sitnom djecom da se ona s njima pati.

d) *Je li jednako kriv onaj, koji pomaže kod zločina, ili koji n.pr. ukradenu stvar skriva, kao i onaj koji je počinio zločin? Smije li se ukradena stvar kupiti?* Kod kradenih stvarih ili kod ubojstva narod broji jednako krivima ubojice i pomagače, kradljivce i pomagače. Kod toga upotrebljuju rič: "Il kosio il vodu nosio, svejedno je." Stvar kradenu nije slobodno kupovati. Osobito ako kupac zna za krađu, broje za krivca kao i kradljivca. **e)** *Ima li takovih zločina ili nedjela, koje jedan smije, a drugi ne smije činiti; ili, koji se jednomu ne uzimlju toliko za zlo kao drugomu; ili ima li nedjela, koja je nekomu na štetu slobodno učiniti?* Zločinah nema koje bi njetko smio učiniti, a drugi ne. Kod djece pogreške su manje nego kod odraslih jer odrasli bolje od djece znaju što je zlo. Krađa koju počinu pravi siromasi iz nužde blažije se sudi kod naroda nego kod drugih koji krađu čine brez nužde. Kmeti koji imaju svoje gospodare, ne drže mnogi za griotu ako sakrije nješto od hrane jer vele da im bezi ne daju ni sjemena

za usjev niti vola na izor nit mu prave kuće nit daju zatvora. Ako se susjedi među sobom dobro paze, slobodno je jednom za pogrešku išibati dite drugog, ako li se ne paze, to im nije slobodno. **f)** *Ubiti plod (dijete) u utrobi - je li to samo grehota pred Bogom?* Ubiti začetak djeteta u utrobi, to narod ne samo da drži za grihotu, nego veli da bi take ženske trebalo svezati obiesnim konjima za repove pak jih raskinuti.

VIII. OBIČAJI

A) SVAGDAŠNJI (SVAKIDAŠNJI) OBIČAJI

1. Običaji kod poslova i rada

a) Običaji kod domaćih poslova

1. Ima li kakih običaja? Puno ima običajah kod domaćih poslovah. Tako kad se počima orati ili u proljeće ili u jesen, orač ponese na njivu u sudiću svete vode. Došav na njivu, kad je tegleću marvu uvezao neće prie početi orati dok ratelu i životinju svetom ne oškropi vodom. Tad skupa svi mole *Vjerovanje* i triput *Otče naš* Prisvetom Trojstvu moleć za sveti blagosov svrhu rada i ploda. Kad mladence prvu noć po vjenčanju svedu jenjđija i kum, krevet njihov i kućar svetom vodom oškrope moleći *Vjerovanje*.

α) Kod *ustajanja* u jutru, čim tko probudi se i počme ustajati, prvo je da se mora prikrstiti i opremajuć se Boga moli. Došav u sobu općinsku počme se obuvati. Ako je stariji čovjek, a ima nova snaša u kući, ova protare svačije obojke i drži svu obuću u pripravnosti. Kad muškarci dojdu, svakomu svoju obuću dade. Kad su se obuli, uzme posudu s vodom i posudu vrhu koje će se umivati. Tad počmav od starijeg svima na ruke poljeva. Samo njezin muž to izbjegava osobito ako mu je otac prisutan. Mlađi sami se umivaju.

β) Kod *umivanja*. Ako u kući nema nove snaše, a ima djevojka, to ova na ruke poljeva i obuću pripravlja. Ako li nema ni djevojke, to obavljaju mladići, sinovi i sinovci. Svatko se briše otarkom koji se zove ručni. Masne ruke taru se o kaku tralju, a samo lice i ruke posli umivanja o otarak ručni. Kod umivanja svatko se Bogu moli. Neće se niti prvi put po licu pljusnuti dok se ne prikrsti. Ruke i noge ne smiju se prati u naćvama u kojima se tisto misi niti u drugim posudama iz koji se jede.

2. ***Običaji kod jela i pila.*** Kod *jela* i *pila* postupa se ovako kad skupa svi jednu. Najprie postavi se stol ili, kako ovdi vele, sinija okrugla koja mora uvik biti čista. Na siniju postavi se kruv ili prova od kukuruzah. Stavi se toliko žlicah koliko ima osobah. Stavi se solenica jedna ili dvie po potrebi. Oko sinije posjedaju na trono-

ge stoliće svi uokolo. Sad jedan muškarac nareže kruva (prove) i postavi komade svud uokolo po siniji. Stavi se i njekoliko glavicah crljenog ili bilog luka na siniju jer njetko ovim prvo zalaže za otvorit apetit. Sad starešina ili drugi bogomoljac ili škular prikrsti se i moli *Otče naš, Zdravo Mario* i *Slava Otcu*, i opet svi se prikrste. Iza ovog, ako je svagdanji ručak, nova snaša ili djevojka ili sama kuvačica postavi na siniju punu zdjelu kupusa kuvana. Prvi se maši starešina u opću zdjelu žlicom, a tad svi u okolo.

Kod svagdanjeg dakle jela obično je prvo jelo kuvani kupus. Iza kupusa ide, ako ga ima, kuvano meso ili sir i na njega na zalogaje izrezana kuvana slanina, a tako je i meso na zalogaje u kući izrezano. Iza ovog ide kuvani na gusto ili na ritko bunjgur ili juvka. Bunjgur je kuvana pa posušena i žrvnjana pšenica, začinjena s mašću ili kajmakom u post. Juvka je razvijeno tisto i sitno nožem izrezano. I ovo začinja se ili mašću ili kajmakom. Iza ovoga ide pita ili kolačići, a iza ovog čorba pa kandžija mliko ili sjerutka udrobita.

Ako je kaka svečanost pa ima pečeno krme ili janje ili puran, tad ovo bude prvo jelo. Ovo ili na tepsiji donesu čitavo na siniju pa ga onda koji muškarac izreže sve na zalogaje jer nema svatko noža da sebi odrezuje ili to kuvačice same u kući usitnu i na siniju pošalju. Posli pečenke idu redom ostala pripravita jela. Uvik prie jela i posli jela ruke se peru barem kod odraslih, a i djecu na to uče jer obično jela koja se ne kusaju žlicom jedu se i uzimaju prstima.

α) *Gdje se kada jede? Koliko se puta na dan jede i kako se zove svaki "obrok"? Kako je uređen stol? Sjedi li se ili stoji? Čime se jede? Kako je sve to u zadruzi, kako u jednoj obitelji, kako kod samodruga čovjeka? Što se kada jede i kako se koje jelo jede?* U ljetu jede se u dvorištu u kakom debelom hladu ili u hodniku prid kućom, a zimi jede se u sobi. Jede se obično po tri put na dan. Prvo jelo zove se doručak, drugo ručak (a ljeti i užina) pa večera. Pače o pokladama mlađarija, kad se u noći s divana vrati, opet štogod založe, a to se zove pavečerak. Kad se za sinijom jede, svatko sjedi. Jela koja su za kusanja kusaju se žlicama, a druga jela jedu se prstima. Kad je čovik sam, more poremetiti ovaj opći običaj pa jesti po volji što hoće ili prie ili posli.

β) *Što se kod jela ne smije? Što se ne smije zato, što nije "u redu", što se "ne pristoji", a što se ne smije poradi kakvoga vjerovanja?* Kod općeg jela nije pristojno da mlađi prie starijeg počne jesti. Nije pristojno da prie starijeg za siniju sjede. Nije pristojno da izprid drugoga maša se i jelo uzima. Gnjusno je kod sinije pljuvati, rakati i useknjivati se. Te poslove mora da dalje od mjesta đe se jede obavi. Nije lipo neuredno se smijati da se zalogaj u ustima vidi ili trpati mlogo u usta i govoriti priko zalogaja daveći se. Jelo smie i dugo nenačeto stajati. To se osobito događa o svadbama kada uviek na trpezi nahodi se jelah. Hljeb mora se redom rezati ne u naokolo sam okrajak ili ga izkružiti tako da izgleda kao kolski naplatak, a nije lipo ni mnogo rezati da ostaje komađe.

γ) *Iz česa se pije? Kakih ima običaja kod pila?(Odlije li se voda prije nego se napiješ?) Pije li se obično dok se jede? Udara li se čašama, kad se pije i govori li što kod toga?* Vodu piju iz drvene posude žbanja rečene ili tavicom bakrenom i kalaisanom ili iz vodenjače tikve. Rakiju piju ploskom (čuturom) ili iz flaše ili čašicom, a vino čašom. Zaisto običaj postoji da se uvik prie iz posude malo vode odlije i tek onda se pije. Mislim da ovaj običaj potječe odtud da ako bude kakav trunj na površini da se tako izbaci. Ili da se na ovaj način posuda iz koje svi piju malo popere da ne bi kaka priljepčiva bolja dobila se od prijašnjeg tko je pije. Ili napokon radi tog da se dođe do hladnije vode, jer gornja obično najprie se ugrije. Pije se i pod jelom i posli jela. Ako se pije vino, rakija ili pivo, već je uobičajeno kucati se čašama, i to svaki put. Sad se i zdravice drže te se čestita onomu godu koji se slavi, i to zdravice traju neprestano pa i dosadno. U staro vrime zdravica je bila kratka: "Fala Bogu! Zdrav si prijatelju, kume ili komšija!", pa mirna Bosna.

4.[16] ***Običaji kod gospodarskih poslova.*** *Ima li kaki običaj kod počimanja ili svršavanja kakvoga posla na polju ili kod blaga?* Kad će se prasci štrojiti ili ždribci podmitati ili bikovi tući, onda domaćin pripravi rakije, a domaćica pripravi doručak pak po dovršenom poslu domaćin i štrojač časte se. Tako isto kad kolju hranjenike pozivaju se susjedi i u toj kući onaj dan bude prava čast, jede se i pije, a kod pića ne fale ni zdravice i pjesme, nu to sve čini se iza obavitog posla.

5. ***Običaji kod gradnje***. Kad se kuća gradi, običaj je na temelju zaklati krme ili janje jer mora se temelj kućni okrvaviti za buduću sreću i blagostanje kuće i ukućanah.

b) Običaji kod zajedničkih poslova

1. Kod kojih poslova pomaže susjed susjedu i seljanin seljanu bez plaće i pogodbe? Kakih tu ima običaja? Susjedi susjedima pomažu brezplatno kad njetko kuću ili drugu zgradu hoće praviti, s kolima vuku kamen ili ciglu, krupnu japiju i istu japiju podignu gori kad se sklapa. Tako isto pomažu badava jedan drugom svinje i pastrmu u jesen zaklati i meso urediti. Ako se tko ženi ili umre, susjed susjedu pomaže i služi badava. Kad vodenice na Savi uz vodu na oja uzvlače, tad svojbina svojbini pomaže. Djevojke i mlade snaše zdogovore se te udovici i siroticim skupa kudjelju spredu badava.

2. Sastaju li se ljudi, žene, djevojke na takav zajednički posao, gdje svaki sebi radi? Žene dolaze jedna k drugoj te zajedno snuju i navijaju. Moba se sabere, t.j. više plugovah, pa udovici njivu pooru i posiju te i požanju, pokose i potrgaju kukuruz sve badava.

[16] Nedić je izostavio odgovor na Radićevo pitanje: *3. Običaji kod kućnih poslova. Ima li kakih običaja kod nalaganja ili loženja ognja i uopće kod ognja, pepela; kod čišćenja kuće, dvorišta; kod pranja rublja i drugih kućnih poslova?*

2. Pravni običaji

b)[17] **Običaji kod stvarnoga prava**

Ima li kaki običaj kod postavljanja međe i uopće među susjedima i međašima? (Prošibaju li n.pr. dijete, da pamti, gdje je međa?) Ima li kaki običaj kod nađenih stvari? Kad međaši na novo postavlju među, običaju na međi usaditi ili divlje ili pitomo stablo, ili ako već ima na međi kako drvo tad na njem duboko tri crte sikerom zasiku i djecu na to opomenu da se na to u životu sjećaju. Nađene stvari, osobito pčele, među sobom dile za bolju sreću buduću.

c) Običaji kod obveznoga prava

1. Običaji kod pogađanja. Ako se kupuje konj, od strane kupca i njegovih jednomišljenikah nabraja se puno mana: da je lin, trom, da mu je srce ko i džigerica, da mu oko nije veselo, kod kasa da nema dobra razmeta, da od svačega zazira i da bi se rado poplašijo, a napokon da ne vridi onoliko koliko goso za njega ište. Dakle, dobar konj ima sto mana, a hrđav samo jednu – ne valja. Tako i kod drugih stvarih kupci nabrajaju falinke i cinu pobijaju pak često i pojdu s izjavom da ta životinja za njiha ne vridi ili barem ne toliko koliko se za nju traži. Jednomišljenici prodavača opet jih zovu natrag jer da nit će po njihovu niti prodavaoca biti, nego da će i kupci nješto više pomaknuti a i gospodar cinu spustiti. Kupci se vraćaju i opet odlaze. To se trefi i po više put, a najposli pazar se natjera te kupac na mjestu ili izplati sve ili dade kaparu i onda idu ili u kuću prodavaoca ili u gostionu i tamo ih gazda časti pićem. Ovo piće ili čast zove se ovdi aldumaš.

2. Običaji kod zajedničkih poslova. Često se događa da jedan drugomu u zamjenu radi. Na primjer, danas se kosi kod jednog ili žanje ili sino s kolima izvlači i.t.d. Sutra ili kasnije ovaj prvomu mora dati onoliko kosacah, žetelicah, kolah i.t.d. Obično ovo biva u gore spomenutim stvarima, a i u drugim.

Koja kuća ili nema tegleće marve kod oranja ili ima marve, ali nema radinah, tad se spreže s drugim. Ako oba imaju po dva konja ili vola tako ih u spregu stave. Ako li jedan samo ima marvu, a drugi samo radine, nagode se pa ovaj dade marvu, a onaj radine, i onda počmu skupa orati. Kad je oranje jedne njive i sjetva gotova, onda se ore kod drugog i tako to ide dok ne bude sve gotovo, a posli svaka kuća svoj usjev obrađuje i bere.

3. Običaji kod posuđivanja i mijenjanja. α) *Kako od prilike dođe čovjek i moli, da mu se posudi novaca? Je li dužnik svom vjerovniku pokoran – kako kažu? Po čemu se to vidi? Koji su rokovi za plaćanje dugova?* Ako njetko hoće ili da štogod gradi ili da zemlju

[17] Nedić izostavlja pitanje: a) Pravni običaji u obitelji. *Ima li kod vršenja obiteljskoga kakvoga prava kakih običaja?*

kupi ili da koga ženi ili hoće za vrime da njeku trgovinu vodi, a nema novacah, on traži kod imućnog da mu njeku svotu novca pozajmi. Dužnik pošten svomu vjerovniku je pokoran, a ti se poznaju po tom ako su vjerovniku zafalni, ako mu na vrime pozajmito vrate ili ako barem dojdu pak se izgovore da nisu mogli na vrime vratiti radi nepridvidjenih uzrokah. Rokovi za plaćanje dugovah obično su vašari ili jesen ili Nova godina. β) *Što se mijenja i kako?* Mnoge se stvari minjaju u životinji, u posjedu, u hrani. Jednom treba za sijanja dobre i jedre pšenice pa daje drugom hrđaviju, ali nešto više.

4. Kakih ima običaja s ljudima koji služe cijelomu selu? Cilom selu služi knez. Ovomu svaka kuća plati po dvi krune. Njihove kuće proste su od opće rabote.

α) *Mlinar.* Posebnog mlinara u ovoj okolici nema, ali često se dogodi da se žito daje drugomu na meljaju. Naravno da mu priporučuju da sitno samelje. Od sto okah daje se ujma deset. Ako tko uzme više, broji se među brezdušnike, na njega se ljute i k njemu ne nose više na meljaju. Mlinaru sami ljudi daju po litricu rakije ili paklić duhana da im brže i lipo samelju.

β) *Skupni seoski pastir.* U ovoj okolici nema seoskog pastira. Od proljeća do jeseni ima seoski poljar koji čuva polja. On obično dobije od svakoga koji ima zemlje u polju po jednu vreću kukuruza u klipu.

γ) *Seoski kovač. Ima li običaj, da se kovaču odmah ne plaća gotovim novcem, već on u neko doba godine (kada?) pobire po selu "klepovinu" (kako li se to zove?)? Kakih običaja ima oko toga?* Kovačah ima više pa im njetko plaća u novcu, a njetko daje hranu ili što drugo. Sam podkivač konjah u jesen kupi hranu od dužnikah za podkivanje.

d) Običaji kod javnoga prava

Seoske skupštine i dogovori. Po selima knezovi i majstori vodenički sazivaju skupštine. Knez obično saopćuje naredbe od poglavarstva ili kake opće radnje. U skupštinama određuje većina glasovah, a tako i kod skupštinah za vodenicu biva.

e) Običaji kod kaznenoga prava

Kako se ljudi zaklinju, da nijesu što učinili? Ima li kod toga kaki običaj u crkvi ili gdje drugdje ("okleština", kako li se to zove)? Ima li običaj, da čovjek, na koga sumnja, "vadi maziju", t.j. vadi iz vrela (vruće) vode gvožđe (željezo) ili kamen? Meće li se prst na rane ubijena čovjeka, da bi se doznalo, tko ga je ubio? Kako se još traži krivac i što je još u običaju? Osvećuju li se ljudi za koje nedjelo, n.pr. za krv? (Ima li gdje "krvno kolo", t.j. skupština starješina (kmetova), koje sude za krv i mire krvnika s rodbinom ubijenoga?) Kad se što na koga sumnja ovaj običaje se kleti: dušom, Bogom, krstom, Gospom, nebom i zemljom, svojom djecom da ih pečene jede i.t.d. Ako se svemu ovomu ne vjeruje jer vele: "Tko će krivo, taj će se i krivo zakleti.", onda se stvar dotjera do suda ili

crkvenog ili svjetovnog. Sud crkveni ako ne more parbenike poravnati niti sumnjivog na priznanje pogreške dovesti, tad pripušća zakletvu pred oltarom na kom gore dvi sviće. Tako se i kod svjetovnog suda zakletva polaže.

Da se kod takih stvari stavlja ruka u vatru ili iz vatre vadi vruće gvožđe, toga običaja danas nema nego se samo spominje da je to bilo njekada. Također kod ubijenih ne stavljaju se ruke na rane, a niti ima krvne osvete. Istina da ljudi mole rodbinu ubijenog da ubojici oproste i da nemaju pizme prot njemu i njegovu rodu. Ovdi osvete nema. Istina da njeko vrime ljute se na ubojicu i njegov rod, al i to dugo ne traje.

3. Običaji u općenju (druženju) s ljudima

a) Drugovanje. Pobratimstvo i posestrinstvo

1. Drugovanje. Kako momci tako i djevojke imaju svoje osobite drugove i druge. Ovi drugovi i druge još od mladosti i iz škole počmu prijateljstvo osobito i povjerovanje jedno prama drugom. Najtajnije stvari jedno drugom povjere, često se sastaju, razgovaraju i čuvaju se da ne bi jedno drugom u čem na žao došlo. Ovako prijateljstvo među drugovima i drugama višeput do smrti ostaje, ali ako kad neprijateljstvo među njima zavlada, ovo ostane zakleto i težko da se posli iskrenito pomire. Djevojku koju momak napusti, ako bi htio posli njezinu drugu zaprositi, ova ga radi privare njezine druge na prosto odbije da se kod vjerne druge ne zamjeri.

2. Pobratimstvo i posestrinstvo. U ovoj okolici često se dogodi da njetko njekoga pobrati i posestri. Ovo se najviše događa ako tko koga od smrtne pogibeli oslobodi. Dogodi se da njetko njekoga u snu pobrati i posestri. Obično ovakim na dar daje se rubina, otarak i drugi darovi, ali to se obavlja kod kuće pobratima ili posestrime, a ne u crkvi niti s pijukanjem krvi jednog i drugog.

b) Kumstvo

Kumstvo je trovrsno: krštenja, potvrde i vjenčanja. Kum i kuma kod krštenja i krizme običaju svoju kumčad nadariti ili novcem ili kakom odjećom, dočim kum vjenčani samo u vrime svadbe ima troška kao: dati pečeno krme, burence rakije, a njegova žena donese pitu, jedan kruv, otarak i sir. To samo bude na svadbi i više ne. Kumovi među se zovu se kumovi te ritko se traže drugi kumovi za života. Kumovi obično živu u prijateljstvu jer bila bi sramota i grihota kad se kumovi ne bi dobro pazili.

c) Susjedstvo

Susjedi u ovoj okolici obično se zovu komšije. Obično dozivlje jedan drugog "komšija", a kadkad i po imenu. Djeca ako su u rodbinstvu s komšijama, obično ih i zovu rođacima ili "čika". Čika se kaže od djece očevu bratu, al tako nazivaju i komšije. Ovdi se obično svakom, osim gospode i svećenika kaže "ti". Susjedi ako se izjutra sastanu, jedan drugom veli:

"Faljen Isus!"
"Uvik Isus faljen bio."
Prvi opet: "Uranijo dobro!"
Odgovor: "Dobro. Jesi l' ti zdravo uranijo? Kako si i kako ste kod kuće?"
"Dobro. Kako ti, i kako su tvoji?"

Ako je tko u susjeda bolestan ili plaho star, susjed ga baška za ove pita kako su. Kad susjed k susjedu dolazi pa nikoga u dvorištu ne vidi, onda već prid vratima viče: "Ej, ima li tko?", i kuči štapom u vrata ili kućni prag. Iznutra je odgovor: "Ima! Ima! Napreduj." Vrata se otvore i komšija ulazeći već naziva Boga i odmah pita za zdravlje. Ako susjeda odmah upute u sobu, on i tamo svima nazove Boga i sve upita za uranak i zdravlje. Mlađarija i ženskinje svi poustaju te stoje dok komšija ne sjede, a ako ima zgodno mjesto komšija, ako ima na glavi šešir, skine ga i tamo postavi, ako li ima na glavi fes ne skida ga dok se ne razgrije dobro u vrućoj sobi.

Domaći kod ovakih posjetah ne pitaju odmah komšije rad šta je došao, nego okolišajuć hoće da do tog dođu. Tako podsmijujuć se kažu mu ako je iz jutra: "Što su tebe, komšijo, tako rano buve iztjerale na polje? Il je krevet bio neprotrešen pa rebra nažuljao?" Istom sad komšija počme kazivati zašto je došao. Ako komšija za dugo nije dolazijo, starešina odmah ište sikeru, ko što ja da zasiče u stup ili prag za spomen ritkog dolazenja komšiskog. I to se smijom poprati.

Ako je nužno, komšija dolazi komšiji u svako doba. Ako li nije nužno, tad se pazi u jutru da li su komšije budni i jesu li poustajali, a tako uvečer ako su polegli, nema posjeta. Obično se susjedu dolazi ili da dojde ovomu na kakav poso ili se pozajima brašna, soli, sirćeta ili što drugo kao kave, šećera, rakije i.t.d. Ako susjed uskrati i ne da onog što se traži, ovaj bude uvređen i na njega se srdi njeko vrime.

U ovoj okolici svit je veoma gostoljubiv. Ako su u jednoj kući sjeli za objed ili večeru, a nadojde komšija ili tko drugi pa bio muškarac ili žensko, bio iste vjere i narodnosti ili druge, odmah ga zovu da s njima blaguje. Došlac obično se na tom zafaljuje i nećka se. Više put veli da je već kod kuće nješto založijo. Njeki ga često silom k jelu privuku, govoreć da se dva ručka pobiti neće.

d) Prijateljstvo i poznanstvo

1. Prijatelj se broji onaj koji komu dobro što želi, misli pa i čini. Na ovakog se čoeka obraća pouzdano i često bude uslišan u svojoj potrebi. Ovaki ljudi kadgod se sastanu na putu, prijateljski se pozdravljaju i u kući prijateljski pričikaju.

2. Znanac ili poznanik zove se onaj koji je iz daleka pa se je s njekim u putu upoznao ili na prinoćištu u vlastitoj kući. Barem prie, a i sad, po selima nema gostionicah, a putnik iz daleka putujuć pod večer traži ma đe u selu prinoćište. Tko ga pusti u kuću i dade mu prinoćište, ovaj ga odsad zove znancem i rado se opet na isto mjesto svraća i drugi put ako ga put nanese, a tako i domaćin ima mjesto kod njega ako kada u poslu zajde u njegovu postojbinu. Ovo poznanstvo prilazi i na potomstvo.

Ima i iz dalekih krajevah znanacah, osobito iz gornje Bosne i od Livna. Iz otih krajevah često dolaze ljudi i ovdi u Posavini kupuju volove pa već ovdi imaju svoje znance kod kojih se redovno svraćaju i ovi ih dočikaju.

(Stric pisca ovih redakah putujući prie pedeset godinah na konju u Carigrad kroz vilajet kosovski i Albaniju, bude primljen na prenoćište od jednog Albaneza katolika, i to rado jer je bio svećenik, naime, moj stric. On je domaćina upozorijo na našu kuću, pa ako bi njega kadgod put nanijo u Bosnu, a naročito u selo Tolisu, da raspita za kuću njegove braće i da će uvik bratski pričekan biti. Ovaj Albanez zalazio je često posli u Bosnu i prodavao križiće i medalje i on je s družinom svakog Božića bio naš mili gost. I tako je naša kuća imala znance čak iz Albanije.)

e) Stranci i gosti

1. Po kakovu poslu dolaze stranici u selo i kuću? Kako se vlada strani čovjek, kad dođe u kuću, i kako ga primaju? Ima li kod toga kakvih običaja? Stranci zalaze najviše u poslu kupovine u sela. Traži njetko volove, njetko konje, med, rakiju ili što drugo da kupi. Strani čovjek kad dojde, makar koje vjere bio, a iz Bosne je, odmah nazove Boga po svom zakonu i tad pita za stvar koju traži ili za odpočinak i prinoćište. Domaćin mu odmah ponudi da odjaši i da ide ravno u kuću. Čim stranac stupi u kuću, odmah mu ponude da sjedne. Ženskinje odmah sprema posuđe kahveno i kuvaju mu kahvu. Ako stranac pod noć dođe pak će tud i prinoćiti, gotovi mu se i večera. Prie večere nova snaša ili koja djevojka gostu polije na ruke i dade mu otarak za obrisati ruke, koga zadrži pod jelom priko krila da more ruke brisati. Iza jela opet mu na ruke polije i vatre donese ako puši. Kasnije ga djevojka izuje i noge mu opere. *2. Primaju li se i podvore li se putnici, koji traže noćište (konak)? Ima li kod toga kaki običaj?* Isto i kod putnikah biva.

f) Susretanje

Kad se ljudi u putu skobe, već izdaleka motre kojom stranom puta koji ide. Motre također i po nošnji poznaju koje je vjere da mu tako znaju kako će mu Boga nazvati. Katolicima: "Faljen Isus!", a muslimanima i hrišćanima te uopće Čifutima i Ciganima: "Pomoz Bog!" "Dobro jutro! Dobar večer! Dobar dan!". To još ne upotrebljuje se od ovomjestnih stanovnikah. Ako se poznati skobe, običaju već iz daleka reći: "Kuda, kuda, ako Bog da!" Žene obično muškarcima se uklanjaju, a ako u dvorištu sjede, ustaju spored starijih ljudih.

g) Svađe, psovke, kletve, pomirbe

Obično žene, ma i ne bile poznate, kad se skobe imaju nješto dugo razgovarati. Među njima časom govor se razprede. Ako li je koja na koju kivna radi nječega od prie, tad ni pozdravit se neće nego jedna hotijuć kine, a druga odmah lane: "Da sam znala da ću se s vješturom skobiti, obišla bi ju za čitav dan." Druga toj i naklopi: "I ja da sam znala da ću Ciganku gurbetku skobiti, radije bi kod kuće ostala." Tako to slidi i dalje, a najposli plesnu se jedna drugoj po tupom kraju i mir bude.

U svađi među ženama težke su psovke ako jedna drugu nazove kučkom, kerušom, lampuljom, Cigankom gurbetkom i nekućanicom, a još ako ju nazove kurvom, to je grih neoprostivi. Muškarci u svađi psuju: otca, mater, post, zakon, vjeru, dušu, svetca, krst, a danas psuju i Boga. Na više mjesta svađe traju za dugo. Obično bližnji rod nastoji oko pomirenja, a i komšije. Kad se pomire zavađeni, piju, časte se i poljube.

h) Druženje muških sa ženskinjem

1. Žensko uopće. Žene po porodu, dok se u crkvu ne uvedu, ne smiu se svetih stvarih kao križa, naramnice i.t.d. dotaknuti. Također sramota je da žene konje jaše ili se u muške aljine oblače jer onda jim vele da su muškare. Žena nije ravna muškarcu u mnogim stvarima. Žene ne smiu prodavati stvari velike kao nepokretnosti, pa volove, konje i druge stvari. Ne smiu brez čojeka činiti kake ugovore koji bi mogli i čovjeka obvezati. Žene na skupštinama ne mogu svoje muževe zastupati.

2. *Stid*. α) *U kojoj dobi počinju momci i djevojke paziti na stid?* Mladići i djevojčice već u desetoj godini počnu paziti na stid. To se opaža već po tom što sakrivaju jedno od drugog kad vodu pušćaju, što ženskice ako su visoko podkasane spored muškićah krila spušćaju i što neće zajedno da se kupaju.

β) *Stid u ženskinja*. Žene također paze na stid. Kod ženah postidna uda jesu prvo glava. Žena ako se češlja, to uvik na skromnu mjestu čini i ako muški slučajno tamo dođe, ona odmah pribaci krpu preko glave ili samim rukama glavu

pokrije. Drugo, prsa to jest dojke. Ako diete priklanja, prid muškarcima odmah krpom sise pokrije. Postidna uda također ne smiu se od muškog vidjeti. Kad se kupaju, to biva za zatvorenim vratima. Ako li se na otvorenu kupaju, tad ne skidaju rubinah sa sebe. Ruke do lakata i noge do koljenah ne kriju se, a tako i lice. Otvorena prsa sramota je i kod babe stare vidjeti. Na ovo sve više paze udate žene nego djevojke, i to se više pazi prid oženjenim nego prid mlađim. Djevojke ne kriju svoje kose, pače i u crkvu gologlave dolaze. Velika je sramota i brezobrazluk taknuti se postidnih udah, osobito kod žene. Radi toga brezobrazluka dojde do težke svadnje i psovke.

γ) *Stid u muškaraca*. I muškarci paze dobro na stid, osobito oženjeni. Koji na to ne pazi, drže ga za najvećeg brezobraznika i s takim rado ne opće.

3. Družine.[18] Stariji ljudi drugačije se vladaju prama ženskom spolu nego prama muškom. Od nečedna ponašanja i razgovora prid ženskim nema ni spomena. Slane šale ne upotrebljuju. Sa ženskima uvik pristojnije govore i govoreć malokad u lice gledaju. I djeca s počitanjem sa ženama govore. Samo djeca ljube ženama ruku, a muškarci odrasli nikada niti u ruku niti u lice.

B. GODIŠNJI OBIČAJI

1. Domaći (kućni) običaji kod svetkovanja

a) Svetkovine pojedinih (kuća) obitelji

1. Ima li svetkovina (godova), koje bi svetkovali samo pojedini ljudi u kući (n.pr. dan narođenja ili "godovno", dan imenjaka, što gospoda kažu "imendan", ili još kaki takav dan)? Kako se slavi i koji su kod toga običaji? U ovoj okolici ne slave se krsna imena. Jedino kada tko sagradi novu kuću, običaju župnika pozvati da im kuću blagosovi i svetu misu u njoj očita. Tom prigodom domaćin izabere svojoj kući koga svetca zaštitnika. Ovaj dan svake godine biva praznik. Na taj dan ne radi se, nego s prijateljima se časti.

2. Ima li svetkovina, koje bi svetkovala cijela jedna kuća (n.pr. "krsno ime")? Kako se svetkuje ili slavi i koji su kod toga običaji? Uz proljeće pojedina sela slave po jedan dan koga su izabrali za zaštitnika sela. Taj dan u pojedinim selima čini se blagosov polja i usjevah. Taj dan selo svečano proslavi. Misa bude na polju. Iz svih selah pa i iz bližnjih župa svit dolazi na poljski blagosov. Još u večer rod dolazi k rodu u pohode, a sutra dan sve to ostane na objedu kod rodbine, prijatelja i znanaca. Za tog se dana svatko pripravlja. Zaoblice se peku, obilan ručak gotovi, rakija vino i pivo je već prikupito.

[18] U Radićevoj *Osnovi* naslov je: *Druženje*.

Po dovršenoj misi po deset ruku fata njekoga u puku i vuče i poziva na ručak rod, znance i prijatelje. Posli ručka mlađarija ode njegdi usred sela, tamo kolo igra i pjeva se do prihoda sunca, a stariji svit ostane đe je ručao. Tamo im obično pjeva guslar junačke pjesme dugo i dugo, te kasno stranci ostavljaju selo i u njem prijatelje, znance, kume, prije i tetke. Sve se to izpraća daleko kroz selo.

b) Svetkovine čitavoga kraja (ili naroda)

Božić

Osobita svetkovina koja se na osobiti način slavi od stara i mlada, od muška i ženska jest Božić. Za Božića se iz daleka svatko sprema, a osobito od početka zornicah. Domaćin naredi da se zaoblici (pečenici) podvostruči hrana jer ne smie božićni ražanj biti postan. Imućniji dakle hrane krme za Božića, a siromašniji purana.

Momci siku mlade hrastice pak ih ukrenu kao gužvu u procipu te viš vatre suše da im od kuće do crkve na polnoćki svitle. Uoči Badnjeg dana po noći momci idu u njive te tamo siku badnju granu. Grana je grabova ili hrastova koja je okićena suvim listom. Još osiku badnje žarilo. To je komad motke kojom se vatra miša ujutro na Badnjak i ujutru na Božić. Kad momci stignu kućama, tad šušnjatu granu bace na krov kućni, a žarilo prislonu za vrata u kući. Onda u dvorištu opale pušku. To je glas da je Badnjak nastupio i njegovo drvo da je na kući.

Na Badnje jutro iz komšiluka dolazi kokošji položaj. To je dječak ili tko odrasli. Obično položaji su muškarci. Ovaj unijde u kuću pa u sobu. U sobi je domaćica pripravila kukuruzah. Položaj sjede na pod na kom je stavito slame malo kao gnjizdo kokošje, počme kvocati kao kvočka, gnjiezdi se i prstima grelji po podu bacajuć uokolo rukom kukuruze, te ustavši s gnjizda čestita domaćici da joj priko godine koke dobro nesu jaja i piliće legu više orke nego koke. Domaćica ga opominje da rekne više koke nego orke. Sad položaj sjedne na stolac na komu je domaćica postavila jastuk. Odmah prid njega metne, ako je odrasli, sajtlik rakije, jedan nov otarak, suvih šljivah ili suva ošapa i jedan kolač koji je poput obruča. To sve pripada položaju kokošjem te to nosi sa sobom. Tomu se osobito dječaci raduju.

Na Badnji dan mora se pernata životinja, a tako i druga, obilno i više put priko dana hraniti pak će kokoši obilno jaja nositi, a druga životinja dobro će se ploditi.

Prie zaoda sunca jedan jaki muškarac donese breme slame suve i čiste koja će se u sobi prostrti. Domaćin je zaoblicu zaklao i na ražanj nabio. Kuvačice ispekle su punu peć kruvah, ljepinah i ljetnicu (našarani kruv). Gotova je već i večera obilna sve od posnih jelah. Kuvane suve ribe ne smie faliti. Ona se jede da se ukućani ne pošugaju. Ovaj dan ne smie nitko nikoga tući, jer tko bi koga ošinuo, imao bi

one godine čirove na ruci. Ovu prigodu upotrebe djeca pak su čitav dan nemirna jer ih ne smie nitko tući.

(U djetinjstvu piščevu dogodilo se je da je radi nemirnoće ipak najstariji stric sve nas istukao. Mi smo mu otvoreno rekli da će mu se ruka od čirova usančiti. Zbiljam slučajno se je dogodilo onog ljeta puno čirovah na ruci. Mi smo mu dovodili Badnji dan u pamet, a on reče: "Budite opet nemirni pak će te i opet dobiti batinah.")

Suton je. Sva je životinja namirita. Svi su ukućani pod krovom. Slama se po sobi prostre. Djeca kupe u kitu prazno vlatje od pšenice. Domaćica ili kuvačica postavi siniju na sred sobe. Na siniju stavi lonku u kom ima pomišano svake hrane te graha i lanenog sjemena. U ovo se zabodu tri marijske svete sviće. Sad jedan dječak uzme onu kitu vlatja (klaska) i jednu sviću od onih trijuh te izajde u kuću do vatre. Na vatri pripali onu kitu klaska pa onda njom sviću. Skine kapu s glave i pokuca na sobnim vratima. Dobije glas iznutra da unijde. U sobi je mrak. Dječak s gorućom svićom stupi u sobu i rekne: "Faljen Isus! Čestit vam Božić i Isusovo porođenje!" Svi mu odgovore: "I u tebi duša čista i čestita bila!" Dječak zapali i druge dvi sviće. Domaćica mu dade sad škropilo od suva bosiljka, i u šoljici svete vode dječak svu sobu oškropi moleći glasno *Vjerovanje*, a to i kućani svi mole.

Iza ovog njetko iz kuće klekne i moli pred svima večernje molitve, Gospine letanije, priporuke i djelove i.t.d. Kad je večernja molitva svršila, mlađi starije izuju i obuću spreme. Na ruke vodu poliju i zasjedu večerati. I za večerom više nego obično mole se Bogu, a po tom starešina prvi uzme plosku (čuturu) s rakijom te svima čestita Božić ovako: "Čestit vam Bog i Božić i Isusovo sveto porođenje! Fala Bogu koj nam je dopustio da dočekamo živi Isusovo porođenje! Dao Bog da i godinu živi i zdravi dočekamo, a ako nas tko primine, dao im Bog svoje kraljestvo! Zdravi ste svi u okolo, svi mi bili veseli!" Starešina iz ploske malo potegne i dade ju starijem do sebe. Ovako ploska ide svud u okolo. Svatko mora makar gućak progutati rakije jer je Božić.

Posli ovoga stariji muškarci traže i dalje rakiju, a mlađarija troši šiljer ili kaku širu od jabukah, krušakah, tkunja (gunja) i divljakah. Pri koncu večere starešina zapjeva kosački, a drugi mu odpjeva, a potom otvore se pjesme među mlađarijom i nastavi se veselje. Domaćica iznese jabuka, krušakah i drugog voća, al kad izidu na siniju *cigani* (tako zovu orase), onda istom nastane pravo veselje jer mlađarija počme se orasima odmah igrati "Tupa meza" i "Par, nepar." To je jedna ista igra. Tupa, to je upar, meza to je nepar 1, 3, 5 i.t.d. Tko pogodi, taj orahe dobiva, tko ne pogodi, taj toliko namiruje. I to tako sve ide dok se ne pojde na polnoćnicu. Drobna djeca po slami skaču, valjaju se i premeću dok ne sustaju i ne pospe po slami đe koje san svlada. Kad po večeri gase one tri sviće, paze na koga će dim proći te

kažu da će onaj ili ona u toj godini umrti. Mlađarija duvanjem to znaju navrnuti na baku, djeda ili kakog slabića, ali ovi odgovaraju da će još po njima potapati pa onda umrti. Tomu se svi smiju.

Već u njeka doba noći pospe i nješto spavanja prometnu, jer ovdi ne bude polunoćnica u dvanajest satih, nego prvi put zvona zazvone u četiri sata te u pet počmu mise u crkvi i sa svanutkom sve tri svrše. Dakle već u tri sata po pol noći svi koji misle ići u crkvu, svečano se opreme. Mužare pucaju, ali i pištolji po selima odgovaraju. Ako je noć tavna, momci zapale svoje hrastove mašale i svitle po sokacima na sve strane do crkve, i tad ih pogase jer će se po vidnu povratiti.

Po kućama ostanu samo domaćini i domaćice sa sitnom djecom. Domaćin u četiri sata zapeče na ražnju zaoblicu koja mora biti podpuno pečena dok se misari povrate iz crkve. Zajedno s misarima ili malo prie iz komšiluka dojde veliki položaj[19] koji će vatru pokresati i Božić čestitati. Ovaj pokuca na vratih, a domaćica mu kuću otvori. On najprie reče: "Faljen Isus! Čestit vam Božić i Isusovo prorođenje!" Oni odgovore: "Uvik Isus faljen bio i u tebi čestita duša prid Bogom bila." Odmah pogleda za vrata na žarilo božićnje. Ovim počme udarati po vatri. Koliko put udari, toliko put broji: "Koliko ovih žiškah, toliko vam Bog dao volovah, kravah, konja, svinjah, ovacah i kokošah." A najposli najbolje batinom udari i veli: "I ovoliko vam Bog dao sinovah i kćerih." Ako je položaj čovjek stariji i šalidžija, još jednom po vatri kuči govoreći: "Ovoliko vam Bog dao buvah da vas rano na poso bude." Ali domaćica već mu žarilo otima i veli mu: "Ne ćuti, Bože, što položaj baje." Uvede ga u sobu i posadi na jastuk koga je već prie priredila i na stol [tj. stolicu] postavila.

Svi koji se iz crkve vraćaju uz puškaranje, kako stupe u kuću Boga nazivaju i Božić čestitaju. Čim namire svu životinju, odmah slidi doručak. Kod doručka je i položaj, i to na odličnom mjestu i on prvi uzima jelo. Kod doručka je glavno jelo zaoblica (pečenka) na ražnju pečena i još kaka zalada jer će kasnije biti ručak koga su kuvačice već u loncima k vatri pristavile. Niti na doručku niti na ručku piće ne manjka.

Iza doručka, kad položaj k svojoj kući pojde, domaćica uruči mu nov otarak i malu kobasicu i kolač kao vinac sapleten na krajevima svezan tistom kao plantika. Položaja obično pozovu i na ručak, ali ne dolaze jer vele da na Božić mora svatko u svojoj se kući naći.

Prvi dan Božića obično svatko ostaje u svojoj kući, osim što mlađarija popodne ide u koju ugovorenu kuću koja ima prostranu sobu. Tamo se tambura, kolo igra i pjeva do mraka.

[19] U Nedićevu rukopisu pri kraju 173. stranice prekrižen je jedan odlomak teksta koji također opisuje dolazak *velikog položaja* u kuću na božićno jutro. Pošto je gotovo identičan gornjemu, ne donosimo njegov prijepis.

Drugi dan Božića dan je od pohođana. Zetovi (mladoženje) dolaze u punice sa svojim zaručnicama. Zet donese punici kožuh nov na leđa, a puncu opanke i čarape. Punac poklanja zetu po mogućnosti ili čizme ili cipele ili nove mestve. A punica šaren čibuk i lulu novu te kesu duvansku i koji paklić duvana. Nova snaša na dolazku i polazku ljubi svoje roditelje u ruku i obraz, a tako i sve svoje stare ukućane. Svima poljeva na ruke prie i posli jela. Zet i njegova zaručnica svečano su obučeni kao i na vjenčanju. Punica se savija oko zeta kao oko svog sina.

Drugi dan Božića ide nova snaša sa ženjenikom u pohode starom svatu i kumu. Tamo se časte i nova snaša pere noge kumu i starom svatu, a i starijim po kući, a oni ju darivaju. Na dolazku i polazku snaša svakog u oba obraza poljubi, a oni ju darivaju novcem. Uopće drugi dan na sve strane su pohođani: idu prijatelji prijateljima i čestitaju Božić.

Treći dan Božića jesu ženski pohođani. Kume, prije, tetke i sva svojdbina od kuće do kuće ide i jedni drugima čestitaju blagdan, a i piće što je ostalo priberu. Ženski pohođani nose po pune torbe kolačah ili zemljičaka, oraha, ošapa i djeci dile.

2. Javni običaji kod svetkovanja

Poklade

Iza Božića već brzo nastaje vrime pokladno. Mlađarija ide po divanu. Na divanu najviše igraju u kolu i pjevaju. Osim ovih ima ih koji rado kartaju se i prstena igraju. Igra prstena, to je Bošnjacima najmilija zabava. To se krije pod kape ili čarape prsten, a drugi ga traže. U kojoj se kući karta i prstena igra, tude nema pjesama niti kolo igra, tud je šutnja. Igranje na karte zabranjuje i crkvena i svjetovna vlast jer u toj igri zaigra mnogi svoj imetak i psuje se.

Što se više poklade primiču, to sve češća veselja i sastanci budu. Momci kupuju pečenice i peku ih u večer u ugovorenoj kući, a djevojke peku pite i kolačiće (uštipke), te se časte. To rade i mlađe žene, ali na njihove pavečerke ne smiu muškarci dolaziti. Ako se ipak koji ušulja, toga pošteno metlama izdevetaju. Dječaci od deset do petnajest godina saberu između sebe novacah pa kupe debela purana, peku ga, i oni se časte.

O pokladama prie pedeset godinah od kuće do kuće odali su po selima *koledari*.[20] Jednog bi opremili kao medjeda, pokriju ga svega ćebetom te mu naprave uši. Ovaj je imao kožne rukavice da se ne bode jer je morao ići rakučice, a mumljao je kao i medo. Jedan ga je na užetu svezana vodao te je ovaj obnašao Kalavra. Udarao bi u rešeto, a medo je oko njega obrtkivao igrajući. Rešeto su darivali, a družinu

[20] Radić u *Osnovi* (str. 56) navodi da kolede spadaju u običaje božićnog vremena i da je riječ o ophodu mladića kroz mjesta uz pjevanje posebnih koledarskih pjesama.

častili pićem i medo bi po koju popijo i lulu pušio, čemu su se djeca grohotom smijala. Danas već nema koledara i te bezazlene zabave. Pristala je po sebi.

Danas još postoje *vukovi*, osobito ako ima sniga. Vukovi su zabava na njivi. Po pedeset i više momakah, djevojakah i druge mlađarije stave se u red jedno prid drugim. Svi se ufate za pojas s leđa. i to čvrsto da ne bi se red raskinuo. Vođa pojde napried trčeć, a svi za njim vičuć glasno: "Vuk, vuk, vuk!", a tad prvi zamanu stražnjima, a ovi popadaju u snig kao snoplje. Tad istom nastane pravi smih. Tako to slidi dok se svačija volja ne ispuni i dok ne posustaju. Te zabave na polju traju dulje vremena, a osobito tri zadnja dana poklada svatko ide u vukove.

Sva je prilika da će na skoro nestati i vukovanja, i to iz dva uzroka. Prvo, što ovih godina malokad o pokladama ima sniga, jer samo se po snigu vukuje. Drugo, sadašnja mladež o pokladama kiti se raskošno kao da će u crkvu pa take aljine ne smiju se valjati po snigu ili zemlji, a prie su se prosto oblačili. A također danas radije mladež zalazi u birtije nego u vukove.

Lile uoči Ivanja i Ilina

Još dvi pučke svečanosti u ovoj okolici slave se, a te su uoči Ivanja i uoči Ilina. Već unapried mlađarija guli koru, posušuju ju te uoči tih godova po putu pale lile (kresnice). Lete sokakom vičuć: "Gori lila uoči Ilina! Gori glavnja uoči Ivanja!", i.t.d. Ako nemaju ovake kore, oni pale slamu, sino i kučine od kudjelje. Ovaka veselja često se plačom dovrše jer jači lilom kadkad izavrate nejačeg dofate, pak se i pobiju s kriesnicama. Ova je zabava i pogibelna za prouzrokovati požar, a najposli domaćin ujutru najde slamu pa sino plaho podčupano.

Ovdi nije nikada bio običaj da djevojke predstavljaju kraljice, pa ni danas toga nema, premda u susjednim selima priko Save to već od pamtivika postoji.[21]

C. POROD, ŽENIDBA, SMRT

1. Porod

a) Gatanja i vjerovanja o porodu.

1. **Muž sa ženom**. *Ako je muž, kad bude sa ženom, takav ili onakav (veseo ili nasmijan, mrk, trijezan, pijan); ako ovo ili ono čini (ako oštro gleda, poljubi ženu, misli na ženu) ili ne učini (ne protare kada se probudi očiju): kakvo će biti dijete (muško, žensko, bezbrižno, pijanica)?* Poleg poslovicah: "Nikud kruška izpod debla", i: "Kaki otac, taka djeca", ovdi žene mnogo računaju na budućnost poroda da će one na porodu pokazat se

[21] Nedić ovdje odgovara na Radićevo pitanje o ophodu *kraljica* na Duhove.

u kakom je stanju otac bio u vrime sastanka sa ženom. Još i to gataju da diete imati će padavicu ako muž pristaje sa ženom u vrime dok ima svoje mjesečno pranje.

2. **Trudna žena**. α) *Kako žena sluti, gata i pozna da je trudna?* Svaka žena zna da je ponila čim joj se počme iz jutra gaviti, osobito kad i gube tek na svako mesno jelo.

β) *Na što sluti ili što se gata o porodu i djetetu ako se trudnoj ženi što dogodi?* Na mnoge stvari žene noseće računaju. Ako zec priko puta prileti, bit će težak porod. Ako mačka po noći u blizini mauče, buduće čedo bit će bolešljivo. Ako pietao blizu nje zapjeva, da će joj novorođenče brzo umriti.

γ) *Što joj drugi moraju učiniti, a što ne smiju?* Ako što tko prid trudnom ženom jede, mora joj od onog jela makar zalogaj dati, jer ako joj to ne bi se dalo, tad bi onaj koji jede dobijo naprošnjak (ječmenjak) na kapcima očiju.

δ) *Što ona ne smije misliti, čuti, gledati, govoriti, jesti, činiti?* Ona, dok je noseća, ne smie ništa u potaji jesti, i ako bi jela ne smie se radi zastiđenja rukom dotaknuti svog lica, jer ako bi i đe bi prstom uprla, toliko i taki znak crljen pokazao bi se na licu i na istom mjestu u djeteta koji bi mu do smrti ostao. Trudna žena ne smie kasno rubine rediti i spremati, ne smie kasno po zaodu sunca pokraj ili priko bunjišta odati, ne smie izpod rubinjače proći jer pod bremenom lako nagraiše i dobije bolest.[22]

b) Porod

1. **Priprave za porod**. **Rađanje.** Već prie poroda mora biti gotova kolivka, pelenice, pokrivače i rubinice za budućeg čeda. Kad rodilja opazi bolove radi skorog rođenja, saopći to starijim ženama u kući ili vještakinji kojoj u komšiluku. Na ovo odmah žene se skupe. Vještakinja čim dođe, opomene trudnicu da ide u kućar i da legne u krevet. Ona ju prigleda motreći da li porod pravilno položaj ima. Ako je sve u redu, rodilja leži na leđih dok ne počme rađa, al u času poroda klekne na koljena, ponješto koljena razmakne i vještakinja dite na ruke dočeka. Ako li je porod mučan, tad u toploj vodi namoče močiće od prisne pređe i rodilji pare mali trbu' i stidulju. Ili ugriju crip pak ga zejtinom poljevaju, a rodilja postavi se tako da para od toga ide joj pravo na stidulju, i to često pomogne. Uostalom, svetom vodom bolesnicu škrope moleći osobito Gospu da ju tog bremena oslobode. Sad već u okolici imaju primalje te ove svojom vještinom pomažu kod poroda.

c) Novorođenče

1. Što se čini s novorođenčetom? Čim novorođenče na svitlost dojde, vještakinja pupak zaveže i odreže. U pripravi već ima mlake vode i koritance. U to položi

[22] Nedić preskače pitanje: ε) *Što čini, da sazna što o porodu i djetetu (daje n. pr. muškome i ženskome djetetu po voćku, pa gleda, koje će prije pojesti)?*

novorođenče i dobro ga svega opere. Majki čestita i dojavi kog je spola. Zamota ga u povoje, glavicu podveže i stavi ga u kolivku te pokrivačima pokrije. Iza toga i majka se opere, rubinu i drugu prteninu oko sebe promini te se spusti na počinak koga sad treba.[23]

d) Porodilje

1. *Kakvoga je posla oko porodilje? Kako je spremljena? Što jede?* Porodilje ako je ljeto obično leže u kućaru, ako li je zima u sobi, i to u zapećku da se more lakše u skromnom mjestu zakloniti. Jela joj prave lahka. Zakolju pile i naprave čorbicu, a nješto izpeku. Starije rodkinje uzimaju po malo šljivovice. *2. Kako i što po sebi po stvarima i događajima oko sebe gata i sluti (redom kao kod trudne žene)?* Gatanja nema nikakog.

e) Kumovi

Za muško dite uzme se muškarac kum, a za žensko ženska, i to iz onih kućah koje već od prie kumuju. Da bi se tko drugi nametnuo, to bi bilo uvreda za stare kumove. Diete na krštenje nosi ili djevojka ili mlada snaša iz kuće dječinje.

f) Pohode

U pohode mora doći prva kuma koja je bila kuma ili žena kumova. Donese pogaču, sir, pečenu kokoš, otarak, pitu i rakije.

g) Uvod

Kako dugo ostaje porodilja u babinama? Ima li kakih običaja kad izađe prvi puta? Ostaje rodilja šest nedilja i onda se u crkvu uvede.

2. Ženidba

a) Momak i djevojka prie svadbe

1. U kojoj dobi počinje momak i djevojka misliti na ženidbu? Momak u devetnajestoj godini, a djevojka u šesnajestoj već počimaju ašikovati i pomišljavati na ženidbu. U toj dobi već stariji pa i sami roditelji govore sinu da je za ženidbu i da se mora na to nješto misliti. Tako i majka djevojačka u toj dobi češće kćerki prigovara da marljivo radi i da ruvo sprema jer prosci mogu iznenada narupiti. Vrime je tud.

Dok je dozvoljeno bilo da se mladići i od petnajest i šesnajest godinah mogu vjenčavati, često se je događalo, osobito kod bogatijih seljaka, te osobito ako su imali jedinka sina, da su i brez znanja mladića djevojku isprosili i svadbu spremali, ali od kad je odkrojena svršena godina osamnaesta, to sad brez znanja momka i cure ne biva.

[23] Nedić preskače pitanje: *2. Što se gata po porodu i novorođenčetu?*

Kad jedan momak s jednom djevojkom počme češće sastanke i razgovore imat, te kad iz društva na stranu bježe i tamo na samu razgovaraju, to je već znak da ugovaraju ženidbu, t.j. da će taj momak tu curu zaprositi. Nu ipak se to još dugo u tajnosti drži. Ipak drug virnom drugu, a drugarica virnoj drugarici tu namjeru najprie povjeri i pitaju za savjet što misli drug ili drugarica bi l' to umjestno bilo, i njihovo odobrenje ili neodobrenje mnogo djeluje. Ritko će to momak ili djevojka svojim roditeljima osobno saopćiti, to ide čak priko treće osobe.

2. Govore li roditelji prije momku i djevojci o ženidbi, ili pak mladi sami spominju ženidbu? Prija će uvik roditelji svojoj djeci ženidbu ili udaju napomenuti, nego oni roditeljima. Obično kod momaka prvu rič ima mati jer otci ipak se ustručavaju to napomenuti. Mati lahko najde za to prigodu. Ako sinovske rubine ili krpa ili inače redi, osobito ako je i muž tude, ona odmah počme bugariti da i muž čuje: "Eto, sinko! Pa dosta sam imala briga za tebe i tvoje odilo, došlo je vrime da me snašica izmine. Traži sebi po srcu djevojku pak ćemo te oženiti." Ako na ovo muž ošuti, ona odmah naklopi: "Što šutiš? Tebi je dodijalo da se sam izuvaš i mnogo koješta radiš što bi ti snašica mogla pomoći." Eto početak za ženidbu.

Dok žena ovako muža navodi da izvadi daru od njega šta on misli o ženidbi sina, muž okrene ramenima kao da odobrava govor ženin. A njekad običaje navoditi da je godina bila neplodna, da nije dobro u dug se metati, a najposli ne zna se da li sin ima volju baš ove godine ženiti se i je li djevoku đegod zagledao. Mati odgovara da će se to njekako s dobrim ljudima skucati.

Ako je sin tude prisutan, on mramorkom šuti i stidi se što to roditelji prid njim govore. Ako li je govor počet prid djevojkom koju hoće udati, ova odmah od toga govora pobjegne, ali ju opet dozovu i priuče ju na taj razgovor. Ona donjekle smije se, a njekad počme i plakati. Kad dakle, momak, navrši godinah osamnajest, a djevojka šesnajest, onda roditelji ozbiljno počmu raditi o ženidbi.

3. Ima li kakovih svađa kad dođe govor na onu ili onoga koju bi trebao momak uzeti ili za kojega bi djevojka imala poći? Dogodi se često da otac i mati zavole jednu djevojku i priporuče ju sinu za ženidbu, ali sin neće ni da čuje što od te djevojke. Dakako, roditelji se ljute na sina radi neposluha. Iako ga još i dalje nagone na to, on jim odkreše da će radije ostaviti kuću i njiha te otić u svit. Tako isto i djevojčini roditelji počmu nagovarati kćer da ide u tu i tu kuću, ali djevojka ne voli momka pa kroz plač govori da će radije bile nositi kose kao neudata nego se udati za nemila, za nedraga. Mlogi roditelji više gledaju na imanje momkovo i djevojkino, nego na njihovu ćud, ponašanje i dobrotu pa tako često unesreće svoju djecu jer zaboravljaju ono što je najpreče. A mlogi roditelji puste na volju sinu i kćeri da se žene i udaju po svojoj volji i izboru.

4. Što mora biti sve gotovo prije nego se pođe u djevojkinu kuću? Ispituje li se što potajno? Prie svake prošnje sa strane priko rodbine počme se raspitkivati da li bi ta i ta djevojka pošla za tog i tog momka. To najviše obavljaju same žene. Mati ili tko drugi zagleda se u jednu djevojku, sad ona priporuči drugoj koja je ili u kući djevojačkoj ili u komšiluku da raspita njezinu mater ili samu djevojku bi l' imala volju udati se za nje sina. Na ovo se odgovori prvi put da ima još vremena za zdogovor i da će se na to kasnije odgovoriti. Kad dojde siguran i povoljan odgovor, tad prve nedilje priporuči se djevojki da dojde u crkvu. Do tog dana buduća svekrva izpeče ljepinu i pomaže ju jajima i kajmakom. Spremi jedan sir, jabuka ili krušaka ili jednu lubenicu. To sve ponese u crkvu. Dobro motri u puku na djevojku koju misli zaprositi. Čim izajdu iz crkve, već se buduća svekrva najde uz djevojku, izpita se s njom za zdravlje, a onda joj šapne da bi želila na strani s njom malo porazgovarati se. Djevojka pogleda na nju i na zavežanj te odmah pojde na stranu.

Kad ih već nitko ne čuje što će govoriti, buduća svekrva odpočme: "Kćeri moja! More bit da znaš i da ne znaš što ću ti govoriti. Bilo jedno ili drugo svejedno je. Ja sam te već odavna begenisala (zavoljela) pa bi te zaprosila za mog sina. Pa bilo što od tog ili ne bilo, evo sam ti donila milosti da ju primiš u to ime. Ako ju primiš bit ćeš mi draga kao dva oka moja u glavi, ako li ne primiš bit ćeš mi opet draga." Baba govori, a darove razvezuje i curi pruža. Naravno, ako je djevojka kuću i momu zavoljela, poljubi buduću svekrvu u ruku i primi darove.

Slični darovi daju se djevojki više put prie nego će se doći u prošnju u kuću djevojačku. Kad je već stvar s djevojkom dobro utvrđena od strane svekrve, a i momka, onda se tajno razpitkuje da li bi se roditelji djevojački tomu protivili ili bi dragovoljno prosce primili. Kad je već sve ugovoreno i novim prijateljim saopćeno, i ovi kad to sve odobravaju, počmu se priprave za prave prošnje.

5. Žene li se iz daljih sela i krajeva ili samo iz istoga sela ili rodbine? Koji su razlozi? Ovdje žene se i iz drugih sela, a i udaju se u druga sela. Osobito danas momci koji su turski kmeti rado prose djevojke koje imaju vlastitu zemlju jer se nadaju obilnu mirazu iz nepokretninah. Momci se najviše upoznaju s djevojkama iz daljnih sela u vrime poljskih blagoslovah, a također i po svojoj rodbini koju imaju u drugim selima. Ove tri župe žene se i udaju jedino između sebe jer imaju jednaku nošnju, jedno naričje i jednak govor. Dočim u daljnim župama imaju grubo odielo, drugačije govore i tamo ženske nisu vješte svom radu kao ovdi. I ako se iz daljnjih župah oženi, mora se snaša u svemu prilagoditi puku ovih župa.

Često momci zaprose rodicu u tri ili četiri koljena i s odpustom crkvenim vjenčaju se. U molbi obično navedu da im je familija rodbinska u mjestu veoma razgranjena pak da ne mogu lahko nerodicu naći, a što se iz daljnjih župah ne žene, navode gornje uzroke koje gori napomenusmo.

6. Kako teče svadba ako je koje od mladih prisiljeno? Ako se koja stranka vjenča brez prave volje nego za ljubav roditelja ili po njihovu natjeranju, tada nije ni svadba pravo veselje. Ako se to dogodi momku, on je pokraj veselja zamišljen, nujan i priko srca govori, a priko volje zasmije se. Kod djevojke je još gorje, ona obično plače i čim ju više tješe, tim žalosnija postaje.

(Opaska pisca: Jednu djevojku iz sela Kostrča roditelji su natjerali da se uda u župu Domaljevac. Selo u kom se je rodila djevojka ne more Sava nikada potopiti, dočim selo u koje se je udala, čim Sava izajde iz svog korita, već je pod vodom. I ovo je bio uzrok za koga se djevojka najviše žalostila u vrime svoje udaje. Vjenčala se je, ali brižna i uplakana te ju nitko nije mogao razveseliti. Iza svadbe došla joj je majka u pohode, ali baš u to vrime tako naglo voda potopi da su morali u tom selu ljudi na kućne tavane bježati.

U istoj kući, đe je bila spomenuta udadbenica s majkom na tavanu, bila je doli u kući voda za dobar metar visoka. Jednog dana kćerka popadne majku za ramena pak ju s tavana rine doli u vodu uz popratnicu: "Vidi sad, majko, kako si usrećila kćerku!")

b) Pripreme za svadbu

1. Što sve ima prirediti kuća momkova, a što djevojčina? Od strane kuće ženjenika prie svadbe mora biti po redu priredito sve ovo. Kad je otcu ženjenika dojavito, a i otcu djevojke, da se misle uzeti i vjenčati momak taj s djevojkom tom, mora otac momkov s još dva čoeka iz komšiluka, obično rođaka, pohoditi uvečer novoga pritelja i upitati roditelje da li pristaju na to da on njihovu kćer zaprosi. Ponesu dakle sva trojica po nješto u džepu novca i domaćin ponese jednu plosku rakije. Ovo još u danu poruči prosac otcu djevojkinu da li mu je prosto u ime proševine večeras doći. Novi prijatelj, ako se tomu ne protivi, naprosto odgovori: "Pošteni ljudi uvik su poštenim ljudima dolazili." To je već znak da se prošnji ne suprotivi, a to već i prija i djevojka doznaju.

Iza večere prosci se sastanu kod otca momkova te s njim zajedno pojdu do djevojačke kuće. Pokucaju na vrata i pitaju da li smiju unutra. Iznutra se odgovara: "Ako dolazite da štogod kradete, onda nemate posla ovdi. Ako li ste pošteni, hajd unutra." Oni stupe u kuću te po običaju nazovu Boga i ispituju domaćina i sve u kućane za zdravlje. Dadu im stolove i posjedaju. Djevojke tude nema. Ona u kućaru stoji i sprema se kao da će u crkvu.

Govor se povede sasvim o drugoj stvari, a o prošnji ništa se ne govori, doći će i na to rednja. Sad se mati djevojačka u razgovor uplete pak nastavi: "Dobri ljudi, nit vi nama što velite nit mi vas pitamo. Jeste li vi za večere i more bit za konaka da vam to spremamo. Il ste more bit postali trgovci pa tražite da štogod kupite?"

Sad otac ženjenika progovori: "Fala liepo i na večeri i na prinoćištu. Večerali smo, a žuri nam se pa ćemo kućama na konak. Mi smo u važnu poslu došli, koga ćete se valjda i vi sjetiti. Vi imate jednu košutu, mi bi ju želili imati, pa ili za novce ili kao prijatelji na poklon. Vi imate jednu glavitu djevojku, mi bi ju želili zaprositi."

Ovdi već nastane puno izgovora: da njihova djevojka još nije za udaje, da nije ruva zgotovila, da se još nije nadjevovala, da nije za udadbe. Najposli otac curski kaže: "Dobri ljudi! Ja vam ne vežem mane, svatko traži sebi što mu treba. Ali ženidbeni vez nije volujski sprez. Valja djevojku prizvati pak ju pitati je li to njezina draga volja jer đe je vjekovati, nije vragovati." Ide mati po djevojku.

Djevojka dolazi lipo spremita, krotka, ponizna, a lice joj pokazuje puno stida. Dojde do otca i pita ga što ju je zvao. Otac joj ukratko kaže zašto su ti ljudi došli pak ju pita što misli hoće li se udati za sina proščeva. Djevojka baci pogled na mater kao da ju pita šta ima odgovoriti. Mati ugne ramena i veli: "Ne gledaj na mene, kćeri. Ako hoćeš, eto ti otca, eto poštenih ljudi pa odgovaraš što hoćeš." Djevojka gledajuć prid sebe izusti: "Ako je to po volji mojemu otcu i materi, ni ja se tomu ne protivim." Ovi se izjave da je od njihove strane prosto. Tad djevojka poljubi u ruku otca, mater i budućeg svekra.

Sad istom svekar izvadi plosku pak kaže djevojki: "Deder, kćeri, kad si mi privoljila, natoči nam čaše da popijemo prijateljstvo." Cura natoči prvu čašu i pruži svomu otcu, a drugu svekru pa ostalim uvik prie poljubivši ruku svakomu. Pri rastanku svekar izvadi dukat ili pet forinti i stavi na siniju te djevojki veli: "Ako si moja, primi ovo prvo obilježje." Djevojka ga u ruku poljubi i pobere novce. Daruju ju i ostala dva njegova druga. Polazeći nješto svekar i materi djevojačkoj spusti u ruku. Ovo se zovu *mali ljudi*, t.j. *prvi prosci*.

2. Što se ima prirediti momku? Kuća momkova za svadbe (osobito ako je zadružna i imućna) mora ugojiti jednu kravu jalovicu ili barem junicu što će se zaklati. Mora ugojiti dvie zaoblice i jednog hranjenika koji će se zaklati za kuvanja i peciva. Za momka se kupe nove haljine: gunj, šešir, fermen, cipele ili čizme. A za djevojku po današnjem običaju: gunj, jankle, svilenu suknju i svileni zapreg, svilenu krpu na glavu od pet forintih i čizme. Domaćin mora imati u buretu barem pedeset okah rakije, a bome i burence vina i sanduk piva.

3. Što se ima prirediti djevojci? Djevojka prie svadbe mora prirediti sve ruvo što joj treba. Mora odkati dosti otarakah ženskih i muških kojima će darivati prosce. Mora da odka dosta ćenara i uzvoda za rubinah jer mora svekru i svekrvi prikazat po rubinu. Tako isto braći i sestrama momkovim, kumu i starom svatu. Sve to mora gotovo i pakovano čekati svadbe.

c) Od zaruka[24] do svatova

Posli prvih ili malih ljudi dolaze u prošnju *veliki ljudi*. Veliki se zovu zato jer ih bude više i veći trošak tom prigodom bude. Domaćin nosi krme pečeno, punu torbu kruva, burešce rakije barem od deset okah, u novcu tri do pet dukata koje će curi dati kao amanet. Kad dojdu u kuću novog prijatelja, tud se po običaju pozdrave i odsjednu.

Ovom prilikom bude puno šaljivih prizorah. Prosci zahtjevaju djevojku koja je zaprošena da dojde među prosce da im piće služi i darove primi. Ukućani izvedu djevojčicu od deset godina i kažu: "Je li to djevojka vaša koju tražite?" Ovi djevojčicu daruju i odpuste jer nije njihova. Njihova je starija i veća. Sad izvedu staru škvoravu babu nakićenu i po mogućnosti ukočenu. Babu uz još veći šklibot i smijanje daruju i zatjeraju u zapećak. Istom treći put dovedu djevojku koju prose. Ova poljubi svekra u lice i u ruku, a tad sve druge u ruku poljubi.

Kad je taj obred gotov, stave siniju među prosce. Sad svekar iznese pečeno čitavo krme i stavi na siniju. Također kruv i rakiju. Uz prosce za siniju sjede i otac djevojački i ako ima koga strica. Mati djevojačka ne sjeda. Ona upućuje kćerku u službi. Prie nego što počnu jesti, svekar progovori: "Braćo, ovdi je jelo i piće, ali ne znam u koje ćemo ime jesti i piti. Ja sam od ovog mog novog, kako se nadam, prijatelja zaprosijo djevojku pod imenom N, ali kako vidjeste oni nam prvi put izvedoše curetak, a posli staru priju. Da i ovi ljudi vide da se ja ne šalim, već da zaista sina ženim, nek pristupi prošena djevojka i neka primi svoj amanet." Na siniju stavi maramu u kojoj su novci zavezani. Prija odmah opazku učine: "Razveži, prijatelju, krpu jer more bit da je krajcar u njoj zavezan." Ovaj krpu razveže i novac pokaže. Sad roditelji djevojki govore: "Uzmi, kćeri, amanet, ako misliš ostati na obećanju. Ako li misliš faliti pak se naružiti te sebi i nama obraz oduzeti, ne primaj se tog obilježja." Djevojka poljubi ruku otcu, materi i svekru te novce pokupi skupa s maramom i dade materi da ih pohrani u sanduku.

Sad istom počmu jesti i piti te pjevat sve dva i dva kosačći ili skupa. Ovo veselje traje do pol noći. Kada djevojka posluži najposli crnu kavu, svi ju opet daruju bacajući novce svaki u svoju šoljicu. Na polasku svekar daruje i cursku mater, a tad s pjevanjem kroz selo vrate se kućama. Djevojka svakom od ovih dade po lipi otarčić.

Posli velikih ljudi idu *male žene*, to jest svekrva i još dvi druge. I ove žene nose sa sobom darove. Svekrva nosi novu podkititu pregaču, krpu i žensku tkanicu. A druge dvi nose po novu krpu i tim daruju sve djevojku. Uz ove darove obično svekrva dade forintu srebrnu, a druge dvi po dva seksera. Ovim ženama meće se užina, a svekrva na siniju stavi ili flašu ili plosku rakije za pritelja. Rakiju ako ne popiju, izliju u posudu prijateljovu i ostave. Pri polasku djevojka iznese tri ženska

[24] Radić piše *snuboka* po nazivu za prosce karakterističnom za kajkavske krajeve.

otarka s bašlijom na kojoj je crljena plantika i pokrije glave ženama, i tom bašlijom (bumbačom) pričvrsti. Kad žene dojdu u kuću svekrve, onda uz kriku i pocikivanje igraju.

Iza malih žena idu *velike žene*, to jest mnogobrojne. Čim ženjenik ima više rodbine, tim više žena ide u prošnju k djevojci. Svaka žena nosi na dar djevojki po jednu krpu koja vridi barem trideset novčića. Uz to još polovku rakije i koji sekser za darivanje. Svekrva i opet nosi pregaču podkititu, tkanicu žensku, krpu barem od forintu, pečena purana, kolače svima u kući i kruva nakitita za jelo. Kod djevojke također gotovi se užina. Ovi pohođani obično se čine nediljom iza pol dana.

Kad dojdu u dvorište, djevojka ih dočeka te svekrvu poljubi, a s ostalim rukuje se. Žene počmu odmah oko djevojke igrati i pocikivati kao da su na vruće ognjište stupile. Povade darove svoje i redom darivaju djevojku. Naravno da to mora i curska mater sve vidjeti što je koja dala da more posli koplje svog jezika lomiti prigovarajući pojedinim ženama kako su škrtarile kod darovnine.

Postave se sinije za užine, a žene posjedaju oko njiha. Prija stavi prva svoja jela, a zatim svekrva. Jede se i pijuca, a piće kod žena časom žamor otvori. Počmu pjevati muški dvi a dvi, a posli skupa. Iza kahve djevojka iznese koliko ima ženah toliko ženskih otarakah ili rešetaka (rešetka je široka i duga čipka) pa svakoj ženi stavi na glavu i pripne žućkom na kojoj je plantika. Sad žene opet djevojku svaka daruju po mogućnosti s par sekserah, a ona ih ljubi u ruku. Ako ima djevojakah među ženama, djevojke udavača pokrije krpama, a ne otarcima.

Oko četiri-pet sati po podne žene ugrijane i razdragane oproste se s djevojkom i njezinim roditeljima te se vraćaju u kuću ženjenika. Ako je cura iz drugog sela, ide se kolima, ako li je iz istog, idu pješice. Sad istom nastane razglušena cika, veselje i pjevanje, obično dvi zapjevaju ovu pjesmu:

"Oj, nevene, moj nevene,
oj, nevene, moj nevene!"

Sad sve opet u jedan glas pocikuju: "Ujúju! Uj! Uj! Uj!", a zajedno sve igraju i to sve opetuje posli svaka dva redka:

"Blago onom tko te bere,
blago onom tko te bere!
A ja mlada nemam kada,
a ja mlada nemam kada.
Ja se spremam u tuđine,
ja se spremam u tuđine.

Tuđeg daku dakom zvati,
tuđeg daku dakom zvati.
Tuđu majku majkom zvati,
tuđu majku majkom zvati.
Tuđeg brata bratom zvati,
tuđeg brata bratom zvati.
Tuđu seku sekom zvati,
Tuđu seku sekom zvati."

Čim bliže kući ženjenika, tim veća kriska i pjevanje. Kako u dvorište stignu, odmah lete u kućute tamo oko vatre vatru svu porazbacaju sipajući po nogama, osobito ako se domaćin tude dogodi, začas mu obuća od ugljenica zasmrdi pa mora da i neće igrati. Iza ovoga žene se udalje svaka svojoj kući.

U prijašnje vrime ovdi je običaj bio da se prie svadbe još održaje *buklija* (*jabuka*), a to je bila mala svadba i malo manji trošak nego na svadbi. Tude je morao biti i kum i stari svat i prikumak, i tom prigodom svekar je davao djevojki sve odilo što je za nju kupio. To je danas radi silnog troška, a sve većeg siromaštva, dokinuto.

U sadanjem vremenu ima običaj da svekar s još dva čoeka na dva dana prie svadbe ide k prijatelju na *ugovor*. To jest, da li su od strane djevojke i njezinih roditeljah svi u redu, da li more on svatove po djevojku dovesti? Ovu istu večer svekar donese djevojki gunj, kožu', suknju, jankle, čizme i drugo sve.

d) Svatovi (svadba)

U ovoj okolici obično se vjenčaju u sridu. U utorak sve se sprema i redi što će sutra trebovati. Najprie se pozovu kuvačice koje su već prie ugovorene, a tako isto i kuvači. Kuvači i kuvačice obično su najbliža rodbina ili prvi komšije. S kuvačima mora i čajo (čajuš) doći. Kuvači s čajom zakolju kravu ili junicu, zaoblicu i jednog za troška debela bravka (hranjenika). Kuvačice ribaju posuđe, peru srca, džigere i drugo štošta rade. Čauš sad sprema se u odilo pravo komedijaško. Odrezan pri zadku goveđi rep pripaše na sebe. Drvenu sablju, i nju pripaše. Grube i poderane 'lače i drugo odilo obuče. Staru šubaru stavi na glavu. Oko nje zamota naduvano crivo goveđe. Od vune neizčešljane napravi bradu. Od kudilje namjesti duge brke. Da je jako pobožan kao iztočni derviši, oko vrata objesi brojanice nanizane od oraha, crljenih šipaka, suvih kruščicah, zrelih paprikah, a po dnu brojanicah sveže drveni križ od pedalj dug. Za desnu nogu povrh koljena sveže po dva-tri mala zvonca ili praporka. U desnici ima nadžak na kom je otarčić svezan da čajo ima o što ruke trti kad nadžakom bude zaoblicu sjeći.

Ovako opremljen čajo izađe na dvorište pa iza svega glasa počme vikati: "Kiselo, veselo, nek čuje sve selo, nek čuje sve selo da N. N. sina ženi i sve selo na pir zove! Aha, svak čuj i počuj!" Sad kuvačice zapjevaju i počnu kričati i igrati. Od ovog časa nastane sveopće veselje, igranje i pjevanje, a na čelu svega toga čajo je prvi. Čauš mora biti u svojoj službi točan. On sve naređuje i redi. Njega ne smiu zvati čajom, nego gospodinom i kapetanom. Ako se tko, osobito od mlađih, usudi ga nazvati čajom, toga odmah svojom repinom izdeveta. Za čauša obično se izabire čovik veseljak koji zna puno doskočicah, pripovidanjah, pjesmica, šalah, koji će znati pravo veselje i smieh praviti.

Čaušova je dužnost još isti dan pohoditi kuma i starog svata i opomenuti jih da rano svaki s kolima dojde do ženjenikove kuće. Još je čaušova dužnost ostati na konaku kod ženjenika te uvečer ili u noći do zore ispeći zaoblicu koja će se pritelju poniti. U sridu vrlo rano čauš počme buditi ukućane pjevajući, kukurikući kao pjetlić mali, a posli kao veliki. Svojom vikom i krikom izbudi i komšije.

Ukućani poustaju, svatko se svečano oprema, a osobito mladoženja koga ovdi i đuvegijom zovu. Šala nije, valja u punice, valja na vjenčanje, to je najsvečaniji dan u životu. Imućniji obuju nove čorape, čizme ili cipele, poturlače ili nove pantole, novu tkanicu oko sebe, novi koporan, ječermu i fermen. Polu svilenu krpu oko vrata, novi šešir ili fes na glavu. Na šešir s obadvie strane visoko paunovo perje razporedito poput lepeze ili kita kupovnoga cvića za fes pripeta. To je nakit mladoženje, a na sve ovo ogrne novi gunj ako je hladno.

Otac ženjenika, ili ako nema otca njegov zastupnik, i on se opremi dolikujućom odjećom, a tako i kočijaš. Svekrva ne ide po djevojku, ali i ona se lipo opremi. Nju zastupa kod cure jenđija. Jenđija je mlada iz kuće momkove žena ili njekoja od njegove rodbine. Ona je svečano obučena nemal kao i djevojka. Ona je na prinoćištu kod djevojke da ju more rano opremiti i podučavati prie nego što svatovi stignu. Ona s djevojkom sve ruvo u sanduk poslaže i kaže što će se komu prikazati. Rič u jednu, ona je obrednica i rukovoditeljica djevojke u svemu.

Sa izhodom sunca počmu se kupiti svatovi u dvorištu ženjenika. Dojde kum, stari svat, prikumak, djever i još njetko od rodbine. Obično budu troja kola za svatovah. Ako li ne mogu komotno svi u njiha stati, bude i više kolah. Čajo je već ćevap na ražnjiću izpeko. Kuvačice su još nješta za doručka svatovima priredile.

Djevojke iz komšiluka ubrale su cvića mrazovca i drugog pa i kupovnog. Za svakog svata po jednu ili dvi kite. Čauš i kuvačice stave siniju, oko sinije stolice s čistim pavlakama (jastučnicama) na koje svatovi posjedaju. Na siniji je ćevap, kruv i drugo jelo. Čauš moli prid svatovima te tako i nješto založe samo da se more koja popit bolje. Dok svatovi doručkuju, djevojke zađu uokolo i svakom svatu za kapu pripnu po jednu ili dvi kite cvića, a za ovo svaki svat djevojke daruje jer poslovica

veli: "Neće ni gatara badava da dahne dok joj se štogod ne spusti na dlan." Od ovoga časa svatovske kese moraju biti odrišite.

Kad je doručak već gotov, djevojke pjesmom opomenu starog svata da je vrime došlo da se ide po djevojku. Zapjevaju ovo:

"Od tri vrste, od četjeri,
stari svate, dragi brate,
diži svatove!
Od tri vrste, od četjeri,
svatovi ti svi pospali
i podrimali."

Sad svatovi svi ustanu i pojdu u kola đe ih čekaju konji već upreženi. Domaćin s čajom spremio je u kola pečeno krme, burešce rakije barem od deset okah i jedan veliki našarani kruh. To se sve nosi pritelj novom. Burešce s rakijom ostane kod pritelja kao dar da može lakše na kćer zaboraviti kad rakijom kar sa srca rastjera. Stari svat je starešina svatovski, on prvi polazi, a za njim drugi svatovi. Kum i mladoženja u jednima su kolima i na jednom sicu. I djevojke posjedaju u kola pa zapjevaju na vrste:

Od tri vrste, od četjeri,
majka Marka
odprema u sridu,
po djevojku,
čisto zlato:
"Ajde, Marko,
ajde, dušo,
i sretno ti bilo!"

Sad svatovi pojdu po djevojku brez cike i buke te šuteć brez pjesme jer more se dogoditi da je cura umrla, što od pola puta same djevojke svojom pjesmom oglase se:

Gorom idu kićeni svatovi,
kićeni svatovi, gorom idu.
Gorica im listom progovara,
listom progovara, gorica im:
"Kud idete, kićeni svatovi,

kićeni svatovi, kud idete?
Kud idete i konje morite,
i konje morite, kud idete?
Umrla vam kićena djevojka,
kićena djevojka, umrla vam.
Na umoru majci govorila,
majci govorila na umoru:
'Mila majko, svate dočekajte,
Svate dočekajte, mila majko.
Svakom svatu po boščaluk dajte,
po boščaluk dajte, mila majko. (košulju i gaće)
A mom dragom vezenu maramu,
vezenu maramu, a mom dragom.
Nek ju nosi i s njom se ponosi,
i s njom se ponosi, nek ju nosi!
Neka dragu drugu sebi prosi,
drugu sebi prosi, neka dragu!' "

U to doba svatovi već dođu prid kapiju novog pritelja, al djevojke kao srne iz kola poskaču kao da će kapiju otvoriti, ali kapije ne otvaraju nego skupa zapjevaju:

"Od tri vrste, od četjeri,
daruj kolo, mlado momče,
čisto zlato, mladu Katu!
Ako nećeš darovati,
kolo ćemo pokidati,
lipu Katu drugom dati."

Mladoženja maši se u džep, iz njega izvadi jabuku u koju je sa svih strana nazabado novacah srebrnih i novčićah te ju baci u kolo djevojačko. Sad istom djevojke otvore kapiju i svatovi unijdu u dvorište djevojačko.

Pritelj s ukućanima svatove dočeka, za siniju posadi, a prija je nješto za svatove zgotovila. Potom čauš iznese pečeno krme, odreže sebi stražnji kraj i strpa u svoju torbu, a ostalo stavi među svatove. Tako isto iznese se burešce rakije i tude svatovi s priteljom jedu i piju. Djevojku u kućaru jenjga oprema i sanduk s nakrcanim ruvom iznosi i u kola stavlja.

Sa ručkom se ne dulji mlogo jer svatovi se žure u crkvu na vjenčanje. Zato išću od roditelja djevojku da idu na vjenčanje: "Rđava kona ne vraća zajma." "Ak i mi",

vele, "odgojimo djevojku, vratit ćemo vam zajam." Domaćin ukućanima naredi da dovedu djevojku, al i ovdi bude igre i smieha. Prikumak ode da iz kućara djevojku dovede, nu kod zatvorene djevojke opet se najde mala djevojčica i stara baba. Sad izvedu djevojčicu i kažu: "Eto vam vaše cure, vodite ju!" Svatovi curicu daruju, al vele da nije to djevojka njihova. Iza djevojčice dovedu matoru babu, al babu pogotovu neće jer nemaju djeda za ženidbe. Tad podare i babi štogod pa na novo zahtievaju prošenu djevojku.

Sad mlađi bratac djevojkin, koji je također u kućaru sa sestrom, uzme ovu ispod ruke i dovede ju k svatovima i ovako ih pozdravi: "Faljen Isus domaćine, kume i stari svate! Evo vam dovodim prošenu djevojku, a moju sestru, i pridajem ju vama. Nama je bila dobra, a bit će i vama. Vama djevojka, a meni dobar muštuluk (nagrada)." Svatovi svi nadare mališana, a zatim djevojka i mladoženja pristupe k otcu i materi djevojačkoj pa im poljube ruku i poištu roditeljski blagosov, a to isto učinu i kod otca momkova. Jedni i drugi, a i svatovi čestitaju mladencima želeći jim svako dobro i sreću u budućem životu. Sad se i novi prijatelji zagrle i poljube te svatovi podižu i spreme za puta. Obično roditelji curski, sama cura, ovaj prizor oplaču, a tako i braća i sestre djevojkine, a svatovi odmah zapjevaju.

U svekrova kola sjedne djevojka s jenđijom i još koja njezina drugarica, a ostali svatovi opet u svoja kola smjeste se. Prvi ide kum s mladoženjom, a za njim drugi svatovi, a zadnja kola idu s djevojkom. Djevojka je svakom svatu prie polaska kroz džep lipi otarčić provukla i još kupovnog cvita kitu pripela.

Svatovi iduć od curske kuće do crkve pjevaju, ciče, podkriskuju i pucaju iz pušakah. Djevojka je pod duvakom. Ona je za vjenčanja odjevena svečano. Ima na sebi rubinu najnakićeniju. Na nogama visoke štrinfe crljene, a po njima stupalo vezeno više put sa zlatom. Na nogama, ako je blato, čizme, inače cipele visoke škripane ili papuče vezene. Opasana je običnom tkanicom ženskom. Doljne tilo krije suknja posve crljena ili svilena od različite boje. Po suknji je pripasan svileni zapreg. Na leđima, ako je toplo, ima vezeni crni kožuh vridan od pet do deset forintih ili reklu s naramicama ili jankle svileno ili čovano. Ako je hladno, još po tome gunj vridan dvadeset do dvadeset i pet forintih.

Na glavi ima fes, po fesu krpu krmez do po vrh nosa pridvostručit, po ovom burundžuk (velum) dugačak, koji ide po vrh glave te se unakrst savija na prsima i veže se na krstima te se krajevi istog sastaju na struku. Krpa krmez i burundžuk kriju lice djevojki do pol nosa te ona samo vidi prid sobom. Ako će kud dalje pogledati, mora rukom duvak podignuti, a ujedno i svoju glavu da što vidi.

Istina da u ovoj okolici vjenčaju se često priko godine, ali glavno je i opće vjenčanje o svetoj Kati. Zato i pjeva Posavka djevojka:

"Sveta Kato, rastavi me s majkom
da ne čekam ćelavog Andriju."[25]

U samoj župi toliškoj događalo se je da se za jedan dan po sto pari vjenča. Na sto parih dojde najmanje trista kočijah svatovah. A osim svatova najde se puno djevojaka, djevojčica, muške djece, gajdaša svirača i Cigana s bubnjevima. Mladež u kolu mameno igra, pjeva i viče. Svi čauši sastanu se posebno poleg one: "Svaka ptica k svom jatu leti." Oni ne traže druge muzike nego svoje praporke, zvonca i klepke pak počmu u kolu igrati uz užasno klepetanje. Među njima izaberu vrhovnog kapetana koji svima zapovida i svi ga moraju slušati. Ako što koji pogriši, toga doturaju prid njega, a on ga išuca goveđom repinom svojski.

Ženjenici, udadbice i njihovi svjedoci, svi unijdu u crkvu te se u red postave, svaka djevojka uz svog momka. U vrime vjenčanja mnogi je momak nagovoren od kake praznovjernice babetine da jednom nogom stane na nogu djevojki pak će mu u budućem životu biti poslušna. Po dovršenom vjenčanju istom onda nastane svikivanje i kretanje te množije svita. Svatko sjeda u svoja kola, svatko brzim kasom uz pjevanje i puškaranje ide u svoje selo i svoje kuće. Al ovo putovanje kroz selo pak potraje dulje vremena jer svatovi se zaustavljaju spored mnogih kućah, osobito ako su rodbina, pak pićem časte one ukućane koji su izašli na motrenje prolazećih svatovah.

Kad stignu svatovi prid svoju avliju, najdu kapiju zatvorenu. Zatvorile su ju djevojke koje sad zapjevaju:

"Od tri vrste, od četiri,
gjuvegija daruj kolo,
daruj kolo uokolo!
Od tri vrste, od četiri,
daruj kolo, mlada nevo,
daruj kolo uokolo!"

Tad gjuvegija baci jabuku među djevojke, a to isto učini i djevojka. Jabuke su nakrcane sitnim novcem. I tad cure otvore kapiju i svatovi unijdu u dvorište.

U kući blizu vratah postavite su dvi stolice s jastucima. Na jednoj sjedi svekrva i čeka novu nevu da ju primi sebi na krilo i da ju izljubi kao nova majka. Svekar, ako je snažan, iz kola primi novu nevu te da ne stane na zemlju, unese ju u naručju u kuću i postavi na krilo svekrvi. Svekrva ju zagrli i izljubi više puta, tako i neva nju. Sad zapjevaju po muški druge dvi žene:

[25] Sveta Kata se slavi 25. studenoga, a sveti Andrija apostol 30. studenoga.

O, o, o, o, o, oj!
Naslanja se smilje na kovilje,
lipa neva svekrvi na krilo.

U to doba sve kuvačice počmu kričati i igrati oko svekrve i mlade neve. Iza toga mlada neva sjeda na drugu stolicu, onda njoj stave u krilo muškog dječaka, ona mu provuče otarčić, zagrli ga i poljubi. Po tom neva ustane te s jenjgom ide u svoj kućar koji je za nju određen. U kućaru s istom jenjgom odmah iznese svoje ponjave, ćilime i natrpane perjem pavlake te prostre i namjesti postelj koja do sada kao neženje imala je samo slamu, po slami bilu prtenu ponjavu, ćebe novo i jedan jastuk. Sad na jedan put krevet se preobrazi u svemu.

U sobu je smjestita od trenicah duga trpeza te je čistim trpežnjakom pokrita. Oko nje su klupe s jednu i drugu stranu za sjedenja. U pročelju na prvom mjestu sjedne mladoženja, s desna mu stari svat, a s liva kum, do kuma prikumak, a dalje se redaju drugi.

Kad su svi svatovi posjedali na svoja mjesta, kuvačice i čajo stave na trpezu užinu. Za užine priredita su u obilnosti jela i piće. Od ovoga časa po ciele dane nješto od jelah i pića nahodi se na trpezi jer tako to mora biti radi pohođanah. Taj dan nova snaša s jenjgom ostane u kućaru te tamo i ručaju. Ona ne dolazi među svatove. Ako je žestoka zima, uvedu ju u sobu, ali bude u zapećku zaklonita. Tako je ostalo od starih.

Posli ručka svatovi ustanu te njeki se pozavlače po kućarima da malo spavnu. Drugi to učine kod svojih kućah ako su blizu ili idu u pohode drugima po selu. Kuvačice počmu odmah jela za večere gotoviti uvik igrajući i pjevajući. To im vrime brzo prođe i opet svatovi kupe se i sjedaju oko trpeze. Kad je mrak nastupio, pravi kršćani uopće mole, a potom prie večere nastane pravo veselje i seljačke prestave. Čauš već ima društvo koje će već s njim komedije praviti.

Uz ljestve jedan ili dvojica popnu se na kućni tavan. Tamo uznesu sikeru, peku i posudu vode. U sobi čauš često u pendžer pogleda, a drugi ga pitaju: "Kapetane, što si se ti uzplahirio i svaki čas zuriš napolje?" On kao pristrašen odgovara: "Ama, ljudi Božji! Meni se čini da će strašna solanka, oblak i grmljavina nastati pak ćemo i pod krovom pokisnuti." Dok on to govori, ugarica na pendžeru sine, a čauš uzdahne i počme se krstiti. "Bože nas sačuvaj samo od leda i zla vremena", glasno čauš govori. U taj par njetko sviću u sobi ugasi, a opet vatra na prozoru sine. Na tavanu počme peka žrvnjati, a onaj drugi snažno sikerom o tavan lupi, grom pukne i opet žrvnjanje nastane. Iza ovog poče njetko svatove u mraku vodom škropiti, a po kući ustade čokot zrnja od kukuruzah. Led pada, munja opet siva, grom na tavanu strahovito puče, i drugi, i treći grom, a njeko se kraj vrata

sruši i poče hrljati kao da mre. U taj čas povikaše svi svatovi da im se svića iz kuće donese jer da je njekoga grom ubio. Sa svićom iz kuće naglo uleti jedan kuvač u sobu, ali on se priko onog mrtvog shrva i padne jer ga nije vidio. Svića se ugasi, ali i ovaj počme ječati i jaukati da je ruku slomio.

Brzo uleti s drugom svićom drugi kuvač, ali sad imaš šta vidjeti. Čauš koga je grom ubio zinuo na vas mah pa samo se još vidi u kotlacu da mu se dah povozi, a drugi koji je priko njega pao ima sasvim izvrnutu ruku kao prosjak. Sad nastane strka, ište se i traži sveta voda da se umirući poškropi, ali u zdjelicu njetko nali rakije i poče škropiti umirućeg čauša. Ištu sviću marinsku, ali njetko pruži kosnu belegiju, belegija ne more da gori, a svatovi zaviču: "Nije ni zaslužio da mu se dogodi svića na čas smrti."

Sad počmu bacati novčiće u otvorena usta, pa kad natrpaju puna usta čajo skoči i novce iztrese u svoju kesicu, al evo muke! Onaj koji je pokvarijo ruku još uvik ju izvrnutu drži. Sad i njemu natrpaše punu šaku novčića te i u njega ruka ozdravi. Tude puno bude šale i smieha kako novac mrtve oživljuje, a kljaste liči.

(Kad je pisac ovih redaka kao dječak bio, u našoj kući isti dan dva su vjenčana moja stričevića, a treća stričevka udana. Bili su dakle u našoj kući dvoji svatovi i dva čauša. Jedan je čauš bio moj stric od nas odjeljen, a drugi iz istog sela komšija. Svatovi su učinili istu ceremoniju kao i gori i od groma pade mrtav moj stric koji je bio čauš. Ovaj stric imao je živu majku moju baku. Ova nije mogla nikada trpiti da se u sobi duhan puši, za to je rado u kući kod vatre sjedila na svojoj ovnovskoj koži s debelim runom.

Baka je imala onda priko osamdeset ljetah, ali nikada u sobi đe se loži nije noćivala nego u svom kućaru. Tako je i ovu večer otišla u svoj kućar na počinak. U vrime ove seljačke grmljavine na prasak groma pao je mrtav moj stric koji je bio čauš. Dva kuvača otrče u babin kućar te joj donesu ovaj kobni glas da je njezin sin Petar naprasito od groma umro i da već umire u sobi. Baba nije čula grmljavine, al povjeruje njihovoj rieči, a u nebo nije ni pogledala jer je od starosti nisko glavu nosila.

Brzo osovi se i ustane da bi sina još živa zatekla. Dva kuvača držali su babu ispod pazuva, a baba se je još oslanjala na svog dobrog druga ljeskovu batinu. Čim je iz kućara pošla, odmah na glas poče nabrajati za umirućim sinom. Tko je sa strane babino naricanje ćutio, a što je ustvari znao, taj se je grohotom smijao. Čim baba u sobu stupi odmah zahrida ponovno i kleče kraj mojega strica. Ište vodu svetu da sina škropi, al svatovi pružiše u zdjelici rakije. Baba škropi, al sve joj rakija smrdi. Baba skresa okolo stojećim da su mjesto vode rakiju potrefili. Sklapa sinu usta i namješća oči da su zatvorene, ali stričeva usta ne daju se zatvoriti, a oči opet progledaju. Baka kroz plač govori: "Ljudi Božji, ovo se je moje dite već usančilo, zašto

me već prie niste zvali?" Al svatovi nabacaše puna usta krajcarah čaušu, a ovaj skoči i poče oko babe igrati, a baba kad vidje da je sve to komedija, omari sina batinom priko debelog mesa, ustade i ode ponovno na počinak u svoj dragi kućarić.)

Iza ove komedije svatovi posjedaju oko trpeze i pitaju za novi dobitak (novu snašu) da dojde i da im večeru stavi i služi, ali za čas unijdu kuvačice uz ciku, buku, pjevanje i igru. Jedna od njih nosi kolivku na ramenu i progovori svatovima:

"Vi tražite novu snahu, ali makar i po sramotno bilo, mora se kazati. Nova snašica ne može doći nit vam služiti jer da vam je na zdravlje, a svekru i svekrvi na veselje, ona je rodila djetešce, muško ili žensko, još nismo dobro vidjele i evo ga donile smo ga da ga darujete njetko grošem, njetko talirom, a svekar žutim dukatom."

Sad otkriju kolivku, a tamo ili lutka kaka ili mačka povijena koja pristravljena mauče i dere se u povoju. Svatko vadi novce na sunce i to čedo dariva, a kuvačice svakom svatu nješto pripjevaju igrajući i pjevajući. Istom iza ovog jenjga dovede novu snašu koja sve svatove izljubi u ruku počam od svekra. Djevojka pod večerom služi i čaše toči. Iza večere posluži crnu kahvu. Kahva se darovati mora, zato svaki svat u svoj findžan prazan spusti sekser, a djevojka kupeći findžane na tablju svakom svatu poljubi ruku, novac iztrese u drugu ruku i spremi u džep.

Po dovršenoj večeri još dugo se veseli, pjeva i igra pa onda ustane mladoženja i djevojka ili nova snaša, svatovima zažele laku noć i pojdu u svoj kućar na počinak. Prate ih do kućara jenjga, čauš s klepkama, kuvačice udarajuć u peku i prazne kante što baš ne služi na čast tome događaju.

Dok se mladenci raspremaju, jenjgija svetom vodom škropi krevet i kućar na sve strane, a svi mole *Vjerovanje*. I to kad projde mladencima zazovu laku noć i odstrane se. U tom času puška pukne, znak da su mladenci položeni.

Kad se čauš vrati u sobu, naredi djevojkama da svatove izuju, obuću im ostave i noge operu. To djevojke po nalogu kapetana sve učinu i idu k svojim kućama, a svatovi svi u istoj sobi polegnu na počinak po prostrtoj slami, prostiračima i pokrivačama, i vid se ugasi.

Drugi dan svadbe već prie zore ustali su čauš, domaćica i jenjga. Čauš je veliku u kući vatru naložijo, purana oli gusku zaklao i uredio te na ražanj nabio za peciva radi doručka svatovima. Za veću komediju što više more nategne vrat i glavu puranu, blizu pol metra. To mora bit pečeno prie nego svatovi ustanu. Domaćica, i ona je oko vatre, kahvu kuva. Jenjga je probudila mladence te đuvegija dolazi u sobu i sprema se, a jenjga novu snašu u kućaru češlja i kosu joj dili na dvoje po sredini glave i plete u dvi pletenice. Pletenice oko glave umota i sveže. Po pletenicama sveže tanku krpicu, a po krpici dojde kapara od bilog platna od zatiljka srozana. Po kapari dojde pocalica izvezena vunom od više boja i zlatom primišanim.

I pocalica se da na zatiljku srozati i kanafom stegnuti. Sad dolazi sveziglava. To je krpa koju zovu krmez, crljeno šarena. Ovu krpu s jednog roglja na drugi skite tako da dojde za tri prsta široka i tim glavu po pocalici kao obručom stegnu i krajeve na zatiljku svežu, a onda krajevi krpe panu po plećima. Ovo drži svu spravu na glavi da ne more spasti.

Po vrh pocalice dojde burundžuk (velum), bielo tanko [platno] kroz koje vidi se sav ures i vez pocalice. Ovo se na krstima pantljikom sveže, kroz džepove se krajevi promole i dojdu po bedrama spolja te krajeve sprida za tkanicu turi. Po burundžuku dojdu sa strane spužići, čitave grante nanizanog zrnja te krajevi vise do ušiju. Oko spužića od zatiljka na skupim bumbačama visi puno različitih plantika pripetih te se lepršaju u zraku kao perjanica generalska. U ušima su skupi obočići (ušnjaci) od srebra ili zlata. Pod vratom su struke po mogućnosti od zlatnih ili srebrenih novacah. Niže struka je broš ili veliki dukat, kod siromašnijih talir. Na leđima je šareni kožu' ili jankle ili rekla. Po doljnem tilu je suknja svilena i zapreg svileni. Na nogama štrinfe i čizme ili cipele. Ako je kišno i hladno, nova snaša ima i gunj, nov i šarolik.

Svatovi su poustajali, a i djevojke su došle te svatovima svakom svoju donose obuću. Ali evo muke, svatovima fali njekom jedna čizma ili cipela ili opanak ili kajiš. To su cure sakrile pak govore svatovima da im dadu novacah te da će ići u varoš sve pokupovati što je falilo jer to je morao njetko pokrasti. Druga nije, valja cure darovati jer ne more se vazdan bos sjediti. Kad djevojke darovninu pokupe, donesu svatovsku obuću i svatovi se obuju i tim njihova služba svrši, a počima nove snaše.

Jenjga je u kućaru s novkom priredila njekoliko čistih ručnih otaraka, ibrik i leđen (posude za umivanje) te s novom snašom unijde u sobu, nazove Boga i pristavi novkinju da je živa i zdrava te da je došla poslužiti svatove. Novkinja zajde i sve svatove počmav od svekra u obraz izljubi. Sad pribaci ručnike priko livog ramena, u livu ruku uzme leđen, a u desnu posudu s vodom. Svima redom počmav od svekra poljeva na ruke i svi se umiju. Kako se koji umije, odmah mu ručnik za brisanje dadne. Iza umivanja svi svatovi daruju novu snašu, a ona izađe u kuću i donese im kahvu na tabljici, a kahva se daruje makar s novčićem.

Iza ovoga sad slidi doručak. Doručak služi čauš glavom, to je njegovo. On na trpezu donese svoju pečenicu purana ili gusku dugog vrata, a otvorenog kljuna. Najprie pita ih da li su dobro spavali, jesu li o čemu sanjali, jesu l' ih buve klale i napastovale pa onda nastavi dalje:

"Da znate kog imate, vašeg kapetana, koji se brine ne samo za vas, nego i za gladnu vašu utrobu. Evo sunoć zaspao nisam. Čitavu noć glavinjao sam po jastrib planini da vam štogod za doručak ulovim, pa me sreća poslužih pa ulovih jednog

sokola, kako ga eto vidite pečena na trpezi. Ali molim vas imate mi ga svi do jednoga platiti ili prste k sebi da ga se ne okusite. Cina je njegova što može u kljun stati zlatnog i srebrenog novca." Najprie pečenku stavi prid svekra pa okrene vrat i kljun prema njemu. Svekar turi u kljun sekser ili njekoliko novčića, tako to ide dalje od svata do svata. Čauš prstom kljuka novce u vrat da više dobije. Svatovi zaviču: "Udavio se sokol, ne valja za jelo!" Čauš otrgne vrat te zabije sebi za pojas, a pečenku izsiče i svatovi doručkuju. Čauš im i piće toči, ali ni sebe ne zaboravlja.

Posli doručka osedlaju dva konja. Na jednog sjedne mladoženja, a na drugog čajo. Mladoženjin je konj bolji, na njemu je i orma bolja. Čajin je prava skurada, a na njemu je orma koja od siromaštva plače. Konj je ili slip ili sakat pa pod čajom naramljuje kao kulaš Tale budaline. Čajo pusti kajase, a konj klipsa po miloj volji. Čauš je na rame zametnuo nadžak pa samo kad ikad držalicom svog konja opomene da brže klipsa.

Zet najprie pohodi svog punca i punicu. Kod njiha konja odjaši, popije crnu kahvu i pozove punicu i punca da ga pohode u njegovoj kući, ali ovi ritko običaju to učiniti jer je sramota da odmah kćer pohode, to se odgađa do Božića. Punica zetu pripne na leđa krpu ili dobar otarak. Iza toga mladoženja pohodi kuće kuma, starog svata, prikumka i sve rođake, znance i prijatelje, svakog zove na veselje i svakom ponudi piti rakije iz ploske (čuture) koju na livoj ruci nosi.

Idući od kuće do kuće čauš motri na kokoši te mu je brez zamjere ako se nadžakom među koke baci i koju ubije ili pribije. Odmah ju fata i na svog konja naglavce vješa sputanu. Dok prođu kroz selo u mladoženje već niz leđa visi puno krpa i otaraka, a u čauša puno kokoša i pataka na konju. Dok čauš kroz selo oda, objesi puno zvonca i klepka na vrat svomu konju pa se daleko čuje kud oda.

U isto vrime jenjga s novom snašom ide po selu od kuće do kuće s posudom vodenom i otarkom. Po kućama sve izljubi i muško i žensko, staro i mlado te djecu umiva i ručnikom tare. Običaju svi snašu darovati makar s novčićem ili helerom. Jenjga nosi torbu uprtnjaču. U tu torbu za novu snašu žene daju povjesma, spredene konce i druge prtene darove. Svatovi također posli doručka raspu se i idu u šetnju i pohode drugim svatovima. Ni kuvačice, osobito mlađe, ne ostaju nego idu po selu k drugim svatovima, noseći mačku u povoju uz sviranje koje kakih ručnih muzikah i cinbala. Tamo đe dođu, sastanu se s drugim kuvačicama pa igraju, kriče, smiju se te i njiha moraju svatovi darivati.

Prid podne saberu se svi svatovi, povrati se mladoženja i snaša pa na dvorištu čekaju na starosvaticu, kumu i druge uzovnike. Snaša svakoga na dočeku u obraz ljubi i u sobu uvodi. Kuma i starosvatica idu najprie u kućar nove snaše te tamo ostave pečene prasce, purane, pite, sirove, ploske, kruh i druge darove koje su donili jer je to običaj da se donese od kuma i starog svata.

Kad je sve gotovo, svi svatovi i kuma i starosvatica te i drugi uzovnici posjedaju oko trpeze pak će ručati. Domaćinu je veće veselje što ima više uzovnika na ručku, a žali na one koji su izostali. Kad su prva jela potrošena, tad čajo donese pečenice kumovu i starog svata i ostale darove te onda viče: "Evo, starosvatica i kuma došle su s obrazom jer su donile puno pića i jestiva. Fala im od mene."

Posli pečenke čajo, jenjga i nova snaša idu u snašin kućar. Tamo za veću komediju na nadžačište povješaju darovnine koliko ih more stati, te za jedan kraj drži jenjga, a za drugi čajo. Tako priko nadžačišta povješanu robu unesu među svatove u sobu. Tad čauš vikne: "Faljen Isus, domaćine, kume, stari svate i ostali svatovi. Evo dolazim iz dućana ovog našeg novog dobitka (snaje). Ona je rano ustajala, a kasno išla na spavanje, pa barem ko radi, Bog mu ne brani. U radiše sve više, a u linca ni klinca. Ona hoće da počmavši od svekra sve svatove pa i nove ukućane nadari, njekoga rubinom i gaćama, njekog samo rubinom, a za gaće neka se sam pobrine. Njekoga otarkom, a njekoga otarčićem."

Sad uzima najprie rubinu i gaće za svekra pak viče: "Ovim darom nova snaša dariva svog svekra. Rubina je lipa, široka i duga. Kad ju digneš visoka do neba, kad ju spustiš duga do zemlje. Bogu na čast, svekru na dar. Živila snašica dobra i vridna! Živio svekar!"

Iza svekra prikazuje dar za svekrvu pa za druge po redu ukućane i svatove. Samo uvik opetuje prid svakim darom: "Faljen Isus, domaćine, kume, stari svate i.t.d." Kad drugi i treći put ide po robu svatovima, nazdravi čašicu i veli da ide opet po robu čak u Sarajevo. Svatovi dovikuju novoj snaši da ju Bog poživi kad je toliko naradila i zgotovila darovah.

Kad su već svi darovi snašini prikazani, onda čajo prima po redu darove od domaćina i svatovah po redu. Domaćin obično dade dukat jedan ili više, a svekrva pregaču podkititu i još nješta. Ostali svatovi u novcu darivaju, a to čajo sve oglasi koliko tko daje. Kuma, starosvatica i druge ženske daju obično pregače, tkanice, krpe i drugo u stvari, a muški svi, pa i djeca, darivaju novcem novu snašu.

Kad su darovnine prikazane od snahe svatovima i od svatovah snai, onda ima još nješto što puno smiha prouzrokuje, a to je kad kuma i starosvatica donesu po jedan crni trn busnat. Ovi trnovi izkititi su orasima, suvim voćem, suvim šljivama i kolačima. Na svaki trn je nješta nabodeno. U dvorištu sabere se puno seoske djece većom stranom muškog spola. Sad čajo uzme jedan trn pak će ga otresti udarajuć trnom o zemlju, a to će djeca u jagmu kupiti. Nu čajo neće to odmah da učine, nego s djecom pravi komediju. Sad poteče, a djeca sve za njim trče, sad se zaustavi i brzo okrene se natrag, a djeca opet upadajuć trče za njim. Najednoč počme trnom udarat o zemlju, a djeca se sklicaju, sagnu i kupe, a čajo mjesto po zemlji počme drugim trnom udarati po djeci, jednom rukom tuče trnom, a drugom rukom de-

veta djecu repinom po debelom mesu. Njetko plače, a njetko se smije te i taj čajin teferič (veselje) s djecom svrši.

Jesenski dnevi kratki su, dan se na zahod sunca spušta, a već i tog veselja svatko se nasiti pa valja i svadbu prie zahoda sunca završiti. Djevojke koje poslužuju već dva dana stave se u red i zgrle pak zapjevaju pjesmicu:

"Od tri vrste, od četiri,
stari svate,
dragi brate,
diži svatove!
Od tri vrste, od četiri,
svatovi ti svi pospali
i podrimali."

Sad ustane stari svat i kum te se oprašćaju s domaćinom, a kuma i starosvatica i drugi mnogi uzovnici već prie ovog otišli su kućama. Dvi djevojke uzmu dvi stolice i iznesu na dvorište. Mladoženja i nova snaša uzmu dvi staklenke s pićem i dvi čaše pak u pratnji kuma i starog svata desno i livo prate ih na dvor. U dvorištu stavite su obe stolice. Desno sjede stari svat, a livo kum. Starom svatu natoči čašu ženjenik, a kumu mladica. Ovi uzmu čaše, a djevojke tad zapjevaju:

"Kum kuma ispraća
priko dvora š čašama.
Pi', kume i stari svate,
dragi brate!
Vama služi mladoženja
i snašica kukinjica."

Ovi moraju makar nješto iz čašica okusiti ili sve popiti. Sad ustanu, a djevojke prama izlazu prinesu stolice za njekoliko korakah. Opet sjedu, opet jim se natoče čaše i pružaju, a djevojke pjesmu otpjevaju. To se čini i treći put sve blizu kapije, pa kad je i to svršilo kuma i starog svata snaša u ruku poljubi, a oni ju daruju pak odmah idu kući, a njekoji vraćaju se u sobu na daljne veselje. Samo taj obred mora se na svoje vrime obavit. Ovim su svatovi svoju dužnost obavili.

U prijašnje vrime opće vjenčanje bivalo je u utorak. Pa jer je to trajalo u ponediljak priprava, a u utorak vjenčanje, pa svadba tri dana, da se ukinu toliki dugotrajni troškovi starešine crkveni prinili su vjenčanje u sridu tako da u četvrtak uvečer svrši, al evo muke! Kuvači i kuvačice vele da su oni samo trudili se i mučili

pak da i oni moraju imati jedan dan svoga veselja, pak to svoje veselje prinesoše upravo u petak te onda jedu i piju što je priostalo te tako krše post petka, a to baš nije dobro. U petak popodne raspu se i kuvači i kuvačice uz cimbale, udaranje u peku, u praznu kantu uz ciku i kriku, sve ih čajo iztjera i za njima kapiju zatvori, a i on sam pobaci svoje odilo i oružje pa potraži svoju kućicu.

U nedilju iza svadbijah opet domaćini pozovu kuma, starog svata i prikumka na ručak te tude malo jedu i pinu. Nova snaša im pri polasku ruku poljubi i dade po otarčić, a oni ju novcem daruju.

e) Čast poslie svadbe

Posli svadbe, a prija Božića jedne nedilje, pozove stari svat novu snašu k sebi na večeru, to jest na pranje nogu. Nova dakle snaša sa svojim djeverom ide starom svatu na večeru. Odjevena je kao i drugi dan svadbe. Ponese sa sobom posudu vodenu i čisti otarak. Došavši tamo izljubi sve redom ukućane u obraz, pa i sitnu djecu. Prid večeru izuje starog svata i opere mu noge, otarkom otare i u nogu poljubi. To isto učini i drugim muškarcima starijim, al mlogi toga ne pripuste, a koji pripusti naravno mora darovati. Kod starog svata večeraju, snaša daruje starog svata i starosvaticu te se s djeverom vrati kući. Ovako isto pozove i kum svoju kumu mladicu na večeru te mu noge pere i sve se obavi kao i kod starog svata.

Na svadbu spadaju još pohođani božićni. Prvi dan Božića punica iza podne s još njekoliko osoba iz kuće ide u pohode k zetu. Ona ponese za zeta pletene sarajevske opanke ili cipele ili čorape, mušku tkanicu, kićen čibuk i kutiju duvansku ako puši duvan. Ovo punica daruje novom zetu, a nješto i novi pritelj i prija dobiju na dar. Uzovnici ovdi večeraju i pozovu zeta i svoju kćer da sutra drugi dan dojdu u punice.

Drugi dakle dan mladoženja i njegova zaručnica svečano se opreme i idu u punice. Tamo ručaju i pod ručkom služe zet i njegova zaručnica otca i majku zaručnice. Na dolazku i odlazku oboje ljube im ruke. Zet punici donese dar kožuh ili žuti s rukavima ili ako je punica stara bili kratki. Starcu također donese čibuk i duhan kesu ili duhansku kutiju. Pod noć vraćaju se kući i ovim je trajanje svadbe zaključeno. Kod ove prigode punac i punica pozovu još, ako imaju, zetovah i kćeri te i druge rodbine, a također tud kolo igra, pjeva se, a ne smie falit ni guslar koji junačke pjesme pjeva.

f) Dodatak

1. Ako je djevojka prie vjenčanja pribjegla k momku i s njim živjela, po najnovijoj uredbi mora od momka vratiti se u roditeljsku kuću i tamo za kaznu čekati šest mjesecih, a potom mora se vjenčati. Svadba njezina jednako se slavi kao i drugih

djevojakah, samo takva djevojka ne smie nositi duvaka na glavi, ne smie se vjenčati prid velikim oltarom nego kod crkvenih vrata. Svatovi su šuteći te još isti dan pod večer raziđu se kućama.

2. Isto tako ako momak uzimlje udovicu, prošnja bude skromna. Tamo ne idu ljudi ni mali ni veliki. Tamo ne idu niti žene. I ovaka svadba svrši se za jedan dan i darovnine izostanu jer je to udovica već jednoč činila. Udovica ne ide po selu kao nova snaša.

3. Ako djevojka ide za udovca, svadba je jednaka kao momka i djevojke samo što ženjenik ne ide po selu kao momak. Djevojka prikazuje ruvo, a i njoj se prikazuje.

4. Ako se vjenčaju udovac i udovica, kum i stari svat te jenjđija odmah posli ručka odlaze kućama i tim svadba svrši.

3. Smrt

a) Priprema za smrt

Misle li ljudi na smrt i spremaju li se kako za nju, ako i nijesu baš bolesni? Daje li se što za života komu? Kako se pred smrt staraju roditelji za djecu, muž i žena jedno za drugo? Pravi li se testament? Određuje li se što riječima ili na pismu o pogrebu? Obično ljudi često govore o smrti, ali i kad govore o njoj misle ipak da ona neće skoro doći. Koji nemaju nasljednika u kući i na imanju, običaju svoj imetak pripisivati na njekog od bližnjeg roda. Ili ako jedan u kući član nema muškog djeteta, a ima kćerih, on prizove iz sela ljude, načelnika i bilježnika pa u prisutnosti njihovoj pravi pismenu oporuku. Nu danas visoka vlada u ime nepokretninah ne priznaje takih oporukah, nego posli smrti dotičnog zemlju dili jednako ženskim kao i muškim.

Mnogi kućni starešina ili otac svoje obitelji u težkoj bolesti prizove svoje ukućane pa im na srce stavlja svoje savjete da ih u buduće obsluže ako mu misle u grobu mira dati. Mnogi muž priporučuje svojoj djeci da svoju majku slušaju, da ju kad umre kao majku sahrane. Mnogi također starešina običaje narediti što će se ukopnicima za sedmine zaklati i koliko pića pripraviti te odašta će se škrinja i križ napraviti za njega mrtva.

Mloge mlade snaše i djevojke kako su za života rado se kitile tako i na čas smrti žele da ih svečano obuku mrtve, pače žele još dok su pri sebi da im se donese sve ruvo koje će se na njiha staviti da ga još jednoč vide i ta im se želja ispunjuje jer zbiljam donose im ruvo da ga za života vide. Mloga djevojka moli svoje drugarice da ju sa zastavama i svićama do groba isprate, i to druge rado čine. Mlada snaša svom vjereniku kazuje što će od ruva za sebe zadržati, a što će njezinoj majki povratiti, i to često priporuči sa zaključkom: "Ako to ne izvršiš te mojoj majki na žao

učiniš, ne imao kud za mnom na drugi svit poći." Ako njekoji otac za života svojoj udatoj kćeri nije od imetka ništa dao, to sad na čas smrti određuje što se ima dati udatoj kćeri, neka i ona zna da je imala svog otca.

b) Umiranje

Mora li tko biti uz čovjeka kad umire? Tko je obično uz njega? Dolazi li tko k njemu? Kaki su običaji i gatanja kod umiranja? Kada tko mre, kod njega su svi ukućani, a često i susjedi. Njetko voštanicu drži, a njetko svetom vodom škropi i to ne samo umirajućeg nego i okolicu. Oni vjeruju da ne more nečisti pristupiti umirućem ukolikom voda sveta dosiže. Ako umirajući ili umirajuća ima majku, ona dan i noć bdie do njegova uzglavja, a žena ako ima muža, to je ona do uzglavja, a tad ostali. Žene obično dvore bolesnike, muški samo pomažu ako treba bolesnog podignuti ili napolje izvesti.

Ako njetko dugo se sa smrću bori, to onda vele da je nješto jako pogrišijo pak mu se ne da umrti dok griha bolešću ne okaje. Tako isto sude ako malo dite dugo se pati da su to njegovi roditelji nješto skrivili pak za to da pravda Božja kazni nevino djetešce težkom smrću.

c) Mrtavac u kući

1. Kako se zove mrtav čovjek? Onaj koji je umro kaže se da je mrtavac. *2. Kako se mrtav čovjek priredi (metne na "odar")? Što se komu (starcu, mužu, ženi,momku, djevojci, djetetu) obuče i obuje i što se još na nj ili uza nj metne?* Čim se duša s tilom rastavi, odmah ženskinje zatvori mu oči i usne lipo sklope da to ostane tako kao da pokojnik spava. Ako je odrasli muškarac, odmah donesu se čiste haljine, rubina i gaće. Zatim sve ženskinje i djeca izađu iz sobe, a stariji ljudi s vodom pristupe i mrtavca lipo operu skinuta posve, zatim obuku mu gaće i rubinu. Ako je neobričen, odmah ga njetko mrtva obriči i brkove uredi kao i obrve da je sve u redu.

Ako je žensko umrlo, to sve žene, i to starije, učinu kao i muškarci kod muškog. Ako stariji čovik umre, opremit je u čistu rubinu i gaće. Na glavu stave mu nov fes, a na noge nove čarape i opanke, na leđa mu navuku fermen ili ječermu novu i pokriju ga pokrovom platnenim od noguh do glave i otarčićem podvežu da usta ostanu sklopljena, a tako isto tivtikom svežu noge da ne budu razbačene.

Ako je umrla mladica snaša ili djevojka, obuku ih u najljepše odilo kao kod vjenčanja. Tud je najljepša rubina, mrki kožuh ili rekla. Struke pod vratom od skupog zrnja (novce ne meću), svilena suknja, svileni zapreg, svilena krpa na glavi, a djevojke, djevojčice i dječaci imaju vinac na glavi od kupovnih ruža. Na nogama štrinfe te cipele ili skupe kićene papuče. Momci i mladići obučeni su kao o vjenčanju. Po troji redovi čovanih haljina na njima su. Ako bi tko sa strane rekao da je to

šteta tako skupe haljine u zemlju zakopati, to im je najveća uvreda. Ništa od svojih pokojnikah ne žale. Da mogu, sve bi na njiha strpali.

Još ovakoj mladeži redaju po prsu zlatom vezene marame i skupe čunčane otarčiće te je tim založen mrtavac od glave do noguh. Ovake skupe stvari donose se i od rodbine iz sela pak se stavljaju na mrtvo tilo. Kad je ovo sve prirađeno, stave se daske na dva stolca na koje prostru suknenu ponjavu ili ćilim. Sad na to izpruže mrtavca stavivši mu pavlaku s perjem pod glavu.

Mrtavca tako smjeste ili u sobi ili u kući pri jednom kraju. Svakom mrtavcu na prsima ruke prikrste jednu priko druge, al to samo onima koji su za života držali djecu na krštenju, inače samo stave ruku do ruke na prsima onima koji nisu kumovali kod krštenja.

Čim mrtavca tako urede, odmah mu stave križ ili patrice na prsa pa od ovog časa voštanica gori sve do ukopa kod njega, a nalazi se i posuda sa svetom vodom i tkogod dođe, mrtvog oškropi, kod njega klekne i moli se za njegovu dušu. Ukućani iznesu sav pokrivač i prostirač iz postelje na kojoj je pokojnik ležao te to na zraku povjese, a slamu iz kreveta iznesu te u dvorištu sprže. Čim seljani opaze da slama gori, već znaju da je to znak da je bolesnik priminuo, a i žene odmah po dvorištu počmu glasiti i nabrajati na vas glas, a svit odmah sa svih stranah počne s patricama u rukuh dolaziti.

Dok ženske kod mrtavca kleče i Boga mole, a druge nabrajaju plačuć, starešina odmah naredbu izdaje ako je dan mrsan što će se zaklati: svinja, june ili ovan, za ukopnikah. Također šalje odmah njekoga u selo da zove ljude na ukop, osobito majstore koji znaju škrinju, križ i opsik otesati i sašiti. Poručuje se također i daljnoj rodbini i prijateljima da dojdu na ukop i sedminu. U to vrime starešina odmah ide u župski pa općinski ured i tamo pokojnog ispiše i vrime pratnje odredi.

Dok se domaćin povrati, već najde punu kuću i dvorište svita. Majstori odmah počmu planku, križ i opsik praviti. Sikere i bradve žalostan daju glas da se nova kuća vječnjeg počinka pravi za jednog ili jednu odraslu. Puni kotlovi i lonci kod vatre vriju, a žene u vanjskoj peći kruv ili provu peku, pita se razvija, gotovi se svega i svašta kao da je svadba u kući. Muškarci koji ne rade obično posjedaju u dvorištu ako je ugodno vrime ili u drugoj zgradi đe se škrinja pravi. Jedan drugom plosku dodaje iz koje truse rakiju uz primjetbu: "Živim zdravlje, a mrtvim pokoj vječnji."

3. Je li mrtvac preko noći sam ili je netko uz njega i što radi? Mrtavac priko noći nije sam. Kod njega na izmjenu ima uvik ukućanah, a i komšija koji često kruničaju pa opet tiho razgovaraju. U večer pofataju sve mačke pa ih pozatvaraju da ne bi koja priko mrtavca priskočila pa bi mogao postati vukodlak. Praznovjerje.

(Ako ih rad ovog čovjek ukori, ostane im žao jer vele da su to baštinili od starih. Mačke se zatvaraju da ne bi mrtavca počele žderati, što rado čine i mačke i psi.)

4. Dolazi li tko da ga vidi i što se tu čini? Jauče li tko nad njim i kako? Dokle je mrtavac na odru, od ranog jutra do mraka svit ga pohađa. Osobito kad tko mlad umre ili ako je bogataš, tad mnogi idu jer znaju da će tamo koju čašu rakije gucnuti.

Kod mrtavca se neprestano jauče, samo ne u noći jer bi se moglo nagraisati. Žene glase na vas glas, djeca samo licaju, muškarci zahridaju i uvik suze rone. U glasenju ili nabrajanju ima glasovitih ženah kao i guslarskih pjevačah. Brez da đe zapinju točno riči izgovaraju, a u tom ih pomaže " Jaoj!" prid svakim redkom.

(Kad je 5. studenog 1893. godine umro sinovac moj Marijan, učenik IV. razreda pučke škole, jedinac mog brata i baštinik svega imetka, tad sam i ja kao župnik iz Tišine došao na njegovo sahranjenje te kad je saznala moja bratičnja, a pokojnikova sestra Mara, da sam već u dvorištu, poče ovako nabrajati:

"Jaoj, brate, jaoj Marijane,
Marijane moje milovanje,
Marijane jedini u majke!
Evo tebi u pohode strike,
tvoga strike i nas sviuh dike.
Ustaj, Bane[26], otvori mu vrata,
zagrli ga oko bila vrata.
Ljubi striku u desnicu ruku
kao što si uvik ga ljubio:
kada ti je knjigu pokazivo,
kada te je gospodski odivo
i kod sebe, Bane, odhranjivo.
Evo strike, evo tvoje dike,
ustaj Bane, nepribolne rane,
razveseli i otca i majku,
svoga striku i žalosne seke
i komšije svoje sakupljene!
Što mi šutiš, moj mili brajine, (brate)
ili si se na me rasrdio
ili ti je bolja dodijala
ili te je smrtca umorila?
Kleta smrti, zar ti žao nije

[26] *Svakog Marijana ovdi od dragosti zovu "Banom" na uspomenu Jelačića bana*. (op. Nedić)

da umoriš jedinog u majke,
da ucviliš otca pa i majku,
tri sestrice, sinje kukavice,
i njegova jedinoga striku,
bilu knjigu koji te učijo,
ko zenicu svog oka volijo?
Crna smrti, zar ti žao nije
da opustiš dvore i timare,
pa u njima kuka kukavica
i nariče majka žalosnica?
Jaoj, Bane, nepribolne rane,
milo srce, dragi Marijane!"

Kad su milog pokojnika stavili u škrinju i počelo škrinje pokazali nakićen križ koji će pokazivati da u ladnom grobu počiva kršteni mladić, ona ponovno nastavi:

"Jaoj, kućo, kućo brata moga
u koju će sad se priseliti
i u njoje od sad boraviti!
Kako si mi, kućo pritiesna,
kako si mi, kućo vrlo ladna,
kako si mi, kućo vrlo pusta,
nit u tebi otca pa ni majke
nit sestrica sinjih kukavicah!
Moj brajine jedinice majke,
kako ćemo tebe priboliti,
kako li te, brate, zaboravit?
Brez tebe je, milko, sve nam pusto,
brez tebe je, srce, živit težko,
ak u kuću, tebe, brate, nema,
ak u njive, ni tamo te nema,
na svih stranah nema milog Bana!
Kleta smrti što si zakasnila
pa i mene nisi pokosila
i u jednu grobnicu stavila,
da se nađe seka uz svog brata,
obavitih rukuh oko vrata
i u grobu da svog grli brata?

Jaoj, majko, jaoj, mili dako,
kako ćete brez njega živjeti?
Vi ste stari pa već i nejaki,
tko će vama na pomoći biti,
tko li će vas stare poslužiti?
Vaše sunce za oblake zajde
pa vas više nikad grijat neće,
jaoj, moji roditelji mili,
vaš se sinak od vas sada dili!"

Kad je stiglo pet svećenikah u žalobnom ruvu, a za njima do sto školske djece s učiteljom te kad su kola žalobna i konji crnilom pokriti prid kućom stali, a crne zastave na sve strane zalepršale, tad je bidna Mara zdvojno i gorko zaplakala. Glas joj je žalostno zadrhtao da bi i kamenje proplakalo. Ona nastavi:

"Moj brajine, moj mili Marine!
Dojde vrime da se rastajemo,
ne za kratko, nego za uvike.
Ah, da ti je, srce, pogledati
kaki su se skupili svatovi:
ta svatovi tvoji su drugovi
s kojima si ti knjigu učio,
s koj'ma si se ti često igrao,
kojima si ti razgovor bio.
Svi su oni žalostni i plačni
jer te, milko, sad će izpratiti
tam do groblja i do ladna groba
pa se s tobom više vidjet neće,
pa se s tobom više igrat neće.
Oj, drugovi milog brata moga,
fala vama na obadva svita
kad se njega mrtva spominjate
i do ladna groba njeg pratite!"

Kad su pokojnika iznili do kola, a majka mu za njim iz kuće izišla, nješto od nespavanja, nješto od glada, a najviše od težke žalosti na toliko oslabi da se je iznemogla srušila i pala, a to kad vidje Mara ponovno poče nabrajati:

"Sbogom, brate, u sto dobrih časa,
ne za kratko već do sudnjeg danka!
Za tobom će skoro mila majka,
majka tebe priboljeti neće!
Jaoj, kućo, al mi osta pusta!
U teb' osta otac pa i majka,
sjerotice do sudnjega danka,
kukajući kano kukavice,
a privrćuć kano lastavice
ter ostaše brez sina jedina."

Kad smo došli do groblja, onda Mara nastavi:

"Jaoj, groblje, jaoj, moje roblje!
U tebi će brat mi robovati
i brez otca i brez mile majke,
brez sestricah, sinjih kukavicah.
Crna zemljo, ne budi mu težka!
Oj, grobnico, ti mračna tamnico,
u tebi će milko počivati
ne za kratko već do sudnjeg dana.
Žarko sunce ogri' mi brajina
svojom zrakom kroz zemljicu crnu!
Sbogom, brate, sbogom milovanje,
seke će ti često dolaziti
i na grobu cvieće saditi,
nek svit znade da seke imadeš.")

5. Što se u kući mora ili ne smije činit dok je mrtvac na odru? Što se gata, vjeruje i čara?
Dok je mrtavac u kući, ženskinje ne smie niti presti, ni tkati, ni šiti, ričju od svog posla ništa. Tako i muškarci ne smiu nikakog poljskog rada obavljati. Ne smie se pjevati, veseliti niti javno smijati. U prijašnje vrime ako je tko u selu umro, mlađarija nije smjela na divan ići, kolo igrati ili pjevati. Toga se i danas mnogi drže reda. Pače, prie u čitavom selu kod večernje molitve molilo se je za pokojnog ili pokojnu onog dana.

d) Ukop

1. U što se mrtvac metne, u čem će se zakopati? Što se prije s njim i na njem učini? Kako se zabije lijes? Što se čini kada je mrtvac već u lijesu? Svakom mrtavcu naprave škrinju od hrastova drveta, a sad kako je malo hrastove japije, kupuju trenicu (piljenicu) i od nje škrinju sašiju. Po škrinji dođe poklopac koga za škrinju ekserima prikuju kad su već truplo u nju stavili. U toj škrinji tilo se u grob polaže. Škrinja je spored ramena šira, a spored nogu užja. Još sašiju opsik, koji sastoji od četiri komada drvena obično hrastova u promjeru duljine i širine škrinje. Za opsik koji dojde po vrh zemlje na grobu prišije se križ koji je njekoliko u zemlju zaboden. Križ je svaki narodnom ili kupovnom bojom našaran. Majstorim naslikaju bradvu i testeru, a kovačima klište i čekić na križu.

Prie nego stave mrtvog u škrinju, škrinju svetom vodom oškrope, stave podglavje i kaku trošnu ponjavu prostru, tad na to spuste tilo mrtvo. Žene oko mrtavca lipo porede sav nakit i još njeki običaju oko njega staviti jabukah ili koju zemljičku, što je valjda baštinito od starih Slavenah koji su jela u grobove metali vjerujuć da mrtvi tamo jedu.

2. Nose li ili voze mrtvaca iz kuće? Tko to čini i kako? Tko za njim ide i kako? Mrtavca muškog iznesu muškarci iz kuće do kolah, a žensko nose žene, curu obično djevojke, a momka momci. U selu Ugljari i u varošici Orašju mnoge mrtavce nose na sebi do groblja jer ovo nije daleko, a to je po nješto običaj varoški, ali po drugim selima mrtve voze u kolima. Čitavo truplo pokrito je pokrovom t.j. bilim platnom.

3. Kako se obavlja ukop? Njekoliko ukopnika ode na groblje i tamo iskopaju raku (grobnicu) toliko dugu i široku da more škrinja komotno stati. Tamo čekaju dok mrtavac bude dovežen. Izajdu prid vrata, mrtvog iz kolah uzmu i donesu ga do grobnice. Mrtvi kad se iz kuće iznosi i kad se u groblje unosi, uvik idu naprid noge. Kad je svećenik s molitvama gotov, tad spuste na užetima pokojnog u grob i zarove ga.

Kad se mrtavac kroz selo vozi, svatko spored kuće kad bude mrtavac klekne i moli za dušu pokojnog. Mnogi svit uvik mrtve prati na groblje, osobito kod izvanrednih slučajevah. Ako umre djevojka ili momak, to nemal sve djevojke s barjacima i gorućim svićama prate. Ako je neugodno vrime muški su pokriti, inače gologlavi.

4. Što se posli ukopa čini na grobu? Posli ukopa na grobu pokleknu i mole skupa svi za pokojnog.[27] *5. Što se čini odmah posli ukopa u kući?* U kući priređuje se ručak ili večera za ukopnikah i malo se pine pak svak k svojoj kući. Od kolah ništa ne čine.

[27] U današnjem vremenu u toliškom se kraju na grobu nakon pogreba moli *Anđeo Gospodnji*, *Vjerovanje*, pet *Očenaša* raširenih ruku na čast pet Isusovih rana te još nekoliko *Očenaša* i *Pokoj vječni* za pokojnika, rodbinu i sve pokopane na groblju.

6. Što se čini neko vrijeme poslije ukopa i u koje dane? Ovdi posli ukopa više ništa ne biva. Nema sedmine nikako.

e) Kajanje, žalost za pokojnim

Ovdi običaju pokojne kajati njetko kroz pol godine, a njetko i kroz čitavu godinu. Žene nose bjelinu na glavi stare i mlade te kroz to vrime nikada se ne kite jer to bi bilo kod svita sramota. Cure nose bile posve krpe na glavi, a žene otarke. Ljudi samo ne oblače misnog svečanog odila, inače na njima se ne pozna drugo ništa. Kroz to vrime nitko tko kaje ne pjeva i ne igra.

f) Groblje

Sva groblja ovih trijuh župah lipo su zatvorena te svako ima svoju kapelu. Toliško ima lipu pravu crkvu s dva zvonika i tri manja zvona. Grobovi su mnogi letvom farbanom zatvoreni te imaju dosti od mramora križah i spomenikah. Dakako, svećenički odlikuju se. Grobovi su svi čisti te je po grobovima samo posadito različito cviće te se more riti da su to sami cvitnjaci, osobito toliško i ugljarsko. Jedino što u svakom groblju jest grdna falinka: ne kopaju se redom nego se brez svakog reda trpaju familije te valjda po trideset osobah zarovito je vremenom u jednu grobnicu. Svake svetkovine puno ženskih dolazi u groblja i tamo čisti, mete i kiti.

IX. ZABAVE

1. Zabave uopće

Je li svijet (muškarci, žene, momci, djevojke) četo i mnogo bez posla? Kada je tko bez posla? Ako svijet ne ide rada na razgovor i zabavu, čim se bavi, kad je bez posla? U svetkovine i u zimsko doba često je svit bez posla. U to brezposleno vrime mladež poduzme kake zabave ili u dvorištu ili u sobi. Ljudi brezposleni puše i razgovaraju se, a žene pritresaju jezikom sad ovog sad onog i ritko koga poštede. Mlade majke djecu miluju, ljube, vesele ih i pomalo uz kolivku pjevuše. Stare babe prebiraju patrice te kad i kad i same se upletu u razgovor, a molitvu prekinu dok svoja opažanja izgovore.

2. Razgovori i zabave zrelih ljudih

a) Sastanci[28]

1. Gdje se sastaju muškarci kad su bez posla? Ljudi kad su brezposleni obično se sastaju prid dućanima jer u svakom selu ima po jedan ili više dućanah, a u njekim selima ima i seoskih krčmah te se i tamo kupe. Također i kod seoskih knezovah često se sabjeru.

2. Gdje se sastaju žene? U zimsko dobah žene čine sastanke nemal po redu. Danas kod jedne, a sutra kod druge, al to obično budu noćna siela. U dani ne čine sastanakah osim komšienice među se. Djevojke i momci po svetkovinama u dani, ako je povoljno vrime, sastaju se ili usred sela ili kod škole, a u zimi po prostranijim kućama. Ugovor za sastanak čine same djevojke, a đe one zapjevaju tamo pjevanjem daju glas momcima te i ovi dođu.

b) Razgovori, šale i zabave

1. O čem se razgovaraju i čime se šale muškarci? Tko ponajviše govori? Ima li tu i mladeži i djece? Što rade djeca? Momci među sobom obično govore o curama: koja misli kuda udati se, kako koja u kolu igra, koja bolje pjeva, a djevojke to oćutkuju i onda se smiju te i one primjedbe čine od svoje strane. I tako govori se u opće i smije. Njekoji momci ustanu i počmu pojedinim curama šaptati na uvo o čem je bio govor. One se vinu i glasno se smiju te dokazuju drugima i tada cika i opći šklibot nastane.

Ako je u družtvu najstariji momak, osobito šalidžija, on najviše iz iskustva govori, a ostali ga ćute i njegovim doživljajima grohtom se smiju. U momačkim i curskim sastancima nema nikada djece, i ako bi se koje neopaženo ušuljalo, brzo mu uši nategnu te mora pobjeći od njiha.

2. Žene. Žene samo skoro udate, ali i to vrlo ritko najdu se, jer se boje da se neće zamjeriti svojim muževima. *3. Kad prestaju oženjeni ljudi i žene igrati i pjevati?* Oženiti ljudi, osim kod ritkih i izvanrednih veseljah, već čim se ožene u kolu više ne igraju. A žene obično kad prvo dite rode ritko se u kolo fataju osim u svatovima, a tako je i s pjevanjem. Ako je u njekoga njetko umro, to bi bila sramota da prie godine zapjeva oli u kolu igra. Za malom djecom manje se vremena tuguje.

3. Momačke i djevojačke zabave

a) Momačke zabave

Gdje se, kako i kada zabavljaju momci sami (bez djevojaka)? Momačke zabave brez djevojakah jedino su onda kad se sastanu u nječijem dvorištu te se ubacuju ka-

[28] U Radića: *sastajališta*.

mena s ramena i kad se uskakuju s mjesta i trke tko će dalje ili više u vis skočiti i preskočiti. S mjesta skaču na tratini, priskakuju trčeć kaku kaljugu ili vodu. U vis kad skaču tad dvojica stave na ramena štap ili kako uže. To tko priskoči, a nogama se ne takne, vele mu da je dobar skakač. Tude ima i obklada često. Među zabave i igre momačke spada igra prstena i na karte. Tude djevojakah nema.

b) Djevojačke zabave

Djevojačke zabave bivaju češće nego momačke. One se sastanu pak radeć svoj ženski poso, pjevaju, smiju se i igraju se slipe babe, a kadikad i kolo brez tambure igraju.

c) Zajedničke zabave

Obično svake svetkovine iza podne sastanu se momci i djevojke u sred sela na raskršću putevah i tude se zabavljaju. To se zove eglena. A kad se u večer u njekoj kući prostranoj uz duge noći sastanu, to se zove divan. Taki zabavni divani kadikad produlje se do iza pol noći. Ako ima u kući stara svita, ustručaju se od gadnih ričih i pjesamah, ali ako nema tad su otvorena vrata slanim poskočicama, pjesmicama i ričma koje njekad dok igraju govore pojedini, a njekada svi skupa i ovo roditelji i stariji kao nepodopštinu osuđuju i zato brane svojim mlađima da se klone takih sramnih zabavah jer slama i vatra su blizu, a take riči vatru podpaljuju.

4. Dječje igre

a) Dječje igre uopće

1. Do koje se dobe djeca igraju kao djeca? Nađe li se koji veći momak ili djevojka pa se stane s djecom igrati? Što na to svijet? Djeca u opće igraju se kao djeca do dvanajeste pa i do četrnajeste godine. Posli ritko kad pristaju s djecom u igru, i ako kad pristanu, stariji odmah im dovikuju: "O, kobilane jedan, zar te nije stid s djecom igrati se!" Tako isto i djevojku nazivaju: "Kobilo jedna!", i tako odmah radi te pogrde odstranjuju se. *2. Kako stariji gledaju na dječje igranje? Uče li djecu igrati se, gledaju li rada kad se djeca igraju, ili im brane igrati se?* Stariji gledaju nedužne zabave dječinje ravnodušno, ali obično zabranjuju im osobito vratolomne igre uskakivanja i hrvanja jer da mogu časom slomiti ruku ili nogu. Stariji ljudi i žene nikada djece ne podučaju u igri, to ako kad učini koji momak ili djevojka.

3. Koje se igre igraju samo djeca, a koje momci, djevojke pa i stariji? Igre dječinje su uz proljeće najčešće. Tople zrake sunčane probude ih iza duge zime pa ih sama narav mami na polje. Kad se đegod skupe, odmah započmu igru, sad jednu sad drugu. Najradije igraju se piriza.

a) **Piriz**

Piriz je igra ovaka. Sabere se djece pak se na dvoje podile podjednako, a more biti i nepar, samo stranka koja ima jednog manje, kad joj rednja dojde igra za druge. Odsiku jedan pokratak štap kom nadjenu ime odbijalo. Naprave piriz, a to je opet komadić štapića kao prst debela, a dug od jedan pedalj. Treći štap zaoštre i usade ga u zemlju. Ovo se zove babica. Tko će počimati igru sprvi, to služi srećka. Uzmu dvi šibice ili slamke, jednu dulju, a drugu kraću. Stave ih među dva prsta te im gornji krajevi stoje ravno. Dulja počima igru. Dakle, iz druge kompanije jedan izvuče jednu šibicu i ako je dulja, ona stranka otvara igru. Stranka koja je izvukla kraću odstupi od babice na dvadeset do pedeset korakah te će svi čekati ne bi li piriz na leteću ufatili. Jedan dakle kod babice stoji, uzme u livu ruku piriz, malo ga baci u zrak i u isti čas ošine ga odbijalom, te ako ga je dobro po sredini potrefijo, piriz odleti priko čekaocah daleko. Ako li ga nije potrefio, dobro on pane blizu. Sad ovaj poleti od babice do piriza te od onog mjesta đe je pao počme odbijalom po zemlji brojiti: jedan, dva, tri četiri i.t.d. Kad nabroji deset, onda veli: "trulja", i opet dalje broji sve do babice. Ako je dakle bilo petnajest, on veli: "Imamo trulju i pet konjah."

Onaj koji odbija piriz, ako promaši pa ne odbije piriza, kaže mu se: "Moja!", i nema više pravo za ove igre igrati. Odmah drugi od njegove kompanije nastupi i počme odbijati piriz. Ovi koji čekaju piriz da ga u zraku ufate, čekaju ga u ruke ili u kabanice koje su okrenili prid sebe, a kroz rukave ruke promolili. Ako ufate piriz, odmah počima njihova igra, a prvi idu čekati.

Trulje i konje svoje pamti svaka stranka te koja prie izigra deset trulja ili sto konjah, broji se da je nadigrala protivnu stranku. Po dovršenoj toj prvoj igri jedan od onih koji su nadigrali sad uzme piriz i svom snagom odbije ga da čim dalje pane. Tad svi dojdu na ono mjesto đe je piriz pao, stave se u red nadigrani, a za njiha slavodobnici te im poskaču na leđa i svi ih moraju krkače nositi do babice. Nejačji su konji, a jači konjanici. Često konji poplaše se pak naglo se sagnu naprid, a konjanik se priko njega sunovrati radi šta često se zato počupaju i bude plača.

b) **Ćuška**

Druga igra na polju ili dvorištu jest ćuška. Ćuška zove se komadić tvrda drveta, obično kvrga koja na šljivi naraste. Ovo nožem tešuć dotjeraju kao malo kokošje jaje u onom istom obliku. Sad iskopaju opću jamu toliko i tako duboku kao švabski cilinder šešir. Oko ove jame u razmaku za jednu fat u okolo pokopaju manje jamice brojem toliko koliko ima i igračah. Svaki igrač ima štap koga je stavijo u jamicu. Sad ubace ćušku u jamu, a jedan stane sa svojim štapom izgrtati ćušku iz jame da ju odbije dalje, a drugi svi čuvaju da ju opet svojim štapovima u istu povrate. Ako

je ćuška izkočila napolje, ovi u okolo sad brane svoje jamice, sad opet ćušku turuškaju u opću jamu, a onaj optrkuje ne bi li ugrabijo koga jamicu. Jer, ako svoj štap u tom metežu potrefi turiti u koga drugog jamicu, onda ovaj mora ići k velikoj jami i ćušku nabacivati. Kad svrši prvi komad igre, okuče se od opće jame za kaki' pedeset koraka, stanu u red te jedan broji: jedan, dva, tri, i onda svi polete do jamicah i svaki gleda u jednu jamicu svoj štap zabosti. Koji zakasni i ne dobije jamic,e on mora služiti. I tako to zagone čitave sate.

c) **Igra kotača**

Kotač je kolutak od tvrde jasjenovine ili kljenovine, i to žile izsječen, sa stranah ugladit i dobro okružit. Veličine je kao zemljička. Svaki igrač ima kotač u rukama. Kotača je također od žilava drveta da se ne bi razbila. Kotača izgleda ovako. Družtvo se podili na dvoje. Jedna stranka kotača nabaci prama drugoj stranki. Ovi sad čekaju s kotačama i gledaju da ga svom snagom natrag povrate. Ako jim pojde za rukom kotač odbiti, trče za njim i gone ga dalje, a ovi opet dočikaju i suzbijaju ga natrag, i tako se priganjaju po čitave sate. Ako je kotač promašit te ako je sustao i pao na zemlju, mora ga sad ona stranka kod koje je kotač umro nabaciti drugoj stranki. Ova je igra često pogibljiva jer kotač u najvećem letu zna često njekoga poljubiti u cvoliku noge ili u lice i eto ti plača, a kopje se baca u travu.

d) **Igra lopte**

Lopte se igra na tri načina. Prvi način jest kad djeca klipama ili klasurom načinu kolo kolik veliko guvno. I ovdi se podile na dvi jednake stranke. Koja će stranka prie početi, to sudi srećka. Uzmu dvi skalje (truske), jednu popljuju, a drugu ostave suvu. Ugovoreno popljuvana da počima igru. Jedna stranka veli: "Naša je suva.", a drugoj ostaje mokra. Sad jedan uzme obe skalje pak jih baci u vis što može bolje. Dok skalje ozgor lete, svi u jedan glas viču svojoj skalji: "Od Boga mokro! Od Boga mokro!", a drugi: "Od Boga suvo! Od Boga suvo!" i.t.d. Ako se vidi mokro, onda odmah mokri izajdu iz kola, a suvi ostanu u kolu. Mokri odstupe njekoliko korakah od kolah, saberu se u hrpu i jednom dadu loptu i on ju drži u ruci sakrivenu. Da se zabaci trag kod kog je lopta, svi podviju ruke pod pazuvah i onda idu ka kolu. Počmu odati oko kola vrebajuć kako će loptaš loptom potrefiti koga u kolu. Četa u kolu motri na sve strane i bježi po kolu sad na jednu sad na drugu stranu. Nije slobodno niti onima izaći iz kola niti onima unići u kolo. Sad najednoč loptaš bubne njekoga loptom u kolu i odmah nadadne bježati daleko od kola, jer onaj koji je potrefit odmah popane loptu i baci se na onog koji bježi. Ako ga pogodi, ovaj koji je u kolu ima pravo i dalje ostati u kolu, a onaj nema prava više igrati se za ove partije. A da ga nije pogodio, morao bi ovaj iz kola izaći i ne igrati se.

Nit je slobodno utrkati u kolo pa koga ošinuti nit je slobodno izaći iz kola i tolju vraćati. To tko učine, gubi odmah pravo na igru. Od partije koji bacaju loptu na one koji su u kolu, sve dotle ima pravo bacati dok ne promaši ili dokle ga ovi iz kola bježećeg ne potrefe. Tako redom svi bacaju koliko ih ima. Ako su se svi iztrošili oni izvan kola, a u kolu ostao makar jedan nepotrefit, onda je igra kod ovih, a oni koji su bili izvan kola izgubili su igru i moraju ići u kolo, a ovi sad kriju loptu i počimaju igru. Ako li su svi u kolu izginuli, ostaje igra kod slavodobnikah i ponovno loptu kriju. Pridobiveni moraju slavodobnike ili nositi krkače do kola ili moraju se pripustiti da im ugljenom brkove naprave ili moraju stati rakučice, a slavodobitnici priko njiha priskaču.

Drugi način igranja lopte jest ovaj. Isto su podiljeni na dvi stranke. Jedna stranka iz ruke na drugu stranku nabaci loptu, ova ju rukama odbija i leti za njom da ju dalje goni, a ovi i opet dočikaju i tako se po tratini priganjaju sad ovamo sad onamo. Kod koje stranke lopta padne na zemlju, ona je mora sad iz ruke baciti na protivnu stranku. I ova igra često je pogibljiva jer njetko svom snagom mane rukom prama lopti, ali ju promaši i časom ruka mu iz zglavka u ramenu izkoči i eto sakatavštine.

Treća vrsta ove igre jest nabacivanje lopte na zid kake visoke zgrade. Osobito to rado čine kod crkve. Nabacuju loptu na zid, a zid ju odbija, pa broje tko će više putah zaposebce loptu u ruke dočekati. Čim jedan fali i loptu ne ufati u ruke, odmah mora odstupiti, a drugi počima.

e) **Igra slipe babe**

Ova igra obično se u sobama igra. Što ima učestnika, svi ustanu na noge. Tude igraju se i muški i ženski, i mali i odrasli. Jednomu kruto svežu oči krpom da ništa ne vidi. On sada razkrili ruke, sad se zaleti na jednu sad na drugu stranu kao jastrib među golubove ne bi li koga ufatio. Učestnici bježe, izpod rukuh mu prolete donjekle šuteć, a kasnije smijuć se. I tako mu za rukom pojde i njekoga zgrabi, i odmah skida krpu sa svojih očijuh i veže zarobljeniku oči, a on stupa među družinu. Često se dogodi da u toj tiskaniji njetko upane, a drugi priko njega i eto općeg šklibotenja i cike.

f) **Igra žmiranjke (žmirke)**

Ufate se u kolo, i to za ruke u široko. Jednom svežu oči kao i kod slipe babe. Dadnu mu u ruku štapić, a kolo se počme okretati te na jednoč zastavi se, a slipac sad ide prama jednoj strani kola. Štapićem pipa ne bi li koga našao. Nitko se ne smie maknuti s mjesta. Kad je u kog štapićem upro, mora ga po glasu poznati tko je. Tiho pocikne, a tako mora i oni pociknuti kog je ulovio. To se opetuje po triput

ako odmah ne pogodi. Ako pogodi i po imenu kaže: "To je taj!", odmah skine krpu i dotičnoj osobi oči sveže i štapić prida. Nut li nije nikako pogodijo, počme se opet kolo kretati u okolo i opet stane, a on ponovno traži sve dok ne najde i ne pogodi tko je.

g) **Priskakivanje**

Djeca stanu u red jedno za drugim. Sad se svi načetvoronože. Druga stranka sad poleti jedan za drugim i redom ih počme priskakivati i to samo se taknu tila svojim rukama te nijedan ne smie se nogama taknuti onog koji se je načetvoronožijo, nego ga mora netaknuto priskočiti. Onaj komu ne bi na nogu došlo, nego se srušijo, mora trideset koraka od svog mjesta odstupiti i ondale na jednoj nogi za kaznu doskakati, a dotični ga kao oružnik prati.

h) **Kućanje orah'**

Kućanje orah' u jesen kad sazriju orasi, a kod djece to rano bude što im se na rukama vidi jer su crne kao u dimnjičara ili kovača zašto još zelene orahe gulje. Oraha igra se ovako. Koliko ima igračah, toliko smjeste kućah od orah'. Kuća su četiri oraha: tri doli, a četvrti stavi se gori na ona tri. U ruci svaki igrač ima ićak. Ićak je orah poveći u kog često natiskaju zemlje da je teži. Ićacima bacaju se redom iz daljine od četiri metra. Svaki ićakom cilja u kuće koje su jedna do druge pometane. Ako je njetko bacio se ićakom i srušio jednu kuću, dvi ili tri ili slučajno sve, to su sve kuće njegove. Pobere oraje i strese u svoju torbicu. Ako je promašio ne dobiva ništa.

Tko ne dobije ništa, taj mora ponovno opet staviti kuću drugu. Ako nije dobio nitko, onda svi moraju duplirati nanovo. U toj igri njetko vještački ciljajući dobije po punu torbicu oraha, a koji su nevješti ti štetuju i crno iza nokta. I ta igra traje po čitav dan među djecom.

i) **Skakanje na daski**

Ova igra spada upravo na djevojčice od dest do petnajest godinah. Stavi se jedan panj položit po zemlji. Priko njega dojde jedna daska jaka koja neće lako prekinut se. Na jedan kraj daske stane jedna djevojčica, a na drugi druga. Po svojoj težini prave ravnovjesu. Sad počmu ispotika skakati: skoči jedna, skoči druga. Što dalje to žešće. Daska odbija pojedinu na metar visine. Svaka dobro pazi da pravilno skače jer ako se samo malo pod nogama daska na stranu ošklizne, eto ti vratolomije, padaju na zemlju i jedna i druga. U letu gori i doli čustakinje nogama prave različite figure i opet pravo padaju na dasku. I muškići mnogi sa sestrama skaču na daski.

j) **Igra lisice**

Jedni dječaci su lisice, a drugi kerovi koji traže i progone lisice. Lisice po snigu prave različite tragove trag zabacujuć sad desno sad livo, sad naprid sad natrag, samo to kerovi ne smiu viditi. Kad je trag zabacit i kad su se lisice sakrile ili u šumu ili za zgrade, lovac pusti kerove. Ovi poteku na sve strane štecajuć kao kerovi. Naravno da tragom najviše idu, ali lisici slobodno je uzpeti se na drvo, na tavan, sakriti se u najzabitnije mjesto. Ako kerovima ne pojde lahko naći sakrivenu lisicu, to ih lovac navodi na tragove i rukom pokazuje đe imaju tražiti lisicu. Kad ju najdu, ova bježi, a za njom kerovi škevte dok ju ne ulove i u snig ne pritisnu. Lovac otima da psi kožu ne pokvare.

k) **Igra pauna**

Mladež ufati se u kolo, a jedan stavi se u sred kola. Sad mladež počme kolom okretati i poskakivati uz pjevanje. U pjesmi počmu pripjevati: "Našeg Pavla glava boli, paun moj, paun moj." A paun u kolu obima rukama prifati glavu svoju pak ciči i ječi od težkih bolovah. Tako mu redom izbroje glavu, leđa, ruke, noge, uši, oči i krsta, pa dok se pjesmom pokazuje što ga boli, on se onog uda fata i privija se kričeć i jaučuć. Ovu igru često zapodjenu i momci s curama i mladim snašama u zimsko doba.

l) **Igra ture**

Odrasla mlađarija, muška i ženska, sjedu na podu uokolo sve jedno do drugoga. Sad uzmu jedan laneni otarak pak ga uvrnu i kao turu duvana okrenu. Okolo sjedeći svi ruke postave za sebe te počme jedan drugom turu dodavati, a jedan stojeć u kolu počme turu tražiti pipajuć rukama iza leđah svakog sjedećeg. On kaže: "Tura je kod ovog (po imenu)". Ako je potrefio, onda mora onaj turu tražiti, ako li nije onda ga onaj koji ima turu turom lupi po tupom kraju govoreć: "Nisi pogodio, traži dalje." I tako njekoji dobije dosti udaracah jer ne more turu naći koju vješto jedan drugom dodaju.

m) **Igra carica**

Ova zabava biva između dvoje djece. Odrežu komadić štapa i razcipe ga po poli. To sastave i bacaju do spored svojih glavah. Ako komadići panu na zemlju, i obe police padu tako da bila strana stoji gori, tomu vele da je caric. Ako jedno okrene bjelinu gori, a drugo doli, tomu vele da je svračak. Ako li oba komadića okrenu bjelinu doli, tomu vele da je sluga i mora opet bacati doklegod ne bude caric.

n) **Igra noža**

Nož bacaju različito, al da uvik ratom u zemlju se zabode. Sad s malog prsta, s ramena, s čela, s dlani, s dva prsta i iz zubih.

o) **Igra ugljena**

U iglu udiju konac. Konac svežu za gredu sobnu, a na iglu nabodu živ ugljen koji visi tako kad u okolo posjedaju da im bude spored nosovah. Jedan ugljen zanjiše uokolo, sad svaki puše u ugljen i parom ga odgoni od svog nosa. Puhanjem nagađaju kako će ugljen komšiju poljubiti. I tako se često dogodi da njekomu ugljen ocica brkove, obrve ili usne, a tad svi se grohtom smiju.

p) **Igra prsten i brašno**

Stave na trpezu žitnog brašna, u brašno zabodu prsten tako da ga se polovica vidi. Prsten mora se zubma iz brašna izvaditi, al tako da se usne brašna ne dotaknu. Još onaj koji vadi prsten mora ruke na leđa staviti. Istina, ugovor čini se da ne smie nitko u glavu taknuti dok dotični prsten vadi, al opet se nađe nemirnjakah koji ga odzad gurnu, a on s nosom i brkovma rine u brašno, a sad svatko mu se smije kako izgleda.

r) **Druga igra s prstenom**

Objese prsten na koncu tako da dojde spored pojasa. Sad kušaju tko more toliko se u leđima sgrbiti da ga priko sebe more u usta ufatiti. I tud mnogi izgubi ravnotežu te sjedne na zadnjicu i eto smija.

Zaključak

Kotač je općenita igra koju igraju i momci kadkad, a slipe babe, žmiranjke, pauna, ugljena, prstena iz brašna i priko sebe, to su općenite igre i momcima i djevojkama, a ostale su samo dječinje igre ili zabave.

b) Igre za jačanje

1. Koje se igre djeca igraju baš zato da se vidi koje je dijete jače? 2. Za koje se čini da se igraju samo radi jačanja, ali se to ne kaže? Koje se od ovih igara igraju bez sprava, a koje sa spravama (kamenom, drvom, užetom)? Kod djece za jačanje tila jest prvo hrvanje. Uzmu se dva dječaka o kosti te se hrvu. U hrvanju vrlo su vješti, a to su baštinili od starijih. Svaki Posavac vještinom srušiće gorostaza gorskog iz gornje Bosne. Oni su snagom jači, ali ovi su vještiji te il jim noge podpletu ili jih s kuka bace, a ovi većom stranom stojeć ostanu. Ovako i djeca hrvu se i gledaju koji će koga prie srušiti. Kad se nađu suparnici, dugo se pribacuju, a ne more jedan drugoga srušiti.

Za jačanje tila također je trka i skakanje na jednoj nogi, skakanje s mjesta ili trke, priskakivanje, penjanje na drveta, odanje po ogradi, šklizanje po ledu, tipanje snigom kad se podile na dva dila kao vojnici i nabacuju se snigom jedni na druge, kuljvanje međusobno i.t.d.

Ovamo spada i dizanje kolca. Jedan dječak legne po tlima na leđa. Ruke skrati na prsima, noge sastavi i sav se ukovči. Drugi uzme ga izpod koljena i svega ga diže kao drvo te priko sebe pribaci.

Djevojka, a i djeca često se igraju jabukama. Dvi jabuke ima u ruci uvik, jednu dočika, a druga već leti u zraku i tako se jabuke skabljaju na letenju i opet uvik u ruku padaju. To se radi i na hodanju za veću vještinu. Na taj način igraju se djeca i žirom. Jedan baca žir u zrak, a drugog sa zemlje kupi i opet u isti čas bačenog u ruku dočika. Pače i razmaknu dva žira na zemlji za čitav pedalj i velikom brzinom [jedan] uskupi oba žira i opet bačenog dočeka u ruku.[29]

h) Šale i psine

Jedan dječak koji zna tajnu kaže drugima da će s njima učiniti psinu pak da će se jedan drugomu smijati jer će ih sve po redu privariti. Al dok on to pripravi, moraju jedan za drugoga u redu stati i jedan drugomu rukama oči zatvorene držati. Ovi se izredaju i jedan za drugog stanu, a on u kući sprži list novina ili drugog papira. Sad on po redu zove osim prvoga prednjaka da mu u kuću dolaze. Kako koji dojd,e on mu kaže: "Čuješ! Ogari dlane svoje, al šuti, ne kazuj nikomu. Kad zatvoriš oči onomu prid sobom, ostaće garav kao bak kad natare čelo na garištu." To isto kaže svakomu drugomu i svaki se veseli kako će druga prid sobom ogariti, a ne zna jadnik da će i on biti garav. Sad on iz kuće opet vikne: "Svaki svom drugu zatvori oči." To učini svaki, a on unišav viče: "Progledajte svi!", ali imaju što i vidjeti: jedan se drugom smije, a ne zna da je i on garav dok se ne pogleda na ogledalo.

Mlađarija na noćnom silu slične pravi psine. Mnogi nosi otarčić provučen kroz džep od kog kad sjede krajevi vise do zemlje. Sad njetko iz družine prišulja se iza leđa pak otarčić sveže za nožicu od stolice na kojoj sjedi. Čim ustane i pojde, al zajedno s njim i za njim stolac skače i po podu lupa. Eto veselja.

Dvi druge djevojke sastavile nos uz nos i nješto šapću, a pustile duge pletenice niz pleća. Njetko se došulja iza leđah i pletenice im zajedno sveže. To ako vide drugi šute, al kad djevojke pojdu, vide da su skovčane. Eto cike.[30]

---

[29] Prije teme *h) Šale i psine* u *Osnovi* se nalaze teme: *c) Trčanje, skakanje i brzo gibanje; d) Vještina.; e) Pogađanje; f) Pažnja; g) Mudrost*. Nedić piše o svemu navedenome osim o mudrosti, ali ne numerira i onda počinje numerirati od *h)*. Čitajući samo Nedićev tekst, bez uvida u Radićev predložak, Nedićeva numeracija može se činiti nejasnom.

[30] Nedić preskače temu: *i) Dramatske igre*.

5. Igra (ples, tanac)

a) Igranje (tancanje) uopće

1. Igra li svit rada? Igraju li samo momci i djevojke, ili i oženjeni ljudi i udate žene? Kada počinju djeca igrati među odraslima? Ima li ljudi koji nikako i nikada ne igraju, pa i svojoj ženi i djeci zabranjuju? Što se tiče igranja u kolu, to su u čitavoj Posavini momci i djevojke, a osobito su u ovoj okolici najglasovitiji igrači i igračice, a zato imaju i volju. Ne vjerujem da ima na drugim mjestima toliko različiti' vrstah igarah koliko ovdi. Najviše igraju momci i djevojke te mlade snaše i ljudi skoro oženjeni. Dječaci i djevojčice, osobito koji imaju svoje starije sestre koje u kolu igraju, već uz seku fataju se i oni u kolo nješto prie desete godine. *2. U kojim se zgodama i kada igra (u nedjelju, na svadbi; prije ili poslije podne)? Gdje se igra (na ulici, u kući)?* Igra se svake nedilje i svetca, i to posli podne i uvečer na silu. Igra se na prošnji, na svadbe, u sve vrime pokladno. Igra se u sobi i na polju kad je suvo i ugodno. *3. Igra li se bez svirke?* Igra uvik ide ili uz tamburu ili uz gajde, violin ili dvojnice, a brez toga ne igra se nikada osim ako djeca igraju među se.

b) Dječinje igranje

Igraju li djeca (i odraslije djevojke) samo da se igraju, a uza to ili pjevaju i još što rade? (Ovo se igranje razlikuje od pravoga igranja time, što ne samo da se može igrati bez svirke, nego se uz svirku nikada ni ne igra.) Djeca često ufate se u kolo i igraju, ali njihova igra nema imena, nema skladnosti. Oni skaču kako tko zna kao pilići sputani, a uvik uz pocikivanje. Jedan jih sporedijo plavim leptirovim kad viš balege goveđe poskakuju.

c) Momačko i djevojačko igranje

Sve vrste igarah momci i djevojke skupa u kolu igraju, samo igru u tri skoka igraju po dvoje, ali i ovu igru često igraju svi skupa. Igre različite zovu se po imenu: a) *po tamburski*, b) *ciganija krupna*, c) *ciganija sitna*, d) *sarajski*, e) *gajdački*, f) *gergana*, g) *kiselica*, h) *u tri skoka*, i) *poskoka*, j) *treska*, k) *kolo*, l) *travanjski*, m) *po vlaški* i n) *karavlaški*.

Svaku tu igru mogu igrati na stotine momakah i curah, a more i po jedno. Kod igre u tri skoka na jedan takt zaplešte po tri put dlani sviuh. Svaku igru prate poskočice t.j. kratke pjesmice, sad od jednog sad od sviuh. Ovakih popratnicah ima ponješto i nečednih, al i igrači paze tko ih ćuti i gleda pak se žacaju štošta slano nabrajati. Njekoliko taki potrkušicah:

"Ajde. nogo za nogom
ko djevojka za momkom.
Derite se, cipelice, kupit će vas mama,
ak ne kupi moja mama, kupit ću ja sama."

"Hop, cup, cunana,
moja mila dragana.
Što mi nisi kazala
da mi dragi boluje,
da mu nosim ponude:
od komarca rebarca,
od mušice dušice
i od raka dva kraka
i čašicu rakije,
nek se dragi napije."

Ovakih poskočicah na stotine znaju i uz igranje broje, kako rekoh, ili pojedini ili svi skupa. Dok igraju u kolu, pa ili bio momak do momka ili djevojka do momka, fataju se njekad za ruke a najviše za pojas jedno drugom.

6. Svirka

a) Svirala

Kako se zovu stvari ili sprave na kojima se svira: u koje se puše, u koje se udara i na kojima se gudi? Tri su vrste muzike uz koju se igra. *1. Tambura velika i mala* u koje se rukom i terzijanom po žicama udara i ima vještih tamburuša samo po prvobitnom običaju. Nova vrsta tamburice još po selima nije uvedena. *2. Gajde* u koje se puše, ali gajdaši samo su iz prika Slavonci. *3. Dvojnice* u koje se također puše ili duduk. *4. Ćemane* (violin) uz kog se gudalom guda. Jednu igru igraju i uz muziku koju rukama razvlače i prstima tipke udaraju.

1) **Tambura**

Tambura je od drveta na jednom kraju čunasto izdubita. Ova izdubina opet pokrije se tankom čamovom daščicom. Daščica je žigom na njekoliko mjesta prožgana da bolje glas daje. Na tankom kraju držalice izvrti se toliko rupicah koliko će biti žicah. U svaku rupicu dojde po jedna čivija oko koje se zamota jedan kraj žice tamburske. Takih čivijah bude po 3, 4, 5 do 7, i to po 7 u velikih tamburah. Na kraju kutlače tamburske opet izreže se toliko provirujućih gredicah za koje se povežu drugi krajevi žicah. Čivijama dok se okreću, žice se natežu ili popušćaju.

Na kutlaču dojde kobilica priko koje žice idu da su rastavljene i među sobom i od daščice. Na držalicu poveže se po osam do deset perdeta od žica sljevane ili od kupovne kanafe. Po perdetima prsti se pomiču i tako se zvuk minja. Još k tamburi spada rožani terzijan kojim se u žice udara desnicom.

2) **Dvojnice**

Dvojnice su također od drveta. U njiha se puše. Komad tvrda drveta stesan i ugladit sa svih strana. S doljnjeg kraja nješto širi, a prama gori postepo sužit. Provrti se dvostruko malim svrdlićem i opet žigom obadvie cjevčice izvrte se ili pravo prožegu, i to na desnoj cjevčici tri, a na livoj četiri luknjice. S gornje strane u cjevčice zabiju se dva piska koji su uzdol malo potesani da se more puhati, a tud odmah niže piskova cjevčice su prorezane te tako daju glas sviranju.

3) **Duduk**

Duduk je jednostavna civ obično napravita od bazove jednogodišnje mladice, proviđena sa 6 luknjicah ozgor po kojima se prstima udara i s jednom luknjom ozdol blizu piska kao i kod dvojnicah. Duduk je ravno odrezan ozgor i ozdol. S gornju stranu zabit mu je pisak, koji je ponješto ozdol zatesan da more se u njega puvati. Uz duduk također vještaci sviraju na svaku igru, a kolo igra kao i uz tamburu i dvojnice.

4) **Ćemandžije i gajdaši**

Ćemandžije ili (violiniste) i gajdaši dolaze prigodom iz Slavonije te ovdi gudu, a kolo igra. Ovdi nit ima tih instrumentah niti znaju uz njiha guslati i gusti. U duduk i dvojnice kad se polako puše, sviraju krupnijim glasom, a kad se zorli puše, onda sitnijim, ali višim glasom sviraju. Tambure zatezanjem i popušćavanjem žicah minjaju glas. Popust krupnije, a zatez sitnije čini.

b) Svirači

1. Kako se zovu svirci (svirači) po sviralu, na kojem sviraju? Svaki po svom instrumentu dobiva ime: gajdaš, dvojničar, dudukčija, muzikant i tamburaš. *2. Tko i na što umije svirati? Kako se svira na koje sviralo? Ima li ljudi, kojim je to zanat? Od koga uče? Ima li (od starine) kakovo društvo (li barem dvojica), koje svira? Umiju li i žene svirati?* U svakom nemal selu ima po jedan ili više guslarah koji znaju guslati i uz gusle junačke pjesme pjevati. Duduk i dvojnice sviraju mnogi momci i pastiri. Tako malu tamburicu pa i veliku s više žicah tamburaju mnogi i stariji ljudi i momci, a dvožičku tamburu uz koju se pjevaju junačke pjesme, to samo njekoji pjevači znaju tamburati.

Sviranje većom stranom baštini se od starijih jer to se vidi po familijama. U njekojim kućama ne pamti se da je tko tamburao, guslao ili svirao, a u njekojim to ne izumire jer otac još nije ni umro, a sinovi već to sve znaju. Ovo nije nikomu zanat, nego to prigodno biva. Družtvo u tom ne postoji nikako, a tamburaši sastaju se te jedni tamburaju u velike, a drugi u male tambure. Jedna je samo bila žena koja je kao djevojka naučila guslati i uz gusle junačke pjesme pjevati, ali ritko je to činila i za veliku ljubav radi stida jer su ju druge žene nazivale muškarom. Posli udaje samo je uz dozvolu svog muža to činila.

3. Kada se i gdje svira? Svira li tko samo sebi za zabavu? Pastiri uz duduk, dvojnice i male tamburice po čitav dan kucukaju i sviraju, a momci samo svetkovinama i u večer na divanu. Stariji guslari to samo čine ako se đe god ljudi sastanu kakom prigodom, nagovore guslara da im koju junačku odpjevaju. Ništo tako marljivo ne ćute kao junačke pjesme. Samo kad guslar svrši njekoliko pjesme pa učini stanku, onda progovore, i to o samoj pjesmi, o nječem junačtvu i slobodi ili pitaju se što će i kako će se borba, rat, prošnja i krađa oli otimačina djevojke svršiti. Čim guslar opet počme guslati, odmah svatko mramorkom zašuti.

Tamburaši, guslari i pjevači ne mogu nikada sami sebi za zabavu svirati i pjevati jer tud se odmah skupe makar djeca i žene, zašto i ovi rado ćute i sviranje i pjevanje.

c) Sviranje

1. Ima li svirke bez riječi, t.j. svira li se što tako, da se za svirku ne zna popijevka? Ima li popijevaka koje se samo uz sviranje pjevaju, mrmljaju, gundraju, podcikuju, kako li se to još kaže? Pjeva li se baš pravo uz sviranje i kada? Sviranje i tamburanje more biti, štono rič, u vjetar, to jest ne misli se niti na riči niti na kaku pjesmu. A more sviranje i tamburanje opet biti da slidi kaku pjesmu ili kaku igru. Kad tamburaš zatambura kaku igru, to momci i djevojke odmah znaju i onako kolo počmu igrati. Kad jim dodija ova igra, viču tamburašu ili sviraču: "Promini kajdu i kuči kolo!", ili: "Po tamburski!", ili što drugo, i ovaj odmah okrene.

2. Kako se zove način sviranja, t.j. ono što je u svirci veselo, žalosno, milo? ... Tko izmišlja arije i otkuda dolaze? Uz pokladno vrime momci posjedaju uokolo po podu po turski. Svaki s desna sjedeći pribaci priko krila svoju desnu nogu susjedu sliva. Ove će im noge služiti za tambure. Sad počme svaki svoju tamburu ugađati. Prstima kucaju u nogu, a tihim glasom počmu brundati dajuć sad glas krupniji, sad sitniji, a izgovaraju: "Tram. Tram. Tram." Kad su već prilično ovo brundanje složili, pitaju jedan drugog: "Je li tvoja ugodna?" "Jest. Je li tvoja, tvoja?", i kad reknu svi jest, onda glasno svi počmu vikati: "Tram. Tram. Tram i.t.d.". Sad na jedanput viknu: "Ne valja moja tambura!", i pribace svaki svog komšije nogu priko svoje glave i tako se svi privrnu uz šklibot i cikot.

Ima vještakah koji sviraju uz dvojnice vješto pjesme, i to kao da dvi djevojke pjevaju, a tako i uz duduk sviraju te tko ćuti sa strane, odmah zna koja se pjesma svira. Note ne poznaju nego po čuvenju sviraju.[31]

7. Pjevanje (popievanje)

a) Pjevanje

1. Pjeva li se mnogo? Tko pjeva najviše? Pjevaju li kada i stariji ljudi, pače starci i starice? (Jesu li te pjesme drugačije?) Kada i gdje se pjeva (na svadbi, kad se vraća s posla, na ulici, u kući)? U ovoj okolici svit je jako veseo, osobito mlađarija, te se mnogo i pjeva. Mlada snaša i svaka djevojka ne more jutrom rano niti prid večer krave podojiti brez pjesme. Mlada kravarica pjesmom selo razgovara. Ona pjeva sama visokim glasom te se njezina pjesma daleko po selu čuje. To je i staru i mladu drago kad čuje. Mladež u opće muškog i ženskog spola pjeva na egleni, na noćnom divanu, u svetkovine, o svadbama, kad se s posla vraćaju i na samoj njivi dok rade. Djevojka rado pjeva kad svoj cvitnjak čisti, i kad u cvitnjaku vez veze pjesma joj pomaže. Starci i starice ne pjevaju nikada, velika je ritkost ako tko od staracah na svadbi zapjeva.

2. Pjeva li tko sam? Kako se pjeva kad ih pjeva više? (Pjeva li jedan "tanko", drugi "debelo", kako li?) Pjevaju li momci i djevojke zajedno? Momak jutrom rano vodi konje iz njive na rad, on čim jednog pojaši, odmah zapjeva. Tako i uvečer kad jih vodi na pašu. Natovari kola, sjedi na vozu i iduć putem sam pjevuši. Ako koji dječak kasno se kući vraća, i on sam pjeva i pocikuje, al to se veli da oda stra' pjeva.

Kad jih više pjeva, pjevaju njekoje pjesme svi jednim glasom s malim iznimkama različitosti, a njekoje pjevaju na glasove jedni tanko, a drugi krupno (bas i tenor), i to su od skorijeg vremena poprimili od Slavonacah. Često momci i djevojke zajedno pjevaju. *3. Ima li popijevaka bez riječi?* Popjevakah brez ričih nema. *4. Tko izmišlja arije za popijevke? Otkud arije dolaze?* Kajde (arije) njekoje su baštinili od starijih, a njekoje kuju sami po sebi, a najviše ih primaju iz Slavonije, te mnoge momci s vojne donesu i uvode. Karavlainje također iz Mahoče dolaze te od kuće do kuće igraju takozvane lazarke, a druge pjevaju te i od njiha cure mnogo uče.[32]

[31] Nedić preskače pitanje: d) Arije (note).

[32] Nedić je ovdje preskočio pitanje: b) Popievke (pjesne). *Kakovih ima popijevaka? Kada se koja pjeva i tko ju pjeva?*, vjerojatno jer govori o tome detaljnije u sljedećoj cjelini X. *Poezija*.

DRUGI DIO.

Narodna duša

X. POEZIJA

1. Pjesme

Ima li osim popijevaka, koje se pjevaju u sav glas, još kakih pjesama (ili kako se zovu), koje se govore ili kazuju, ili barem uz svirku (uz gusle) pjevaju? Što je pjesma, a što popijevka? Kaže li se još kako (pjesna, basma, kako li)? Ima li osim onih popijevaka, što se pjevaju na svadbi, kod žetve i drugih običaja, još kakih? Koje pjesme pjevaju (ili kazuju) slijepci i prosjaci, koje pjevaju ljudi (momci i djevojke) pojedince, koje se podcikuju u kolu? Tri su vrste pjesama u ovoj okolici. Na prvom mjestu su pjesme junačke u kojima se nabraja rat, junačtvo, ženidba i otimačina djevojakah. Ove pjesme samo se uz gusle ili dvožičku veliku tamburu pjevaju, i to samo od jednog pjevača koji guslama prati glas pjevanja. Često se čuje kako pojedini i brez gusalah i brez tambure ove pjesme pjevaju, al to opet čine pjesnici koji znaju guslati ili tamburati. Na primjer tako vodeničari dok su na vodenici da prikrate vrieme najde se njetko tko zna pjesme, a tud nema ni gusalah ni tambure. On mjesto toga uzme štap ili ožeg pa uz njega kucuka ili gude, a pjeva. Tako i na vozu iduć pjevaju.

Druga je vrsta pjesamah koje pjevaju ženske, i to kad su same, i to pojedina sama. Tako pjevaju kad štogod djevojka sama u cvitnjaku plie i redi ili nova snaša kad krave doji. Ove pjesme nikada u skupu ne pjevaju se. Tako n.pr. sama djevojka njegdi pjeva:

"Savo vodo, moja vodo hladna,
kud priljevaš tamo i ovamo
kao voda koja nema broda." i.t.d.

"Srce moje, kuda li mi hodaš?
Tražiš dragog, naći ga ne moreš
jer je dragi otišo na vojsku
vojevati, krvcu proljevati,
za svog cara i za domovinu,
za ljubovcu i sina jedina.
Bog će dati pak će dragi doći,
pak će ljubu u dvoru zateći,
a jedinka u novoj kolivki."

Treća vrsta pjesamah jest ona koja se pjeva među više osobah ili muških ili ženskih ili skupa i jednih i drugih. Take pjesme je vidjeti na listovma posebnim koje sabirem i pišem. Popivka veli se onomu kad osim pjesme umeće se ili nadodaje još njeki karišik koji ili ništa ne znači ili nikako na pjesmu ne spada. Slipacah u ovoj okolici nema pa nema ni njihovih pjesamah.

Još ima jedna vrstah pjesamah kojoj kažu da je kosačka. Jedan čovik zapjeva pa još nije ni svršio, a drugi to isto priuzme i nastavlja dalje. Ova svaka pjesma je kratka, a počima s "O,o,o,o,o,o." Tako jedan kosac zapjeva: "Ooooo! Na dobro nam jutro osvitaaalo." Drugi to isto priuzme i opetuje. Opet prvi s onoliko: "Oooo, a na bolju večer omrčalo." Ili o svadbama:

"Ej lastavice,[33] đe si zimu zimovala?
Zimovala na krilu kod majke
pa sam došla ljeto ljetovati
u bielih dvorih kod dragoga."

2. Pripovietke

Kada se pripovijeda, kako je bio jedan otac, pa imao tri sina itd.; ili kako je bio jedan car, pa imao kćer itd., – kako se to propovijedanje zove: je li to pripovijetka, pripovijest, bajka, što li je? Tko takove stvari pripovijeda i kada? Zna li se toga mnogo? Je li se prije više znalo? Koje još svatko zna, a koje samo nekoji? Uz duge noći zimske brez sila iz komšiluka sami ukućani zapovrgnu pripovidanje ili zagonetke ili kake druge šale. Jedan počme pripovidati o njekakom starcu na kog je već i smrt zaboravila pa jedva je ovaj već to svršio, eto njekoga opet koji odmah počme pripovidati o čudnoj ne samo babi nego trobabi: tako je stara koja je pravo čudo svog vrimena bila. Treći o divu, četvrti o čoviku koji je treće oko na vrh glave imao, o vukodlacih i.t.d. Stariji propovidaju, a mlađi ćute. Kod strašila djeci se koža ježuri od straha, ali opet dobro to ćute i pamte premda matere tomu prigovaraju jer će djeca o tom sanjati, ali muškarci se tomu smiju. Tako se to do pol noći pripovida i to se zovu pripovidke. O tom nikada žene ne pripovidaju nego sami odrasli muškarci, a u danu pastiri u polju opet oni što su zapamtili kazuju drugima i tvrde da je to živa istina jer da su to čuli od svojih starijih. U prijašnje vrime mnogo više se je pripovidalo nego sad jer su bile kuće zadružnije i zabave češće i priprostitije.

[33] *Po lastavici razumije se djevojka dovedena i vjenčana*. (op. Nedić)

3. Priče

Kad se pripovijeda, kako je u tom i u tom gradu ili mjestu bio nekakav (a možda mu se zna i ime) car, gavan, zlotvor, ili kakav junak (n.pr. Kraljević Marko), koji je tako i tako živio, pa se to i to s njim dogodilo: kako se zove takovo pripovijedanje o takovu caru i njegovu gradu, ili o onome junaku i njegovu konju itd., – je li i to pripovijetka, ili je priča, kako li se zove? Ima li takih stvari u tom kraju i tko ih još zna? Pripovijeda li se štogod o junacima ili hajducima, koji su davno živjeli, ali ipak još ima ljudi koji ih pamte? Kad se pripovijeda kako je postao ovaj ili onaj grad, ovo ili ono jezero, ili gora, je li i to priča, što li je? Ima li i takih stvari u kraju?

Ta rič "priča" kod ovog puka je nepoznata. Zato i priče dolaze pod pripovidke: "Pripovida se."

Zakopano blago kod vrela Dubravica

Dakle, pripovida se da kod vrela Dubravica koje i danas postoji i teče, da je bio grad kraljev. Taj grad nalazio se blizu toga vrela (izvora) i kralj je vodu pijo iz Dubravice. U tom gradu kralj je držao sve novce od kraljevstva, ali samo srebro i zlato. Toga blaga bili su puni podrumi. Kralja je zarobio turski car i odveo ga u roblje. Kralj je odnio ključeve sa sobom, a grad je s vremenom uništio se te se danas pravo i ne zna đe je bio. Nu mudri kauri u starim knjigama našli su mjesto đe se nahodio grad, to jest kod vrela Dubravica. Načitali su i tajni zatvor i kaki ključevi trebaju za otvoriti.

Posli, dakle, toliko vjekovah došli su u ovu okolicu i pitali za vrelo Dubravicu. Ljudi su im pokazali i oni su odkopali zemlju i našli vrata, odključali, unišli u podrume, nakupili zlata i srebra što su mogli poniti. Opet vrata zaključali, zemljom zagrnili i ključe sa sobom odnili. Došli su iza njiha ljudi da i oni blaga nagrabe, ali da, nisu mogli ni mjesta naći đe se grad nalazi. I tako i danas tamo toliko blago zakopano nahodi se. (Pripovidao Grgo Nedić.)

Zaista okolica oko ovog izvora i danas se zove Gradišta, te se je izoralo stare cigle na jednom mjestu. (Pripovidao Grgo Hrvatkić)

Kraljičino guvno

Kraljičino guvno. Pod tim imenom nahodi se jedno jezerce u Slatini nedaleko od ove okolice. Pripovida se da je bila jedna kraljica veoma opaka i prokleta. Ona nije nikada htjela žito na konjma vršiti, nego je uvik sabrala iz okolice noseće (trudne) žene pak je na njima žito vršila. Ta je opačina i Bogu dodijala te je Bog učinio dok su žene izvan vršaja opočivale, kraljica stupi na guvno, al je i ti čas

zemlja se prosjela, guvno s kraljicom u propast propalo i tud je danas malo jezero. I ovomu se veli: "pripovidka", i: "pripovida se".

Vile

Obeda, to je velika pljoštara koja je sad kanalom posušita. U njoj ima 77 velikih ostrovah osim barah i manjih ostrovićah. U Obedi u staro vrime bilo je puno vilah. Ljudi su ih često ćutili kako skladno pjevaju, pa su ih i viđali đe sjede i bilu kao snig, a dugu kosu češljaju. Imale su uvik bile sve aljine na sebi. Ako spaze čovika, odmah odlete u drugi ostrov u skrovito mjesto đe ih nitko ne vidi.

Jednoč su dvi vile zrakom letile priko jednog čardaka (sieno na drvetu sadjeto). Na tom sinu spavala su dva čovika koji su noge svoje jedan drugom okrenuli. Vrh njiha zastavile su se vile pak to promatrale. Jedna drugoj progovori: " Čudo Božje! U Obedi ima 77 ostrovah, u svakom smo bile, ali nigdi tog čuda ne vidjesmo da na jednom truplu dvi glave imaju." Na razgovor ljudi se probude i ustanu, a vile pociknu i sa smijom odlete. (Pripovidao djed Pera Maršić)

4. Gatke

a) Kad se pripovijeda, kako je n.pr. negda kum kumu slamu krao, pa mu se slama rasipala, a ta slama još i sad vidi se po nebu rastepena; ili kad se pripovijeda, kako je mati imala sedam kćeri, pa ih uklela, a one su sada na nebu onih sedam zvijezda; ili kad se pripovijeda, kako je mati imala kćer, pa ju uklela, a ta je kći sada kukavica, pa kuka; kako se to pripovijedanje zove? Je li to gatka, ili je i to priča, što li je? O čemu se još tako što pripovijeda, da je tako i tako postalo, a svemu su tomu ljudi bili krivi?

b) Pripovijeda li se što, da je Bog ili vrag ovo ili ono zato i zato, tada i tada učinio, pa se to još danas vidi? Zašto n.pr. ima konj na nogama one kvrge? Kažu, da mu je vrag ondje žile prerezao, da ne bude tako brz. A zašto ima koza kratki rep, a tužna vrba spuštene grane? Što se još o takim stvarima pripovijeda? Jesu li to gatke, gatnje, što li su?

Kumova slama

Svaki otac ili djed svojim mlađima pripovida kad pogleda prama nebu i vidi onaj trag bili priko neba da je to kumova prosuta slama, a da se je to dogodilo ovako. Kum od kuma krao slamu. Bog ga rad krađe pokarao, pa kud god je prolazio slama je izpadala i tako se trag kradljivcu pronašao. Zato da ne treba nikada krasti.

Razgovor životinja u božićnoj noći

Na svetu noć božićnju Bog svojom milošću učini pak svaka životinja progovori te u toj noći ili kude svoje gospodare što ih nisu dobro nahranili i napojili ili

što ih gone da rade i što mogu i što ne mogu brez milosrđa i odmora ili fale svoje gospodare jer ih hrane i timare i jer trudne i umorne izpokoje i plaho ne tovare. Tako svit gata da se to zbiva uoči Božića u noći.

Isus i blagosovljeno i prokleto drveće

Kad su Isusa Žudije proganjali i on se među stablima sakrivao, topola je svojim listom Žudijama pokazala mjesto đe je Isus. Isus ju je onda prokleo da nikada mira ne imala nego i brez vjetra listom treptila, i zato list na topolama uvik trepti. A jelika je Isusa svojim granama koje je spustila sakrila i Isus ju je blagosovio te je uvik zelena, a svaka grančica ima sliku križa i zato se broji sveto drvo i na Cvjetnicu blagosiva te se od nje kiti drvce božićno djeci na veselje.

5. Basne

Kad se pripovijeda o životinjama, kao da su razgovarale, putovale zajedno itd., zove li se to basna, kako li? Ima li i takih stvari?

Medo i kurjak

Bilo je to davno kad je bilo manje ljudih, a više divlje zvjeradi. Upute se zajedno medjed i kurjak. Započmu govor o čoviku. Medjed veli: "Evo, koje su mi godine i već progrušana kosa, ja čuo sam da ima njekakih ljudih, al ja čovika nisam nikada vidio." Kurjak mu reče: "Pa bi l' ti želio čovika viditi?" "Pa bi.", odgovori medo. "Dobro, ajdemo putem dalje, skobit ćemo mi čovika makar đe jer ljudi prolaze putem."

Popošli su dalje, al eto dječaka ide putem, uzjašio na štap te na njem kao na konju poskakuje i podcikuje. "Šta je ono, pobro?", reče medjed, "Je li ono čovik od koga mi kazuješ?" "Nije pobro, ono je dite koje istom misli biti čovik. Uklonimo se jer će se od nas uplašiti i početi plakati." Zajdu malo u šumu i obiđu dječaka te ih dječak nije ni vidio.

Idu dalje putem i eto prama njima ide starac grbav kao srp, u livoj ruci drži patrice i Bogu se moli, a u desnoj svog virnog druga štapinu na kog se poštapljuje. Pita opet medo: "Je li ono čovik, pobro?" "Nije.", reče kurjak. "Ono je bio njekada čovik, al je prošo, ostario, mejdan ostavio." Opet se u šumu uklonu da djeda ne uplaše i da ga u molitvi ne pometu.

Izajdu na put i idu opet dalje te nisu daleko ni išli i već smotre jednu česmu na kojoj jedan brkanlija čovik napi se vode i ne htjede otrti brkova nego samo otprsnu i pojde napried. Dugi mu brci po ramenah pali. Prsa otvorena i rundava kao i u medjeda. Zasukao rukave, a mišice mu krupne kao dvi cjepanice. Ima za pojasom

dvi male puške i veliki nož, a priko ramena šešanu dugu pušku, valjda nadrobitu pravom i olovom. Sad medo upita pobratima: "Je li ono čovik, pobro?" Kurjak mu odgovori: "Jest pobro, ono je čovik. Prikuči se k njemu bliže pa mu pogledaj u lice i vrane oči." To kurjak reče i odmah zagrabi natrag bježati jer je on dosti puta od čovika nagraisao.

Medjed nije ni opazio da je drug natrag strugnuo, išao je naprid ne sluteći nikakog zla da dobro čoeka razgleda. Tako je i putnik slobodno koracao prama medjedu i kad je na puškomet prikučio se, skide s ramena dugu pušku, primače ju k obrazu i puče u samo čelo među uši medjedu. Medo na jedno u vreten skoči i zdvojno rukne te odmah natrag putem pobježe. Kad je kurjaka stigo, reče mu: "Da od Boga najdeš, pobro, zašto mi nisi bratski kazao da je čoek onako strašan?" Kurjak reče: "Što je, pobro? Jesi li vidio čoeka?" "Ah, vidio sam ga, al bi bolje bilo da ga nisam vidio. Još nismo se ni susreli, a on skide s ramena ono žarilo. Obrazu primače, nješto mu šapni, on šapni, munja sinu, a grom puče pa me potrefi između ušiuh te pokraj kičme na vrh repa strilja proleti te me jako opuri." "Ah, pobro", reče kurjak, "i na mene su pucali oni gromovi." (Luka Hrvatkić)

6. Šaljive pripovietke. Šale

Mrtvi govore

Bila je u ovoj okolici jedna maloumna starija djevojka brez kuće i kućišta te je hodala od kuće do kuće, al je najradije prinoćivala u groblju u kapelici. Upute se dva seljaka iz dva različita sela pak ih put nanese kasno pokraj groblja u kom je običavala maloumnica spavati. Seljak iz sela Donje Mahle znao je da je ondi Mara (tako joj bijaše ime), ali seljak iz sela Matića nije znao za to. Ovaj, dakle, iz Donje Mahle rekne drugu: "Što ćeš mi dati da sad izvičem mrtvu ženu iz groblja i ona će doći k nama?" "Ah, to nije moguće", odgovori seljak iz Matića, "tko je umro, taj nit govori nit ustaje, al ja bi ti dao forintu ako dovičeš mrtavca iz groblja." "Stoj na riči.", odgovori mu seljak iz Donje Mahle i u taj čas povika: "O, Mara! O, Mara!" I najedanput začu se glas iz groblja: "Šta je? Tko zove?" "Hodi ovamo", odgovori seljak s puta. U taj čas pojde žensko u bilim haljinama iz groblja. Ali kad seljak iz sela Matića ču glas i opazi da zbilja žena ide, kao da mu tane puščano kroz srce prođe, strpa kapu u njedra pak dade petama vatru i pobježe da ga ni psi ne bi mogli stignuti i tako stiže k svojoj kući. Ni sam ne zna kojim je putom trčao. Kad je posli saznao da je oni s njim psinu napravio, htio ga je sudu tužiti, al ga od tog komšije odvratiše, a kasnije je i sud to saznao pak su se samo smijali.

Kobila s crljenim čarapama

U istom tomu selu Matića jedan je seljak pekao rakiju, pa kako se orlušine kupe na mrljinu, tako se i seljani kupe u onu kuću đe se rakija peče. Sabralo se, dakle, tude lipo družtvo i počeli su pijucati rakiju, al je još vruća bila. Zato reknu njekoji: "Izlite tu rakiju u koto te iznesite prid kuću nek se izladi." Rečeno, učinjeno. Al u avliji bila je jedna kobila žedna koja je uzalud oko bunara tražila vode da se napije. Opazi kotlić kraj kuće te se došulja do njega i popije svu rakiju što je bilo u njem. Odatle je onaka pijana njekoliko korakah odteturala i srušila se.

Žedni komšije rekoše domaćinu da unese kotlić, valjda je rakija već ladna. Domaćin izajde, podigne kotlić, ali prazan. Pipa prstima je li koto prodrt kuda je rakija izišla. Sve čitavo, sve zdravo, ali rakije nema. Pomisli da nije tko ukrao. Izajdu i drugi pa gledaju što bi to moglo biti. Na jednoč opaze kobilu u blizini sve četiri noge pružila, nit se tiče nit miče. Kucaju nožićem po kopitama da li je kobila živa. Dok će jedan između njiha: "Bog i duša, to je kobila rakiju popila pa evo je krepala." Drugi počmu domaćina sažaljivati što mu se je taka nesreća dogodila, al da to opet nije najveće zlo jer rekoše: "Evo nas dosti ima, moremo kobilu oguliti i zakopati, a za sedmine bit će makar i vruće rakije."

Bila je mjesečina i odmah četvorica počeše noge guliti i bili su već kožu do koljena sadrli, al ih domaćin pozva da idu pit rakiju, a kobila nek čeka do sutra. Ostave gulidbu i nastave piti. Priko noći kobila se raztriznila te rano ustala i travu u avliji pasla. Kućani koji nisu znali šta je s kobilom bilo, kad su vidjeli kobilu i njezine noge, mislili su da je kobili njetko crljene čarape na noge navukao. To se ruglo dugo krilo, al je ipak izišlo na vidjelo.

Kud ovaj put ide?

Skobe se dva putnika, jedan će od njiha: "Prijatelju, kuda ovaj put ide?" Ovi odgovori: "Ja sam ga tude takog upamtijo, ne znam da ikuda ide."

7. Zagonetke

U prijašnje vrime, osobito u kućama zadružnim, uz duge noći zimske čim večera svrši mora se nješto početi što je zabavno: ili pjevanje ili pripovidanje ili zagonetanje. Zagonetke kasno još u noć zaganjaju se među ukućanima. Zagonetati ima pravo svatko u kući: staro i mlado, muško i žensko. Jedan zagonetne, a drugi rešavaju. Kad tko naopo riši, odmah mu se svi smiju. Toga već danas ponestaje, prvo što je sve manje zadružnih kućah, a drugo što danas brezobrazluk radije se pritresa nego onako nevine zabave.

U ovoj okolici kad će tko nješto zagonetnuti, najprie kaže: "Zašto mi ti zašto, na primjer."

Zašto mi ti zašto? Zakučato, zavedeno, u djevojku zabodeno. Ona veli: "Turi još, mene ne boli."
(*ušnjaci, obočići*)

Druga drugu priko plota viče: "Hodi, drugo, provedi me. Ne bojim se pasah nego kokošah."
(*gljista*)

Gače ko guska, a guska nije. Ima i perje ko guska, a guska nije.
(*gusak*)

Kad je konj najteži?
(*kad na nogu čiju stane*)

Kad je budala pametan?
(*kad šuti*)

Ove i ovima slične sve dolaze pod imenom *zagonetke* i *odgonetke*.

8. Ljepota prirode i ljudi

a) Kojim stvarima veli narod da su lijepe, krasne, divne? (Kaže li narod kojem kraju, okolici, gori, suncu, danu, mjesečini, cvijeću – da je to lijepo? Po čemu se vidi, da to narod drži za lijepo? Stane li tko n.pr. gdjegdje i gleda li po kraju s kakvoga brda?) Kojim se još riječima to kazuje?

b) Kakove su riječi za ljepotu ljudi i žena? Vidi li se i po čem se vidi, da narod drži do ljepote muške i ženske? Gleda li se kod muškaraca na ljepotu? Što o tom misle muškarci, što žene? Kakav treba da bude muškarac i žena, da se može kazati: lijep je, lijepa je? (Kakav mora biti stas, boja lica, kose, očiju?)

U ovoj okolici narod mlogo do ljepote drži i dobro zna što je lipo, a što grubo. Uz proljeće kad se sve izlista i izcvate, svatko iz sebe i iz drugih zgradah rado izlazi van i tamo se zadržaje po čitav dan. "Što da čuvamo sobu kod ovake Božje ljepote napolju?" Tako uz proljetno jutro mlada djevojka rano uniđe u svoj cvitnjak pak ga redi i svakom cvitu pripjeva njegovu ljepotu. Motri sad jednog sad drugog, sad opet gleda kako na njiha padaju pčelice radilice sabirajuć trus s cvića i opet ga ostavljaju mila i lipa. Unuka staroj baki govori: "Vidiš, bako, kako bi falila da si zimus umrla, ne bi zapamtila ovake ljepote. Vidi, bako, kako su lipe male guse, male pate, purići i pilići. Ta sve bi ih u njedrima kod srca nosila kako su lipe i mile."

"Ah, lipa dana i od Boga dana", ovako uzklikne vridni domaćin, "ovaka ljepota i linčinu na rad podiže. Vedro nebo kao ribje oko. Sunce ogranulo i svojim zrakama probudilo crva i mrava. Što more dragi Bog ljepote stvoriti, ne može čovik ni u svojoj pameti pomisliti.", i.t.d.

Dođe seljak u svoje njive, gleda u jednoj žito poravnilo, izklasano sve izpravno stoji, sve jednako kao da si kanafu priko njega primio. Pita ga njetko kako usjevi stoje. On pun začaranja i zadovoljstva odgovara: "Samo je ljepši dragi Bog koji ga je dao, tako je sve lipo da se ljepše pomisliti ne more."

Takav sud izime ljepote čine i kod životinje i kod čeljadih. Koliko siromašnih djevojakah jedino ljepota uda u bogate kuće. Ima, istina, poslovica: "Lipa kolo vodi, a ružna kuću kući." Nu to veli stariji svit, ali mladi najradije za ljepoticom posižu. I ako koji grubu zaprosi, to većom stranom čini za ljubav roditeljsku ili za mastan miraz koga će dobiti. Tako isto često se dogodi da djevojka napusti bogate mušterije pak se udaje za ljepotu siromaka.

Ljepota kod muških jest ako je muškarac srednjeg stasa, da nije previsok i tanak jer ga zovu dugonjom i otermom, niti primalen i krupan jer ga zovu buretom ili panjom. Kraj toga na ljepotu spada ako muškarac ima lice čisto, ni dugo ni bućulasto. Oči i obrve vrane ili oči graoraste, ali đavolaste (nemirne), usta primjerena, nos pravilan, a ne grbav kao u jastriba. Prsa oskočita, pluća ravna, uopće tilo niti pretilo niti mršavo. Govor sladak s posmiehom. Taj se broji među ljepotane i na takog oči se mame.

Tako isto sudi se o ljepoti djevojke i uopće ženske. I ova nije posve lipa ako je visoka, a uz to tanka kao božićnji ražanj, a niti malena, a bućulasta i pretila kao mesar. Djevojka srednjeg stasa, umjerene debljine, lipa struka, pravilna tila, čista djevojačkog lica, crnih obrvah, crnih ili zelenih očijuh, rodnih trepavica, bila i čista djevojačkog vrata i rukuh, to je ljepotica hitra kao srna, a mila kao košuta ili gorska vila. Više vesela nego nujna, a nikad nepomrknuta, pa još na kojoj haljine stoje spetreno, "ta zavađa po nebu oblake, kamo l' neće po zemlji junake", kako kaže narodna pjesma koju ljepoticama muški pjevaju. Što se tiče boje lica ženskog, to broje plavke među najljepše, ali i mrkoputne često budu zanos ljepote. Kosa ili bila crna, smeđa ili zlatna, samo ako je rodna i dugačka, to se broji među najljepše.

XI. VJEROVANJA

1. Postanak i opstanak svieta

1. Kako je postala zemlja, sunce, mjesec, zvijezde, gore, kamenje, more, rijeke, bilje (trave) i životinje? Kako se sve to drži? Na čem stoji zemlja, sunce, mjesec, zvijezde? Što je to, kad sunce pomrči? Što je grom? Stvorenje svita, neba, zemlje, sunca, mjeseca i drugih stvarih u ovoj okolici drže i vjeruju da je to postalo onako kako o tom Sveto pismo govori i to sve jednom riči zove se stvorenje svita. Što se tiče zvizdah, govore da svaka duša ima svoju zvizdu, te kad čoek umre i njegova zviezda s neba spane. U ljeti čim opaze svjetlost od zvizde da se prolije priko neba, običaju reći: "Eno, njetko umrie." Pomrčanje Sunca i Mjeseca drže za pokaranje Božje.

Što se tiče grmljavine, svjetlice i groma te strilje gromovske, vjeruju i drže da to sve čini sveti Ilija prorok. Kada grmi, vjeruju da sveti Ilija trče u vatrenih kolih s vatrenim konjma pak zato čuje se onolika lomljavina oblakah. Kad munja sine, vele da je nesastavila puška nebeska, jer je đavo vješto izprid nje ukrio se. Kad koga čovika grom ubije, vele da mu je blizu nečišnjak bi, ili da se je sakrijo pod haljine čovika i tako je uz nještog stradao i čovik. Kad ošine u drvo, to je znak da je nečisti bio sakriven pod korom drveta pa kako je Sotona prid striljom groma izpod kore šodao, onako je i strilja šodala izpod kore i kora pucala. Ako li grom razdrobi stablo u pračice, veli se da je nečišnjak kroz samo srce stabla bježao pak zato da je sve stablo prsnulo. Drže također da je čovik u životu ili sebi ili drugom govorio da ga grom ubije i radi tog da je od groma poginuo pa takog ne bi rado ni u groblje ukopati dali.

2. Kako su postali ljudi? Je li kada bilo drugačijih (velikih i jakih) ljudi? Što se tiče ljudih, to vele da nisu prvi ljudi bili tako kržljavi, slabi, maleni i nejaki kao danas. Prvi su ljudi bili gorostazi. Divi koji su mogli iz kamena vodu izciditi rukama. Mogli su svaku voćku pritegnuti i voća se s vršike najesti. Mogli su Savu kad hoće priskočiti. Čitave stogodišnje hrastove iz zemlje su čupali i na ramenu prid kuću za ogriva donosili.

2. Kakove snage ima u svietu?

a) *Što može čovjeku zemlja, sunce, mjesec, zvijezde, zrak, oblaci, noć, sjena, t.j. ima li kakova snaga u ovim stvarima?* Kaže se ako zraka mjeseca dojde do spavajućeg čovika, ima tu snagu da će čovik ustati, vrata odključati, po dvorištu hodati, pače se i na drveće penjati i opet na svoje mjesto povratiti brez da zna išto što je s njim bilo. Noć i mrak more njekomu zdravlje narušiti, osobito ako hoda izpod streve, izpod rubinjačah ili po smetljištu i lužištu.

b) *Imade li koja životinja (n.pr. zmija) ili kakova stvar od nje snagu? Kako živu njeke životinje? Imadu li svoga cara, kralja, vladara? Imade li životinja, koje se ne smiju ubiti i zašto se ne smiju ubiti?* Zmije su velika sreća po pčele. Ako se njekomu navadi zmija u pčelinjak dolaziti, trebaju štediti i ne ubiti, pak će se u pčelama podati. Ubiješ li ju, pčele će se rasuti. Isto tako kućna zmija za kuću je velika sreća pa makar se ona i u sobu i pod jastuk na krevetu došuljala.

Priko dvadeset godinah jedna zadružna i bogata kuća u selu Vidovice imala je svoju kućnu zmiju koja je redovno zalazila u jedan kućar i obično spavala je pod jastukom. Čovik i žena uvik su čuli kad se zmija zavuče pod uzglavje, ali nikada nit su ju odgonili niti ubili. Kad je žena u jutru krevet namješćala, zmija izajde i niz krevet splazi kroz luknju, projde i zavuče se u jedan panj na kom je kućar postavljen. Kad je ovaj par umro, nije se više ni ova zmija viđala, a i kuća se je rasprskala na devet dilova.

c) *Imade li bilja koje bi bilo ne samo za lijek, nego koje ima i drugu kakovu snagu? (Ima li n.pr. trava, koja može otvoriti svaku bravu ili ključanicu? Ima li sjenovito drvo, koje se ne smije posjeći, jer bi čovjek umro?)* Njekoji pripovidaju da znaju njekoje trave proti crvima u životinji, al koje su to stvari, to je njihova tajna. Ovake dvie trave najdu pak jim vršika svežu i onda izbroje natrag od dvadeset do jedan pa nijedan, i da odmah svi crvi poispadaju. Treba samo kazati dotičnomu kaka je životinja i njezino ime.

d) *Ima li još kakih stvari koje bi imale kakovu snagu? (Ima li n.pr. kaki takav kamen? Ima li nekakva voda trusovina? Tko se u toj vodi umije i nje napije, tomu će svoja vjera omrznuti, taj će zaboraviti svoju porodicu.) Kakvu snagu ima n.pr. rosa? Što ima jakost protiv puške i sablje?* Kod male djece često se izrine izasap koga zovu strup. Strup il se pokaže po tjemenu djeteta ili po licu. Za ozdravljenje valja naći njekoga tko je mjezimac najmlađi u matere. Ovaj uzme ognilo i kremen pak zakreše u strup i odmah dite ozdravi.

Ako majka rodi dite u košuljici, to jest s onom opnom u kojoj je za devet mjesecih bilo, kažu da tako dite ne more puška ubiti samo ako onu košuljicu bude kod sebe imati, pak zbiljam take stvari posušene ostavljaju.

3. Kakovu snagu imadu njeki ljudi

a) Što njeki ljudi mogu za života

Kakovi su to ljudi: vrači, bajalice, vješci, vještice, vilenjaci, repači, čaratani i kako se još zovu ljudi, koji ili više mogu ili više znadu od drugih ljudi? Što sve mogu i kako su tu moć i snagu dobili? Što se o njima pripovijeda? Ima li još takih ljudi?[34] U ovoj okolici istina

[34] Nedić preskače pitanja: *2. Imadu li svećenici kakovu snagu? Kakovi su to dijaci koji su svršili trinaestu školu (grabancijaši)? Mogu li što ljudi koji su od poroda slabe pameti i slaba tijela (maleni, debeli, nagužvana lica itd.)? Može li se čovjek roditi tako, da više može i zna od drugih ljudi?*

da ima dosti praznovjerja, ali o vještицama i vieštcima ponješto vjeruju i to samo izime male djece da ih more vještica umoriti, a mora da ih u noći sisa pak zato da u djece njekada nabreknu sisice, što kad opaze odmah bilim lukom (češnjakom) nataru sise djetetu i taj vonj da će moru otjerati.

Drže još i to da ima ženah čaratušah koje mliko učaraju i odnesu i radi toga bude ljute kavge među ženama. Nalazi se ljudih koji gataju u plećku i prsnu kost kokošju te ovi dobro pogađaju gledajuć u kost kako gazda stoji s novcem. Hoće li mu biti štete u malu. Hoće li tko na skoru umrieti. Hoće li biti rata.

b) Ljudi po smrti

Što njeki ljudi postanu po smrti (vukodlaci, vjedogonje)? Što se o tome pripovijeda? Kod katolikah veli se da katolik posli smrti ne more postati vukodlak. To samo događa se kod hrišćanah, što oni sami izpovidaju i kazuju. Tako u ovoj okolici ima jedno hrišćansko selce te imaju svoje groblje. Ovo groblje poprema jedan katolik jer hrišćani drže i vjeruju da bi onaj odmah umro ili vukodlak postao koji bi groblje dozatvorijo. Sve groblje zatvore tarabom ili živikom, ali ostave otvor kako može goveče proći. To se ne usuđuje nijedan zatvoriti nego plate katoliku pa ovaj koji u take trice ne vjeruje to zatvori, a zato ga nagrade ili novcem ili opancima.

4. Stvorovi kao ljudi

Ima li stvorova, koji su kao ljudi ili barem dosta slični ljudima (ženama, djevojkama), a nijesu ljudi? (Zna li se za Vile, Suđenice, Moru, Kugu, Noćnicu, Sreću, Krakandžolu, Buru, Nedjelju, Smrt? Za koje se još ovake stvorove zna i što se o njima pripovijeda?)

Kuga

Pripovida se da je kuga u sve i posve nalik na staru babu. Zato babe i dobivaju od mlađih ukor: "Kugo sida!" Kuga je slaba na nogama, a noge su joj kozje pak se ne usuđuje priskočiti ni brazdu plužnu. Zato da se mjesto sačuva od kužne bolesti, mora se oko sela proorati jedna brazda, i to na dva vola koji su bliznaci zajedno oteljeni, i toga kuga ne smie prići.

Vještice

Vještice su sredovječnje žene, većom stranom udovice, koje samo vrebaju na malu u kolivki djecu da im mogu srce pojesti pak se tim pomlađuju.

Vile

Vile su same djevojke, i to najljepše, uvik u bjelinu obučene. Na glavi ne nose ništa, a imaju duge do petah kose koje razčešljane nose. One najviše vrebaju na

momke i sa sobom jih odnesu. Kad ga vrate već je bolestan, dugo boluje i jedva živ ostane ali do smrti posli poboljeva i ula.

Mora

Mora je opet nješto nalik na ženu, ali je vrlo nakazna. Ona na spavanju pritisne čeljade i muško i žensko pak ga sisa, i dok ona ne sniđe ne more čeljade ni prstom maknuti, a kamoli da ju more od sebe odrinuti. Da bi to stanje samo njekoliko minutah potrajalo, dotični bi umro.

Vilovnjak

Vilovnjak, to je muškarac koga su vile još u mladosti zarobile pak do smrti u noćno vrime mora ih služiti. Pače, veli se da ga vile kao konja jaše. Tako je prie kakih pedeset godinah bila nedaleko od Save i sela Tolise ogromna topola. Kod ove topole svaku noć bilo je silo vilovsko. Ovdi jedna vila pojaši jednog čovika iz Donje Mahle, pa kako ga je razigrala, vilovnjak ošine nogom u jedan stup topole koji je bio debeo, granat i dug priko trideset metarah te je nogom ovaj stup odkinuo, al je sutra već naramljivao na onu nogu, i to sve do smrti.

Konj vilovnjak

Osim ljudih vilovnjakah, ima i konjah vilovnjakah. Konj vilovnjak ima uvik grivu spletenu i uvrnutu ili u jednu ili više pletenicah. Konj vilovnjak obično je plašljiv te ako je u njivi na paši, ne moreš ga šale ufatiti. Frkće u nozdrve, baci rep na sape, bježi kao biesan pak će u letu i na gosu udariti. On već vidi vile koje ga zaganjaju. Vilovit konj čitavu noć oko drveta u njivi kao u vršaju trče, te ćeš u jutru naći pravo guvno oko stabla, a konja oznojena i gladna. Vile dakle po svu noć nješto s konjem vrše i zaganjaju ga, ali što vrše, to se ne zna.

Ore

Prid burom koja će bit strašna radi silnog vjetra, a više put i leda idu ore. Ove ore zavitlaju zrak te često i povrh zemlje kolo igraju, te kako se brzo u kolu okreću, more se vidjeti po prašini koja se uokolo biesno vrti. Ako se kolo ufati povrh čoeka, sve haljine na njem trepte i ako šešira brzo ne pritisne, hode u vijar pa sam Bog zna đe će ga ore baciti. Ore običaju i sino razoriti i prostrte paše tkanja po ledini pokupe pa ih pod oblak odnesu i u treće selo bace. Ore su dakle njeka druga vrsta između vilah i vještican. Ore bi i čovika u vijar digle, al kaže narod da im se dadne na smieh gledajuć kako na njem haljine trepte, i u tom zaborave na čoeka.

5. Nemani i nakaze

Zna li se za kakove strahovite životinje (zmaj, pozoja) ili nakazne ljude (pasoglavce), koji nesreću nose, svijet dave ili što još? Od zmajevah su dvi vrste. Jedni zmajevi nahode se u jezerima. Strašne su to živine u oklopu koje vrebaju na ljude i druge živine da ih požderu. A druga vrsta jesu zmajevi ognjeni koji se nalaze u zraku. Ovi kad polete, rigaju vatru iz sebe i ostavljaju vatren put iza sebe. Kad panu u koje jezero istom onda pristane njihova vatra i prskanje žiške. (Meteor)

6. Drugi sviet

Zna li tko, gdje je drugi svijet? Je li tko tamo kada išao i vratio se? Što se o tom pripovijeda? Da ima drugi svit to znaju u ovoj okolici svi, ali đe je taj svit to ne znaju. Kada njetko primre i opet se oživi, kaže mu se da je išao na drugi svit, ali dotični ne zna ništa jer veli da je u to vrime bio mrtav pa se ne spominje ništa.

7. Gatanje

a) Gatanje po prirodnim pojavama

1. Gatanje po nebu, suncu, mjesecu, zvijezdama i dobi godine. (Što će biti, ako je nebo krvavo; sunce grije, a kiša pada; ako mjesec pomrči; ako zvijezda pane; ako se repatica pokaže; ako je na taj i taj dan godini takovo vrijeme?) Ako sunce plaho pripječe, osobito posli kiše, veli se da će opet padati, i to brzo kiša. Ako je uvečer od zapada nebo crveno, bit će jutro mokro. Ako je crvena zora, bit će mokra gora još isti dan. Ako je mladi mjesec mutan, bit će vjetrovito. Ako zvizde često padaju i lete, slidit će velika suša. Kad sunce sja, a kiša pada, pobit će tonja usjeve, a vele i to da se onda Cigani žene. Ako zvizda pane, to je njetko umro. Ako se barjakuša (repatica) zvizda ukaže, to je neizbježiv rat. Ako Sava potopi o Božiću, potopit će i o gložiću (kad glog izlista). Ako na Đurđev dan pada kiša, bit će plodna godina.

2. Gatanje po pojavama na čovjeku. (*Što će biti, ako ti se štuca, ako te ruka svrbi, uho pišti?*) Ako se komu štuca, to je znak da ga njetko spominje. Ako ruka liva, i to dlan, zasvrbi, primit će novaca. Ako li desna, davat će njekomu novce. Ako u uvu zapišti, dobit će njekakav glas, a drugi vele da je đavo čihnuo u uvo. Ako komu kod jela izpane kašika ili viljuška, veli se da mu je njetko u bližnjem rodu gladan.

3. Gatanje po životinjama i bilju. α) *Po živim životinjama.* Ako se mačka liže, bit će gostih. Ako svraka na kući krekeće, i to će doći gosti, i to od one strane kud je rep okrenula. Ako pas zavija il će medjed u selo ili njetko umrti. Ako konj u štali ili dok se jaši vrisne, bit će pazara, prominit će gosu. β) *Po dijelovima ubijene životinje.* U zaklane životinje na kojoj je strani deblji kraj šljezene, od onog kraja bit će zima žešća. Ako mačka grelji uz drvo, bit će ribe.

b) Gatanje po dnevima i svetcima

Utorak i petak u sedmici nisu sretni. U te dane neće nitko početi orati ili kuću i druge zgrade praviti, neće baka utući, ždribca podmetati ili mjerasta uštrojiti, a nije dobro ni na dalek put poći. Od svete Lucije 13. prosinca do Božića pamte kaki su dani, taki će biti priko godine pojedini mjesecevi. Isti taj dan počmu njekoji muški praviti stolčić, ali tako da svaki dan do Božića nješto na njem rade i tako da na Badnji dan uvečer bude posve gotov. Ovaj stolčić treba poniti u crkvu na polunoćnicu, na njega sjesti i dotični vidit će koje su žene vještice. Nješto će im iz nosa visjeti kao krpica tanka.

c) Gatanje po poslu čovječjem

Kad žena tka pa joj žice pucaju, to je znamenje da će se s njekim svađati. Kad tko umre pa mu raka pokisne, njetko će opet naskoru umrti. Djevojka ako zdjelu greca, nefaljeno bilo, pokisnut će joj svatovi. Ako kokoš počme kukurikati, umrt će domaćica.

d) Gatanje po stvarima

Ako koga nos svrbi, ljutit će se. Ako se svića sama utrne, njetko će u kući umrti. Ovdi u karte ne zna nitko gatati, to samo čine Ciganke kad dojdu ili iz gornje Bosne ili iz priko Save. One kazuju sreću, ali za novac ili brašno.

e) Gatanje po snu

U san mnogi i mnoge vjeruju pa zato i vežu pobratimstvo i posestrinstvo.

8. Bajanje

Ako se kod koje bolesti (n.pr. kod uroka) štogod čini (žeravica u vodu baca) i kod toga nješto govori, moli, kako se to zove? Je li to bajanje, pregovaranje, što li je? Tko to čini i kako? Uroci najviše dolaze na malu djecu, lipe djevojke pa i momke. Ljepotu svatko sebi prisvaja. Ima baš momakah i djevojakah koje nisu lipe ni malo, ali i jedni i drugi drže da od njiha nema nikog ljepšeg. Pa čim malo glava zaboli ili snađe protezanje i zivanje, eto baka odmah veli da su to uroci pak da ih treba skidati, a to znaju babe bajalice. Dovedu taku babu i čim ova pogleda urečeno dite, djevojku ili momka, odmah veli da su to uroci od zločestih očijuh, i to težki koji da su još malo ostali, mogli bi bolesnika prikinuti. Babe katoličke skidaju uroke moleć triput *Vjerovanje* i koji *Otče naš* prisvetom Trojstvu, a u isto vrime mažu i taru oči i sljepoočice. Ako se i babi dadne na zi'anje, to je dobar znak da je uroke skinula. Ovo se zove bajanje. Ciganke kad to rade uliju nješto naravne vode u zdjelu te u vodu bacaju ugljenice. U ruke uzmu graha te viš njega hukću i nješto ciganski falataju (govore), a često

na bolesnog pogledaju, glavom okreću i vele: "Ah, od Boga našao onaj koji je to nabacijo! Umalo da ga nije prikinulo."

9. Vračanje[35]

Kad se što čini, a kod toga obično i govori zato, da što bude ili da ne bude (da ne bude tuče, da krava dobije mlijeko, da bi momak djevojku ili muž ženu volio, da žena ne rodi, da tko na sudu izgubi, da tko umre): što je to? Jesu li to vračke, čarolije, coprije? Tko to čini i kako? Vrač i vračulja, to su pravo oni koji budućnost kazuju ili koji tajne znaju i dokazuju onima koji kod njiha pomoći traže. Nestalo njekomu konja, vola ili novaca ili što drugo, ovaj odmah ide k vraču ili vračulji. Kad dojdu tamo, kažu po što su došli. Vrač ili zaviruje u njekaku matoru knjižicu ili karte pribacuju i onda dokazuju da je konj odveden prama iztoku ili zapadu i da će se naći ili ne. Novac da je ukro njetko iz komšiluka ili koje čeljade iz kuće, a: "Ti, veli, znaš tko ima na tebe kinja." I eto ti odmah kavge u kući, zaklinjanja, plača, udaracah i djelidbe. Ovaj vraču odmah i potvrdi da ima takog dušmanina ili dušmanicu, ali da njegovo mora niknuti iz oka iz boka samo dok dođe kući. Vrač dobije par sekserah na dlan pa svatko sebi.

U naše vrime sad najglasovitiji je vrač njekoji Đura u Babinoj Gredi. Kod njega traže pomoći i svake vrste bolesnici i koji što izgube i zavađeni zaručnici, i on svakomu kazuje što mora činiti, samo je izumijo da bude i vrač i opet pošten kršćanin jer svakomu naređuje ili da njeke molitve obavi ili da plati da mu se sveta misa čita ili da sviću u crkvu kupi ili platnom da pokrije križ ili sliku. Vračari i vračare većom su stranom hrišćani i hrišćanke, Turkinje i Ciganke.

10. Sveci. Crkvene stvari

a) Što se pripovijeda o kojem svecu i čudesima što ih je učinio? b) Što se kaže, drži ili vjeruje u crkvi, crkvenom zidu, o svećeničkoj halji i crkvenoj odjeći, o božanstvu? Što se s tim stvarima čini? c) Koje se molitve mole, a u crkvi se (ni u školi) ne uče?

Sveti Jakov utišao žabe u Tišini

U ovoj okolici ima jedna bara u kojoj se nahode duboki ponori. Zove se ova voda Tišina. U ovoj vodi nikada žabe ne krekeću. Pridaja o tom jest ova. Sveti fra Jako iz Markije, Talijanac, je boravijo njekoliko godina u Bosni te je njekom prigodom čitao svetu misu puku i pridjeku govorijo. U govoru pometale su ga žabe svojim kreketanjem. On je žabama rekao: "Šutite, vi žabe, dok ja govorim." Žabe

[35] U Radićevoj *Osnovi*: *Vračke (čarolije)*.

su odmah zašutile kako onda tako i danas. Svetac je zaboravio dozvoliti jim opet da krekeću pa tako ostadoše njemice do konca svita.

Kušali su ljudi u tu vodu bacati žabe iz druge vode, ali nikada se više ne javiše. A fatali su žabe iz Tišine i bacali u drugu baru, odmah su počele kreketati.

Isus i sveti Petar, linčina i vridna djevojka

Išao jednoč Isus sa svetim Petrom po svitu. Idući priko njekakih šuma i poljah izgube pravi put. Opaze jednog mladića pastira u hladu ležećeg. Dojdu do njega i pitaju ga kojim putem mogu doći u taj i taj grad. Mladić nije htijo ni podignut se nego ležeć pokaza nogom put kojim moraju ići. Iduć dalje najdu jednu djevojčicu u drugom hladu pod drvetom, i ona je čuvala ovacah i sjedila pletuć čarape. Čim je opazila djevojčica da putnici idu upravo k njoj, odmah je skočila na noge i opet svoj poso radila. Utom putnici stignu k djevojčici i nazovu joj Boga, a ona je naklonivši se odazvala. Tada joj reče Isus: "Draga djevojčico! Bi l' ti znala pokazat nam put u taj i taj grad?" "Bi", odgovori djevojčica, "ajdete za mnom, ja ću vas uputiti i provesti sve dok ne smotrite taj grad." Daleko ih je sprovela sve dok nisu smotrili grad u koga idu i naklonivši se putnicima vrati se k svomu stadu.

Sveti je Petar nješto mislio i na onog linog mladića i na ovu vrstnu djevojčicu pa reče Isusu: "Meštre! Što ti se čini tko će biti ta nesretna žena onomu lincu, tko li muž ovoj vrstnoj djevojčici?" Isus mu odgovori: "Onaj lini mladić bit će zaručnik ovoj vrstnoj djevojčici, a ona će mu biti žena." Ovaj Isusov odgovor u čudo stavi svetog Petra pak otvoreno reče: "To nije pravo, Gospodine!" Al mu Isus nadoveza: "Ta Petre! Da bi onaj linac dobio onako linu ženu, što bi bilo od njiha? Radi linosti oboje bi se ucrvalo i skapalo. A tako i ona vrstna djevojčica da dobije onakog poštenjaka ko što je ona, ne bi dobila toliko u nebu slave koliku će dobiti po križu koga će u životu snositi radi nevaljalog muža. Pa napokon ona će svojom trpnjom i molitvom spasiti i sebe i svog će muža obratiti i spasiti. Hoće moj otac nebeski da se zli po dobrima obrate i spase."

Molitva svetom Vidu

U narodu imaju i njeke molitve koje sami po sebi sastavljaju i mole. Tako ova molitvica o svetom Vidu koju majke vrlo rano nauče dječicu.

"Sveti Vide, vidi mene!
Draga Gospo, krili mene!
Svi anđeli, čuvajte me
dok mi tilo pripočije
da mi duša ne pogine!

O Isuse, željo moja,
tebe želi duša moja,
kada bude volja tvoja,
evo tebi duša moja!"

TREĆI DIO

Narodna pamet (um)

XII. ISKUSTVO, ZNANJE I MUDROVANJE

1. Poznavanje prirode

a) Nebo i zrak

1. Kada bismo čovjeka iz naroda upitali: što je i gdje je uistinu sunce, mjesec itd. što bi odgovorio? Narod misli i veli da se sunce, mjesec i zvizde sve na nebu, da su prilipite za nebo. Od zvizdah poznaje Danicu, Prihodnicu, Volaricu i Vlašiće, a tako i Repaticu. Volarica zvizda u proljeće i jesen pokazuje se prid samu zoru, i kad ju težaci ugledaju, fataju volove i počimaju orati. *2. Što bi rekao za grom, vjetrove, kišu: kako to nastaje?* Prosti narod drži da štogod ozgor poleti, ili kiša ili snig, da to s neba pada doli, a grom jest puškaranje svetog Ilije. I zašta puca to sam Bog i sveti Ilija znaju, a o tomu nije slobodno ni misliti, a kamoli govoriti. Vjetar ima svatko pod nosom, valjda i ozgor njetko puše.

b) Zemlja i što je na njoj

1. Dolazi li tko u narodu na misao: kamo bi došao, kad bi iz svoga mjesta ravno išao? Što misli o tome da su pod nama ljudi? Prosti narod misli kad bi njetko otišao da sav svit prođe, opet bi ga put doveo na isto mjesto odklem je otišao. Da ima svit i pod nama, to ne vjeruje. To bi, veli, izgledalo kao mušica koja izpod tavana hoda.

2. Zanima li se narod za životinje i bilje i kako drugačije osim s obzirom na korist i štetu? Što znade o životu životinja? Znade li što o metamorfozi životinja (da n.pr. od gusjenica postaju leptiri)? Narod zna da od zameta ili crva pčelinjeg postaje pčela, a od gusjenice lempir i da mravi kad ostare steku krile, a za ostalo ih glava ne boli nit misle o tom.

2. Brojenje vremena i stvari

a) *Kako narod računa vrijeme? Pazi li na mijene mjeseca? Kako zove mjesece? Kako zna kad dolazi koji svetac? Kako se dijeli dan?* Narod broji mjeseceve po sjajnu od mine do mine. Po narodnom obrojenju u godini ima trinajest mjesecih. Između veljače i ožujka ubrajaju mjesec lažak. Ostale mjeseceve po imenu zovu kao i u knjigi: siječanj, veljača, lažak, ožujak, travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujan, listopad, studeni i prosinac. Kad koji svetac dolazi, ima ih pa točno znaju priko sve godine svetkovine, pače i u koji će dan doći koji svetac. Pa broje koliko danah ima između dvie svetkovine pa to popamte, a od njiha se i drugi nauče. Na mine i ušpe mnogo paze, a to mnogo i radi mladih nedilja koje broje da su veće i sveće od drugih prostih nedilja i mlade nedilje bolje slave nego druge. Dan dile na dan i noć, 24 sata.

b) *Do koliko se broji, kako se broji i računa? Kako računaju i pišu brojeve nepismeni ljudi? Kako je to nekada bilo (roboši)?* Seljaci broje do sto hiljadah i riečju do miliunah, ali tako visoke brojeve i ne pišu u raboš. Raboš se ne more pravo na papiru pisati nego na štapu četvorouglastu, jer se na jednoj strani zareže, a spored toga opet se na drugom uglu nješto zareže, pa istom onda pokazuje koji je i koliko znači taj broj, a ima još živućih ljudih koji znaju račune voditi i izrezivati brojeve na štapu.

3. Poznavanje zemalja i naroda

a) *Koje su zemlje narodu poznate? Je li tko iz kraja bio gdje u tuđini? Što o tome pripovijeda?* Ovoj okolici najpoznatije su države: Hrvatska, Slavonija, Mađarska, Austrija i nješto Srbija. U Srbiju prie okupacije mnogi su ovdale išli, pače i ondi boravili po više godina, ali sad ne ide nitko. Koji su išli u Srbiju i ondi boravili, prvo im je pripovidanje da su morali ime prominiti, n.pr. Stjepan u Stevo, Ivan u Jovan, Petar u Pero i.t.d., te da nisu se smjeli ni kazati da su katolici.

U Slavoniji, osobito po bivšoj granici, često hodaju i tamo rade te se i žene i udaju u pogranična sela, a tako i u Hrvatsku na ličenje zalaze i u Zagreb po poslu dolaze. U Mađarsku često gone tovne svinje, osobito u Šofron, u Austriju u Novo Mjesto kod Beča i u Beč progone svinje, purane i drugu životinju. Tamo svud idu, borave i pazaruju sve uz majčin jezik hrvatski jer drugog ne poznaju. Rado pripovjedaju o ljepoti Beča, Budapešte, o veličanstvenim palačama i o raskošnom životu stanovnika.

b) *Koje tuđe narode pozna narod po imenu, a koje pozna bolje? Što misli koliko ih ima? Što o njima pripovijeda i misli?* Mnoge tuđe narode ovaj puk pozna po imenu. Naravno da često govore o Turcima i uvik najviše zaziru od sile turske jer da nitko ne zna pravo koliko Turaka na svitu ima, i da bi danas Turska najbogatija i najjača bila da ju živu ne gule vlastiti murtati (izdajice). Momci opet koji su bili vojnici

pripovidaju da tolike sile i tako pametne vojske nema nitko koliko cesar bečki. Njekoji znaju opet da je Rusah najviše. O Srbima i Crnogorcima vele da znaju dobro kavgu zametnuti pa onda neka se velikaši kršKaju, a oni brzo u kut se povuku. Oni rat navišćuju, a drugi ga svršuju.

c) *Komu narod kaže: to je naš čovjek? Znadu li ljudi kako se zove naš narod? Drži li što narod do toga što je Hrvat, Srbin, Slovenac? Ako među Hrvate dođe Srbin ili Slovenac (Kranjac), kažu li da je naš? Ima li kakvoga pojma narod o tome: koliko je nas? Ima li više Švaba, Madžara, Talijana? Kako narod živi s doseljenicima tuđega plemena?* Narod kaže svakomu: "To je naš čovik.", koji govori kao i on i ako mu je prezime na -ić, -vić. Ako li je prezime drugačije, drži ga za Švabu, Magjara ili Talijana. Oni dobro danas znaju da su Hrvati i Bošnjaci narod po jeziku i krvi jedan, a po državama da su Bošnjaci i Hrvati, Dalmatinci i Slavonci. Poznaju i Kranjce dobro, ali Slovake toliko ne poznaju jer manje s njima opće. Ako Srbin dođe među njiha, dok govori vele mu: "Pa to je naš čovik!", a ako povede rič i o svojoj vjeri, odmah nadodaju: "To je Vlah, hrišćanin, Srb", pa makar i ne bijo iz Srbije.

Oni ne poznaju koliko ima naroda našeg, a znaju da ima Švaba više. Stranac ako se naseli u ovu okolicu, urođenici lipo s njim živu, osobito ako je ovaj prama njima uljudan, ako je kakav majstor od kog potrebu imaju pa ako im poso točno i dobro svršuje te ako jim štogod dobra od svog naroda pripovida. Takog rado ćute i rado ga imaju i takav brzo među njima krušac zasluži. Ako li stranac počme ove ljude nazivati volovima, govedima i da ništa ne znaju kao što jednom prilikom jedan poglavar ove ljude nazvao volovima, jedan je seljak odmah primjetio: "Ta, gospodine! Eto mi i jesmo kako velite, volovi, al čudo kako Vama zapade čast da postanete govedarom pa da nas čuvate i da nam zapovidate." Tako i strancu svakom koji vriđa značaj i čast puka bude odgovor i on brzo pokupi tralje i ide dalje.

4. Poznavanje prošlosti

a) *Kako i kad je postalo to mjesto (selo)? Otkud se narod ovamo doselio?* Zna se u ovim župama pripovidati kako su čuli od starih da su se naselili iz Babine Grede, Štitara, Županje i Bošnjaka. A sela Bubalov Bok i Oštra Luka stranom iz gornje Tuzle, a stranom iz Neretve jer i danas postoje čitave malice pod imenom Tuzlani i Neretljaci. A stariji ljudi kazivali su da je sav ovaj puk jednoč posli pada Kosova ovamo doselio iz Albanije jer i danas tamo postoje familije Dominkovići, Marošević, Vincetići, a take iste familije i ovdi su. Pak Albanezi našinci kad govore, slično govore kao i ovomjestni stanovnici. U govoru razvlače riči. To su potvrđivali i Albanezi koji su ovamo dolazili.

b) *Pamti li tko kakav rat (tabor), gladna ljeta, kugu ili koleru, strašnu zimu? Što se o tom pripovijeda?* Prava gladna godina bila je 1815. iza rata Napoleona Bonaparte. Te godine nije se moglo ni za novac hrane dobiti, al tu godinu vrlo ritki danas živući pamte. Kasnije kao i one godine bilo je gladnih godinah, ali ne radi hrane nego radi pomanjkanja novca, dakle skupih godinah.

Kuga je također i u ovoj okolici njekoliko osobah umorila, al i to je bilo u vrime rata Bonapartina, a kolera je već kroz zadnjih pedeset godina harala u ovoj okolici triput i po njekoliko osoba je umrlo. O strašnim zimama često pripovidaju, kako su o Marinu s punim saonima priko leda Savu prilazili. Ali ipak kazuju da u prijašnje vrime bivale su zime žešće. Da je bređa životinja plod pobacivala, krvlju mokrila, ptice po putu crkale i ljudi se smrzivali. Take zime odavna nema. Ovomjestni stanovnici pamte dvi bune i jedan rat. Prva buna zove se popa Jovice, a bila je g. 1835. na Zasavici. Druga je buna bila prote oraškog g. 1858., od koje su najviše stradali hrišćani iz okolice, ali i katolici jer silna zemljišta morali su dati muslimanima naseljenim iz Srbije g. 1863., koje je vlada otomanska na buntovnom mjestu Orašju nastanila.

5. Mišljenje o ljudima i životu

a) Obitelj

Treba li se ženiti? Je li žena čovjeku suđena? Je li svejedno poći za nedraga kao za draga? Je li se bolje ženiti za mlada ili kasnije? Ovdi narod misli tko god je za ženidbe da se mora ženiti jer to je potreba za pojedine ljude da se mogu lakše odivati i kuću kućiti, a drže i za sramotu i za grihotu tko bi bio za ženidbe, a ne ženio se. Takog drže da je nećudoredan jer hoće da živi na nedopušten i nelip način. O izboru žene vele da je svakom čoviku suđeno kojom će se oženiti. A nije svejedno ako se tko oženi ili uda za nedraga. Takoj ženidbi vele da ostaje do lopate nesretna.

Drži se također i to da je uvik bolje da se mlad oženi jer ako se kasno oženi drži se da takom lahko i srce za ženu ohladi, i kad ga prvo vrime maši, ludoria ga je i ženiti. Zato veoma se mnogi srde na naredbu što ne smiju prija osamnajeste godine ženiti se. Vele da se mladež kvari i rađa nezakončad.

b) Domovina

Zna li narod što o domovini? Kako on to sebi pomišlja? (Je li vrijedno štogod dati, učiniti, pretrpjeti za domovinu?) Ako jedan Posavac hode u Sarajevo pak ga njetko upita: "Odklem si ti, čoviče Božji?", on će mu odgovoriti: "Moja je domovina u Posavini kraj Save." Ako li Posavac hode u Beč pak ga tko upita: "Odklem si ti?", on bi odgovorijo da je iz Bosne i da mu je Bosna domovina. Upitan da li bi volio u

Beču pribivati ili u Bosni, on bi naprosto odgovorio: "Đe je zec niko, ondi se i obiko te i glavu izgubio." "A bi li ti rado za tu tvoju domovinu, kad bi ju tko nasrnuo da otme i tebe ili protjera ili robom učine, za nju krv prolio i glavu izgubio?", on bi naprosto odgovorio: "Što je mala ptica pa rado glavu gubi kod svog gnjizda i ptićah, zar ne bi i ja rado poginuo za ognjište mojih starih i za moju drobnu dječicu na ognjištu? A ako bi za odkup bilo i crno iza nokatah dao bi za nju."

c) Družtvene uredbe

1. Koju drugu vjeru poznaje narod osim svoje? Što misli: je li svejedno koje je čovjek vjere? Što drži o drugim vjerama? Kako živi s ljudima druge vjere? Narod ovaj osim svoje katoličke vjere poznaje i hrišćansku, tursku, čivutsku, luteransku i kalvinsku. Ovi ljudi samo po imenu poznaju te vjere, ali njihova pravila i nauk ne poznaju. Oni drže druge sve vjere za krive jer nisu od Boga nit se more u njima spasiti. Zato je velika razlika među ljudma kršćanske vjere i ljudma druge vjere. S ljudima druge vjere, ako i živu zajedno, nikada jedni prama drugima nisu u duši iskreni. Osobito radi one rečenice kod hrišćana: "Ako ne osveti, ne posveti." Drže ih i kad dobro govore za licumjerce. Pak zato i kod njiha ima rič: "Ni u Vlahu druga, ni u tikvi suda."

2. Čemu su gospoda? Kako je do toga došlo? Bi li moglo biti i drugačije? O gospodi baš ne misle dobro, osobito što ih ima mnogo. Oni razumiju dvi vrste gospode: trgovce i činovnike. Trgovci su zato da mogu svojom robom i kamatama sirotinju guliti. Vlada i vladini doglavnici su potrebiti radi reda u narodu. Ali oni mlogi niži činovnici, osobito općinski bilježnici, to su džabojelice sasvim nepotrebite, a najtežeg su tura. Svak bi volio u poslu prid poglavicu zemaljskog izići nego prid najzadnjeg notaraša. Ova mnogobrojna klasa nižih činovnikah vele da ih u crno zavi i do prosjačkog štapa dotjera.

Narod sudi da je sirotinja zato toliko zavladala što gospoda tako raskošno živu. Što tako veličanstvene palače zidaju, što za nakit, srebro i zlato, što troše na odilo, na konje, kola, kuća i posuđe. Još narod upropašćuje mnoga vojska. Ne bi trebalo nikada ratovati. Ako se zavade vladari, nek se oni u koštac ufate ko i mi što činimo ili neka ih pametni i pošteni ljudi izmire i poravnaju ko što i mi po selima radimo, a ne da se tolika krv proljeva, trošak čini i da se ljudi među se ubijaju, a nit su se kad vidjeli ni svađali. Tako se ovdi računa.

3. Tko je vladaru i gospodi (kralju, vladaru) i gospodi dao vlast, da vladaju narodom? Bi li bez cara (kralja, vladara) moglo biti? Bi li se narod mogao vladati i bez gospode? Bi li moglo biti bez žandara i pandura? Bi li što bilo od toga, da nitko nikomu ne zapovijeda? Bi li moglo biti bez zakona? Ima i zakona nepravednih i koji su to? Čemu se plaća porez? Čemu vojska? Zašto se vode ratovi (tabori)? Ne more naša kuća bit kućom brez starešine, ne

more ni carstvo biti brez cara koji će red u carstvu držati. Da su svi ljudi pošteni, moglo bi se živjeti i brez vladara, al više je danas nevaljasti' nego dobrih, pak zato je kako smo čuli još od postanja svita Bog kraljeve postavio da red svaki u svom narodu drži. Radi hrđavih ljudih, dakle, potrebit je i car i sudci i žandari, a što se zovu svi gospoda, to je običaj reći među kaurima: "Evo i od nas kad koji postane načelnikom seljak je pa nije nikada ni praga školskog prišo, a kauri ga zovu gospodinom te ga i mi moramo tako krstiti i zvati te spored njega šešir dizati."

6. Mišljenje o svietu i životu

a) *1. Je li na svijetu više sreće ili nesreće, dobra ili zla, pravice ili krivice? Tko je srećan, dobar i pravičan? Je li u svijetu sve to bolje ili sve to gore i zašto?* Svakim danom iz godine u godinu sve je više nesreće nego sreće, više zla nego dobra, više krivice nego pravice jer svit većom stranom postaje opačiji nego što su stari bili. Srećan je onaj koji ima sve što mu treba, a koji se svaki dan hrve sa siromaštvom, to je ubogi đavo na zemlji. Pravedna, dobra i poštena čovika tješi jedno što se nada barem na drugom svitu da će pripočiniti i da će mu Bog njegovu pravednost nagraditi. *2. Mora li čovjek gledati na dobro i pravičnost, ili pak samo na svoju korist? Ako mora, zašto mora? Naplaćuje li se dobrota, pravičnost i poštenje na ovom svijetu, ili će se naplatiti na drugom?* Čoek mora radi svoje duše raditi pravo jer samo Čivuti vele: "Daj ti nama na ovom svitu, a za drugi svit nek se brine Bog." Ovdi privariti i krivo steći, to je čivutski poso.

b) *Je li vrijedno živjeti ili je bolje onomu koga nema? Smije li se čovjek i sam ubiti?* Kad koga spopane velika bida i siromaštvo bolje je i umrti nego ovako živjeti, i blago onomu koji je već davno umro da ne dočeka ovake muke. Običaju reći da je već došlo da se u Savu skače, al to samo jezik govori jer nitko se ne ubija sam niti u vodi se tuši svojevoljno.

7. Poslovice

Kad se kaže npr.: "Trla baba lan, da joj prođe dan"; ili: "I crne krave daju bijelo mlijeko": je li to poslovica, ili kako se to zove (riječ, rekli su stari)? Ovdi nije u narodu poznato rič poslovica. Oni kažu: "Kazali su stari." Davno su kazali: "Ima nješto rič."

1) Kupi guzi pa pomuzi. (Veli se onomu koji hoće bajdalije.)
2) Aša valja više nego deset pašah. (Nikanje je bolje, nego pomoć deset pašah.)
3) Ako hoćeš njekoga poznati, daj mu vlast.
4) Bolje je svoju zemlju orati, nego na tuđoj novce brojiti.
5) Bolje je dobra dvoriti, nego se u zla roditi.

6) Da je trista, brez popa je ništa.
7) Svoja kućica, svoj serbesluk (sigurnost, razpoloženje).
8) Ako ne daju pjevati, daju plakati.
9) Nikad uši ne mogu biti višje od glave.
10) Trn koji misli ubosti, zarana se zaoštri.
11) Pilica je malena, al kad ubode bol je golema.
12) Podaj mački mesa, ona opet žmiri. (nezafalnost)
13) Ne boj se psa koji laje, nego koji mučke kolje.
14) Vrana vrani očiju ne vadi.
15) Svaka ptica k svomu jatu leti.
16) Što dikla navikla, to i obikla.
17) Udala se moma da je nije doma.
18) Pokrp kuću drži.
19) Krpnja i trpnja kuću kuće.
20) Babini zubi u džepu stoje.
21) Speci pa izreci.
22) Bolje je pametno šutjeti nego ludo govoriti.
23) Tko je hitio, vrat je slomijo.
24) Da nije ludih, ne bi bilo pametnih.
25) Ako neće zlo bježati od tebe, bježi ti od njega.
26) Ne mogu svi ljudi biti jedne ćudi.
27) Lakomac dvaput plaća.
28) Niti budi med, niti jed.
29) Da bijaše pamet do kadije kao od kadije, bila bi drugčija osuda. (mito)
30) Da bi znala peta đe je trn, daleko bi ga obišla.
31) Da se zec u svoje noge ne uzda, nikada ne bi u polje došao.
32) Vuk minja dlaku, ali ćudi nikada.
33) Tko s budalom tikve sije, lupaju mu se o glavu.
34) S kakim se družiš, onakav ćeš biti.
35) S budalom se ne šali, jer budala ne zna za šalu.
36) I koka za vidna gleda konaka.
37) Pitat će Bog za komšiju.
38) Uči pamet dok imaš od koga.
39) Ako ne vjeruješ istini, lupi glavom o zid.
40) Ne sici grane pod nogama, jer ćeš s njom pasti.
41) Više lud misli, nego more nosi.
42) Top puče, Bajram projde isto.
43) Posli kiše s kabanicom na plot.

44) Ne boji se vuk laveži pasah, nego mu je mrska.
45) Živu kao pas i mačka.
46) Ako nađeš metlu na pragu, već znaš kaka je domaćica.
47) Vodu vari, vodu hladi, voda te voda.
48) Nije sve zlato što se sja.
49) I živina ima svoju dušu. (razumi umornog)
50) Tko polako ide, prie dođe.
51) Obećanje, ludu radovanje.
52) Dvaput omjeri pa onda odreži.
53) Uzdaj se u se i u svoje kljuse.
54) "Med, med" govoreći usta ne bivaju slatka.
55) Nije dobro ni pseto ljuto, a kamoli žena.
56) Tko se tuđem zlu veseli, nek se svomu nada.
57) Tko misli drugog privariti, sam sebe vara.
58) Tko rano rani, lahko zeca ulovi.
59) Djetelići sa svog jezika glavu gube.
60) Koga su guje klale, oni se i gušterovah boji.
61) Da žaba ne zakrekeće, ne bi znali ljudi kad će kiše biti.
62) Vidila žaba đe se konji kuju pa i ona digla noge.
63) I pseto svoga gospodara poznaje.
64) I kuja za stid zna pa rep podvija.
65) Deblja mu je koža na obrazu od đona na čizmi.
66) Tko kuma štuje i spored kapije njegove kapu skida.
67) Majka kćerku kara, a snaji prigovara.
68) Reci mi, dok ti nisam rekao.
69) Ej, junače, po sebi znanče.
70) Jedna repa čitava ljeta, i ona brez repa.
71) Bolji je dobar glas nego zlatan pas.
72) Žiška je mala, al učine veliki kvar.
73) Učini danas što misliš učiniti sutra.
74) Ne odgađaj od danas na sutra.
75) Malom djetu ne daj noža.
76) U ljetu ponesi gunj, a u zimi ako ti treba.
77) Snig ne pada da svit podavi, nego da se svačiji trag vidi.
78) Ne nadimiv se dima, ne ogrija se vatre.
79) Da koka ne kokoće, ne bi znali da je snila jaje.
80) Obraz, kum će doći.
81) Ne koliko zja, nego koliko se da.

82) Nije svaki dan Božić.
83) Hrđava kona ne vraća zajma.
84) Ne jamči se ako ne misliš platiti.
85) Čoek čoeka jednoč privari, a više ne.
86) Tko jedanput slaže ni posli mu ne vjeruju.
87) Do triput Bog pomaže.
88) U laži su kratke noge.
89) Gdi laž ruča, tude ne večera.
90) O, Bože, kud će naše kože? Na čivutske tabane.
91) Vlah se Bogu moli dokle ga glava boli.
92) Ako ne misliš biti kovač, ne crni rukuh.
93) Uzmi sjerotu na svoju sramotu.
94) Kad bi bio uvik mrak, mlogi bi slomijo vrat.
95) U Ciganke crn obraz, ali puna torba.
96) Nemoj krasti jer ćeš u ruke pravde pasti.
97) Bolje je da te blagosivaju nego proklinju.
98) Pritjeraće ko Mahočani dohom. (molitvom)
99) Doće kuca na lokalo. (Veli se djetu koje pobjegne od kazne.)
100) Nije ni đavo crn ko što ga kažu.
101) Samo se ludi brez uzroka smiju.
102) Da nije šušnulo, ne bi prasnulo.
103) Šupalj pod ušima pita za pandure.
104) Umiljato janje dvi majke sisa.
105) Lipa kolo vodi, ružna kuću kući.
106) Gleda se i kozi po lozi.
107) Nit ludu teci nit pametnu ostavi.
108) Ako nije fala na oravu nije ni na tovanu.
109) Tko nije zadovoljan s lješnjakom nije ni s oraom.
110) Poklonitoj kobili ne gleda se u zube.
111) Dva lješnjaka, orau vojska.
112) Dva loša ubiše Miloša.
113) Krv nije pura.
114) Svoj će svoga i priko vode privesti, a neće ga potopiti.
115) Ni baba neće da dane dok joj se što ne spusti na dlane.
116) Pozajmi pak će ti se vratiti.
117) Ne daj pa ne laj.
118) Rukama podaj pa nogama tabanaj.
119) Volim ne dati pak se ne svađati.

120) Nit ga čuo nit vidio i opet: "Pomoz Bog!"
121) Ako sreću ne skobi, ne stiže.
122) U svakoj laži ima pola istine.
123) Nit dom nit rod i opet svaki dan: "Pomoz Bog!"
124) Udala se tuga za nevolju, tuga zna, a nevolja ne zna.
125) Koliki pokrivač toliki i prostirač.
126) Koliko se imam čim pokriti toliko se i pružam.
127) U tuđem su kratki nokti.
128) Tuđa muka pod led kljuka.
129) U tuđemu blagosova nije.
130) Krivo stečeno, brzo rastečeno.
131) Kuća više stoji na ženi nego na zemlji.
132) Tko ne zna načina, neima ni začina.
133) Bolje je znati nego imati.
134) Razmak, domak.
135) U radiše sve više, a u linca ni klinca.
136) Čizme nosi, a sjerutke prosi.
137) Tko hoće veće, izgubi i ono iz vreće.
138) Tko se fali, sam se kvari.
139) Više valja gospodarovo oko nego slugine obe ruke.
140) Đe se ne siješ, ne niči!
141) Kako si prostrem, onako i spavam.
142) San je laža, Bog je istina.
143) Pametnijeg ne uči jer ćeš se naružiti.
144) Krčmara ne goni da pije, on vodi brigu s pićem.
145) Nigdi ne laži nego istinu kaži.
146) Drži se novog puta i starog prijatelja.
147) Nepozvanu gostu mjesto za vratima.
148) Tko kasno dođe, kosti glođe.
149) Pravi Čivut nije koji privariti ne zna.
150) Kad Čivut osiromaši, stare teftere (zapisnike) traži.
151) Ako je hića mrti, nije kopati.
152) Nije kud, zlo je svud.
153) Jači kvači.
154) Šeprtlja u loncu ne vrije.
155) Kad bi znao đe će vrat slomiti, ne bi išao tamo.
156) Dobro čuje se daleko, a zlo i dalje.
157) Nikud kruška, izpod debla.

158) Nikad vrana ne izleže sokola.
159) Od jednog kamena ne biva grad.
160) Prvo reci "hop" pa onda skoči.
161) Pripravan ko baba na kar.
162) Zauvar je gladnu vuku da mu mušica u usta uleti.
163) Da zna lija đe zapeta stupica, daleko bi ju obišla.
164) Pala mu sikera u med. (usreći se ili dobio zapovjedničtvo)
165) Koka se rakolji, bit će nješta novog.
166) Pijanu čoeku i bisnu psu ukloni se.
167) Drži se kao pijan plota.
168) Budalaštinu iz glave ni maljem ne iztjera.
169) Svaka sila za vremena.
170) Čuvaj se popuzljiva mosta i podrugljiva gosta.
171) Puko bi da ne izkali.
172) Kora, ljuska gorka, ali jezgra slatka.
173) Pozna se kozi na rozih.
174) Žene i guske jednako gače.
175) Lopov tiho pilja, al se daleko čuje.
176) Neće grom u koprive.
177) Ne diraj u curicu i mladu ždrebicu.
178) Kad lupi glavom o zid, onda zna.
179) Krivo sjedi, pravo reci.
180) Ptica se pozna po glasu, a čovik po djelih.
181) Bukvi se kaže bukva, a glupaku bukvan.
182) Račvast kolac u zemlju ne ide.
183) Zorom ništa ne biva.
184) Bolje je da nestane sela nego u selu adeta (običaja).
185) Da bi svi ljudi bili bogati, ipak bi Cigani prosili.
186) Pošten more stradati, a nepošten mora.
187) Laž je sirotinjska majka.
188) U žene duga kosa, ali kratka pamet.
189) Od dva hrvača jedan mora pasti.
190) Ničije nije ostalo zauvik.
191) Čovik fali, anđeo se popravi, a sam đavo u falinki ostaje.
192) Ljudi se za jezik, a volovi za rogove vežu.
193) Zla godina pritisla orla.
194) Da mi se je sad oslobodit ovog bremena, znala bi čuvati moje divičanstvo.
195) Svoj će svoga do vode dovesti, al ga neće u vodu turiti.

196) Nema brata, ne rodiv ga majka, niti ljeta brez Đurđeva danka.
197) Jedna tipa sniga ne čini zimu.
198) Da nije sirota, ne bi sjalo sunce.
199) Bog sreću dili, a aščija (kuvač) čorbu.
200) Kud god ćeš, izpod neba nikud.
201) Ćoravu namigivati i gluvu šaptati, to je uzalud.
202) Vidi se na ogledalu pa onda štogod drugom reci.
203) Pogledaj uza se, niza se, pa onda štogod govori.
204) Tugo! Ni svojim petama dobro ne misliš, kamoli ćeš drugom?
205) Čije se je brez uzroka smijati? (ludog)
206) Lasno je zavaditi, al mučno je pomiriti.
207) Tko mrzi svog brata, imat će tuđina brata.
208) Tko se tuži, sam se ruži.
209) Našla slika priliku.
210) Ničija svića ne gori do zore.
211) Stara kurjačina, pasja poprdačina.
212) Prdni gluvu na uvu, on misli da grmi.
213) Ako on tebe kamenom, ti njega kruvom.
214) Što čuo da čuo, šuti.
215) Nije pametan koji se tuđim poslom brine.
216) Najprie pometi izprid svojih vratah pa onda drugom štogod reci.
217) Težko punici na zetovoj ulici.
218) Najpametnija je koja u ustima ostane.
219) Tako govori da mu svaka batinah vridi.
220) Na jeziku med, a u srcu jed.
221) 'Uda sreća, prazna vreća.
222) Kad se brat s bratom zavadi, nema većih neprijatelja.
223) Što more svoj ujesti za srce, to ne može drugi.
224) Tko nije zadovoljan s malim, neće bit ni s velikim.
225) I među govedima ima starešina. (bak)
226) Tko zna za starijega, zna za Boga.
227) Najviše plivačah Savu je zamutilo (utonulo).
228) Bjeganova majka najmanje plače.
229) Sunce se ne more rukom sakriti.
230) Svoga ne dam, tuđega ne tražim.
231) Svaka koka na svom bunjištu jača.
232) Dok se dva za globuru kolju, treći ju odnese.
233) Gledaj zlo u početku izkoreniti.

234) Velika voda, s malim potočićim.
235) Sloga od Boga, a nesloga od zloga.
236) Složna braća i u petak meso jedu.
237) Teško kući koja u selu traži začina.
238) Tko ne zna načina, nema ni začina.
239) Ćorav sudi s bojama.
240) Tko misli da zna sve, taj ne zna ništa.
241) U jednoj pameti nisu sve.
242) U jednom čoeku nije sav svit.
243) Tko misli kuću pravit, najprie nek se s kesom dogovori.
244) Zakopaj pod pragom zlobu, a u kući napravi mjesto za slogu.
245) Ne tuci životinje, i ona osjeća bol.
246) Iz neba pa u rebra.
247) Bolje je pridobiti sebe nego vas svit.
248) Uči se pameti na tuđim leđima.
249) Išla bi i baba u Rim da ima š čim.
250) Dok imadoh ne znadoh, kad izgubih poznadoh.
251) Da nije krio, ne bi se polibio ko kuja.
252) Guska odbija leda koliko može proždrti.
253) Podbočio se ko nova snaša.
254) Lizala se krava izpod repa.
255) Njekomu se nješto dopada.
256) Osim svega svita, ne treba biti.
257) Kud svi Turci, tud i mali Haso.
258) Ni pet gor, ni pet dol, nego po sridi.
259) Ni po babu, ni po babine teoce, nego po pravdi Boga velikoga.
260) Da zna moma šta ju čeka doma, ranije bi kući dolazila.
261) U mlinu se dvaput pita.
262) Otisko ga ko štetu niz vodu.
263) Ako sreću ne skobi, ne stiže ju.
264) Od zla otca opaka djeca.
265) Hodža, ne boje te se djeca! Bogami, ni ja djece.
266) Đe ne more suditi rič, more krbač (bič).
267) Rđava kućica, gotova tavnica.
268) Koga silom u crkvu gone, taj se Bogu ne moli.
269) Nije svačije izpod sela pjevati.
270) Koga je moliti, nije ga srditi.
271) Ruka ruku pere, a obraz obadve.

272) Baci uz vodu, naćeš niz vodu.
273) Što ne može učiniti đavo, to može učiniti baba.
274) Sirotinjo i selu si težka, kamol nisi kući u kojoj si.
275) Iste ko pura, brez glave.
276) Znanče, po sebi sudče.
277) Grbavo se drvo ne izpravlja.
278) Tko ne napreduje, taj nazaduje.
279) Tko se fali, sam se švanji.
280) Najveća je budala tko veli da nema Boga.
281) Đe koga zub boli, tamo mu i jezik leti.
282) Đe je više majah, tud je manje jajah.
283) Đe je bolje, budi dulje.
284) Gost na gosta mrzi, a domaćin na oba.
285) Đe vuk ruča more i lisica večerati.
286) Izbuljio oči kao varen zec.

8. Pripovidke[36]

Što valja careve brade?

Bio jedan glasoviti u Stambolu car, koji je bio veoma mudar i mislio je da ga nitko nadmudriti ne more. Iz svojih sobah opazi za tri jutra jednoga starca kako poštapljujući se šeće pokraj njegove palače. Ovo je nješto caru palo u oko, te pomisli: "Što taj starac već za tri jutra ima posla ovdi?" Otvori pendžer i pozove starca unutra. Starac se priplaši. Nije šala prid cara izaći, ali druga nije, mora. Starac sa strahom unijde u carsku palaču, i čim je dalje išao sve su više noge mu od straha lecale. Došavši prid cara već ga posve noge izdadoše, i on na pod kleče drhćuć na svem tilu. Car ga upita:

"Tko si ti, more? Što li tražiš oko mojih dvora evo već treći dan?" Starac jedva promuca: "Ja sam tvoj rob, svitli care Ibrahim N." "Pa što tražiš ovdi? Ti si njekaki špiun, pa nješto uhodiš evo već tri jutra." "Ne daj Bože, čestiti gospodaru", odgovori Ibrahim. "Ja sam plaho star i slab, pa mi ećimi (ličnici) rekoše da svako jutro prohodam se jer je hava (zrak) u jutru najbolji, pak sam držao da će mi najbolje pomoći ako budem šetao kraj tvoje palače između lipog drveća i cvića. I to je sve." Car ga dalje pita koga ima još od roda i poroda, a on reče da ima staru biku (ženu)

[36] Pripovijetke se u Radićevoj *Osnovi* nalaze u drugome dijelu pod naslovom *Narodna duša,* poglavlje X. *Poezija.* Zanimljivo je što ih je Nedić dodatno uvrstio u svojim rukopisima i u treći dio (*Narodna pamet)*, poglavlje XII. *Iskustvo, znanje i mudrovanje.*

i jednu kćer djevojku za koju nitko i ne mari da ju zaprosi jer 'e fukara (sirotinja). Car je malo zašutio pak mu oštro progovori:

"Ajde, stari, k svojoj kući pak ćeš mi opet posli nedilju danah doći. Kroz to vrime dobro se smisli, pak ćeš mi kazati što valja careve brade. Ako ne pogodiš, rusu ću ti odrubiti glavu." Rečeno, učinjeno. Starac tužan i žalostan izajde iz carskih dvorah te iduć kući samo je mislio kako ga već posli nedilju dana neće biti na ovom svitu. Jedva je noge priko svog praga primio, odmah se sruši i poče plakati. Pristupi k njemu kćerka te ga poče pitati što mu je i zašto plače. Ali joj babo odgovori: "Kćeri moja, nemam ti šta dobra kazati, već da će ti babo za nedilju danah na drugi svit brez glave otići. Pa i ne žalim toliko radi mene koliko kćeri radi tebe i moje dobre bike." Sad starac pripovidi kako ga je car prid sebe pozvao i što mu je rekao, a kćer grohtom se zasmija i ocu reče: "Ah, ne boj se, babo, za to. Što ti ja budem kazati, kaži ti caru pak ti ništa neće biti." Kad ovo starac čuh od kćeri, malo se utješi, ali mu ne mogaše straha iz srca istjerati, premda je znao da mu je kćerka pametna da joj para u Stambolu nema.

Kad je osvanuo dan da starac ide k caru i da mu kaže šta valja careve brade, kćer mu reče: "Ajde babo u sto dobrih časah, pa kaži caru da njegove brade jedno samo valja, a to je: jurjevska kiša i petrovska suša. Jer, ako o Jurjevu pada kiša, a o Petrovu vlada suša, godina je plodna, narodi njegova carstva bit će siti, zadovoljni a njegova hazna puna novacah." Ibrahim je kćerine riči dobro upamtio te je otišao k caru, ali opet s velikim strahom jer nije znao da li je kćer potrefila što će cara zadovoljiti.

Došavši u carevu palaču, sluge ga dovedoše prid cara, a kad ga car vidje, oštro mu progovori: "Jesi li, bre, smislio što valja careve brade?" Ibrahim [se] do zemlje pokloni i drhćućim glasom progovori: "Čestiti care! Nedilju danah sam mislio što bi valjalo careve brade, te sam smislio ovo. Koliko vridi careva brada, jedino toliko more vriditi jurjevska kiša i petrovska suša." I onda mu rastomači zašto to valja. Car se izdreči na njega: "To je istina. Ali ti to nisi izmislio. To ti je njetko drugi kazao. Kazuj od kog si to čuo il ćeš sad izgubiti ovdi na mjestu glavu." Kukavni Ibrahim! Vrd tamo, vrd ovamo, druga nije, valja kazati.

"Gospodaru! Eto sablje, a evo glave, ja ću istinu reći. To mi je kazala moja kćerka. Pa sad šta hoćeš, radi." Car se nješto umiri pa reče: "Međer je ta tvoja kćer mudra djevojka, ali se je i ona počela svojom glavom igrati, ali počekaj malo." Car ode u drugu sobu i začas se povrati. U ruci donese malo nepredene svile pa pruži starcu govoreći: "Čuj dobro, stari. Ponesi ovo svile i podaj svojoj kćeri, pa joj kaži do današnjeg dana od ovo malo svile da mi napravi toliko užetah koliko treba za sve moje ratne lađe. Ako to ne učini, sve troje ću vas objesiti. Sada moreš ići." Starac uzdahnu, nakloni se duboko i izajde iz carske palače kao osuđen.

Kad je Ibrahim stupio u svoju kućicu, opet zdvojno zaplaka kao i prie, ali kćer zagrli ga i poče pitati šta je opet. Baš je car opet stavio njekaku zagonetku koju valja rišiti. Otac joj pruži ono malo svile i pripovidi kako mora od to malo svile spresti i oplesti sva užeta za ratnih lađah, što kad cura doču, opet se grohtom nasmija i reče: "Ne boj se, babo moj! Zato mi nećemo glave pogubiti. Odgovorit će mu kćerka tvoja."

Dnevi su brzo prolazili pa dojde i onaj kad je Ibrahim i opet morao prid cara doći. Kćer je napravila malo vreteno i oko njega smotala ono malo careve svile. Uruči to ocu i reče mu: "Kad dojdeš prid cara, podaj mu to i reci: 'Svitli care! Moja ti kćer poručila da od tog vretena najprie sagradiš sve nove đemije (lađe), pa kad to učiniš, ona će odmah od to malo svile spresti i splesti sva užeta na ratne lađe.' " Car se plesnu po bedri i reče starom: "Nadmudrila me je tvoja kćer. Ona zaslužuje da bude sultanija. Odmah ju dovedi u moje dvore." Ibrahim je sad veseo kući došao i saopćio kćeri da ju je car uzeo sebi za ženu i da ju mora još danas odvesti u dvore carske. Eh, sad veselo sve. Šala nije biti sultanijom pa opet punac i punica careva. Sve to na veliko gleda.

Poslipodne Ibrahimova kćer umi se u mirisavom sapunu, mati ju počešlja i splete devet pletenica. Cura obuče što je imala najljepše u sanduku i tako opremita izgledala je kao gospodska kćer, a bila je i od sebe lipa. Mater izljubi i s otcem ode u carev dvor ako Bog da u sto dobrih časah. Car je već izdaleka smotrio starog i kćer mu. Motrio je jedino kćer i svidje mu se. Ali car imao je i drugih ljepoticah, nu njega je zanimala više mudrost ove djevojke koju je već pokazala. Unijdu u palaču i car odmah djevojku posla među druge careve žene, a starca uze za ruku i odvede ga u kuvarnicu. Mislio je Ibrahim da će car kuvačima narediti da mu štogod daju za pojesti, ali to ne bijaše. Car izvadi jedno jaje kokošje iz džepa, stavi ga u vruću vodu i skuva naočigled starca. Kad je jaje bilo kuvano, izvadi ga i udari na njega muhur pečat svoj i dade ga Ibrahimu, a na to primjeti:

"Evo ti, starče, ovo jaje. Kako znaš radi da se kroz tri nedilje iz njega pile živo izleže i tad mi vrati i pile i ovaj pečat na jajetu neozleđen. Ako to ne učineš, tebe, tvoju kuću i tvoju biku vatrom ću spržiti. Sad hajde kući." Nastavi dalje: "U moj dvor ne smieš doći ni ti ni tvoja žena nit zato smiete pitati kćeri jer i ona će odmah poginuti."

Ih, tko sad žalosniji od Ibrahima? Lako se je bilo s carem prigoniti dok bijaše mudra kćer, al sad? Jao i pomaj. Sav satrven dojde kući i donese biki najžalostnije glase. Plakali su oboje, ali plač ne pomaže.

Prolazilo je vrime kao tekuća voda, ali primicao se je i dan kad mora kuvano jaje dati pile ili s kućom i bikom skupa izgoriti. Počme Ibrahim biki govoriti: "Idi pobogu, biko, ne bi li kakod našu kćer na pendžeru uočila, pak joj pokaži kaka nas

je sad bida snašla. Bika je Ibrahima poslušala i došla je k carskoj palači. Motrila je na sve pendžere ne bi li kćer smotrila, ali dva dana projdoše, a bika nikako s kćerju ne more se vidjeti. Treći dan opet dojde te je motrila na sve strane i na jednoč se jedan pendžer otvori, a njezina kćer pozna svoju mater, a taj dan ne bijaše cara u palači. Upita ju: "Što je, pobogu, majko, što tražiš? Da nije opet od cara kaka poruka?"

Mati brzo sve pripovjedi kćeri, a ova zalama rukama i kroz plač progovori: "Ne smiem, draga majko, ništa vam kazati jer onda ćemo biti svi mrtvi. Car mi je zapritijo ako vam štogod kažem da će me odmah posjeći." Sad njezina mati počme se s kćerju opraštati jer više nit će nju ni otca vidjeti. Eh, roditelji nisu šala. Sultanija zaplaka pa reče: "Stani majko, kazat ću ti što ima babo uraditi pa ma nas car sve vatrom spržijo. U prvi petak car će ići u džamiju klanjati. Pokraj samog puta kojim će car proći neka babo nakopa jednu liju kao za luka. Nek tud naloži vatru i nek u kotlu kuva klasove. Kad bude car spored njega, nek vadi one kuvane klasove pa neka nješto jede, a nješto u zemlju sadi. Kad to vidi car, on će se zaustaviti i pitati babu što to radi. Nek mu slobodno kaže da sije kuvane klasova da poniknu. On će mu riti da je ćulanija (luđak) jer da kuvani klasovi ne mogu nicati. A on nek mu odgovori: 'Gospodaru ne more se ni jaje kuvano izleći kako si mi ti zapovidijo.' I sve će bit u redu." Pendžer se zatvori, a bika ode kući.

Ibrahim je nestrpljivo čekao biku, i kad ju je smotrio, izašao je daleko prid nju da čuje kake mu nosi glase. Bika mu sve pripovidi, ali nadometnu da je opet zlo jer je car pod smrt zabranio našoj kćeri da ne smie nama ništa kazati. Ibrahim na to reče: "Velik je Bog. Opet će on našu kćer pomoći da ne dođe do smrti."

U prvi petak Ibrahim je sve učinio po naputku kćerinu i zbiljam se je car spored njega zaustavio i pitao ga što to radi. A on mu je odgovorio kako je rekla kćer, da ako poniknu ovi kuvani klasovi, da će se i njegovo kuvano jaje izleći. Car se je odmah sjetio da mu je to morala kazati i opet kćer, zato naredi da stari opet odmah dojde u njegov dvor dok se on vrati iz džamije. Stari i opet u strahu.

Stari dojde prid cara, a ovaj ga zapita: "Tko ti je kazao da ono učiniš?" Stari šuti, a car krisne: "Vodite ga van i posicite." Krvnici prilete i Ibrahima spopanu i povedu na stratištu, a Ibrahim kroz plač progovori: "Nemoj, svitli care, kazat ću odmah. Tko mi je kazao ono prie, taj mi je i ovo kazao (kćer)." Kad to car sazna, reče: "Tornjaj mi se iz kuće, neću te posjeći. To će tvoja kćer platiti." Ibrahim, štono rič, izpod đorde iznese živu glavu.

Posli nego je Ibrahim otišao, car dozove njegovu kćer prid sebe pak joj oštro progovori: "Kako si smjela tvom otcu kazati ono kad znaš da zato moreš sad tako mlada glavu izgubiti?" Ona kroz plač progovori: "Ne žalim, gospodaru, samo ako oprašćaš mojim roditeljim. Volim prija njiha umrieti, nego da mi na moje očigled poginu. Roditelji su moji, dužna sam za njiha i glavu izgubiti." Car se malo prido-

misli pa reče: "Sultanijo! Najmlađa si među sultanijama, ali si mi i najdraža. Evo, neću te pogubiti nego ti naređujem drugu kaznu. Odmah skini sa sebe sve haljine koje si od mene dobila, a obuci one svoje što si donila, pak ćeš mi ti omaha sama zgotoviti večeru po sebi. Ne smieš nikoga pitati šta ćeš i kako ćeš gotoviti i ne smie ti u tom nitko pomagati, pa kad mi pridaš večeru, uzmi što najvoliš iz moje palače i seli se k svojim roditeljim da te ne vidim više ovdi!"

Ibrahimova kćer odmah skine haljine koje je nosila kao sultanija i obuče svoje. Zasuče rukave i počme sama gotoviti večeru. Bila je u tom vješta. Zgotovi carsku večeru, ali u svako jelo metne po nješto opiuma. Kad je bilo sve gotovo, najavi caru da je večera gotova. Ona je sama pronosila jela i služila večeru. Jela su bila izvrstna i vrlo se caru dopala. Nije car ni dovečerao, san ga snajde i on zaspi kao mrtav.

Sultanija odmah prizove službenice i naredi da donesu mrtačka nosila, a zapriti svakoj ako komu prokažu što se događa, odmah će glavu izgubiti. Uzmu dakle cara i prevale ga na nosila. Zelenom čovom pokriju i služkinje same ponesu cara napolje. Sultanija je išla prid njima, a one nosile cara za njom. Kad je došla prid kuću svojih roditeljah, naredi sluškinjama da ostave cara prid kućnim vratima, a one nek se odmah vrate u carski dvor i nikom pod živu glavu da ništa ne kazuju.

Sultanija probudi otca i mater, koji ustanu i pripoznaju svoju kćer. Ona im rekne da joj pomognu uniti u kuću cara. Oni to učiniše, ali izvan sebe ostadoše kad vidiše da car na nosilima kao mrtav leži. U jedan glas rekoše: "Što je to, kćeri, ako Boga znaš? Što će sad biti od nas?" "Ne bojte se ništa", reče im kćer, "ja znam što činim, sve će biti dobro. Nije car mrtav. On će se oživiti pa nek zna koga za sultaniju ima." Ona je sjela do glave njegove pa je uzela paunovo perje i mavala svrhu lica njegova da se car ne znoji. Najednoč car se probudi i progleda. Vidi da je u njekakoj sobi dosti mračnoj. Gor su bile grede i tavan od dasakah dosti počađit. Vidi kraj sebe sultaniju kako ga ladi s perjem paunovim, a tad progovori: "Što se je ovo sa mnom dogodilo, đe sam ja?" Ona mu odgovori: "Gospodaru, ti si u kući mog babe." "Pa što ću ja ovdi, ženska glavo?" "E, ti si sinoć rekao da ponesem iz tvojih dvorah što mi je najmilije. Kad si iza večere zaspo, ja sam sa sobom ponila što mi je najmilije. A to si ti, gospodaru. U tvom dvoru ne bijaše mi ništa milije od tebe."

Na ove riči car se nasmija pa joj reče: "Eh, nema ti para u pameti na svem svitu. I ti si meni najdraža pa od danas ne samo da si sultanija nego valida, prva prava carica." Vrate se u palaču i car puncu i punici sazida kuću gospodsku i dade im jedan pašaluk sa svim dohodcima, pa ako su živi i danas jim je dobro. Ja pošto čuo, po to i prodao. (Šimica Perić)

Tri brata

Bila su tri brata. Dva su bila pametna, a treći luckast. Nješto su se između sebe posvadili i ne mogavši se izmiriti, rastanak učinu. A to im je lahko bilo jer ništa nisu imali osim jednog vola. Sad kako će vola na troje razdiliti? Žao im bilo zaklati vola, a nije im ni na pamet došlo da vola prodaju i novce na troje razmetnu. Zdogovoriše se ovako: "Nas troica načinit ćemo u njivi tri pojate pak u čiju pojatu vol uniđe i u njoj prinoći, njegov nek bude." Pitaju pametna braća luckastoga: "Pristaješ li ti ludi na to?" "Pa pristajem", odgovori. Rečeno, učinjeno. Pametni brzo japiju sastaviše i počeše praviti pojate pa ih i načiniše ljepše od svoih kućah. Luckasti ništa još ne počima raditi. Braća se tomu smiju i vele: "Pa i nije za njega vol."

U prvi suton ode sa sikerom ludi u šumu. Nasiče lisnati' granja i brzo načini sjenicu za vola. Još sjenica ne bijaše ni gotova, a prvi mračak na zemlju pade, ali i vol tamo dopade i poče granje brstiti. Ludi ode kući, a vol kad se je nabrstio odmah pod sjenicom leže i na počinak noćni.

Ujutru rano pametna braća ustala i idu u njivu da vide u čijoj pojati vol leži. Kad oni na njivu, al imaju što vidjeti. Vol u ludonjinoj sjenici leži i još prživa. Ljutili su se, ali nema vajde, tako je ugovoreno. Htjeli su se popišmaniti, ali ludi ne zna za šalu nego za sikeru.

Još onaj isti dan ludi zaokupi vola, otjera na pazar i ne htjene ga za novce prodati, nego pazari za magarca. Trgovci su mu davali više u novcu, al on hoće magarca. Ovi jeftino kupi jedno matoro ćuše, i pazar gotov. Ludi je odmah pojašio magarca i došao kući. Pitala ga braća koliko je u novcu prida dobio. On jim reče: "Kaka prida, kaki li novac. Dao sam vola za magarca pa mirna Bosna." "Eh, baš si sbiljam prava budala", rekoše mu braća. "Da, ja sam budala, a vi pametni pa je vol noćio u vašim pojatama. Vozite se dalje dok nisam sikeru potego."

Ujutru rano magarac počme se derati: "Iha! Iha! Iha!" A ludi kad to čuje, dojde k njemu i zagrli ga govoreći: "O, moj dragi magarče! Nisam znao da znaš tako lipo pjevati. Sad te volim nego oba brata moja!" Uzme sikeru, matorog pojaši i ode u šumu da tovar drva na njem donese. Čim je u šumu zašao, begenisa kraj puta jednu bukvu. Magarca sveza za granu da vršike zgriza, a on se pope na bukvu. Stane sjeći jedan stup na kom je stajao, a tuda natniđe jedan trgovac. Videći trgovac šta ovaj radi, reče mu: "Ama, jesi li ti ćulanija (lud)? Znaš li ti da ćeš zajedno s tim stupom upasti kad ga prisičeš?" Ludi kako siče, siče. Još njekoliko putah sikerom odvali, a stup se spraska te na zemlju pade zajedno s ludom. Ludi se dobro osakati, al on na to brzo zaboravi. Nego je njemu bilo za čudo kako oni putnik znade da će on sa stupom pasti doli. Pomisli u sebi: "More bit da on zna kad ću ja umrti. Idem ga za to pitati."

Putnik je već daleko odmako, a ludi poleti za njim vičući: "O, putniče! O, putniče! Ustavi se malo, molim te!" Kad je to putnik čuo, zaustavi se i pričeka malo. "Što je, što me ustavljaš?", reče putnik. "Ama, dobar si čoek! Ti pogodi da ću ja pasti sa stupom doli." "Kako neću pogoditi!", odgovori putnik, "ti pri deblu sičeš stup, a na njem stojiš, to je moralo se dogoditi." Opet će ludi: "More bit da ti znaš i kad ću ja umrti. Ako znaš, kaži mi, živ bio." Putnik već vidje s kim posla ima, odgovori mu: "Pa znam i to. Ti ćeš umrti dok tri put popustiš. Nego, čuvaj se, nemoj tereta dizati. Nemoj skakati, jer se to onda najprie dogodi!" Ludi se lipo zafali putniku i vrati se k svomu magarcu, a putnik ode smijući se dalje.

Ludi je toliko drvah natovarijo na magarca da je jadno živinče jedva nosilo. Pa nije još ni s mjesta pošao, a puče mu uže kojim je drva upeljao i tovar pade doli. Ludi uže sveže i podiže tovar na magarca, al u taj par odadre kao konj. Uh, sad mu pade na pamet što mu je putnik kazao da će pustit dok tri put škvrcne. Eh, ima još dvaput, sad valja čuvati se svom pomnjom da ne bi se opet slična nesreća dogodila.

Ide ludi za ćušetom dalje, a uvik misli na to da mu se po nesreći ne bi opet dogodilo da popusti. Dođe u njekaki kamenit tjesnac. Istina da je magarac bio pametan, ali ipak priko kamenica iduć, potepe se i pade na zemlju. Ludi neće da skine tovara nego podbije pleća i ramena pod tovar i magarca i poče sve skupa podizati, ali na svoje veliko zlo jer i drugi put popusti. Još jednoč, pa eto smrti.

Putuje dalje pak je motrijo na sve strane ne bi li štogod potrefio da začepi zadnjicu. Nađe nješto slično čepu i to zakuca sikerom repaču, i sad je već bio siguran da neće treće dočekati nesreće. Dojde do jednog potočanjka. Magarac ga prigazi, a ludom bilo žao pokvasiti obuću, a potočić mora se prići. Smisli se te izstupi njekoliko korakah natrag. Zaleti se i potočić priskoči, ali u tom zaru i po treći put najžešće prdeknu, a čep izleti i pade u tur. Sad ludi pogleda u endek (jarak) kraj puta pak u njega leže, pruži se koliki je dug, prikrsti ruke na prsima, a oči zaklopi. Sad je mrtav po kazivanju putnika.

Magarac sam nastavi put i dođe ludoga kući. Braća su gledala i vidila magarca pod tovarom, ali nema luckastog brata. Sluteći da mu se nije kako zlo dogodilo, rastovariše magarca pa pođoše u potragu za bratom. Išli su tragom magarećim i kad stigoše do onog potočanjka, opaziše ludog u jarku. Počmu ga vikati, a on progleda i reče im: "Ne dirajte u mene, ja sam umro." "Ama, kaki umro, a ti govoriš", odgovoriše mu. Sad on njima pripovidi sve što se je s njim dogodilo i kako mu je putnik kazao da će sa stupom pasti i da će dok tri put popusti umrti, a to se je sve i dogodilo. Kad vidiše braća da ludi sve ludo govori, osjekoše dva štapa ljeskova pa počeše ludog u jarku devetati, a kad mu štapovi dodijaše, skoči pa pritiskav kapu pobježe k svojoj kući da ga ni kerovi ne bi mogli stignuti. Došav kući zaključa se

da ne bi još batinah dobio, a u tom i braća stignu. Jesu li ova tri brata još živa i da li ludi još luduje, to mi nije poznato. Tko ne vjeruje da je to tako sve bilo, nek ide pa nek pita. (Luka Hrvatkić)

Otac i sin

Njekoji čovik bio je jako bogat, imao je svega premda je seljak bio. Rano mu je umrla žena, a nije se više ženio. Imao je jednog samo sina kao zlatnu jabuku. Sve je što je dobra bilo pri sinu, samo je imao jednu manu. Bio je, štono rič, pravi telac. Dobričina dušom i tilom i sve bi poslušao i učinijo štogod mu se zapovidi, ali štogod da sam počme i učini, to nije znao. Došlo vrime da je sin posto pravi momak i podpun za ženidbe, al evo muke! Nit on misli na ženidbu nit bi on znao kućom vladati kad bi to na njega spalo. Borme otac je već postao vremešan, pa ga je i briga trla: "Komu ću ostaviti ovoliki imetak?" Sin dobar ko dobar dan, al od sebe neuputan. Ženio bi ga, al to opet neće biti pomoženo. Smisli se jednoč da ga ipak prokuša bil se znao i kako sin u kakvom poslu prometnuti.

Jednog pazarnog dana odvrne dvanajest tovnih ovnovah iz stada pa reče sinu: "Sine! Danas je pazarni dan. Evo ti dvanajest debelih ovnovah. Goni jih na pazar i prodaj, ali tako da prodaš ovce i za njiha doneseš mi novce i vunu i meso. Jesi li čuo?" "Čuo sam otče", odgovori sin i ovnove potjera na pazar. Mladić sad poče putujuć misliti: "Kako to more biti? Prodati ovce i doniti za njiha novce i vunu i meso." To mu nikako nije išlo u glavu pa od muke poče plakati.

Prolazeći kroz jedno selo, opazi ga jedna djevojka đe plače pak se prikuči k njemu te ga upita: "Što ti je, momče, pa plačeš? Kaka ti je muka dodijala?" A on odgovori: "Ne pitaj me, djevojko, kad mi pomoći ne moreš." Sad kaza joj što mu je otac naredio i kako je rekao da proda ovce i da donese za njiha novce i opet njihovo meso i vunu. Djevojka se zasmija pa mu reče: "Ah, to je lahko. Ja ću s tobom ići u varoš. Ja ću prodati ovce i daću ti novce i meso i vunu pa ponesi otcu. Ne boj se, sve će bit u redu."

Djevojka utješi momka pa potjera s njim ovnove na pazar. Kad su došli tamo, odmah ih saletiše mesari jer su ovnovi bili tovni, svatko ih begeniše. "Pošto ovnovi, momče?", pitaju trgovci. Djevojka se trže i reče: "Ja prodajem ovnove, a ne momak. Moji su ovnovi po to i to." Mesari se brzo za plaću narediše, ali djevojka primetnu još: "Ja vam ovnove prodajem tako da mi dadete i vunu što je na njima i da ih odmah poštrojite i njihova jaja daćete mi." Mesari i na to pristadoše te ovnove poštrojiše i ostrigoše te novce, jaja i vunu curi dadoše, a ona to sve dade momku da ponese otcu svomu. Na putu mu djevojka reče: "Eto, momče! Izvršili smo zapovid tvoga otca. Ima sad novce, meso i vunu, pa opet ako ti šta otac takog naredi

znaš sad moje selo, a znaš i mene, prijavi mi pak ću ti biti u pomoći." Momak se je čudijo mudrosti djevojačkoj i lipo joj se zafali na rastanku.

Kad je došao kući, pridade otcu novce, vunu i tašake. Otac se začudi kad to sve vidje pa sinu reče: "Sine! To nije moguće da si ti od sebe znao tako poso svršiti. To je morao tebi njetko kazati. Kazuj, tko te je tako uputio?" Sin uvik istinu govorijo, nije htio ni sada lagati pa kaza kako je to sve jedna djevojka izradila i ona je s njim i ovnove otjerala i prodala kao svoje, a on samo šutio i gledao što se radi. Otac na to rekao: "To mora biti vrlo pametna djevojka, a i dobra dok nije žalila truda nego je s tobom išla na pazar. Bi li ti znao opet doći u to selo i bi li mogao poznati djevojku kad bi ju vidijo?" "Ja znam, otče, doći u ono selo", reče sin, "i mogu ju poznati. Ja nisam ljepše djevojke u mom životu vidio. Kazivala mi je da ima otca i majku, ali su veoma ubogi. Ja sam joj htio za trud štogod platiti, ali ona ne htjede ništa uzeti."

Sutra dan otac ponese bogate darove i pođe sa sinom u to selo. Kad su tamo došli, sin otcu reče da je rečena djevojka u tom selu. Ali u kojoj je kući ta djevojka, tko će znati? Momak đegod koga skobi pita koje je kuća u tom selu one djevojke što je jučer sa njim ovnove na trgu prodavala. I tako potrefi jednog koji je također na pazaru bio i djevojku vidio. Odmah pokaza prstom kućicu djevojačku. Kad su unišli u kuću, nađu sbiljam djevojku, njezina otca i mater. Djevojka odmah pripozna momka, a momak djevojku. Djevojka skoči i dade stolice da gosti sjedu. Otac momkov ne htjede sjesti dok ne bude osvjedočen je li potrefio djevojku koju traži, pak zato reče: "Oprosti, nepoznati prijatelju, nemam pravo sjesti dok ne čujem je li ovo djevojka koja je jučer pomogla momu sinu ovnove prodati?" Roditelji za to ništa nisu znali jer jim kćer o tom ništa nije kazivala. Sad djevojka sama progovori da jest ona. Sad istom sjedoše.

Kad je to razumijo otac momkov, onda reče roditeljim curskima: "Vi imate dobru kćerku, Bog da ju poživi, a i ja imam dobra sina. Meni se čini da bi nji' dvoje mogli dobro kuću kućiti. Ja imam fala Bogu svega dosti, i blaga i mala, ali nemam nikoga više u kući živa nego njega. Ako biste vi privoljili, ja bi zaprosio vašu kćer za mog sina." Dokle je to gazda govorio, rumenilo probilo je jagodice i momku i djevojki, a za roditelje njezine to je bilo veliko iznenađenje. Na ovo progovori otac djevojački: "Nećeš zamjeriti, dobri čoviče, ako i ja na to nješto rečem. A što ću riti to je: nema ni nas više nego što nas vidiš. Od imanja što imamo, to je već naša starost i imali smo do sad naše poštenje, a uz poštenje imamo veoma ubogo stanje. Pa more bit da te je sam Bog naputijo da barem našu dobru kćerku usrećiš, a mi smo već svakako za smrti. Eto sad djevojke, a eto momka, ako se vole, mi ćemo im blagosov dati."

Otac momkov upita djevojku što ona misli o tom. Ona kroz plač progovori: "Drage volje bi na to pristala, ali kako će moji roditelji brez mene živjeti? Ja na

deset prsta izrađujem te uzdržajem mene i moje roditelje. Rekla sam već da moje udaje nitko zapamtit neće dok moji roditelji živu ili dok se njihova sudbina u bolje ne okrene." Na ovo otac momkov reče: "Djevojko, imaš pravo što govoriš. I ja ti velim da ne ostavljaš roditeljah. Na to te i Bog zadužuje. Ali ja s tobom primam i tvoje roditelje. Rekoh da imam svega. Imamo đe živjeti svi. A vaša će dužnost biti da nas sve troje pošteno sahranite." "Od nas vam blagosov", rekoše roditelji, a djevojka ustade s momkom te izljubiše roditelje u ruku.

Otac momkov izvadi zlatni prsten, njekoliko dukatah i druge darove te dade djevojki. Za kratko vrime uslidila je svadba i veliko veselje. Djevojki je svekar pridao upravu kućom, pak su stari uživali u mladima. I oni ako su još živi zaisto im je i sad dobro. (Šimica Perić)

Kralj i njegova tri sina

Bio jedan kralj pa je imao tri sina kao tri zlatne jabuke. Dorasli su svi za ženidbe, a drugi jedan kralj imao jedinicu kćer od koje se govorilo da joj ljepote u daleku nema. Vidjeli su ju i sva tri sina kraljeva, pak je svaki želijo imati za ženu tu istu djevojku. Svaki je napose molijo otca da mu prosi kraljevu kćer za ženu. Braća su to jedan od drugog krili. Sad je kralj uvidio da ne more kraljeve kćeri nijednom zaprositi jer ju hoće sva troica, pa kad bi za jednog izprosio nastala bi krvna osveta među braćom. Sad se kralj domisli nječemu drugom. Dozove sva tri sina prid sebe pa jim reče: "Spremite se na put pa pojdite zemljom po ćenaru. Najdite mi svaki po jednu čudotvornu stvar, pa kad se vratite iz svita i donesete mi take stvari, onda ću vas oženiti."

Sinovi se spremiše na put, svaki je u pameti svojoj snovao da će njemu kćer kraljeva dopasti. Putovali su puna tri dana skupa i kad su došli do jedne velike ćuprije, tude se oproste do viđenja pak pođu na tri strane svita, a zdogovore se tako da koji se prvi vrati, mora na toj ćupriji čekati druga dva brata da opet zajedno k otcu se povrate. Rečeno, učinjeno.

Najstariji brat tamo daleko njegdi priko mora dođe u jednu veliku varoš. Tude se obnoći i sutra iziđe na trg đe se stvari prodaju ne bi li tude potrefio i kupio štogod čudotvorna. Istom što je tamo došao čuje telala vikati: "Čuj, čovo, i počuj! Za skupe novce prodaje se jedna srdžaza (ponjavica) čudotvorna. Kad na nju sjedeš, za čas si ondi đe zamisliš." Eh, to baš i traži kraljev sin, a ima i novaca, otac je spremijo uz sinove dosti novca. Čim je s telalom sastao se, te kad je saznao što je cina ponjavici, odmah izbroji novce i dade telalu, a telal njemu ponjavicu. Odmah sjede na ponjavicu, a zamisli da ga odnese na onu ćupriju đe je ugovorio s braćom sastanak. Brzo je kao oči onamo došao i odsjeo u jednu gostionicu da braću pričeka.

Srednji brat stigao je u Stambol pa je i on izašao na pazarište đe se svašto prodaje ne bi li i on štogod čudotvorna potrefio i kupijo. Telal počme vikati: "Čuj, čovo, i počuj! Prodaje se jedna čudotvorna kost šuplja kroz koju moreš na kraj svita viditi ono što zamisliš." Kad to ču kraljev sin, pomisli u sebi: "Ha, to je stvar koju ja trebam. Neće mi se cinom oteti." Kad se sastade s telalom, upita ga šta košta. On mu kaza cinu, a kraljev sin odmah izbroji novce i kupi kost. Pojde izvan pazarišta te pomisli u sebi: "Daj da vidim đe su moja braća i kako mi je otac." Pogleda kroz kost, najprie umisli na otca i kuću i vidje da je sve dobro i u redu. Pogleda na onu veliku ćupriju da li je koji brat na nju stigao i opazi najstarijeg brata đe na ćupriji sjedi i kahvu pije. Pogleda opet po svitu i opazi najmlađeg brata [da] i on vraća se iz svita i ide prama ćupriji. Pojde i on tamo.

Za najstarijim bratom dođe na ćupriju srednji, a najposli stiže i najmlađi brat. Kad su se tude sastali počeše pripovidati šta je koji čudotvorna kupijo. Najstariji veli: "Ja sam kupijo čudotvornu srdžazu (ponjavicu). Kad na nju sjedeš za čas te odnese onamo đe zamisliš." Drugi srednji reče: "Ja sam kupijo kost kroz koju kad pogledaš moreš vidjeti ono što želiš priko bila svita." Najmlađi reče: "Pa i mene je sreća poslužila te sam i ja kupijo jednu čudotvornu jabuku. Ova jabuka, ako je još samo duša u tilu, dok je se bolesnik okusi, odmah ozdravi." Sad se smisliše pa rekoše: "Daj ti, brate srednji, pogledaj kroz kost na kraljevu kćer da vidimo što radi." Ovaj pogleda kroz globuru i plesnu se po koljenu: "Zlo i naopako", reče, "kraljeva kćer na umoru. Eno oko kreveta stoji sva rodbina i ona već ropi." Najstariji reče: "Sjedite, braćo, na ponjavicu da ju živu zatečemo." Najmlađi reče: "Požurimo da joj dušu povratimo mojom čudotvornom jabukom." Za živi čas stigoše k bolesnoj djevojki.

Sin kraljev koji je imao čudotvornu jabuku brzo nožićem od nje malo ustruže pak stavi djevojki na jezik. Ona to s mukom proguta, ali odmah progleda i poče motriti oko sebe. On sad odreza jednu šnjitu jabuke i to pruži djevojki i ona pojede. Do malo ustade i sjede pak reče: "Fala Bogu, posve se ćutim dobro." Ričju, djevojka posve ozdravi i razumi da ju je najmlađi sin kraljev ozdravijo.

Sinovi, zadovoljni što djevojka ozdravi, dojdoše k svomu ocu i svaki pokaza svoju čudotvornu kupovinu. Svaki otcu kaže: "Ajde, babo, prosi mi kraljevu kćer." Najstariji veli: "Najpreče je da se za mene uda. Da nije bilo moje brze ponjavice, ona bi umrla." Srednji kaže: "Moja mora biti. Da je nisam kroz kost pogledo, vi ne bi ni znali da je djevojka bolesna." Najmlađi veli: "Moja mora biti. Da nije bilo moje čudotvorne jabuke, šta bi koristila vaša ponjavica i kost." Dakle, opet za djevojku raspra. Najposli otac reče sinovima: "Idite opet do djevojke sva trojica pa pitajte ju za koga se od vas trojice najvoli udati." Sinovi odu i curu upitaju, a ona reče: "Ja Božja i onog koji me je od smrti oslobodijo. Dakle, najmlađeg brata."

Kralj je i drugoj dvojici sinova izprosijo od dva kralja djevojke, pa je sva tri za jedan dan vjenčao i pir činio pune tri nedilje danah. Ja nisam bio na tom piru, al sam čuo da je tako bilo. (Šimica Perić)

Virna žena

Bio jedan bogat čovik. Kad je došlo vrime da se ženi, ne htjede se oženiti bogato ili varošankom, nego se zagleda u jednu seosku djevojku, istina lipu, ali i punu poštenja. Nju izprosi i s njom se vjenča. Jer je imao u svojoj radnji puno posla, da mu bude lakše svršivati poslove pusti na njeki dio jednog svog druga da s njim radi i trguje. Poslovi su dobro išli. Bogatstvo i zadovoljstvo zajedno je išlo. Nadasve veselilo je ovog gazdu što se je usrećio s ovako poštenom zaručnicom. On se je često prid svojim ortakom falijo da bi se morale i druge žene u ljubavi, virnosti i poštenju ugledati u njegovu ženu.

Đavo ne spava nego uvik gleda kako će svoju repinu podvući i ovaku sreću narušiti, pa što ne može on učiniti, to zove babu da ona učine. Jednoga dana reče ortak ovomu gazdi: "Istina je da ti je žena dobra i valjana, al što se tiče da ti je virna, to te mogu osvjedočiti da ja kad god skastim, a tebe kod kuće ne bude, mogu s tvojom ženom imati grišan sastanak." Gazda odgovori: "To je nemoguće. Moja bi žena prie glavu izgubila nego bi meni vjeru pogazila." I na to se obklade.

Ortak, štono rič, uprti torbu i počme misliti kako će do obklade doći pa tko će mu u tom pomoći nego kućna baba. On je to sve babi saopćio, a baba mu reče: "Dok gazda kuda ođe, to će biti gotovo." Jednog, dakle, dana gazda u poslu trgovačkom njekuda ođe pak će se tamo i obnoćiti. To ortak babi kaže, a baba reče njemu: "Večeras kad ja budem redila sobu gospojinu, ona će biti pod večerom. Ti dođi u njezinu sobu pak ću te ja sakriti u jedan ormar. Kad gospoja dođe, ona će se po običaju Bogu moliti, a potom haljine skinuti i u krevet leći. Onda ti je prosto iz ormara izaći." Rečeno, učinjeno.

Po naredbi babinoj on se je ušuljao u sobu gospojinu i ona ga sakri u jedan ormar. Na ormaru je bila jedna luknja kroz koju je ortak mogao sve vidjeti što gospoja radi. Tako je i bilo. Gospoja uniđe u sobu, iz molitvenika pomoli se Bogu, a zatim poče skidati gornju odjeću. Vidio je ortak kako gospoja skide vjenčani prsten i stavi ga na trpezu. Vidio je i to da gospoja na prsima ima madež kolik carevicu paru. Malo kasnije gospoja zaspa kao malo dite i poče pomalo hrljati, znak prvoga sna.

Zatvoreni ortak po najlakše otvori ormar i izvuče se iz njega. Pristupi trpezi i uzme gospojin prsten, tiho se došulja do vratah i izađe iz sobe. I to je sve bilo i više ništa jer je dobro znao kaka je gospoja da bi odmah dala na larmu zvoneć u sva zvonca kućna, a tad bi bilo po vrh glave ortakove.

Gospodar se vrati sa svog puta. Žena ne zna ni zašto. Na prsten nije ni mislila i ako je pomislila, mislila je da ga je njegdi u sanduk pohranila. Ortak sutra dan odmah se prid gazdom pofali kako mu je žena vjerom pokrenula. Ovaj i opet ne vjeruje, al kad ortak pokaza prsten gospojin i kad pokaza da gospoja ima na prsima madež kolik carevicu, gazda klonu duhom pak reče: "Je li moguće da baš ni ona u tom poštena nije. Osvetit ću joj se za njezino vjerolomstvo."

Sutra dan osvanu za gospoju tužan i žalostan. Muž njezin ukori ju radi nevjernosti, a ona poče se kleti i priklinjati da je nevina. Muž pokaza njezin vjenčani prsten koga je od njezina ljubovnika dobio kao znak istine i još da je isti vidio i madež na njezinu prsu, a to je stvar koju ne more drugi saznati osim muž ili kao sad ljubovnik. Zaludu je kukavna žena sve to nikala i kazivala da je prava. Muž ostade pri svojoj odluci. Ženu dovede u jednu svoju lađu pak onda brez hrane i obrane lađu otište na more i u njoj samu svoju ženu. Valovi lađu otjeraše na pučinu morsku, nek ide na milost i nemilost morske bure i vjetrovah.

Gazda se vrati u svoju kuću, a lađe već nije se vidilo nigdi u blizini. Od ovog časa gazda je postao žalostan te mu ništo nije moglo srca razveseliti. Nije ga ni radnja veselila, pustio je ortaku neka po miloj volji radi što zna i kako zna. Ortak je radio, ali za svoj džep i tjerao vodu na svoj mlin. Nakon godinu danah ortak je postao gospodar krivično svega, a bivši gazda postade njegovim slugom. Ali ostavimo njiha neka se ravnaju kako znaju, mi ajdemo za lađom pripuštenom sudbini mora.

Na lađu je i domaća baba izpratila gospoju pak na rastanku šapni gospoji da je tomu svemu kriv gazdin ortak i da je on ukrao njezin vjenčani prsten i.t.d. Silom vjetar brzo lađu je otjerao u daleki svit i u nepoznatu zemlju. Posli toliko danah valovi pritjeraše lađu k jednom kopnu. Upravo đe se je lađa pristavila, tud bijaše plačuća vrba. S ove plačuće vrbe padale su rodne suze kao kiša u more. Iz vrbe nješto poviče gospoju: "Ženska glavo! Izajdi na brig i ako imaš kaku posudu, nafataj ovih kapih što s vrbe padaju. Valjaće ti to za života." Ona nađe u lađi njekaku tikvu i punu napuni od padajućih kapih s vrbe.

Ostavi na tom mjestu lađu i pojde u nutarnjost zemlje ne bi li đegod našla svita. I zbiljam najde stanovnike te zemlje, i to najprie jednu djevojčicu, ali ova je bila gubava gubom neizlječivom. Ona pomisli u sebi: "Neće li dragi Bog dati da ova voda u tikvi bude ljekovita." Poškropi ovu djevojčicu ovom iz tikve vodom, a s nje odmah spane guba i ostane zdrava kao od majke rođena. Djevojčica ju povede k svojoj kući, ali kad ona tamo, ali to svi gubavi kao kora hrastova. Čude se ženi čistoj. Čude se i svojoj djevojčici i pitaju ju kako se je gube oslobodila. Ona jim reče da ju je ta žena izličila. Mole ju svi da i njiha izliči. Ona je sve onom vodom poškropila i odmah s njiha guba spade kao ljuska ribja.

Brzo taj glas puče po svoj okolici da je Bog poslao njekaku iz daleka ženu koja ima čudotvornu vodu kojom gubu liči. Dolazilo je na hiljade svita, a ona je sve izličila, a još uvik ima punu tikvu vode. Začuje za to i kralj one zemlje jer je i on bio gubav i sva njegova kuća. Pošalje po nju sluge koji ju dovezoše u karuci na četiri konja u dvor kraljev. Ona je brzo oslobodila i kralja i njegove ukućane od gube. Na skoro sva država oslobodita je od gube.

Kralj ju zadrža u dvoru kao dvorsku gospoju, a njoj je svit dao drage volje za lik silne novce premda ona nije toga iziskivala. U dvoru je ostala pune tri godine, pa buduć da je kralj bio udovac, jednom prilikom reče joj da bi ju uzeo za ženu ako ona hoće, ali ona zaplaka i odgovori kralju da ona ima svog muža. Tom prilikom pripovidi kralju svoju žalostnu sudbinu i sve što je pritrpila na pravdi Božjoj. Kralj ju upita: "Pa bi li ti znala kako se zove ta tvoja zemlja i bi li želila opet se tamo povratiti?" "Dakako, moj kralju, da bi želila. Najviše radi tog da se moj muž osvjedoči o mojoj nevinosti i da ga oslobodim od onog njegova ortaka koji će ga upropastiti." Kad je to kralj razumio, reče joj da se spremi na put. Njegova ratna lađa i soldati da će ju do mjesta dovesti i pridati svomu mužu.

Sve što treba za puta spremalo se je, a gospoji dade kralj svoje generalske haljine i sablju i ona se obuče u te haljine pod imenom generala. Tako su ju i soldati kraljevi pozdravljali jer nisu znali da je ženska glava, pače ona je u putu svima u lađi zapovidala i nju su slušali.

Sretno lađa s putnicima dojde u njezinu zemlju, pače pristavi se spram njezine varoši. Građani su motrili tuđu ratnu lađu. Čudili se i pitali s koje je strane svita. Gospoja, dakle, ka general izajde iz lađe, a prate ju veliki dostojanstvenici. Ona upravo ide prama svojoj kući. Ortak ju izdaleka opazi, pa kad vidje da general i ne pitajuć ide u kuću, poče se duboko klanjati. General ga upita: "Tko je gospodar od ove kuće i imanja?" On odgovori: "Ja sam, generale, posjednik svega." "A tko ti je taj drugi do tebe?", reče general. "To je moj sluga.", odgovori, a to je bio njezin muž.

Sad general raskovči toke na prsima pak pokaza madež ter ga upita: "Jesi li vidio, lopove, kadgod ovaj madež?" Ovaj primre oda stra' jer poznade svoju gospoju njekadašnju, koja je stradala na pravdi Boga. Opet general progovori: "Pak si unišao u moju sobu i ukrao moj vjenčani prsten i tako mog muža zaveo. Još danas si se učinio gospodarom imetka mog muža, i to nepravedno. Srdžba je Božja danas došla svrhu tebe, sad krepati moraš." Namignu na svoje soldate, a ovi ga zgrabiše i izvukoše prid kuću te ga na mjestu ubiše. Dogodila se tude i kućna baba koja je svemu tomu uzrok bila. Reče soldatima da babi ukrenu škvoravim vratom pak nek ju u more bace. Soldati misliše da je još jaki vrat u babe, uvrnuše njim, ali u babe i glava odpade. Sad je mislio i muž da će i njega ista sudbina snaći. Ali mu general pruži ruku pak reče: "Ti si učinio svoju dužnost, tako i treba kazniti ne-

vjernu ženu, ali ja sam i danas ona tvoja vjerna žena. Mogla sam biti kraljicom da sam htjela dušu i vjeru pogaziti, ali volim glavu izgubiti nego vjerolomna postati." Ona bogato nadari svoju pratnju i odpusti jih opet u svoju domovinu, a ona ostade vjerna drugarica svom mužu te ako je živa i danas uživa. (Šimica Perić)

Dva uboga komšije

"Sirotinjo, i selu si težka, kamol nisi kući u kojoj si." Pravo su to rekli stari. Tako u jednom selu živješe dva komšije. Ama nikada ne mogaše sastaviti zajedno da imaju soli i prove. Tako jim stanje dodija i oni odrediše da će s glavom poći u bili svit ne bi li ili u putu pomrli ili bolju sreću našli. Idući tako sve dalje u svit namjere se na trećeg druga u sve i posve sebi slična, jer kad ga upitaše kuda on ide, kaza im da traži sreće ili barem zarade u svitu. Jedan od ove dvoice ponudi mu da im bude treći drug jer i oni su pošli za istim poslom. Drugi njegov drug nato se je ljutijo rekav: "Pa što će nam? Ako izkopamo đegod novce, imat ćemo više brez njega." Ali prvi mu šapni: "Šuti. Nek lupa pećine i nek ide u zemlju pa ako tamo i ostane, briga nas. More nam dakle u pogibili valjati."

Idući tako dalje zajdu u jednu prastaru šumu te se tude u šumi namjeriše na njeku čudnovatu pećinu u koju kad su kilavicom počeli udarati, šubonjila je kao da je šuplja. Svi rekoše da u toj pećini ima novacah na tovare. Počeše dakle razbijati pećinu i kamenje odvaljivati. Naravno da je to najviše truda stalo trećeg druga. Na jednoč ukažu se gvozdena vrata. Puni veselja i nade razbiše i vrata. Nadvire se tamo, ali daleku u dubini smotriše jedan podrum. Odmah narediše trećem drugu da uže oko sebe opaše pa da će ga spustiti doli. Mora slušati jadnik. Počeše ga spuščati doli, ali jedva je polovicu mejdana prošo, oni hotimice uže pustiše samo da ga se oslobode, a on jadnik okrha se doli i plaho se ubi, al srećom noge i ruke ostadoše neozleđene. Mislio je jadnik da više nikada odtud na zemlju izaći neće. Pojde dalje jer je daleko šuplje bilo. Idući tako dojde do jedni vrata, opet pak pokuca na njima, a glas ženski iznutra začu se: "Ajde unutra, tko je Božji." On otvori vrata, a tamo sjedi djevojka i tka. Stative joj bijaše od srebra, a čunak zlatan. On se vrlo uplaši i ne znade što će reći, ali djevojka to opazi pa mu reče: "Što tražiš ovuda?" "Ja sam putnik zabludio i ovamo došao. Molim, ako mogu dobiti koji krajcar." Ona mu odgovori: "Ja novaca nemam. Imam tamo mlađu sestru u drugoj sobi. Uniđi k njoj, ako bude imati, daće ti."

Putnik pokuca opet na drugim vratima i dobi odgovor da uniđe. Tamo nađe mlađu sestru đe suče civi. Čekrk joj od srebra, a civi od zlata. Poiska od nje štogod krajcarah, ali i ona reče da novacah nema, nego ima opet mlađu sestru dalje u drugoj sobi. Nek uniđe k njoj: "Valjda ćeš", reče, "dobiti štogod." On se nakloni i ode dalje te pokuca na vratima treće sestre. Dobivši odgovor da uniđe, stupi u

treću sobu. Tamo bijaše djevojčica zlatne kose. Vezla je zlatnu i dragim kamenjem maramu. Progovori on: "Dobra djevojčice! Huda me je sreća ovamo dovela. Ako imaš, podili putniku koji krajcar." Odgovori ona: "Novacah nemam, ali što imam daću ti. Hodi za mnom u četvrtu sobu." Kad su tamo unišli, ona izvadi iz sanduka jedan čirak (sviećnjak) pa mu ga dade. "Eto ti taj čirak. Dobro ga čuvaj i sa sobom nosi ga. On će te izvesti na zemlju gori jer brez njega nikada izišao ne bi. Biće ti u pomoći u svakoj tvojoj potrebi, samo ga otvori i posli uvik zatvori." Putnik se lipo zafali djevojčici i pojde dalje.

Uz pomoć čiraka išao je ovim podzemnim putem te nabasao na njekaku čudnovatu šumu koje gori na svitu nema. Šuma je imala lišće srebrno i zlatno neizkazane ljepote. On natrga tog lišća punu puncatu torbu i ponese sa sobom jer je znao da će to lišće bogatašima skupo prodati. Kad je, dakle, izišao na zemlju, pojde zemljom po ćenaru te dođe u jedan veliki grad. Kad je lišće na pijaci prostro, sgrni se svit oko njega da vidi čudo neviđeno. Počeše pojedine listove kupovati sve hiljadu grošah, i to u jagmu. Tako on postade za čas milioner.

Kad je razprodao sve lišće, pođe u jedan veliki hotel da ruča jer je bio vrlo gladan. Gostioničar stajao je na vratima te pogledao na goste jer je već podne blizu. Ovaj putnik htede unutra unići, ali mu gostioničar ne dade. Zaludu ga je putnik molio i dokazivao mu da će ručak pošteno platiti. Ali on: "A, jok! Ovdi samo visoka gospoda imaju mjesta, a ne taka fukara. Marš!" "Eh, druga nije", pomisli on u sebi, "ovdi haljina čovika čini, nije druga, valja ići tražiti krojače najbolje u ovom gradu."

On raspita za prvog krojača koji haljine čini za spahijah i grofovah i koji ima dvanajest pomoćnika. Kad ga je našao, rekne mu da do večere mora skrojiti za njega take haljine kake za spahija kroji. Ovaj se nasmija pa primjeti: "Dragi moj, take haljine ti platiti ne moreš. Traži ti na drugom mjestu prostog krojača nek ti štogod fukarskog spored tvoga stanja skroji i sašije." "Ali ja ti platim sve gotovinom", i pokaže mu punu kesurinu dukatah. Kad to vidje krojač. odmah skoči i izmjeri mu sve haljine te mu reče: "Ne do večere, nego sjedi, gospodaru, to će kroz jedan sat sve biti gotovo." Tako i bude.

Kad je sve bilo gotovo, krojač mu pridade haljine i ključ od sobe da se more odmah obući, a on njemu podpuno plati haljine i pomoćnicima dobaci dukat na piće. Kad je iz sobe izašao obučen, nakloniše mu se svi i čestitaše da u zdravlju odjeću zanosi i da bi opet imali sreću skrojit mu haljine kao što kralj svečano obučen nosi. Uzput je kupijo i židak štapić, a sva je prilika za izprašenja gostioničarova kaputa.

Pošao je opet nješto ranije u isti hotel đe je od gostioničara prie bio iztjeran i đe je od istog šamar dobijo. Već izdaleka počeo mu se gostioničar klanjati i pozdravljati ga sad kao spahiju, sad kao visokorođenog grofa. Kad je došao spored gostio-

ničara, reče mu: "Gospodine! Rđava kona ne vraća zajma." Tad štapom priko leđa omarisa njekoliko puta rekav: "Ovo je za onu ćušku koju sam dobijo od tebe prid podne. Unutra stupaj pa mi za večeru gotovi ni više ni manje od stotinu različitih jela, a za moj novac." Gostioničar zaboravi na primite udarce jer će za toliko jelah dobiti grdne novce, a more s tim i druge gosti poslužiti te i od njiha se pošteno naplatiti.

Spahija uniđe unutra i sjede za posebni stol. Sluge se razletili služeć, klanjajući se i pitajuć š čim mogu visokorođenog poslužiti. On reče: "Čašu piva i večeru narediti u devet sati i više ništa." Što ima kuvačah, kuvačica i službe, sve se strka oko gotovljenja večere spahinske od sto različitih jelah.

Još devet satih ne bijaše izkucalo, a sluge počeše jela prid spahiju nositi. Spahija je sjedio do jednog pendžera, pak što je volio i mogao jesti jeo je, a što nije, to je sve kroz prozor prid gradske ćukove bacao. Čitav čopor pasah nadošao je pod prozor pak su slasno jeli, i kad i kad svoju pasju proveli koljući se ko psi. Prikim okom to je gledao gostioničar, ali ne smie ni riči lanuti jer more opet krbač posla imati. Drugi gosti iskali su večeru, ali ostadoše kratkih rukavah jer je gostioničar mislio sve počastiti naručenom od spahije večerom.

Kad je spahija večeru svršio, on ju je pošteno i platio, a potom sabra se pun hotel sve same gospode i gospoja da vide tog ritkog čovika koji tako raskošno se gostira. On je izvadio svoj čudotvorni čirak da vidi prvi put šta će čirak učiniti. Otvori ga, ali na jedanput zasvira muzika koju nikada ljudi ne čuše, a iz čiraka izleti devet djevojakah ljepote nikad neviđene, u samom zlatu, i počeše kolo prid njim igrati. Svit je ostao izvan sebe gledajući krasne i raskošno obučene djevojke. Kad je već dosti te igre bilo, spahija čirak zatvori, a djevojke sve hodoše u čirak.

Spahija je ostao u istom hotelu za više danah i tud je prinoćevao te je svaku večer činio tako veselje. To je i gostioničaru dobro došlo jer je svaku večer hotel bio pun gospode i gospojah. Za to začuje i kralj te se je vrlo čudio što taj otmeni spahija nije došao u njegov dvor. Pošalje svoje sluge i pozove spahiju u svoj dvor, ali on se izgovori da ne more po noći k njemu doći nego da će to po danu đegod učiniti. Nu kralj je imao jednu kćer djevojku na udaju. Ona zamoli otca da ju pusti otići u isti hotel još onu večer da vidi tog izvanrednog spahiju i to njegovo kolo djevojačko. Kralj joj to dopusti i ona ode tamo. Nu kad je došla, nije htjela unutra unići, nego ostade prid vratima pak će kroz pendžer gledati sve što spahija radi.

Spahija po običaju izvadi čirak, a iz njega izajde devet djevojakah, a banda zasvira krasnu igračicu. Kad su djevojke počele igrati, neopaženo uleti kraljeva kćer. Kolo razkide i poče s djevojkama u kolu igrati, a to spahija nije opazijo jer je nješto s drugom gospodom govorijo. Kad je već bilo dosti igre, on čirak zatvori, a devet djevojaka u njega uniđe, a ostade jedna igrajuć. To je njemu za čudo bilo

pak ustade i prikuči se djevojki pak ju upita: "Šta je to da je ona ostala, a nije otišla u čirak?" Ona odgovori: "Ovako od sad mora svaku večer biti. Jedna uvik mora ostati i s tobom spavati." Tomu se je spahija čudijo, pače i ljutijo se je, ali ona mu odgovori da tako mora biti. On je na to zašutijo i otišao s njom spavati. Kad je spahija zaspao, kraljeva kći je već vidjela đe je on čudotvorni čirak ostavijo. Ustala je i šutom došulja se do čiraka te na prsta iduć izajde iz sobe i k svojoj kući pobježe.

Probudivši se spahija ujutru, opazi da nema u sobi one djevojke. On pomisli da je valjda otišla k svojim drugama u čirak. Kad je po podne kroz grad šetao, opazi na mnogim kućama prilipit oglas. Oglas je glasijo: "Kraljeva kći u kraljevoj palači večeras ima čudnovatu zabavu na koju se pozivaju sva otmena gospoda, gospoje i gospodične te i stranski spahija se uljudno poziva da dođe na ovu zabavu." Kad je to spahija pročitao, reče: "Pa i otići ću na tu zabavu da vidim što je to čudnovato tako kraljeva kćer priredila, a moje cure u čiraku nek noćas opočivaju, dosti su igrale."

Smrče se. Silna svjetina, muško i žensko, poče se kupiti prid kraljevom palačom. Po želji svoje kćeri kralj po spahiju posla svoja dvorska kola s dva kočijaša i četiri znamena konja da ih mogu lakše svrstavati. Spahija sjede u karucu i za čas stiže prid kraljev dvor. Pače ga i sam kralj na vratima dočeka i uvede u sjajno rasvitljenu sobu u kojoj će zabava biti. Kralj sjede na svoje mjesto, a spahija do njega, a do spahije kraljeva kći. Druga mjesta zauzeše velikaši i njihove gospoje. Kad je sve bilo gotovo, ustade kraljeva kćer pa progovori:

"Pozvala sam vas da se malo proveselimo noćas. Najprie će zasvirati banda čudnovata da će vas sve iznenaditi, a tada ću s još devet mojih drugah kolo poigrati, a posli bit će opća zabava po volji. Dobro mi došli."

Sad kraljeva kći ode u drugu sobu i časom donese čirak i stavi ga prid sebe. Spahiju odmah žignu u srcu jer čirak bijaše u sve i posve kao njegov. Kraljeva ga kći otvori, a zbiljam izvanredna muzika zasvira. Iz čiraka izleti devet crnih Arapa s krbačima i nemilo počeše šibati svit, a osobito kraljevu kćer pa i sama kralja. Kraljeva kći sakri se pod stolicu spahije, a drugi svit pobježe napolje kud tko zna te bi još bilo devetanja da spahija ne zatvori čiraka te za čas nastade tišina, ali u sobi već ne bijaše nikoga osim kralja, spahije i kraljeve kćeri. Sam spahija nije dobijo ni jednog udarca, a ostali svi su bili izmlaviti pošteno. Ostavši dakle oni sami u sobi spahija reče kralju:

"Kralju! Vrlo mi je žao što se je ova nesreća po nesmotrenosti tvoje kćeri večeras dogodila. Onaj čirak jest moj i ona ga je prošaste noći kradom odnila. Sad molim da mi se moj čirak vrati, jer će vam se još hiljadu takih i gorjih nesrećah dogoditi ako mi ga ne povratite." Na ove riči kralj izvan sebe ostade pa upita kćer: "Je li to istina, kćerko, što govori spahija?" "Jest istina, dragi tata! Da sam mogla i

njega bi ukrala i u naše dvore donila."

Kralj na to reče: "Eh, kad je tako, ako mi spahija sad pokaže iz tog čiraka muziku i ako budu cure izaći i kolo igrati, onda ću i tebe spahiji za ženu pokloniti." Spahija veseo uze otvarati čirak, ali kralj bojeći se da neće opet Arapi izaći, strugnu u drugu sobu, pa istom kad je čuo muziku i podcikavanje djevojakah izađe i čudom se začudi ljepoti i bogastvu djevojakah. Igrala je u kolu i njegova kćer, a do nje spahija. Kad su već dugo igrali, spahija zatvori čirak, djevojke hodoše unutra, samo kraljeva kći ostade sama.

Nakon jednog mjeseca danah u kraljevoj kući bila je veličanstvena svadba. Spahija se vjenča s kraljevom kćeri, a iza toga iste godine kralj umrije, a spahija postade kraljem te je dugo kraljevao i mudro državom upravljao.

Njegova dva druga koji su ga u onu jamu bacili da ga se samo oslobode čuli su za njegovu sreću i da je kraljem postao, a oni se još uvik po svitu klatare ne imajuć ništa. Sdgovoriše se da ga posjete ne bi li i njiha usrećijo. Dojdu i on ih pripozna i lipo nagradi. Dade zapovid vojnicima da ih speljaju i bace u najdublji bunar te da ih zemljom zaspu rekavši: "Pod zemljom se blago traži, i mene ste pod zemlju poslali da blago tražim." (Luka Hrvatkić)

Siroma posto kraljev zet

Jedan mladić zarana izgubi svoje roditelje i ostade pravi sirotan. Kad mu je bilo četrnajest godinah, pođe glavom po svitu da traži sebi sreću ili poštenom zaradom ili ne bi li se đegod namjerijo na zakopano blago. Klatareći se po svitu dođe do jedne nepriglednе šume u koju zađe i brzo se izgubi. U šumi je bilo puno divlje zvjeradi, a noć ga sad zateče tude. Da ga zvjerad ne požđere u noći, pope se na jedno drvo i odredi na njem u granju prinoćiti. Čim je sunce zašlo, strašna nastade dreka i urlikanje divljači da je strahota bila ćutiti. On se je užetom privezao za stablo da ne bi od straha pao doli, a spavanje nije mu bilo u takoj stravi ni na pameti.

Kad je jutro osvanulo i šumske živine daleko se u šumi sakrile, on opazi kako jedna djevojčica upravo ide pod drvo na kom je on boravijo. Čim dojde, pogleda gori i opazi mladića među granjem. "Sniđi doli", reče mu, "ne boj se ništa." Kad on to ču, brzo sniđe, a ona ga upita: "Što ti tražiš po ovoj pustinji da te đegod zviri pojedu?" On joj ukratko izpripovida kako je sirotan brez otca i majke i kako je pošao tražiti poštene službe ili kako drugčije da dobije koji grošić. "I ovdi ću umrti od glada ako mi čija milosrdna ruka ne pomogne."

Kad je ovo čula djevojčica, izvadi iz njedarah jednu kesicu i u njoj nješto dukatah. Pruži mu ovu kesicu i reče: "Poklanjam ti ovu kesicu i ovo novacah. Ali pamti što ću ti reći! Iz ove kesice kad god ti zatreba novacah vadi i troši, ali uvik vadi

komad po komad. Ako sve na jednoč iztreseš, nestaće novacah. Ovu tajnu drži za sebe do smrti pak ćeš postat dobar goso, a sad ajde prama podnevu i izaćeš iz šume." Kad to djevojčica reče, nestade je.

Mladić po naputku djevojčice putujuć prama podnevu izađe iz šume. Opazio je u blizini veliki jedan grad koji ima na miliun stanovnikah. Dođe u taj grad te odsjedne u jednoj gostionici. Gostioničaru naredi da mu donese dobar ručak, ali mu gostioničar reče: "Dragi! Dobar ručak dobro valja i platiti, ali na tebe gledajuć, ti takog ručka ne moreš platiti, nego nješto što ostane od gostih ja ću ti badava dati pa moreš ići dalje jer si ubogo obučen, nemaju te rado drugi gosti."

Kad to ču mladić, reče: "Dakle, unaprid plaćam. Daj mi ovamo čorbu, govedinu, nješto od zelja i pečene teletine komad sa salatom. Pošto to sve košta, primi gotovinu." Gostioničar sračuna zato, a on mu sve plati unaprid. Iza ručka izašao je mladić malo na pazarište. Tamo se je prodavao intov i dva konja. To je sve koštalo mlogo novacah. Mladić pristupi i poče iskati konje i karucu da kupi, ali prodavač ga nagrdi: "Ti, šoljo, da kupiš ovake konje i ovakvu karucu! Nosi se dok nisi dobijo bič po očiju." Mladić kad to ču, odvrati mu: "Da znaš s kim posla imaš i da vidiš da sam ja u stanju to platiti." Izvadi revolver i oba konja ubi i reče vlastniku: "Idi pa me sudu tuži." Ovaj je to i učinijo i pošto je konje zacinijo, mladić mu plati.

Kad se je taj glas po gradu raznijo, počeše sumnjati da je mladić morao nječije novce pokrasti i počeše ga tražiti da ga uhapste, ali on začuvši za to umače još onu noć iz toga grada i ode dalje u bili svit da uživa kesicu na drugom mjestu.

Idući dalje po svitu, udruži se s jednim drugim mladićem koji je također sreću tražijo. U razgovoru postadoše između sebe brzo povjerljivi. Prvi mladić kaza svoju tajnu kesicu s nješto novacah kako u njoj nikada parah neće nestati ako se ne bude sve najednoč iztreslo. Na ovo i drugi mladić pokaza kako je dobijo šešir koga ima na glavi pa ima tu moć da kud pomisli za živi čas tamo se čovik stvori. Kad to ču mladić koji ima kesicu, zamoli druga da mu posudi šešir samo za kratko vrime da se povrati u onaj grad u kom je sad boravio. Želja ga je potegla da se opet vrati onamo ne bi li gdigod uočio kraljevu kćer da ju vidi jer je čuo da je veoma lipa, a nije ju mogao vidjeti. Drug mu posudi šešir, a on njemu dade kesicu s novcima i u taj čas nestade ga.

Kad je došao u kraljev grad, prva mu briga bijaše kupiti sebi najljepše haljine jer zna da kraljeva kći ne bi rado govorila s prosto obučenim mladićem, a drugo raspitkivao je kako, kad i đe bi se na samu mogao s kraljevom kćeri sastati. Novo odilo je dobijo, a i saznao da kraljeva kćer svaki dan po podne ide na šetnju putem kroz grad. Na urečeno vrime lipo obučen, a i bio je pristao mladić, izajde na put kud je imala kraljeva kći proći.

Nije dugo čekao već izdaleka opazi kako iz kraljevskog dvora izajde lipa kćerka kraljeva. Čim su se skobili, mladić joj se nakloni i pozdravi ju. On prvi reče: "Kraljevno, zar nemate družtva nego sama? To će vam biti dugočasno kad sve morate šutiti i samo hoditi?" Ona se nasmija pa odgovori: "Sama sam, gospodičiću, a da bi tebe umolila za druga, nismo poznati, a moguće da imate prečjeg posla." "Oh ne, kraljevno! To je za mene velika čast." I odmah se uputi uz djevojku.

Oni se brzo sprijateljiše te su podaleko odšetali, ali najednoč mladić rekne: "Ih, da nam je sad đegod biti na samu da nas ovako svit ne prati očima", ali u taj čas po čudotvornom šeširu najdoše se u njekakoj adi morskoj koju je more sa svih stranah obkolilo. Kad su došli tamo, pripadoše se jer nigdi svita ne bijaše, a u tom poče ladna kiša padati, a kraljeva kći bila je gologlava. Mladić da joj glavu od prilade sačuva, zaboravi se i stavi joj svoj šešir na glavu, ali u taj čas ona reče: "Joj, izginit ćemo. Oh, da mi je sad stvorit se kod kuće", i u tren oka nestade je. Ona je za čas našla se u dvoru kraljevu, a kralj nije ni znao da je kuda išla i njoj se to činilo kao san pa nije nikomu ništa ni kazivala.

Ali ostavimo sad kraljevu kćer nek uživa svoju zlatnu slobodicu, a mi idimo za mladićem koji ostade sada brez šešira i kesice. Tužan i žalostan poče kroz šumu glavinjati, ali evo muke, voda sa svih stranah adu obkolila, a more je široko i veliko. Poče trpiti ljuti glad te je mislijo samo od glada da mora umrti. Nu, na svoju sreću opazi u šumi jabuke, i to podpuno zrele. Poče ove jabuke jesti samo da život vodi. Ali evo muke opet druge! Odkad je jabuke počeo jesti, s dvi strane poče ga glava svrbiti. On to počeša, ali mu iznikoše dva roga koji brzo izrastoše kao u starog jelena. Radi rogovah mladić je jako žalostan postao jer je ovu pokoru držao za kaznu Božju.

Lutajuć po danu kroz šumu namjeri se jednoč na trag čoečji. Ovo ga razveseli kad opazi stope jer to bijaše znamenje da još njetko osim njega u toj šumi boravi. Išao je tragom sve dalje u šumu i na jednoč opazi jednu kolibu opletenu granjem. Prid kolibom stajao je častan starac bile do pojasa brade. To bijaše pustinjak koji je prie četrdeset godinah došao u tu šumu i počeo pokoru činiti. Mladić ustručavao se je da pristupi bliže, nješto od straha, a više od stida radi rogovah.

Kad ga je starac opazijo, pozva ga da slobodno dođe bliže, nek se ništa ne boji. Pristupivši mladić k starcu, pozdravi ga i poljubi mu ruku. Sad ga pustinjak poče pitati tko je, odklem je i kako je došao u ovu adu i pustinju. Mladić mu sve pripovidi po redu što se je s njim dogodilo, i da su mu rogovi ponikli i počeli rasti odkad se je počeo jabukama hraniti te da mu još uvik rastu.

Pustinjak mu reče da mu rogovi rastu od jedne vrste jabukah što je jeo, ali ima i druga vrsta od koje kad se jede rogovi spanu i on pokaza mladiću take jabuke kojih ima puno u ovoj šumi. Sad mladić poče jesti ove ljekovite jabuke i brzo mu rogovi spadoše, a zatim upita pustinjaka bi li on mogao na koji način iz ove pusti-

nje vratiti se na svit. Pustinjak mu odgovori: "Jedino lađom, a drugčije ne, jer je od sviuh stranah more. Ovuda prolaze lađe pak i meni kadkad hrane donesu. Dakle, idi tim pravcem k moru i tamo čekaj, dočekat ćeš lađu, samo učini kaki znak da to kapetan vidi i primit će te na lađu."

Mladić primivši od pustinjaka savjet, uputi se prama obali morskoj. Uzput natrga dosti jabukah i od kojih rogovi rastu i od kojih rogovi opadaju i ponese sa sobom. Dojde na obalu mora i počme se obalom šetati i na lađu čekati. Nije dugo čekao već opazi jednu lađu koja je išla pravcem prama obali na kojoj je on čekao. Kad je došla blizu na vidik, on odkine jednu granu i sveže na nju svoj otarčić i počme davati zlamenje da se lađa zaustavi. Kapetan je to opazio pak je lađu kraju pritjerao i primio mladića u nju.

Posli dugog putovanja dođe opet u isti grad u kom je bila kraljeva kći koja mu je šešir odnila. Tude na pazaru prostre svoje čudnovate jabuke i počme prodavati. Jabuke su vrlo skupe bile pa ih nije svatko mogao ni kupovati. Začuje i kraljeva kći za jabuke te i ona dođe da ih kupi. Kod pazara pripoznade mladić kraljevu kćer, ali ona njega nije poznala. On joj podbaci jednu jabuku od koje rogovi rastu i zbiljam kad je došla kući pojede tu jabuku, al ju odmah poče glava svrbiti, i čim je počešala ponikoše rogovi i brzo narastoše od pol metra. Kralj i sva njegova familija jako žalosni postadoše radi tog događaja, a djevojka je neprestano plakala.

Kralj pozove liečnike najučevnije da rogove odrežu i da mu kćer od te grdobe oslobode. To su ličnici i činili, al čim su oni rogove češće rezali, to su oni bolje rasli. Mladić začuje da ličnici u tom ništa pomoći ne mogu te onda kaže njekojima neka dojave kralju da on zna i da će mu sigurno kćer osloboditi od te nakaze. Kralj je odmah po njega poručijo da dođe u njegov dvor pa nek izliči, a neka ište što mu je volja. Mladić dojde i nađe rogatu kćer kraljevu pa se nasmija i reče: "Ah, ne boj se djevojko! Ja ću te kutarisati od toga, a evo kralj mi je obećao da će mi dati što poištem od njega."

Ostade sam s djevojkom, izvadi jabuku te dade joj da ju odmah pojede. Dokle je cura jela jabuku, on je po sobi motrijo neće li đegod uočiti svoj čudotvorni šešir. I zbiljam ga smotri za jednim ormarom đe ga je kraljeva kćer turila i sakrila. On ga uzme i brzo turi u džep bez da je to djevojka opazila. Još isti dan do polovice nestalo je rogovah. To je kralja vrlo obradovalo pa upita mladića šta će za svoj trud iskati; a on reče: "Ništa drugo, kralju, nego tvoju kćer da mi dadeš za ženu." To je kralju bilo mučno obećati jer ne zna bi li na to kći pristala.

Mladić odgovori: "Eto tebe, a eno kćeri pa se sdogovorite. Ja dajem moju poštenu rič, pa i glavu, da ću ju izličiti, ali pod pogodbom da mi bude žena. Nut li na to ne pristajete, ja se ličenja otresam, a rogovi će opet porasti." Kćer smjesta obeća da će za njega poći pa ma to i ne bilo otcu po volji. Na to i kralj pristade te učiniše

pismen ugovor. Mladić reče da će opet sutra posjetiti djevojku i da već sutra neće imati ni traga od rogova.

Kad je izišao iz kraljeve palače pomisli na svog druga komu je dao novčanu kesicu i odredi da će ga potražiti i pozvati ga u svatove. Stavi šešir na glavu i za tili čas stvori se kod njega u dalekom svitu. On je uživao lipo jer uvik ima novacah u džepu. Sad mu sve svoje doživljaje pripovidi pa mu reče: "Pojdi mi u svatove i ja ću ti opet šešir povratiti i kesicu pokloniti jer kao kraljev zet imat ću sve što mi treba." Uzeše se po ruke i za čas dođoše u kraljev grad.

Djevojku je posve izličijo, a kroz kratko vrime vjenčao se je s kraljevom kćeri. Drug mu bio djever uz djevojku, a kralj mu uzida palaču do svoje u koju se useli mladić sa zaručnicom te govori se da su i porod izrodili. (Šimica Perić)

9. i 10. Zagonetke i odgonetke[37]

1) Bila koka izpod streve viri.
Zubi.

2) Što gor, što dol, pet tjera, pet čeka, jedan trči, vrat lomi.
Žice, ruke i čunak kad se tka.

3) Puno polje ovacah, svima se ime zna, a broja im se ne zna.
Zvizde po nebu.

4) Puno rešeto ljeljaka i med njima orah.
Zvizde i mjesec.

5) Lipa, trolipa, i u lipi oganj gori, i u ognju čoek stoji.
Ogledalo i lice u njem.

6) Puna baka bubrežakâ.
Peć i u njoj krusi.

7) Šigic, migic, puna zdjela gnjidic.
Tarana na čorbi.

8) U naše mrkulje oko na repu.
Tava.

[37] Kao i pripovijetke, tako i zagonetke i odgonetke Nedić dodatno uvrštava ne slijedeći Radićevu klasifikaciju, već po svom promišljanju smješta ih u poglavlje XII. *Iskustvo, znanje i mudrovanje* u sklopu trećega dijela *Narodna pamet*.

9) Skoči srna priko trna, đe s' savrla, ond' umrla.
Žiška.

10) Žuti ćuca u svaki budžak (uglo) dođe.
Metla.

11) U našega totarana visi kesa i dolama.
Ovan, runo i mošnje.

12) Što na tavanu stajati ne može.
Bunar.

13) Crno mače kroz selo promače, đegod kleče, pravo reče.
Kantar (vaga).

14) Druga drugu priko plota viče: "Provedi me od kokošah, pasa se ne bojim."
Gljista (gujavica).

15) Kona konu priko plota viče: "Daj mi, kono, sala mazala, živa sam se raspala."
Suva popucana zemlja.

16) Što na klinu stajati ne može.
16) Jaje.

17) U našega gurguta oko prkna oputra.
Čekrk.

18) Visi visuljak, trči trčuljak. Boga moli trčuljak da spane visuljak.
Žir i krme.

19) Odvud guz, odnud guz, a u sredi sladogus.
Orah.

20) Na po polja lončić vrije.
Mravinjak.

21) Ludi Mika u nebo gledi.
Bunar.

22) Zlatna žica sve polje prižica.
Kosa.

23) Guravo prase sve polje pripase.
Srp.

24) O bedri visi, o zlu misli.
Sablja.

25) Na klinu visi, a o zlu misli.
Puška.

26) O bedri visi, a o rupi misli.
Ključ.

27) Dva lonca, a četiri poklopca.
Oči.

28) U našega Gjurice stoji kita kumice.
Kukuruz.

29) Kroz vodu ide, a kostih nema.
Pijavica.

30) Tragom hođe, tragom dođe, a traga mu se ne zna.
Čamac.

31) Nješto malo crnoglavo, od svakoga mesa zaiskalo.
Trn.

32) Manje od mrava, težje od brava.
Žiška.

33) Otac vrljika, mati šupljika, a djeca vilovita.
Matica, košnica i pčele.

34) Na dnu mora bunbulovo jaje.
Zrno u puški.

35) Za čijom kućom smeta nema.
Za vodenicom.

36) Na vrh plasta šaka šaša.
Kosa na glavi.

37) Dvi se čavke na putu karaju.
Čizme.

38) Reko mi je čika Niko da u moju ženu ne dira nitko! Kako stoji, tak nek stoji, glava doli, a noge gori.
Glavica luka.

39) Što se jede zeleno, a zrelo ne valja?
Krastavci.

40) Sav vol u pojatu uniđe, samo rogovi ne mogu.
Svrdo.

41) Pet u pojati mokri', a pet na vanu suvih.
Kad žena prede pet [je] prsta mokrih, a pet suvih.

42) Na jednom stupu pojata stoji.
Gljiva.

43) Iz mene niklo, u tebe uprlo.
Oči.

44) Mastan se kaiš po zemlji vuče.
Zmija.

45) Dva svitle, dva steru, a jedan će ležati.
Oči, ruke i čovik.

46) Visi ko kitica, a slatko ko pitica.
Dudinja.

47) U našega kulaščića sto i devet pokrovčića.
Rašak i pređa.

48) Crlja garonju liže.
Vatra i koto.

49) Sokak ni sokak, nit su krave ni volovi, već su mali magarčići.
Masuri.

50) U kući ti siničino ime, a sinica nije.
Sinija.

51) Suk sukće priko kuće, nosi gaće, putovat će.
Dim.

52) U noći steono, a u dani jalovo.
52) Krevet.

53) U naše Anice devetore tkanice.
Kaca i obručevi.

54) Prepelica lieće kroz zeleno cvieće, za njom se meće junačko pleće.
Kosa.

55) Ni šušnu, ni prasnu, a pod krov dođe.
Mrak.

56) Suvo turi, mokro vadi, pa ponesi svomu dadi: "Eto, dada, što si rada!"
Teglica i rakija.

57) Igra popo i Anica, na Anici kabanica. Bolje igra kabanica nego popo i Anica.
Vrijuća voda, koto i vatra.

58) U trbuvu puca, u pete nišani, a u nos zgađa.
Kad se tko najede graha.

59) U zemlji vatra gori, kroz drvo dim ide, u nebo šiba.
Lula.

60) U našega soldata batina od zlata.
Kukuruz.

61) Maleno ko kopita, a podigne vreću žita.
Kvas.

62) Ja uzeh žičicu, pa opleto' njivicu, u nju uvedoh ćoravu kobilicu.
Čarapa i noga.

63) U našega Mitra u stražnjici litra.
Guska i u njoj jaje.

64) U našega Stanka u zadnjici slamka.
Crtalo u plugu.

65) Na vodu ide, a vode ne pije.
Zvono na volu.

66) Jedna tipa voska, svemu svitu dosta.
Sunce.

67) Nješto malo crnoglavo, svemu svitu dodijalo, i gospoji u postelji.
Buva.

68) Druga drugu priko plota viče: "Daj mi, drugo, ono vaše što rasteže i vaše i naše. "
Kvas.

69) Svi carići u zelenu, a sam car u crljenu.
Divja ruža.

70) Naše patke opoganile vaše lupatke.
Snig i krov.

71) Pet se babah oko kuće ganja.
Pletiće igle.

72) U naše tete sikilj do pete.
Bradva.

73) Obdan klanja, obnoć zvizde broji.
Bunar i đerma.